БИТКА НА КОЛУБАРИ,

ДРУГИ ДЕО:

ОФАНЗИВНА БИТКА, 1930.

Живко Г. Павловић

* * *

BITKA NA KOLUBARI,

DRUGI DEO:

OFANZIVNA BITKA, 1930.

Živko G. Pavlović

940/7783

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА LXXXI

ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИСКИ СПИСИ

КЊИГА 34

БИТКА НА КОЛУБАРИ

ДРУГИ ДЕО

ОФАНЗИВНА БИТКА

СВЕСКА 2

од

ЖИВКА Г. ПАВЛОВИЋА

ђенерала у пензији

9 Издање Задужбине Вељка Савића 9

БЕОГРАД

Народна Штампарија, Поенкареова 24 — Телефон 44-57

1930

ЦЕНА 50 ДИНАРА

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА LXXXI

ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИСКИ СПИСИ

КЊИГА 34

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ИНВ. БР.
7783

БЕОГРАД
Народна Штампарија, Поенкареова 24 — Телефон 44-57
1930

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

БИТКА НА КОЛУБАРИ

ДРУГИ ДЕО

ОФАНЗИВНА БИТКА

СВЕСКА 2

ОД

ЖИВКА Г. ПАВЛОВИЋА

ђенерала у пензији

9 Издање Задужбине Вељка Савића 9

БЕОГРАД

Народна Штампарија, Поенкареова 24 — Телефон 44-57

1930

ВРХОВНА КОМАНДА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ РАТА
ПРИМЉЕНО
ЈЕДИНИЦА
БРОЈ
ПРИЛОГ

III

Догађаји на фронту Одбране Београда II и III Армије.

ГЛАВА XII.

23 новембар.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

У току дана Врховна команда добила је ове извештаје:

1. Од Команданта Одбране Београда.

а. *У 5 ч. под ОБр. 743* »Ситуација је оваква:

»1) *Одред за поседање Дрена и Циганског брда* заузео је своје положаје без борбе. Наш коњички ескадрон у с. Умчарима био је нападнут од непријатељског ескадрона и пошто није успео, појачао се са две чете пешадије, које су одбациле наш ескадрон иза села, где се задржао. Други непријатељски коњички ескадрон потиснут је ка с. Пударцима. Оба су ескадрона улани.

»*Према Варовничком одсеку* примећена су два официра са патролама у осматрању на положају Умка (к. 281), а потом рад на подизању заклона за батерије. У исто време тај положај заузео је вод пешадије. Једна чета у борбеном поретку кретала се у правцу Мајдана (к. 325), а у правцу с. Ђуринца кретао се један батаљон у маршевском поретку са комором. У 15 ч. један непријатељски батаљон појавио се између с. Сенаје и Крагујевачког друма. Отворена је артилериска ватра на овај батаљон са к. 351, после које се он повукао, оставивши само страже и отпочео да се утврђује на коси између п. Коморин и Доњег Луга. Са тог положаја примећено је, да се од Раље ка Умчарима креће колона од једног ескадрона, једног батаљона пешадије, једног вода артиле-

рије и 15 кола коморе. Од с. Дражња ова је артилерија отворила ватру на Умчарски парлог.

»Крагујевачким друмом кретала се колона од једног ескадрона и једног батаљона пешадије ка Ђуринцима. Наша артилерија са к. 227 вратила их је натраг ка Ђуринцима.

»2) Према центру *противу Космајског одсека,* у јачини два батаљона непријатељ је развијен дошао на Рогачко брдо и ту се утврдио.

»3) Према левом крилу — *Обреновачки одред.* Нападне колоне пред к. 238 целога дана водиле су борбу са положаја где су синоћ заноћиле. Непријатељски контра напади су одбијени. Непријатељ је, поред ранија два топа, дејствовао још и са две хаубице са к. 214 и источно од Манића. Колона је заноћила на истим положајима. Непријатељске батерије, које су дејствовале са положаја Пландишта и Покосавице изгледа да су се повукле са правца од Сопота.

»Имајући у виду, да је се тог дана један непријатељски батаљон повукао од Сопота преко Главице ка Стојнику, може се закључити, да се непријатељ или групише око Слатине, или рокира на запад.

»Данас око 16 ч. примећено је, да је непријатељ са Преког гаја, северно од Стојника, извукао један део возова ка с. Губеревцу.«

б. *У 10 ч. под ОБр. 746:* »У току ноћи 22/23. није било ништа значајније. Непријатељ се у току ноћи утврђивао на целом фронту. Његови предњи делови, који су покушавали да се приближе к. 313, северно од Мишљевца и ка Америћу, енергично су одбијени. Јутрос рано примећен је покрет једне колоне, јачине до једног батаљона и нешто артилерије, од М. Иванче ка Умчарима, а друга друмом Поповић — Ђуринци са 1—2 пука пешадије и нешто артилерије.«

2. *Од Команданта II армије:*

У 11 ч. под ОБр. 4379 о стању у току прошлог дана и ноћи:

»1) *Моравска дивизија I поз.* После јаке припреме артилеријом око 8 ч. дивизија се кренула у напад и то: десном колоном, јачине 5 батаљона пешадије правцем северни део Кременице; левом колоном правцем: јужни део Кременице (к. 371) — Вис стубички. Лево крило дивизије трпело је бочну ватру са к. 371 — Стубички вис. Лева колона преба-

цивала се са Стараче на к. 371, а једновремено са тим и лево крило дивизије. 2. Пешадиски пук упућен је на десно крило к. 371, али густо поседнута коса Новаковог брда и к. 371 јако је задржавала напредовање овога крила.

»Трупе Дринске дивизије II поз. у току целог дана нису прелазиле у напад, него су се утврђивале на Дубовом брду.

»Покушаван је неколико пута напад на к. 371, али није успео. Најзад у 8 ч. у вече заузети су предњи непријатељски ровови на к. 371 и ту се задржало, утврђујући се за даљи напад. На основу наређења, да се обустави напад, овај је обустављен, и сада дивизија држи ову линију: 3 Пешадиски пук са једном батеријом Бистрички вис, везујући се десним крилом са трупама Шумадиске дивизије I поз.,[1] а лево са 1-им Пуком. 1-ви Пук посео је Старачу (један батаљон вис западно од Главице). 2-ги Пук поседа Балин гроб и косу Трбљувци. 13 Пук затвара долину р. Оњега, поседајући код Трбљувца и косу Дубовог брда. Овај пук чим се смени биће упућен у састав своје дивизије. Артилерија је постављена тако, да може да бије и долину Трбушничке р., Новаково брдо и Кременицу. 16-ти Пук је у дивизиској резерви по зади косе Разбојишта. У борбама 21 и 22 ов. м. дивизија је имала доста губитака. Од 7 ч. 30 непријатељ туче јаком артилериском и пешадиском ватром положаје ове дивизије.

»По искзу заробљеника у борби су учествовали ови пукови: 26, 27, 28, 16, 52 и 53. Прва три пука су од по три батаљона, а друга два са по два батаљона.

»Према 13 Пуку учествовали су 19. и 52 Пешадиски пук.

»Од артилерије учествовале су четири артилериске групе.

»По накнадном извештају 1-ви батаљон 1-ог Пука држи северни део Кременице, и он је у вези са 12 Пуком.

»2) *Коњичка дивизија* у току ноћи ништа значајно.

»3) *Шумадиска дивизија I поз.* у току ноћи непријатељ је отварао слабу пешадиску ватру. Непријатељ се налази на 200—300 м. од наших ровова.«

3. *Од Команданта III армије*:

У 9 ч. 5 под СБр. 3309:

»Стање у току прошле ноћи овакво:

[1] Пошто је Тимочка дивизија I поз. била упућена ка Космају упомоћ Команди Одбране Београда. П.

Тимочка дивизија II поз. успела је да заузме Липет. На њему се задржала да трупе прикупи, уреди, снабде храном, а потом да настави покрет у правцу Којића Забрана. Предстража са два брдска топа истурена је на Обешењак. Наредио сам Команданту Тимочке дивизије II поз., да са својом артилеријом туче Врлају у бок и позадину и тиме помогне дефинитивном заузимању косе Врлаје.

»*Трупе Комбиноване дивизије* провеле су ноћ у непосредном додиру с непријатељем, код кога се није приметио никакав покрет. Сем омањег пушкарања није било борбе.

»Код *Дринске дивизије II поз.* данас у 2 ч. 15 непријатељ, који је сишао са Кика кренуо се у густим стрељачким стројевима у напад противу нашег 5 Пука на Дубовом брду. Непријатељ је нарочито пуштен да дође на блиско одстојање до наших ровова, па потом је дочекан најјачом пешадиском и митраљеском ватром, и са великим губицима одбијен. Код 4 Пука на Чикорском положају било је само пушкарања.

»Команданту Тимочке дивизије II поз. наређено је, да стално буде у вези са Дринском дивизијом I поз., и да са њом паралелно напредује.«

4. *Од Команданта Браничевског Одреда.*

У 20 ч. 30 под ОБр. 1810: »На западном делу фронта у току дана водила се борба на положају Дрење — Пударци, који је држао одред из Одбране Београда. Одред се растурио и одступа у разне стране, а непријатељ је узео и сада држи: Циганско брдо — Бошњакове ливаде — Дрење — Умчари. На том делу са трупама овога одреда поседнута је линија: Брестовик — Умка — Мађарска раван — Сладун. Једна непријатељска коњичка патрола напала је нашу код Брестовика и била одбијена.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 23 НОВЕМБАР.

На левом крилу нашег стратегиског фронта, код I армије и Ужичке војске, стање је врло повољно. I армија је заузела главно развође између Колубаре и Западне Мораве Простругу — Рајац — Сувобор — Маљен, и овога дана спустила се на контрфоре овога планинског гребена на линију Гукош — Медник — Гуњички Вис — Бањинац — Рудо — Маљен. Овим је био потпуно извршен и обезбеђен пробој

непријатељског стратегиског фронта и отпочело гоњење непријатеља ка Ваљеву. *Ужичка војска* предузела је такође гоњење непријатеља на запад ка Ужицу. Овим нашим великим стратегиским успехом на левом крилу нашега стратегиског фронта, ми смо отклонили једну велику опасност која нам је претила пробојем нашега стратегиског фронта од стране непријатеља у правцима ка Чачку и Гор. Милановцу.

На фронту III армије, утицајем успеха I армије, непријатељ почиње постепено да попушта (повлачење испред наше Тимочке дивизије II поз.), али на фронту наше II армије непријатељ се још упорно држи.

На северу према фронту Варовница — Космај непријатељ на целој ширини истура своје предње делове, које постепено појачава и све више примиче ка нашем фронту. У опште се осећа и опажа неко живље кретање непријатељских трупа на целоме фронту. Вероватно је да непријатељ иза својих предњих делова, као иза неке завесе, концентрише своје јаче снаге, којима ће покушати да заузме наш северни фронт, да озбиљно загрози боку и позадини наше целокупне оперативне војске правцем ка Тополи и даље ка Крагујевцу, да тиме паралише успех наше I армије и Ужички војске, и да извојује дефинитиван успех.

Из овог јасно излази да наша Врховна команда, поред потребне пажње и бдења, да I Армија и Ужичка војска врше енергично и непрекидно гоњење непријатеља на север ка Сави и на запад ка Дрини, треба главну пажњу сада да обрати на север, где су на помолу пресудно важни догађаји, где ће се пренети и тежиште наших операција, и да према томе на северни фронт Варовница — Космај концентрише што јачу снагу са осталих мање угрожених фронтова и тиме га довољно ојача живом снагом и фортификацијом, како би могла изаћи на сусрет одлучним догађајима са изгледом на успех.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА.

А. ОДБРАНА БЕОГРАДА.

Рад Одбране Београда.

Овога дана освануо је непријатељ укопан на целом фронту, и око 9 ч., наслањајући се на своје утврђене положаје, прелазио је у напад на целом фронту. Прво је отпо-

чела акција на крајњем левом крилу. Она се из ноћног пушкарања продужила и у току дана. Према левом подотсеку левог крила непријатељ се уопште држао пасивно. Ту су била развијена: на к. 238 три батаљона 6. ландверског пука са четири митраљеза и једном пољском батеријом; на к. 214 код с. Манића две хаубице које су тукле позадину положаја без резултата, и код Каменице (к. 182) једна пољска батерија која је дејствовала противу наших делова на Чамским Њивама. Према десном подотсеку левог крила Рогачко Брдо — Орнице — к. 267 непријатељ се био под заклоном ноћи прикупио у јачини око једног батаљона и утврдио на к. 226.

Око 10 ч. непријатељ је покушао да своје предње делове од Петловца пребаци на леву обалу Дучинске Реке, али обасут нашом јаком пешадиском и артилериском ватром, повукао се са великим губицима и задржао се на десној обали Дучинске и Стојничке Реке, где се почео утврђивати. Непријатељска артилерија била је постављена јужно од с. Бабе и тукла Рогачко Брдо и Орнице. Пошто наша артилерија са левог крила није могла да добаци ову непријатељску батерију код с. Бабе, наређено је да се са Мишљевца и Маловња на њу дејствује. Ово је изазвало непријатеља да око 11 ч. поново покуша да се пребаци на леву обалу Дучинске Реке, проширивши напад према Маловању, к. 313 и десном подотсеку Космајског отсека, где је нарочито притискивао десни подотсек, утврдивши се на Баставу. Обасут јаком пешадиском и артилериском ватром, непријатељ је био приморан да се повуче назад са свих тачака, изузимајући Бастав. Од 14 ч. па до мрака непријатељ је према левом крилу отврао само јаку пешадиску, митраљеску и артилериску ватру и тиме омогућавао подилазак своје резерве ка положају. На томе делу био је један батаљон 7. Пука II позива.

Овога дана најјаче борбе водиле су се на нашем десном крилу. Напад је био управљен једновремено противу целог Варовничког отсека и противу положаја Дрење. Ток борбе текао је у главноме овако: у 8 ч. 30 једна непријатељска здружена колона кретала се правцем Раља — Ђуринци — Младеновац, у јачини два ескадрона коњице, један пук пешадије и дивизион артилерије. Када јој је чело избило на јужни део с. Ђуринци, колона се зауставила и отпочела развој за борбу упутивши један батаљон преко косе између пу-

тева од к. 309 до к. 318, и други од к. 309 ка с. Ђуринци у намери да овлада к. 309 и положајем Мајдан (к. 335). Други један батаљон развио се према с. Влашки, а на простору између к. 206 и Хртова. Један батаљон из долине р. Раље кретао се косом п. Шепшиница и п. Липице ка Равном Гају. Артилерија је постављена с једном групом на јужном делу с. Ђуринаца и с другом на коси северно од пута Ђуринци к. 309.

Када је непријатељ на овај начин изјавио своје намере, отворена је на њега артилериска ватра са Варовнице и Равног Гаја, и под заклоном ове ватре извршена је допуна у распореду трупа, т. ј. упућен је један батаљон да појача посаду с. Влашке, северно од к. 228.

У 9 ч. 30 непријатељ је отпочео дејство артилеријом и под заклоном њене ватре непријатељска пешадија кренула се у напад, потпомагана још и снажном митраљеском ватром. Најјачи напад је био управљен противу положаја Мајдан, где је у више махова непријатељ прилазио и до 300 м. од наших ровова одбијан одавде јаком пешадиском и артилериском ватром са великим губицима. Непријатељ се овог дана није појављивао према левом подотсеку варовничког положаја (к. 325 — Дубона), али је водио борбу на Дрењу са нашим коњичким дивизионом и одредом из 15 Пука III поз. Према Умчарима непријатељ је долином р. Раље око подне упутио два ескадрона коњице, два батаљона пешадије и једну батерију, и отпочео напад. Наш коњички дивизион, који је био развијен за борбу на западној ивици с. Умчара, повукао се испред јаче снаге на десну обалу р. Раље код с. М. Орашја. Ово отступање дивизиона са Умчара, повукло је и отступање одреда са Дрења, и то једним делом на Мађарску Раван, а други део повукао се на десну обалу Раље код с. М. Орашја. Командант одреда са Дрења стављен је сада под команду Команданта Брничевског одреда који је потом цео одред прикупио ради даље акције на Мађарској равни.

У току данашње борбе, Командант Одбране Београда стекао је уверење да непријатељ групише своју јачу снагу према десном крилу — Варовници, вероватно у намери да заузме Варовницу, и да одавде потом загрози десном боку и позадини, како Одбрани Београда у ужем смислу смислу (тактичком), тако и целој нашој оперативној војсци у ширем

смислу (стратегиском). Да ову непријатељску намеру осујети, Командант Одбране Београда одлучио је да појача трупе Варовничког отсека и Браничевски одред, с тим, да се положај Дрење поново заузме. Стога је Команданту Варовничког отсека наређено да из своје резерве упути два батаљона и два брзометна топа на Парлог Умчарски тако, да тамо буду у свануће. Одавде ће Одред ухватити везу са Командантом Браничевског одреда на Мађарској Равни, и известити га да му се ставља на расположење. Командант Браничевског одреда обавештен је о овоме и наређено му да поново заузме Дрење. Команданту је напоменуто да би нападом непријатеља у бок најбоље решио свој задатак. На случај повлачења Одред би имао да се повуче на Варовницу.

Пошто је на овај начин ослабљен Варовнички отсек, а из главне резерве није се могао појачати, јер је она била готово сва утрошена (сем станичног батаљона од две чете и жандармериског одреда), то је наређено Команданту Космајског отсека да одмах из свога састава упути два батаљона 11. пешадиског пука III поз., који су били у резерви на Тресији и Кошутици, и једну позициску Дебанжову батерију правцем Врбица — Рајковци — Матејина Вода — к. 408, где се има ставити на расположење Команданту Варовничког отсека. Овим је сада ослабљен Космајски отсек, који је остао без резерве, али је то учињено што се рачунало на скори долазак у помоћ Тимочке дивизије I поз. из II армије која је требала још те вечери да се прикупи сва на Космајском отсеку.

Варовнички отсек појачан је са 19. кадровским пуком (око 500 пушака) и једном брзометном пољском батеријом, који су овога дана стигли и узели учешћа у борби.

Борба се углавном завршила око 18 ч., али се готово целе ноћи одржавала повремена паљба.

У току дана послата је Команданту Тимочке дивизије I поз. (који је хитао Одбрани Београда у помоћ) под ОБр. 747 оваква заповест:[1]

»Тимочка дивизија I поз. са своја три пука пешадије, два дивизиона брзометне артилерије, са свима осталим деловима посешће Космајски отсек од Рогачког Брда (к. 297), где

---

[1] Ову је заповест Командант Тимочке дивизије I поз. примио на путу за с. Рогачу око 15 ч. 30. П.

ће му бити веза са Обреновачким Одредом, па преко Мујнице — Крушика — Мишљевца на Маловањ, закључно до п. Кастаљана, где ће имати везу са Кошутичким отсеком.

»Задатак је овога отсека да, поседајући положаје једним својим пуком држи своја два пука груписана код Тресије механе, да може у згодном моменту с њима да маневрише. Један свој пук и један дивизион артилерије упутиће у главну резерву која се има поставити код с. М. Врбице, између села и железничке пруге, и ставиће се на расположење Команданту Одбране. Сви делови биће постављени по његовом нахођењу, изузевши колонске коморе, која ће бити у Тополи. Са потребама и храном снабдеваће се из Младеновца.

» У Младеновцу је стигао један вагон са 400 разорних граната за његову брзометну артилерију.

»Распоред трупа на положајима има бити извршен сутра ујутру до зоре. Према овоме задатку подешаваће Командант кретање својих трупа, подешавајући правце кретања да најбрже трупе дођу до својих одређених тачака.«

На ово је Командант Тимочке дивизије I поз. када је стигао у Рогачу учинио Команданту Одбране Београда претставку, да су му трупе услед досадањих непрекидних бојева и због усиљеног марша много заморене и исцрпене, те да, ако нарочите прилике не диктују, додељени му положај не заузме ноћас већ сутра, пошто се оријентише на терену. Ову је претставку Команданта Тимочке дивизије уважио Командант Одбране Београда и наредио да Командант Тимочке двизије I поз. упути сутра зором два пука пешадије и две брзометне батерије правцем Рогача — Иванча — Корачица у М. Врбицу, где ће ући у састав опште резерве један пешадиски пук од Раче ка Тресији механи, где ће бити отсечна резерва. Остатак артилерије да употреби по своме нахођењу на додељеном му рејону.

Према предњем наређењу упућен је 14. пук I поз. са 2. и 3. батеријом Тимочког артилериског пука у М. Врбицу, у општу резерву; а 20 пешадиски пук I поз. помакнут је до механе Тресије као отсечна резерва.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА ЗА 23 НОВЕМБАР.

Непријатељ је почео да чини озбиљнији притисак на цео фронт Одбране Београда који је се данас највише испољио на десном крилу према Варовници. По свима опаженим знацима и добијеним извештајима непријатељ врши јаче прикупљање снаге на свом левом крилу у циљу да заузме Варовницу, те да одавде загрози боку и позадини Одбране Београда и изманеврише Космајске положаје. Командант Одбране Београда је правилно проценио данашњу ситуацију и наредио појачање и Варовничког отсека, и одреда на Мађарској Равни који је добио задатак да поново заузме Дрење. Заузеће Дрења и његово одржање у нашој власти од великога је значаја за акцију непријатеља ка Варовници, и уопште за његову акцију на десну обалу р. Раље, јер је Дрење бочни положај ка непријатељу и, фланкирајући леву обалу р. Раље, стална је опасност за леви бок и позадину непријатеља и кочи му свако озбиљније напредовање на десној обали р. Раље.

Доласком Тимочке дивизије I поз. из II армије у помоћ Одбрани Београда, у знатној ће мери бити побољшана ситуација Одбране Београда. Али како су на помолу важни догађаји, који ће се, како изгледа, у скором времену одиграти на овоме фронту, ни ова помоћ неће бити довољна.

Данашња ситуација наговештава да се главна пажња, како Команданта Одбране Београда, тако и Врховне команде, има да обрати на наш северни фронт, јер се сада са запада овамо премешта тежиште наших операција.

Б. II АРМИЈА.

Рад Армије.

1. *Моравска дивизија I поз.* У току овога дана, после јучерањих борби, трупе ове дивизије прикупљале су се, утврђивале и уређивале положај за упорну одбрану. Дивизија је заноћила на истим положајима које је јутрос посела сменивши трупе Тимочке дивизије I позива.

Непријатељ у току дана није нападао, али је с времена на време отварао јачу и слабију пешадиску и артилериску ватру без великих резултата.

Артилерија ове Дивизије дејствовала је противу непри-

јатељских трупа које су се повлачиле испред фронта Дринске дивизије II поз. (III армија).

2. *Шумадиска дивизија I поз* У току дана непријатељ је противу целога фронта ове Дивизије отварао јачу пешадиску, митраљеску и артилериску ватру, а нарочито је обасипао јаком ватром положај код Дрења.

Ноћу 23/24 новембра трупе ове Дивизије заноћиле су на истим положајима које су заузеле јутрос смењујући трупе Тимочке дивизије I поз.

3. *Коњичка дивизија.* У току дана непријатељ је повремено тукао артилеријом Чамске Њиве, Велики Хрт и Окресак, али без успеха. Слаби непријатељски делови покушавали су да се спусте са Виса (к. 212) у с. Аратовац, али су дејством наше артилерије задржани на 700—800 м. од предњих делова Коњичке дивизије.

Према добијеним извештајима непријатељ се утврдио својим предњим деловима на десној обали п. Сајковца, па косом на к. 212 и даље ка р. Сеони, а одатле десном обалом п. Дубоког везујући се са својим рововима на к. 238. На к. 212 (Вису) налази се резерва у јачини једног пука (три батаљона), а северозападно од к. 182 (Каменица) налази се једна непријатељска батерија.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Свај дан прошао је у новом груписању Дивизије и поседању и утврђивању положаја. Непријатељ није нападао, али је с времена на време дејствовао јаком пешадиском, митраљеском а нарочито артилериском ватром. Око подне са левога крила Дивизије примећено је да непријатељ испред десног крила Дринске дивизије II поз. почиње да напушта Дубово Брдо и да се повлачи делом на Кик, а делом у долину Оњега. Наређено је артилерији да дејствује противу делова који отступају, а левом крилу да својом пешадиском ватром туче непријатеља који отступа.

Око 17 ч. због мрака прекинуто је ово гоњење ватром, али с намером да се сутра поново предузме.

У 19 ч. 50 Командант дивизије послао је Команданту II армије и суседним дивизијама овакав извештај: »Дивизија

је на истим положајима за које је у јутрошњем извештају јављено. После јучерашњих борби данас су се трупе прикупљале, уређивале и утврђивале положај за упорну одбрану. Непријатељ у току дана није нападао, али је с времена на време отварао јачу и слабију пешадиску и артилериску ватру без великих резултата. Наша артилерија је дејствовала противу непријатељских трупа, које су се повлачиле пред фронтом Дринске дивизије II поз.«

НАРОДНА СКУПШТИНА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ БИБЛИОТЕКА

2. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У току данашњег дана стање на фронту Дивизије било је овакво: Код батаљона 12. пешадиског пука на Којиловици била је чарка преко дана, а око 15 ч. непријатељ је покушао слабијим деловима да се приближи претстражама овога батаљона, које се налазе на к. 200 и Араповачкој Коси, али је нашом ватром спречен и задржан испред претстража на 700 м., где је застао и укопао се.

Код трупа ове Дивизије на положају Хајдучка Чесма — Ивковача — Дрен целога дана вођена је борба. Непријатељ је јаком пешадиском, митраљеском и артилериском ватром тукао положај тог одреда, а нарочито положај код Дрена, тако да Командант батаљона на том положају јавља да ће се тешко моћи одржати. Сем тога положај Хајдучка Чесма — Ивковача тучен је и са Сакуљске Косе у бок и позадину. Поред свега овога наше су трупе одржале положај.

Код главнине колоне на положају к. 173 — Брест — Пољчина у току дана било је слабијег пушкарања, а непријатељ је још и артилериском ватром тукао ровове у дубљој позадини, али без резултата. У 15 ч. 45 непријатељ је према 19. пешадиском пуку отворио веома јаку пешадиску и артилериску ватру из ровова, али је она убрзо престала. Према овоме у току данашњег дана, сем ватрене борбе, час јаче час слабије, која је трајала све до мрака, важнијих резултата ни промена није било.

Распоред Дивизије био је овакав: положај Којиловица — Окресак држи један батаљон 12. пешадиског пука са Дебанжовом полубатеријом (три топа). Предњи делови су на Араповачкој Коси, на десној обали п. Мечак, а полубатерија позади косе. Десно преко једног ескадрона 1. коњичког пука одржава се веза са батаљоном 10. пешадиског пука на Пуш-

ци и Великом Хрту, а лево са Шумадиским коњичким пуком. Батерија 1. коњичке бригаде постављена је такође на овом положају. Шумадиски коњички пук, са једним ескадроном на десној, а са једним на левој обали р. Турије, продужава бојну линију између 12. и 19. пука одржавајући везу између њих. Остатак пука у резерви на левој обали п. Селишта.

Лева главна колона: три батаљона 19. и три батаљона 10. пешадиског пука држи положај к. 173 — Брест — Пољчина тако, да је на десном крилу 19. а на левом крилу 10. пешадиски пук. Један батаљон 10. пука је у општој резерви.

Артилерија (три пољске батерије) постављена је и то: по један вод из 8. и 9. батерије на к. 187 а један вод 6. батерије на коси јужно од ових позади 10. пешадиског пука. Други водови осталих батерија налазе се као контрабатерије западно од Змијана.

Леви отсек: Хајдучка Чесма — Ивковача са предњим положајем Дрен, држе три батаљона 12. пука, један батаљон 19. пука и две пољске брзометне батерије, и то по један батаљон на Дрену, Ивковачи и Хајдучкој Чесми, и један у резерви код Хајдучке Чесме. Једна батерија на Ивковачи и једна на Хајдучкој Чесми код к. 280.

Остатак Дивизије: 1. пољска батерија и Дебанжова полубатерија на Стражевици, а Хаубичка батерија на Главици; 11. пук са 4. и 5. пољском батеријом на Заједници у саставу Обреновачког одреда.

Распоред непријатељских трупа био је овакав: западна ивица с. Дрена — Главица — Бурово — Сегедац — Липова Бара — Сакуља — Јунковац, десна обала п. Стајковац — Вис (к. 212), преко р. Сеоне и даље десном обалом Дубоког Потока.

У току дана било је *губитака*: погинуло 15 војника; рањено 2 официра и 77 војника; нестао један војник. *Заробљено* 36 војника.

3. КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА.

Трупе ове Дивизије држале су линију Окресак — Велики Хрт — Чамске Њиве везујући се лево са Шумадиском дивизијом I поз., а десно са Обреновачким одредом.

Непријатељ је држао линију десна обала п. Сајковца пењући се ка к. 212 па даље ка р. Сеони — десна обала Ду-

боког Потока везујући се са к. 238. На к. 212 налазила се непријатељска резерва у јачини једног пука (три батаљона). Северозападно од к. 182 (Каменица) налази се једна непријатељска батерија.

Овога дана Коњичка дивизија није имала јаке борбе.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ II АРМИЈЕ ЗА 23 НОВЕМБАР.

Уопште на фронту II армије непријатељ даје јак отпор, те Армија ослабљена Тимочком дивизијом I поз. (која је упућена журно упомоћ Одбрани Београда) није могла нигде напредовати. Њој је сада, тако ослабљеној и на несразмерно широком фронту, био циљ да се пошто пото одупре непријатељу на својим положајима до тренутка, када ће се и њој створити могућност покрета унапред утицајем повољне ситуације код I армије која се преноси већ и на III армију. Када се ситуација код III армије знатно побољша и ова буде кренула напред, несумњиво је да ће ово ослабити отпор непријатеља и пред фронтом II армије, те ће се и њој створити могућност прелаза у офанзиву.

В. III АРМИЈА.

Рад Армије.

Од Команданта Дринске дивизије II поз. добијени су у току дана ови извештаји:

а. *У 8 ч. 15 под ОБр. 1791:* »Данас у 2 ч. 15 непријатељ, који је сишао са Кика, кренуо се у густим стрељаким стројевима у напад противу нашега 5 Пука на Дубовом брду. Непријатељ је нарочито пуштен да дође на блиску даљину до наших ровова, па потом дочекан најјачом пешачком и митраљеском ватром са великим губицима је одбијен. Код 4 Пука према Чикорском положају било је у току прошле ноћи само међусобног пушкарања, иначе ничег значајнијега.«

б. *У 12 ч. 30 под Обр. 1792:* »У току прошле ноћи извучени су потребни делови из стрељачког строја, да би се могао сменити 13 Пук. Чим се попуне муницијом и снабду храном биће упућени да смене 13 Пук на десној обали р. Ољега. Одређена смена да смени 13 Пук износи: коњички дивизион, два батаљона 6 Пука и вод митраљеза.

»Према извештају Команданта Моравске дивизије I поз.

пред 13 Пуком налази се на Новаковом брду 26 Домобрански пук и једна батерија од 6 топова.«

в. *У 13 ч. 10 под ОБр. 1797:* »Непријатељ, који је у 2 ч. 15 данас напао на 5 Пук на Дубовом брду, обновио је напад данас у 6 ч., управљајући удар на десно крило Дубовог положаја. Овај напад енергично спроведен одбијен је исто онако као и први са великим губицима по непријатеља. Одбијени непријатељ задржао се на 200—300 м. испред десног крила Дубовског положаја, где је у току прошле ноћи изградио стрељачке заклоне.

»Командант 5 Пука предузеће шта треба да рашчисти ситуацију пред својим положајем. О овоме ћу накнадно известити команданта. Данас пре подне запажене су ове непријатељске батерије: једна пољска батерија на путу између Гаја и Парлога; једна брдска батерија на Чикору; и једна пољска на Новаковом брду. Изгледа да се једна група од два оруђа налази на Закинцу, ли се није могло добро осмотрити. Батерија између Гаја и Парлога дејствовала је данас пре подне противу Мрамора, а са Чикора и Новаковог брда дејствовала је противу Дубовог брда. Наша артилерија је успешно дејствовала противу непријатељске батерије на путу Гај — Парлог. Понова молим команданта за један вод брдске артилерије, који је неопходно потребан за Дубово брдо.

»Код Моравске дивизије I поз. чује се борба, али не изгледа да је јака.

»На фронту ове дивизије, сем сталног пушкарања, јаче борбе нема за сада.«

Од Команданта Комбиноване дивизије у 13 ч. 50 добијен је извештај да је »непријатељ почео да попушта и од пре пола часа одступа. Драгољски одред и лево крило кренули су напред. Општа резерва упућена је у правцу Липљанске школе. Наша артилерија успешно туче непријатеља који одступа. Од Моравца ка Цветановачкој цркви види се једна велика непријатељска колона која одступа. У њој има и пешадије и возова.«

Од Команданта Тимочке Дивизије II поз добијен је у 8 ч. 25 под Обр. 1376 извештај: »Ноћас је Липет заузет. Постављена је предстража на Обешењаку, а трупе се прикупљају, уређују и попуњавају на самом Липету, а потом ће се приступити извршењу добијене заповести. Врлаја се држи

још, но ја ћу је данас у 9 ч. тући с бока и позадине артилериском ватром, те напад Драгољског Одреда потпомоћи. Десна колона Дринске дивизије I поз. има за данас објекат Читлук. Губици су у борбама око заузећа Липета знатни, али још нису утврђени.«

По извештају Тимочке дивизије II поз. Липет су бранили пет батаљона 12. бригаде и два топа, а помагани су и ватром једне хаубичке батерије са Дићске Главице.

У 8 ч. 55 Командант III армије издао је Команданту Тимочке дивизије I поз. заповест: »Потпомогните што енергичније да се Врлаја обаспе што јачом ватром и тиме убрза њен пад. Са Дринском дивизијом I поз. одржавајте стално везу и старајте се, да са њом паралелно напредујете.«

Овога дана Тимочка дивизија II поз. помагала је Драгољски одред у нападу на Врлају ватром брдских топова са Липета и са Обешењака који су тукли и бочно и у леђа. После 12 ч. непријатељ је у бекству напустио Врлају.

У 14 ч. 30 под Обр. 3315 Командант III армије издао је својим дивизијама ову заповест:

»Непријатељ у нереду одступа испред надирања I Армије, која је пре подне стигла на Бањинац, и упућена да једним делом наступа ка Миловцу и Пландишту. Плен I Армије у оружју, спреми и заробљеницима је велики. Заробљена је између осталога и једна цела хаубичка батерија.

»Испред III Армије непријатељ је отпочео повлачење око 13 ч.

»*Наређујем:*

»Све дивизије ове армије наступаће за непријатељем, не напуштајући га ни једног тренутка из додира. У том циљу *Дринска дивизија II поз.* наступаће ка линији Бугарско брдо, Поток (јужно од Закинца и даље).

»*Комбинована дивизија* ка линији Поток (јужно од Закинца), Поток (северно од Забрана) и даље, с тим, да њен Драгољски одред наступа у правцу Орнице — Забран и даље.

»*Тимочка дивизија II поз.* правцем Дићска главица — с. Бабајић.

»Постарати се на сваки начин, да се данас овлада одсеком десне обале Љига, а на леву страну пребаце делови за обезбеђивање, да би се омогућило даље напредовање сутра

»Трупама издати што више конзерве, како би надирање могло ићи без застоја и очекивања возова.«

Учињен је јак притисак на непријатеља на целој линији. У 3 ч. 25 Комбинован дивизија јавља да су Амбариште и Чикор заузети, а у 3 ч. 40 да је Дивизија са свима својим деловима прешла у гоњење и да ће Дивизиски штаб заноћити на Чикору.

У 15 ч. 45 *Дринска дивизија II поз.* јавља да се води врло јака и упорна борба око Кика.

У опште резултат рада овога дана био је овакав: Тимочка дивизија II поз. избила је на Дићску главицу. Драгољски одред прешао р. Качер и избија на Орнице. Комбинована дивизија спустила се до Љига. Дринска дивизија II поз. узела Кик и напредује ка Гају и Закинцу, не зна се тачно докле. Долином р. Оњега непријатељ је отступио јачим снагама и тамо је борба трајала до 19 ч. Са Врлаје и Липета непријатељ бежи у нереду. Тимочка дивизија II поз. заробила је 200 војника, међу којима има и лекара и официра. Заплењена је једна кујна са 13 коња и доста оружја. У Козељској Реци има још доста растурених непријатељских војника. Пред Комбинованом дивизијом непријатељ се повлачио у доста добром реду. Пред Дринском дивизијом II поз. био је чак и доста активан и врло упоран. Има заробљеника око 400 војника из 25., 26., 28. и 19. регименте. Дивизија је имала прилично губитака.

У 21 ч. 30 Командант армије издао је Команданту Дринске дивизије II поз. заповест: »Чините припреме, да можете сутра 24 ов. м. дириговати Ваше трупе у правцу линије Новаково брдо — Барзиловица.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Распоред трупа ове Дивизије у подне био је овакав:

Десни отсек (Дубово Брдо) 5. пешадиски пук;

Леви отсек (коса што се пружа са Крстате Липе на север паралелно са Чикорском Косом) 4. пешадиски пук са једним батаљоном на десној обали к. Средњака.

Општа резерва: шест чета на к. 417, а две чете на Мрамору, све из 6. пука.

Артилерија: 1½ батерија на Мрамору; једна батерија на Дебелом Брду; 2½ батерије на к. 417 — к. 428.

Брајковачки одред: два батаљона 6. пука, вод митраљеза и коњички дивизион упућен да смени 13. пешадиски пук I поз., на десној обали р. Оњега.

Пионирски полубатаљон: једна чета на утврђивању Градинске, а друга чета на оправци путева у позадини калањевачких положаја.

Непријатељ се на целом фронту ове Дивизије (сем Брајковачког одреда који је у покрету), налази на 200—400 м. од наших стрељачких ровова.

У 14 ч. 15 Начелник ђенералштаба дивизије извештава са Мрамора, да непријатељ отступа са Чикорског положаја, због чега је истог часа наређено Команданту леве колоне (4. пук II поз.) да одмах нареди по једној чети из сваког батаљона покрет ка непријатељским роововима, а Команданту десне колоне (5. пук II поз.) да што пре притисне нпријатеља пред собом.

Непријатељ је у 13 ч. отпочео делимично отступање које се око 16 ч. претворило у опште повлачење.

У 15 ч. 30 под ОБр. 3315 добијена је од Команданта армије заповест за гоњење непријатеља (види садржину на стр. 548 и 549).

На основу ове заповести *Командант дивизије у 17 ч. 30 под ОБр. 1804 издао је својим трупама овакву заповест:*

»Непријатељ одступа у нереду испред надирања I Армије, која је пре подне стигла на Бањинац, и упућена да једним делом наступа даље ка Миловцу и Пландишту. Плен I Армије у оружју, спреми и заробљеницима је велики. Заробљена је између осталога и једна цела хаубичка батерија.

»Испред III Армије непријатељ је отпочео повлачење око 13 ч.

»Командант III Армије наредио је: Све дивизије ове армије енергично ће наступати за непријатељем, не пуштајући га ни једног тренутка из додира.

»У томе циљу *Дринска дивизија II поз.* наступаће ка линији: Бугарско брдо — Поток (јужно од Закинца) и даље;

»*Комбинована дивизија* даље наступаће ка линији Поток (јужно од Закинца) — Поток (северно од Забрана) и даље

с тим, да Драгољски одред наступа у правцу Орнице — Забран и даље.

»*Тимочка Дивизија II поз.*: Дићска Главица — Бабајић и даље.

»Постарати се, да се на сваки начин данас овлада одсеком десне обале Љига, и да се на леву страну пребаце делови за обезбеђивање, како би се омогућило даље напредовање сутра.

»Према најновијим извештајима непријатељ се групише према левом крилу Моравске дивизије I поз. (према Трнавцима) и према десном крилу Брајковачког одреда.

»*Наређујем:*

»1) *Коњички дивизион* наступа главнином десном страном р. Оњега, правац кретања Новаково брдо — Бугарско брдо с тим, да његови извиђачки делови сутра 24 ов. м. зором буду пребачени преко Љига. Рејон извиђања десно: Трнавци — Вис — Виноградине; лево: Поток јужно од Закинца.

»2) *Десна колона* 5 Пук и Брајковачки одред (без коњичког дивизона) под командом потпуковника Д. Костића продужава гоњење непријатеља десном страном р. Оњега с тим, да 5 Пуп II поз. избије на линију: Барзиловица — Бугарско брдо; а Брајковачки одред да наступа северно од 5 Пука II поз. тако, да огарантује лево крило Моравске дивизије I поз. на Трнавцима, и десни бок 5 Пука II поз. од евентуалних непријатељских предузећа са Виса и Виноградина.

»3) *Лева колона:* 4 Пешадиски пук, гони непријатеља правцем Гај — Закинац — Стража. Одржавати најтешњу везу десно с десном колоном, а лево са Комбинованом дивизијом.

»4) Тежити на сваки начин још ове ноћи да избије на означене положаје на десној страни Љига, а предстраже пребацити по могућству на леву обалу Љига, и на овим се положајима одмах утврдити. Командант десне колоне нарочиту пажњу да обрати на свој десни бок.

»5) Обе колоне означаваће ватрама докле су својим челима допрле.

»6) Сутра 24-ог зором и једној и другој колони биће упућена артилерија.

»7) Општа резерва два батаљона под командом пуковника Ђ. Јосифовића долази на Мрамор, где ће очекивати даља наређења.

»8) Команданти колона продужиће телефонску линију што даље унапред, извешћа ми што чешће слати; а нарочито о ситуацији код левог крила Моравске дивизије I поз.

»9) Ја ћу се за сада налазити на Мрамору, где ми слати извешћа.«

Рад десне колоне. Непријатељ који је у току јучерањега дана успео да се пребаци са Кика на десну обалу п. Средњака и утврдио се на неколико стотина метара испред наших ровова на Дубовом Брду, у 2 ч. 15 предузео је напад. Али дочекан нашом јаком ватром он је одбијен са великим губицима. У 6 ч. извршио је поново напад притиснувши нарочито десно крило нашег распореда, али је и овај напад са наше стране одбијен са великим губицима по непријатеља.

Непријатељске батерије са Гаја и Новаковог Брда готово су цео дан повремено тукле Дубово Брдо наневши нашим трупама приличне губитке.

Око 13 ч. 40 непријатељ са јачим деловима почео је да се спушта са Кика ка п. Средњаку у циљу да појача делове који су се већ налазили на десној обали п. Средњака, али је ово прикупљање нашом ватром растурено. У 14 ч. непријатељ појачан извршио је напад на целој линији са храброшћу и пожртвовањем, али се и овај напад завршио неуспехом као и сви ранији, и непријатељ се у највећем нереду повукао у долину п. Средњака.

Напад предузет од наше стране имао је успеха. И поред свих тешкоћа при форсирању долине п. Средњака успело се да се дочепа источне падине Кика, и после кратке припреме ватром извршен је јуриш на Кик. У 18 ч. 25 Кик је дефинитивно заузет. Непријатељ, потпуно поражен, повукао се долином р. Оњега, остављајући на бојишту велики број мртвих и рањених, као и велики број заробљеника.

Трупе десне колоне, по заузећу Кика, а услед издржаних великих напора у борби, као и услед ноћи и покривеног земљишта, морале су се уредити и попунити. Из ових разлога није се могло одмах предузети гоњење, већ тек 24 новембра у 1 час.

Рад леве колоне. До преласка у гоњење дан је код ове колоне прошао на миру. Око 13 ч. Командант леве колоне добио је извештај, да се непријатељ по групама повлачи из својих ровова са Чикора који је дотле са највећом упорношћу бранио. Око 16 ч. трупе леве колоне заузеле су Чикор. По заузећу Чикора Командант леве колоне издао је у 17 ч. 15 заповест да се одмах са три батаљона и митраљеским одељењем продужи гоњење непријатеља правцем Чикор — Гај — Закинац, а један батаљон да остане за време на Чикору. Први објекат који је имала лева колона заузети био је Кик као веза са главним чикорским чвором. Он је заузет у 17 ч. 45. У 23 ч. предузето је гоњење непријатеља и до поноћи три батаљона у првом борбеном реду избила су на 1 км. пред Гај. 24 новембра пре сванућа извршен је са успехом јуриш на јаку непријатељску заштитницу која је била посела Гај.

Рад Брајковачког одреда (два батаљона 6. пука II поз. и митраљеско одељење Коњичког дивизиона). Одред је био прикупљен између Мрамора и к. 417. У 14 ч. 30 Одред је сишао у долину р. Оњега а одатле се пребацио на Растове, где је била резерва 13. пука I поз. који је имао бити смењен. Непријатељ је држао поседнуту линију Новаково Брдо — лева страна изворног дела п. Плочника. Преко ноћи 23/24 на фронту Брајковачког одреда било је само пушкарања, а 24 новембра рано изјутра Одред је предузео гоњење непријатеља као саставни део десне колоне Дринске дивизије II поз.

Губици од 20—23 новембра закључно износе код Дивизије: 2 официра и 934 подофицира, каплара и редова. *Заробљено* је 5 официра, 1500 подофицира, каплара и редова; заплењено доста пушака, оружне и остале спреме.

Према прикупљеним подацима пред фронтом Дринске дивизије II поз. борила се непријатељска 42. хонведска дивизија са својим 25., 26. и 28. пуком. Искази заробљених војника потврдили су да им чете нису бројале више од 100 до 120 људи.

2. КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА.

Напад и гоњење непријатеља.

а. *Рад десне колоне.* Командант дивизије обавестио је Команданта колоне да је, услед успеха код наше I и II армије, повлачење непријатеља испред нашег фронта вероватно, и да

због тога треба бити пажљив и спреман за најјачи притисак и гоњење чим се примети и најмање повлачење непријатеља.

У подне наша артилерија јавља да је приметила повлачење непријатеља са положаја. Командант колоне одмах је наредио насилно извиђање са два батаљона II прекобројног пука у правцу Чикора. У 14 ч. ови су батаљони избили на Чикор и заузели га заробивши једног непријатељског резервног поручника и 10 војника. Овај је поручник изјавио да је његов пук добио заповест за повлачење на с. Цветановце (лева обала р. Љига). Командант колоне кренуо је одмах на Чикор и остала два батаљона II прекобројног пука, а она два батаљона са Чикора продужили су на Парлог (Ражовиште) одакле су протерали један непријатељски батаљон. По заузећу Парлога (Ражовишта) распоред десне колоне био је овај: два батаљона и три митраљеза на Чикору, а два батаљона са једним митраљезом продужују гоњење између Липовице и Потока ка Љигу, у циљу заузимања прелаза преко Љига, што је у току ноћи и извршено.

б. *Рад леве колоне.* Око 10 ч. наређено је Команданту батаљона на левом крилу да прикупи батаљон за напад на Амбариште. За време овог прикупљања примећено је повлачење непријатељске коморе од с. Шутаца ка Пољаничкој Коси. У истом правцу примећено је повлачење једне пешадиске колоне 1—2 батаљона. Наша артилерија је са успехом тукла непријатеља који се повлачи. Наређено је Команданту батаљона на левом крилу да заузме Амбариште што пре. На Амбаришту непријатељ није дао јак отпор, и батаљон га је убрзо заузео. Са Амбаришта је непријатељ отступао ка Врбовачкој Коси где је примећена непријатељска пешадија слабије јачине. Наређено је брдском топу да дејствује. Услед његовог успешног дејства, и због приближавања наше пешадије, непријатељ је напустио Врбовачку Косу, коју су наше трупе заузеле око 14 ч. У сумрак Лева колона је избила на десну обалу п. Врбовца, одакле је формирала одељења за гоњење правцем Ивановци — Округло Поље. Њихови су предњи делови у току ноћи избили на Љиг, ради заузимања прелаза на Љигу између Брестова и Симића Потока.

в. *Рад Драгољског одреда.* У подне Командант одреда добио је заповест од Команданта дивизије за напад и заузимање Врлаје и гоњење преко Забрана ка р. Љигу. Напад је

отпочео у 13 ч., али је услед јаке непријатељске ватре застао. Обухватним нападом једног батаљона који је био јако притиснуо непријатеља и пошао и на јуриш, непријатељ је приморан на журно повлачење, и наше су трупе око 16 ч. избиле на Врлају. Одавде је Одред одмах предузео гоњење преко Забрана ка Љигу тежећи да овлада прелазима преко Љига. Због замора трупа, мрачне ноћи са кишом и немања везе Одред се задржао у поноћи код с. Ивановци, па сутрадан (24 нов.) у 4 ч. продужио гоњење. Претходница Одреда (I прекобројни пук) избила је на Љиг у 7 ч. протерујући још заостале непријатељске делову на леву обалу Љига.

г. *Рад опште резерве* (VI прекобројни пук). Општа резерва кренута је у гоњење када и остале трупе Дивизије, и у 19 ч. избила је код липљанске школе, одакле је предузето одмах гоњење ка Љигу. Ноћу 23/24 новембра Командант VI прекобројног пука, видећи повољну ситуацију за себе на Љигу, прешао је са једним батаљоном на леву обалу Љига, а остале трупе избиле су на Љиг и сутра дан 24 новембра прешле на леву обалу реке.

3. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Зором је организовано гоњење и упућена два одреда за гоњење: један долином Штавичке Реке, а други гребеном Липета ка Обешењаку. Како се у то доба развила јака борба на Врлаји, где је се непријатељ (11. бригада) задржао, наређено је да се даље наступање заустави и сачека резултат борбе на Врлаји коју је водио Драгољски одред. Да би се Драгољском одреду олакшао напад, наређено је брдској артилерији ове Дивизије да једну батерију (четири топа) постави на јужним падинама Липета и уздужном ватром туче непријатеља на Врлаји, а једна брдска батерија (два топа) да са Д. Обешењака леђном ватром примора непријатеља са Врлаје на отступање. 13. и 14. пешадиски пук, груписани на Обешењаку, имали су бити спремни да се могу бацити било сви, или делом, у бок и позадину непријатеља који се још упорно држао на Врлаји. После једне правилно управљене ватре наше брдске артилерије са Липета и Обешењака на непријатељске ровове на Врлаји, приметило се колебање непријатељске пешадије по њеним рововима, а око 11 ч. то се колебање претворило у премештање из једних у друге

ровове, и најзад у 12 ч. целокупна 11. бригада непријатељска прешла је у панично бекство. Одмах за овим из 13. и 14. пука упућена је по једна чета пешадије са по два митраљеза на падине десне обале Козељске Реке да потпуно доврше растројство непријатеља. Одмах за овим у 14 ч. 30 продужено је гоњење непријатеља ка Дићској Главици, и она је заузета после слабог отпора непријатеља који се повукао ка Гукошима.

У боју на Липету с непријатељске стране учествовала је 12 бригада од пет батаљона (пукови: 93., 100., 57., 3. и 2.) са два топа, а потпомагана је ватром једне хаубичке батерије са Дићске Главице. Непријатељ је отступао у доста добром реду, али сазнањем да њихова ствар уопште иде рђаво, морал је код војника почео нагло да опада. Делови са Врлаје (11. бригада) отступили су у паничном бекству и, паралелно гоњени, претрпели су велике губитке.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ III АРМИЈЕ ЗА 23 НОВЕМБАР.

Досадањи снажан и упоран отпор непријатељског 13. корпуса (40. и 42. хонведска дивизија) пред фронтом III армије, који је био потпуно укочио напредовање Армије па чак прелазио и у контранападе, попустио је данас на целој линији, и непријатељ је, под заштитом својих заштитница, предузео повлачење и пребацивање на леву обалу Љига. Својим упорним заштитничким борбама на десној обали Љига непријатељ је потпуно успео да своју главну снагу несметано пребаци на леву обалу Љига, те је тиме избегао једну могућу своју катастрофу. Није му, по сваку цену, требало дозволити да ово изведе.

Ово нагло попуштање непријатеља на целој линији одјек је успеха наше I армије која је овога дана увече стала главном снагом на линију Гукоши — Медник — Вис — Гуњички Вис — Бањинац — Рудо — Маљен. Овакав положај I армије непосредно је угрожавао позадину (комуникације) непријатеља пред фронтом III армије, и он је сада морао што пре да се повуче и пребаци на леву обалу Љига, те да не би доживео слом на Љигу од III армије и да не би био отсечен од својих комуникација и бачен на север од стране I армије.

III армија, имајући добро обезбеђене бокове, требало је што пре, без задржавања, да јури за непријатељем, да се пребаци на леву обалу Љига, те да непријатељу приреди слом бар на Колубари, када већ ово није учинила на Љигу.

ГЛАВА XIII.

24 новембар.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

На основу простудиране опште ситуације на целом нашем стратегиском фронту *Врховна Команда је у 10 ч. 20 под ОБр. 7757 под данашњим издала командантима I, II и III армије и Ужичке војске за даљи рад ову директиву*:

»Пошто је непријатељ приморан на опште повлачење испред фронта I и III Армије и Ужичке војске, то за даљи рад наређујем:

»1) *I Армија* продужиће 24 ов. месеца гоњење непријатеља на простору од р. Топлице па западно у правцу ка Колубари и Ваљеву, обраћајући пажњу на свој леви бок.

»Ако непријатељ који одступа испред III Армије буде давао јачи отпор на левој обали Љига, тада га јачим притиском на његов десни бок и позадину приморати на повлачење.

»Десно одржавати везу са III Армијом, а лево са Ужичком војском.

»2) *III Армија* продужиће гоњење непријатеља, и то са Дринском дивизјом II поз. у правцу с. Барзиловице и Чибутковице на Човку, не прелазећи на леву обалу Љига. Њен је задатак, да дејством у десни бок и позадину непријатеља олакша акцију левом крилу II Армије. Са осталим двема дивизијама продужиће гоњење на простору р. Љиг — р. Топлица ка Колубари.

»Лево одржава везу са I, а десно са II Армијом.

»3) *II Армија* остаје где је, са задатком прелаза у напад и пребацивање непријатеља на леву обалу Колубаре, чим се осети успешан утицај од дејства III Армије.

»4) *Ужичка војска* гони са Шумадиском дивизијом II

поз. и Лимским одредом у правцу Косјерића, Ражане и Букова, а са Ужичком бригадом ка Ужицу.

»Десно одржавати везу са I Армијом.«

Од појединих команданата армија и самосталних група у току дана добијени су ови извештаји:

Од Команданта Одбране Београда.

1. *У 1 ч. 23 под ОБр. 758:* »Ноћ 23/24 ов. м. на фронту ове команде прошла је са омањим чаркама на претстражама. Артилерија је узела учешћа мало са косе с. Амерића. Непријатељ је према Варовничком одсеку покушао да се са опкопима приближи нашим положајима, али је пешадиском ватром спречен. Према Обреновачком одреду на целој линији водила се омања чарка, а противу средњег одсека, јужно од с. Слатине, непријатељ је покушавао препад, који је делом успео. Ослабљена веза између појединих делова борбеног поретка овим препадом понова је успостављена, и наше су трупе на истим положајима на којима су биле и синоћ.«

2. *У 21 ч. под ОБр. 755:* »У току дана непријатељ је нападао на целом фронту. Највише је нападан одред на Дрењу са пет батаљона пешадије и једном батеријом. Потпомогнут са једним батаљоном из Браничевског одреда ипак је био приморан да се повуче око 15 ч. на Мађарску раван. Један брзометни топ погођен зрном постао је неупотребљив.

»Непријатељ се развио и отпочео напад. У 9 ч. 30 развио је три батаљона противу к. 335 — Мајдан и дела с. Влашке, а четврти батаљон противу Равног Гаја — к. 333. Сваки батаљон имао је по једно митраљеско одељење. Најактивнији напад био је противу положаја Мајдан — к. 335. Борба је завршена у 18 ч. и ми смо задржали своје положаје. Од Равног Гаја непријатељ се повукао у нереду у правцу с. Дражња. Долином р. Раље дејствовала су два ескадрона са једном батеријом и нешто пешадије противу нашег дивизиона, који се повукао на источну ивицу с. Умчара.

»Противу Космајских положаја борили су се само предњи делови, не прилазећи ближе од 2000 м.

»Противу левог крила непријатељ је покушао, да се пребаци преко Дучинске р. јужно од Петловца, али је одбачен са великим губицима.«

Од Команданта II армије.

1. *У 10 ч. 55 под ОБр. 4405:* »Стање армије у току прошле ноћи овакво:

»1) *Моравска дивизија I поз.* У току ноћи непријатељ је у неколико махова отварао јаку пешадиску, а понекад и артилериску ватру. На целом фронту ове дивизије непријатељ је отварао најјачу ватру према левом крилу дивизије на Бабином гробу, али није покушавао напад.

»2) *Шумадиска дивизија I поз.* У току ноћи, сем слабијег пушкарања између наших и непријатељских осигуравајућих делова, није било ничег значајнијег. Лево крило средњег одсека Брест и Пољчина, као и положај левога одсека на левој обали Пештана, непријатељ је осветљавао рефлектором.

2. *У 13 ч. 50 под ОБр. 4409:* »Распоред Шумадиске и Моравске дивизије I поз. је овакав:

»1) *Шумадиска дивизија I поз:* а) један батаљон са једном коњичком батеријом и Дебанжовом полубатеријом на положају Коиловица — Окресак, са предњим деловима на Араповачкој коси; б) шест батаљона са три пољске брзометне батерије поседају положаје: к. 173 — Брест — Пољчина; в) три батаљона са две пољске брзометне батерије поседају одсек Хајдучка чесма — Ивковача, а један батаљон поседа предње тачке Дрена; г) Коњички пук на обема обалама р. Турије, за везу између трупа на Коиловици и к. 173; д) остатак дивизије: једна пољска брзометна батерија и Дебанжова полубатерија на Стражевици, а хаубичка батерија М. 97. г. на Главици; ђ) један батаљон на путу и Великом хрту у саставу Коњичке дивизије, а 11 Пук са три пољске брзометне батерије је у саставу Обреновачког одреда.

»2) *Моравска дивизија I поз.:* а) један пук са једном батеријом држи Вис (Бистрички); б) један пук држи Старачу, а са једним батаљоном вис западно од Главице; један пук поседа Балин гроб са једном батеријом на коси Растово; г) четири пољске батерије, брзометна хаубичка батерија на коси Разбојиште — Старача; д) један пук у дивизиској резерви позади Разбојишта. Укупно бројно стање Моравске дивизије I поз. износи 6000 људи.«

Од Команданта III армије.

1. *У 5 ч. 10 под ОБр. 3336:* »Јуче 23 ов. м. око 13 ч. непријатељ је почео да попушта пред фронтом ове армије и

да се повлачи. Око 15 ч. заузет је Чикор. Трупе су прешле на целој линији у наступање, обасипајући непријатеља јаком ватром. Непријатељ се повлачио у доста добром реду, сем са Врлаје, одакле је са великим губицима одступио у нереду.

»*Тимочка дивизија II поз.* допрла је до Дићске Главице, заробивши преко 200 војника, међу којима има официра и лекара. Заплењено је доста разног ратног материјала. У Козељској котлини има много растурених непријатељских војника, који ће се похватати.

Дринска дивизија II поз. била је јуче у 6 ч. и по други пут нападнута од непријатеља, али је и тај напад одбијен с великим губицима. У току повлачења непријатељ је давао пред овом дивизијом јачи отпор, па је чак био и активан. Заробљено је око 400 војника из 25, 26 28 и 19 Регименте. Дивизија је имала прилично губитака. Пред мрак делови дивизије су избили ка Гају.

»*Комбинована дивизија* стигла је пред мрак до у висину Липља.

2. *Под ОБр. 3337* (није забележено време): »За данашњи рад трупе III Армије овако су управљане:

»1) *Дринска дивизија II поз.* у правцу линије: Барзиловица — Новаково брдо, са задатком да дејствује у бок и позадину непријатеља на Кременици и Вису и олакша рад II Армије. Она неће прелазити линију: Чибутковица — Виноградина — Дуга коса.

»2) *Комбинована дивизија* наступа преко Тополског брда на фронт Бошњаковић — Латковић и даље ка Врачевићу.

»3) *Тимочка дивизија II поз.* наступа преко Цветановаца и Миловца ка Тодорином долу и Стражари.

3. *У 8 ч. 35 под ОБр. 3344* »Командант Комбиноване дивизије извештава, да је ноћас VI Прекобројни пук у 3 ч. прешао Љиг са једним батаљоном и два митраљеза, и избио на Цветановачку косу. Пук има преко 800 заробљеника, три митраљеза и једну музику.

»Код II Прекобројног пука јуче до мрака било је 200 заробљеника и два митраљеза.

»Тимочка дивизија II поз. тешко се прикупљала на Дићској Главици све до 4 ч. јутра, због мрака и кише. Око 9 ч. кренуће се напред.«

4. *У 10 ч. под ОБр. 3345:* »Јутрос у 9 ч. Командант Дрин-

ске дивизије II поз. јавља, да је ноћас у 24 ч. почела смена 13 Пука.

»Према Трнавачкој коси непријатељ се утврдио и до овог момента није се повукао. С левим крилом Моравске дивизије I поз. ухваћена је веза. 5 Пук целе ноћи заробљавао је непријатељске војнике и трајало је беспрекидно пушкарање.

»Непријатељ се пред Дринском дивизијом II поз. још доста упорно брани. На Гају нарочито је вођена јака борба и он је заузет тек јутрос између 5 и 6 часова. Борба код ове дивизије била је прса у прса. На положају је маса непријатељских лешева, али и код нас има прилично губитака. Заплењена је маса пушака и осталог материјала.

»За напад у правцу Новаковог брда и Барзиловице формира се колона од шест батаљона, позади које ће бити дивизиска резерва.

»До сада има код Дринске дивизије II поз. око 800 заробљеника.«

5. *У 13 ч. под ОБр. 3359* Командант Комбиноване дивизије јавља: »Данас у 15 ч. упућен је преко Љига један батаљон VI Прекобројног пука са два митраљеза, а доцније и остатак пука, да онемогући задржавање 40 дивизије на Цветановачкој коси, а затим на Пландишту. После омање борбе заузета је Цветановачка коса. Заробљено је и заплењено: 2200 војника; 13 официра и кадета, 283 коња, 6 митраљеза, 7 пољских топова, више кара, 300 волова и другог разног материјала. Заплењени топови су одмах употребљени за дејство противу непријатеља.

»I и IV Прекобројни пук упућени су на подне на Тополско брдо и тамо се сада прикупљају. У 13 ч. 30, пошто је ситуакција на десној обали Оњега била повољна, упућен је II Прекобројни пук правцем: Парлог — Латковић — Врачевић.

»Наредио сам, да сутра до подне са целом дивизијом избијем на линију: Боговађа — Врачевић.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 24 НОВЕМБАР.

С обзиром на целокупну општу ситуацију на целом стратегиском фронту наше војске у којој је настао преокрет успехом I армије и Ужичке војске, т.ј. извршеним пробојем

непријатељског фронта, Врховна команда је за даљи рад издала данас у 10 ч. 20, под ОБр. 7757 директиву свима армијама (садржина изложена на стр. 557 и 558).

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА.

А. ОДБРАНА БЕОГРАДА.

Рад Одбране Београда.

Са освитком дана отпочела је ватра дуж целога фронта, али се убрзо увидело, да се непријатељ најјаче групише према Варовничком отсеку.

На левом крилу из непријатељских ровова је отварана стална ватра; повремено је дејствовала и артилерија. Око 11 ч. и 15 ч. непријатељ је испољавао тежњу да изврши напад са к. 238, али је одмах нашом јаком ватром враћен натраг у ровове. На средњем подотсеку левог крила непријатељ је вршио делимичне нападе на део фронта Слатина — северозападни део Зорољинске Шуме. Ови су се напади поновили у 15 ч. и 17 ч. 30, али су сви нашом ватром одбијени. Добио се утисак да су ово били демонстративни напади, јер су вршени без довољно енергије и без потребне припреме ватром. Око 9 ч. и 23 ч. непријатељ је био предузео озбиљније ноћне нападе, али је био одбијен са великим губицима.

На центруму непријатељ се држао дефанзивно, само је с времена на време дејствовао артилериском ватром са положаја северно од с. Неменикућа, са косе од с. Ђуринаца и од Покосавице. У току ноћи непријатељ је и на центруму покушавао ноћас нападе, али је увек био одбијен.

На Варовничком отсеку биле су најозбиљније борбе. Непријатељ је од 6 ч. 30 изјутра отпочео обасипати својом снажном артилериском ватром из пољских и тешких оруђа положаје Равни Гај — Мајдан — к. 351, косу Влашка и Варовницу (к. 413). Под заштитом ове артилериске ватре, као и ватре из многобројних митраљеских одељења, непријатељска пешадија отпочела је наступање са Сенајске Косе и Хртова, са крагујевачког друма и преко Гусковог Поља. Непријатељ је за напад развио био пет батаљона и успео да подиђе на линију к. 258 јужно од написа Гусково Поље — Мајдан — п. Мариновац и п. Кокорин. Даље напредовање непријатеља било је заустављено нашом јаком пешадиском и артилери-

ском ватром. Једини успех који је непријатељ имао тог дана, то је заузимање к. 335 — Мајдан.

По груписању непријатељске снаге према Варовничком отсеку увидело се, да непријатељ тежи да овлада косом с. Влашке и тако да нападне обухватно Варовнички отсек са запада. Предузете су одмах потребне мере да се овај део фронта појача довољном снагом. Огорчена борба водила се до 16 ч., када је једна непријатељска артилериска група (на коси између путева од к. 309 за с. Ђуринци и п. Карабучија), услед врло јаке и прецизне наше артилериске ватре, била приморана да напусти свој положај и да се повуче уназад, што је изазвало прекид борбе. Ноћ је на Варовничком отсеку у главном прошла на миру.

Услед тога, што је Варовнички отсек груписањем јаке непријатељске снаге био озбиљно угрожен, а Космајском отсеку међутим није претила засада никаква опасност, Командант Одбране Београда изменио је своју заповест ОБр. 754 од 23 новембра[1] коју је био издао Тимочкој дивизији I поз., па је сада под ОБр. 760 издао ову нову заповест:

»У вези мога наређења ОБр. 754 од јуче, услед измењене ситуације и распореда трупа, упутите код Тресије механе, сем упућених два батаљона, још и једну брзометну батерију. Све остале делове Ваше дивизије упутите ка Младеновцу, где ћете и Ви доћи да концентришете Вашу дивизију за даљи рад. Четири батаљона пешадије и две брзометне батерије упућене у М. Врбицу, нека продуже свој покрет ка одређеном месту. Потребно је извршити покрет делова дивизије журније, те да се дивизија што пре концентрише.«

Када је Командант стигао у Младеновац, наређено му је усмено да се сви делови Дивизије који марширају ка Младеновцу групишу још у току дана на положају Матејине Воде позади Варовнице. Ту да дође и 14. пук са обема батеријама из с. М. Врбица. Према овоме сви делови Дивизије били су груписани у току ноћи на простору Крива Липа — Матејине Воде.

У току дана сазнало се да је у с. Умчарима груписана једна цела непријатељска коњичка бригада од осам ескадрона са једном брдском батеријом.

---

[1] Види стр. 540.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА ЗА 24 НОВЕМБАР.

Непријатељ главном снагом навађује на варовнички отсек у тежњи да овлада њиме, и тиме да изманеврише космајски отсек. Овај успех непријатељски био би од судбоносних последица по нас, како у ужем тактичком смислу у односу на фронт Одбране Београда, тако и у ширем, стратегиском смислу, јер би тиме био угрожен бок и позадина целог нашег стратегиског фронта. Стога је Командант Одбране Београда урадио правилно, што је јаче делове Тимочке дивизије I поз. прикупио позади угроженог варовничког отсека. Само је још требало целокупан варовнички тсек у смислу јединства у дејству ставити под команду Команданта Тимочке дивизије I поз. и наредити му прелаз у контранапад и протеривање непријатеља на леву балу Раље, пре него што би се овај још више ојачао и боље учврстио.

Б. II АРМИЈА.

Рад Армије.

1. *Моравска дивизија I поз.* На основу извештаја Команданта III армије о данашњем раду трупа његове армије Командант II армије у 9 ч. 20 издао је Команданту Моравске дивизије I поз. ову заповест: »По извештају Команданта III Армије, Дринска дивизија II поз. наступаће у правцу линије Барзиловица — Новаково брдо са задатком, да дејствује у бок и позадину непријатеља на Кременици и Вису. Према томе изволеће Командант обратити нарочиту пажњу на покрете и напредовање Дринске дивизје II поз., и са њом одржавати најтешњу везу, па у погодном тренутку потпомоћи дејство Дринске дивизије II поз.[1] прелазом у напад на погодним тачкама, не ангажујући се сувише на оним тачкама, где се буде наишло на јак отпор.«

У 13 ч. 10 Начелник штаба III армије телефоном јавља да Дринска дивизија II поз. подилази Барзиловици и Букорском Брду. Овај извештај саопштен је одмах Начелнику штаба Моравске дивизије I поз., те да се Командант Моравске

[1] Напротив, овде Дринска дивизија II поз. има да потпомогне акцију Моравске дивизије I поз., а не Моравска Дринску дивизију II поз. Стога за рад Дринске дивизије II поз. има да послужи за основу ситуација Моравске дивизије I поз. П.

дивизије према овоме управља и садејствује Дринској дивизији II поз. својим левим крилом (2. пук) и артилериском ватром својих батерија.[1]

У 15 ч. 45 Командант III армије извештава да трупе Дринске дивизије II поз. избијају на Букорско Брдо и крећу се ка Барзиловици, па је потребно да и лево крило II армије предузме енергичну акцију; у противном Дринска дивизија II поз. остаће усамљена и њен рад може бити укочен.

На ово је Команданту III армије одговорено из II армије да је лево крило Моравске дивизије I поз. у тесној вези са Дринском дивизијом II поз., и да је у 15 ч. 2. пук избио на Новаково Брдо.

Поред помагања напада Дринске дивизије II поз. Моравска дивизија I поз. предузела је напад на јужни део Кременице и на Стубички Вис (к. 371), и тај се напад продужио и ноћу, и тек у зору 25 новембра свршио се заузимањем ове тачке.

Из исказа заробљеника сазнало се да су на фронту Стубички Вис — Кременица биле: 16., 53. и 52. регимента и батаљон 96. регименте са две пољске батерије и две хаубице. На левом крилу Кременице одакле настаје рејон 8. корпуса била је 5. регимента из Трста која припада 8. корпусу.

2. *Шумадиска дивизија I поз.* У току дана на фронту десне и леве колоне било је слабијег пушкарања, а положај 12. пука код Дрена непријатељ је тукао јаком артилериском ватром са Сакуљске Косе.

По исказу заробљеника код Лазаревца се налази 36. дивизија са пуковима: 96., 16., 53., 52., а са њима је 78. пук (из 7. дивизије) на левој обали р. Пештана; 16. пук је на десној обали р. Пештана према нашем 19. пуку.

У 15 ч. Командант II армије саопштио је телефоном Команданту Шумадиске дивизије I поз. да I и III армија имају врло лепих успеха, а да известан део Моравске дивизије

[1] Овакав поступак: обавештавање и споразум Дринске дивизије II поз. и Моравске дивизије I поз. преко дотичних армиских штабова непрактичан је, јер се губи много у времену овим заобилазним путем и рад дивизија не може тећи строго у духу јединства дејства. Правилније би било, да је Дринска дивизија II поз. за овај циљ била стављена под команду Команданта II армије све дотле, докле се непријатељ пред фронтом Моравске дивизије I поз. не протера на леву обалу Колубаре. Пошто обе дивизије имају један исти тактички циљ, то је потребно да су и под једном командом. П.

поз. прелази у напад, и наредио му је да Шумадиска дивизија I поз. предузме напад на леву обалу р. Пештана, али да се не излаже јако.

У 17 ч. 35 Командант Шумадиске дивизије I поз. јавља да је по извештају Команданта 12. пешадиског пука данас у 9 ч. 50, једна јака непријатељска колона из пешадије, кола и товарних коња, у покрету од Прњавора за Лазаревац, својим челом ушла у Лазаревац. Та иста колона од 15 ч. 18 продужила је марш од Лазаревца преко Петке за Лајковац; у колони је примећен и један дивизион артилерије. Овај извештај поднео је Командант батаљона са Дрена. Он јавља још и то да су јутрос у Лазаревац дошла три железничка воза од по 15 вагона.

3. *Коњичка дивизија.* У току дана на фронту ове Дивизије није било ничег значајнијег, сем што је непријатељ тукао њене положаје јаком артилериском ватром са к. 212 (Вис).

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 8 ч. 30 Командант дивизије послао је Команданту армије и суседним дивизијама овакав извештај: »У току ноћи непријатељ је у неколико махова отварао јачу пешадиску и митраљеску ватру, а понекад и артилериску, противу ровова на фронту ове дивизије. Најјачу је ватру отварао према левом крилу дивизије на Балином гробу. Резултат његове ватре био је слаб. С наше стране одговарано му је само по потреби. Напад непријатељ није покушао. Утврђивање положаја продужује се.«

У 9 ч. 30 Командант II армије под ОБр. 4400 најхитније наређује: »По извештају команданта III Армије Обр. 3337, Дринска дивизија II поз. наступаће у правцу линије: Барзиловица — Новаково брдо са задатком, да дејствује у бок и позадину непријатеља на Кременици и Вису. Према овоме изволеће командант обратити нарочиту пажњу на покрете и напредовање Дринске дивизије II поз. и са њоме одржавати најтешњу везу, па у угодном тренутку потпомоћи дејство Дринске дивизије II поз. преласком у напад на погодним тачкама, где се не буде наишло на јак отпор.«

У 10 ч. 30 Командант левога крила, приметивши извесно колебање непријатеља на Новаковом Брду, наредио је свом левокрилном батаљону да, садејствујући нападу десног крила Дринске дивизије II поз., крене ка Новаковом Брду. У подне кренуо се и 2. батаљон преко Плочника ка Вису (к. 385), а одмах затим и батаљон са Балиног Гроба на јужну Кременицу. Батаљон у резерви на Балином Гробу помогао је напад предњих батаљона са задатком да и сам пређе у напад, када за то дође време.

Лево крило наступало је веома успешно, потискујући непријатеља из његових ровова ка Кременици и Вису. Од подне све батерије ове Дивизије, нарочито 5. и 6. батерија, отпочеле су дејство веома снажном ватром на Кременицу, тукући прецизном ватром непријатељске ровове фронтом окренуте ка Старачи. Напад левог крила Дивизије (2. пук) видно је успевао. Видећи ово, Командант дивизије наредио је да и 1. пук крене и нападне непријатеља на Кременици (к. 371). Борба се развила на целом фронту Дивизије, и у 14 ч. 30 према левом крилу, код непријатеља је наступила забуна и растројство. Пред мрак лево крило доспело је потпуно исцрпено и заморено под сам Вис (к. 385) на 50—60 м. Ту је Командант овог крила око 17 ч. прикупљао своја три батаљона у циљу да ухвативши везу са 1. пуком, који је у то време нападао к. 371, извршн јуриш и протера већ разбијене делове непријатељске чија заштитница у овом моменту даје очајан отпор. До 16 ч. 30 1. пешадиски пук дошао је до на 40 м. испред непријатељских ровова, и ту се под пакленом ватром са Кременице задржао у рововима. Пошто је попуњена муниција, покушавано је неколико пута да се положај заузме, али се у томе до 23 ч. није успело.

Командант, извештен о ситуацији према фронту своје Дивизије, као и о ситуацији код Дринске дивизије II поз., т. ј. да њена деснокрилна колона наступа ка Шушњару, наредио је да 1. и 2. пук те ноћи изврше јуриш на непријатеља на Вису и Кременици. По узајамном споразуму команданата пукова јуриш је се имао извршити у поноћ. Јуриш је извршен, а непријатељ престрављен почео се предавати. Батаљони 1. пука остали су на Кременици гонећи непријатеља слабим одељењима, а батаљони 2. пука продужили су даље ка Вису. У 2 ч. 30 2. пук је заузео Вис и одмах се

распоредио за одбрану, истурајући само патроле у правцу Стубице и Лазаревца, а ујутру је послата једна чета у гоњење ка Шушњару.

За све ово време 3. пук остао је на Бистричком Вису са истуреном четом на Дрену.

2. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У току прошле ноћи није било ничега значајног. Непријатељ је у 8 ч. отворио јаку артилериску ватру из тежих оруђа на Дрен, као и пешадиску са Главице, дејствујући бочно на трупе левог отсека ове Дивизије (12. пешадиски пук) на Дрену. То је Команданта приморало да заузме Главицу, и непријатеља одбаци у правцу Лазаревца гонећи га пешадиском и артилериском ватром. После овога на овом отсеку није било ничега значајнијег. Непријатељ је целога дана дејствовао само артилериском ватром на цео положај овог отсека, нарочито на положај код Дрена.

У току дана са овог отсека примећено је повлачење јачих артилериских делова са Кременице и Бистричког Виса у правцу Лазаревца, а Командант батаљона на Дрену у 9 ч. 50 приметио је једну јаку непријатељску колону од пешадије, коњице, кола и товарних коња у покрету од Прњавора за Лазаревац. Њено је чело сада већ ушло у Лазаревац. Ова колона продужила је покрет од Лазаревца преко Петке ка Лајковцу, и тада је у колони примећен и један артилериски дивизион. Даље је још примећено, као што смо већ напоменули, да су овога дана приспела у Лазаревац и три железничка воза од по 15 вагона.

Према средњој (главној) колони ове Дивизије (10. и 19. пешадиски пук) целога дана отварана је слабија пешадиска и артилериска ватра са обеју страна.

Код десне колоне — батаљона 12. пешадиског пука на Окреску и Којиловици — било је у току дана слабијег пушкарања. Непријатељ је положај овог батаљона тукао артилериском ватром без успеха. У циљу ојачања колоне наређено је Команданту Шумадиског артилериског пука да један вод 2. хаубичке батерије м. 97 упути на Којиловицу, да би својом бочном ватром помогао средњој (главној) колони у наступању.

По исказима заробљеника из 53. и 78. регименте за-

једничке војске обе ове регименте налазе се према 12. пешадиском пуку на левој обали р. Пештана, код Лазаревца налазе се још 52., 96. и 16. регимента, на десној обали Пештана према 19. пуку ове Дивизије пукови су из 13. корпуса. Према осталим трупама Дивизије непријатељске су трупе исте које су биле и прошлога дана.

3. КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА.

Ноћ је прошла на миру. Трупе су остале на својим ноћним положајима целог дана. Повремено су тучене артилериском ватром са к. 212, али без успеха.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ II АРМИЈЕ ЗА 24 НОВЕМБАР.

На левом крилу II армије, на простору између р. Пештана и р. Оњега, постигнут је важан успех, јер је заузета Кременица и Вис Стубички, две најважније и у исто време најотпорније тачке на овом крилу које је непријатељ до сада држао са највећом жилавошћу и упорством. Падом комплекса Кременице непријатељ је изгубио сваки озбиљан ослонац на овом крилу Армије на десној обали Колубаре, и сада је приморан да се пребацује на леву обалу Колубаре. То даје могућност II армији да пређе у офанзиву на свом целом фронту.

Успех III армије на њеном фронту и правац њеног даљег наступања преко р. Љига, потом даље на север ка Колубари, као и акција Дринске дивизије II поз. из III армије правцем ка Човки, у позадину Кременице, учинио је те је непријатељски отпор на Кременици и Вису (Стубичком) брзо попустио, и непријатељ се журно пребацио на леву обалу Колубаре. Сада је на целом фронту II армије створена повољна ситуација за њену даљу акцију у циљу извршења задатка, т. ј. протеривање непријатеља на леву обалу Колубаре.

В. III АРМИЈА.

Рад Армије.

Према ситуацији Армије 23 новембра увече, *Командант III армије у 3 ч. под ОБр. 3335 под данашњим издао је за даљи рад својим дивизијама овакву заповест:*

»У току данашњег дана[1] непријатељ се испред I и II Армије повлачио готово на целој линији, а нарочито пред фронтом I Армије и левим крилом III Армије бежао је у нереду, остављајући заробљенике, топове, митраљезе, пушке и остали материјал.

»Пред левим крилом II Армије непријатељ се налази на Кременици и Стубичком Вису, а на Новаковом брду један његов одред јачине: пук пешадије и шест митраљеза.

»*I Армија* избила је на линију: Маљен — Бањинац — Гуњички вис — Гукоши, а њена Дунавска дивизија I поз. допрла је са својим предњим деловима код Мионице. Тимочка дивизија II поз. избила је на Дићску главицу, са предњим деловима према Љигу. Комбинована дивизија и Дринска дивизија II поз. спуштају се ка Љигу.

»За данашњи дан *наређујем:*

»1) *Дринска дивизија II поз.* управиће свој покрет у правцу линије: Новаково брдо — Барзиловица, са задатком: да нападом у бок и позадину непријатељских трупа на Кременици и Стубичком Вису олакша рад II Армије. Лево се обезбедити према Стражари и Дудовици док то буде потребно. У наступању не прелазити линију: Чибутковица — Виноградина — Дуга Коса.

»2) *Комбинована дивизија* преко Тополског брда избија на фронт Бошњаковић — Латковић и даље ка Врачевићу.

»3) *Тимочка дивизија II поз.* преко Цветановца и Миловца наступа ка Тодорином долу, Сикирачи и Стражари. Лево одржавати везу са Дринском дивизијом I поз., која такође има правац ка Тодорином долу.

»4) 15 Пук II поз. да се упути у састав своје дивизије.

»Командант Тимочке дивизије II поз., чим му стигне која пољска батерија, да упути вод брдске артилерије Команданту Комбиноване дивизије, а за Тимочку дивизију да задржи једну целу батерију.

»5) Дивизије да одржавају међусобну везу, и да своје покрете подешавају једна према другој.

»6) За Дринску дивизију II поз. комуникација преко Кика на Калањевац. За Тимочку дивизију II поз. комуника-

---

[1] т. ј. 23 новембра, јер је заповест писана пре пола ноћи, а експедована 24 новембра у 3 ч. П.

ција друм долином Качера, а Комбинована дивизија може користити оба пута.

»7) Магацин у Белановици, где ће имати хлеба од сутра.

»8) Штаб армије биће у Г. Трешњевици до даљег наређења.«

У 11 ч. 20 добијена је из Врховне команде под ОБр. 7757 директива чија је садржина изложена на стр. 557 и 558.

У 15 ч. 40 *Начелник штаба Комбиноване дивизије јавља* да је ситуација одлична. Борбе више нема. Код непријатеља расуло. Наши врше само заробљавање. VI прекобројни пук већ има 1000 заробљеника и 8 топова, и прешао је п. Кацап. II прекобројни пук упућен је у 13 ч. 30 са Парлога преко Закинца на Врачевић.

У 15 ч. 50 *Начелник штаба Дринске дивизије јавља да* је лева колона те Дивизије после јутрошње борбе на Гају протерала непријатеља преко Љига. На Стражи је оставила један батаљон, а она се пребацила на десну обалу р. Оњега. Десна колона избила је на Букорско Брдо.

У 17 ч. 15, под ОБр. 2386, Комбинована дивизија шаље овакав извештај »Данас у 3 ч. упућен је преко Љига један батаљон VI Пука са два митраљеза, а доцније и остатак пука, да онемогући задржавање 40 дивизије на Цветановачкој коси, а затим на Пландишту. После омање борбе заузета је Цветановачка коса и као плен било је 2200 заробљеника са 13 официра и кадета, 283 коња, 6 митраљеза, једна каса, 300 волова, 500—600 кола, 7 пољских топова и више кара. Топови су одмах окренути ка непријатељу и дејствовали су. I и V Прекобројни пук упућени су у подне на Тополско брдо, и сада се тамо прикупљају. У 13 ч. 30, пошто је ситуација на десној обали Оњега била повољна, упућен је II Прекобројни пук правцем: Парлог — Стража — Латковић — Врачевић.

»Намеран сам, да сутра до подне са целом дивизијом избијем на линију: Боговађа — Врачевић.«

У 20 ч. под ОБр. 1385 од Тимочке дивизије II поз. добијен је овакав извештај: »Дивизија је достигла у своме надирању Пландиште, а претходница Бошњаковиће. Веза чврста са Дринском дивизијом I поз. О вези са Комбинованом дивизијом још нису стигли извештаји.

»15 Пук II поз. ушао је у састав дивизије; артилерија

пољска није стигла. Заробљено преко 600 способних и 400 рањених војника, који су делом упућени преко Дринске дивизије I поз. Заплењен један топ без затварача, 2 каре, 8 брдских хаубица без цеви, и један мањи артилериски депо у Гукошима, у коме има запрежног материјала и самара, као и хаубичке брдске муниције. Штаб заноћио у Гукошима, где молим да ми се пошаље извештај.«

У 23 ч. 55 под ОБр. 1815 од Команданта Дринске дивизије II поз. добијен је овај извештај: »Коњички дивизион ове дивизије избио је у 15 ч. 30 главнином на Виноградину. Још у 12 ч. у подне непријатељ, који се налазио на Букорском брду журно је се повукао преко Чибутковице ка Жупањцу. Непријатељска заштитница у 15 ч. 35 у нереду је се повукла ка Жупањцу испред наступања нашег 5 Пука. Многа непријатељска одељења растурена и разбегла хватана су у току целога дана. Код Дудовице коњички дивизион заплењио је једну пољску кујну и једна велика телеграфска кола. Сем тога на целој просторији налази се велика количина пушака, телеграфског материјала и остале спреме. Данас су заплењена 3 митраљеза. Укупан број заробљеника у току прошле ноћи и данашњег дана износи 1473, 7 официра и 4 лекара. Преко целог дана ситуација код Моравске дивизије I поз. била је нејасна и колебљива. Услед тога још у 11 ч. упутио сам дивизиску резерву са Дубова брда на косу Трнавац, где се и сада налази. Три батаљона 4 Пука, који су били на левој страни Оњега, журно су пребачени на Новаково брдо. Око 14 ч. Кременицу су тукле обе артилерије, наша и непријатељска. У подне сам обавештен, да Моравска дивизија I поз. држи Старачу и Балин Гроб, и да ће предузети напад у 15 ч., упућујући 2 Пешадиски пук у обилазак десног непријатељског крила. У 16 ч. наредио сам, да наша аустриска батерија са Трновца отвори снажну ватру на јужне огранке Виса и чуке западно од овога, где се чула обична пешадиска и митраљеска ватра. 5 Пуку наредио сам, да продужи наступање ка Виноградини, где је већ била наша коњица, а Брајковачком одреду да наступа у позадину Виса (к. 385) и изворни део Грабовице р.«

У 21 ч. 30 под ОБр. 3363 Командант армије издао је својим дивизијама овакву заповест:

»Пред I и III Армијом непријатељ бежи у највећем не-

реду и расулу. Заробљен велики број официра и војника. Заплењено је доста топова, митраљеза, пушака, стоке и возова.

»Код II Армије стање непромењено.

»У допуну последње заповести за сутрашњи рад наређујем:

»1) *Дринска дивизија II поз.* продире даље ка Виноградинама и Човки у смислу добијенога задатка, не прелазећи леву обалу Љига. Десно држати везу са II Армијом.

»2) *Комбинована дивизија* наставља покрет на линију Придворица — Љиг.

»3) *Тимочка дивизија II поз.* наставља покрет ка линији с. Ратковац — р. Топлица, са побочницом на Оштриковцу. Лево одржавати везу са Дринском дивизијом I поз., која је добила правац кретања преко Мионице на линију Санковић — Рајковић.

»4) Осигуравајуће делове избацити на Колубару, а у повољним околностима пребацити их преко реке.[1]

»Коњицу избацити што даље унапред.

»5) Да би се неред и расуло код непријатеља што више искористили, надирати за њим што живље. Наставити покрет по могућству још пре зоре, по месечини.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 5 ч. 10 добијена је заповест Команданта армије ОБр. 3335 за гоњење непријатеља (садржина изложена на стр. 569, 570 и 571).

Према овој заповести *Командант дивизије у 6 ч 20 под ОБр. 1810 издао је својим трупама овакву заповест*:

»Непријатељ се у току прошлога дана повлачио испред I и III Армије. I Армија стигла је на линију: Маљен — Гукоши, а њена Дунавска дивизија I поз. са предњим деловима стигла је у Мионицу. Комбинована дивизија наступаће данас преко Тополског брда и Пландишта ка Латковићу и Врачевићу.

»Ова дивизија управиће свој покрет у правцу линије Но-

[1] Требало је ове делове пребацити на леву обалу Колубаре, те имати отворен пут за даље продирање за непријатељем. П.

ваково брдо — Барзиловица са задатком, да нападом у бок непријатељских трупа на Кременици и Стубичком Вису олакша рад II Армије.

Наређујем:

»1) *Коњички дивизион* продужава наступање правцем преко Барзиловице ка Виноградини, и дејствује у бок и позадину непријатељских трупа на Кременици и Вису. Рејон извиђања десно: Кременица — Вис, а лево Поток (јужно од Закинца) — Тополско брдо — Латковић.

»2) *Десна колона* (5 Пешадиски пук II поз. и Брајковачки одред, сем коњице) продужава наступање десном страном Сњега ка Новаковом брду, нападајући непријатеља, ако се буде на овом положају задржао, по потреби окренуће фронт ка северу, ради удара у десни бок непријатеља према Моравској дивизији I поз.

»3) *Лева колона* (4 Пешадиски пук) ешелонираће се овако: један батаљон на северном крају Кика, два батаљона на Гају, и један батаљон истурити на Стражу.

»Командант ће са Гаја (са три батаљона: два батаљона са Гаја, и један батаљон са северног краја Кика) поступити овако: ако непријатељ није очистио Новаково брдо и Вис (к. 385), тада ће Командант 4 Пука (три батаљона) управити своје наступање ка с. Барзиловици (северног од Букорског брда), водећи рачуна о безбедности свог левог бока. У сваком случају батаљон упућен на Стражу има да обезбеди леви бок дивизије од Страже и Дудовице.

»4) *Општа резерва* (два батаљона 6 Пука) одмах ће доћи на Дубово брдо, и ту очекивати моје даље наређење.

»5) Командант артилерије поставиће своју артилерију тако, да може снажном ватром потпомагати обе колоне у пројектованом дејству.

»6) У наступању не прелазити линију Чибутковица — Виноградине — Дуга коса.

»7) Ја ћу се са штабом налазити позади десне колоне, у прво време на Кику, а доцније ћу јавити где.«

Према измењеној ситуацији код Моравске дивизије I поз. у повољном смислу, морао се прилагодити и даљи рад Дринске дивизије II поз., јер је задатак ове био у главноме потпомагање и олакшање рада Моравске дивизије I позива. Стога је природно, да је за основу рада ове Диви-

зије имала да послужи ситуација Моравске дивизије I поз.

На основу тога *Командант дивизије у 14 ч. 30 издао је ову заповест за даљи рад Дивизије:*

»*Наређујем:*

»1) *Да десна колона* продужи што енергичније надирање и то:

а) *Брајковачки одред* преко Барзиловичког гробља ка Новаковом брду, изворном делу р. Грабовице, Дуга коса, одржавајући десно везу са левим крилом Моравске дивизије I поз.

»б) 5 Пук преко Барзиловице на Виноградине и овај положај посести за одбрану, хватајуће лево везу са батаљоном 4 Пука на Стражи.

»Брајковачки одред по избијању на Дугу косу поседа овај положај, наслањајући се левим крилом на десно крило 5 Пука.

»Наређујем, да се ови покрети најенергичније изведу.

»2) *Општа резерва:* два батаљона 6 Пука, под командом пуковника Ђ. Јосифовића, креће се на Барзиловачко гробље ка Новаковом брду, водећи рачуна о левом крилу Моравске дивизије I поз., и десном крилу Брајковачког одреда, и на случај потребе, потпомоћи их без даљег наређења. Команданту опште резерве усмено наређено, да се, када избије у свом покрету са Растова ка Барзиловачком гробљу, на друм Брајковац — Вис, заустави крај друма, а на месту где на овај друм изводи пут са Новаковог брда.

»3) 4 Пешадиски пук II поз. и даље оставља један батаљон као посаду Страже и Дудовице, а са остала три батаљона прикупља се на крајње лево крило Новаковог брда.

»4) Наређене покрете по потреби потпомоћиће наша аустријска, 3-ћа Тимочка и Крупова хаубичка батерија. С овим последњим двема нека ступи у везу командант десне колоне потпуковник Д. Костић.

»5) Извешћа о ситуацији, а нарочито извешће о извршењу предње заповести слати у Смрдљиковац, где ћу се са штабом налазити.

НЗ. Командант 6 Пука упутиће један вод на Вис, ради везе са деловима Моравске дивизије I поз.«

У 17 ч. под ОБр. 1815 послат је Команданту III армије

и суседним дивизијама извештај о ситуацији код ове Дивизије (садржина изложена на стр. 572).

Гоњење леве колоне. Гоњење које је ова колона (4. пук II поз.) започела јуче по подне продужено је овога дана, и око 2ч. 30 наишло се на јаку непријатељску заштитницу на Гају. Положај Гај, управо Гај — Закинац, налази се на 3,5 км. западно од чикорске одбранбене линије и са положаја на десној страни р. Оњега: Новаковим Брдом, Барзиловачким Гробљем и Висом (к. 385) чини одбранбену линију која затвара правац долином р. Оњега. Тежиште отпорности ове линије лежи у крајњим ослоним тачкама: Гају на левој и Вису (к. 385) на десној страни р. Оњега. Падом ма које од ових двеју тачака положај губи своју отпорну моћ. У 4 ч., пошто се непријатељу подишло на 300—400 м., први борбени ред извршио је један изненадан напад на Гај обухвативши га са оба крила. Упорна борба ватром вођена је на обема странама до 5 ч., све док непријатељ није осетио дејство нашега обухвата. Сем тога у ово време уведена су у стрељачки строј сва четири митраљеза леве колоне. Они су у још већој мери повећали нашу и иначе надмоћнију ватру. Од 5 ч. почела је постепено слабити непријатељска ватра, што је био знак да је непријтељ почео повлачење. У 6 ч. извршен је од наше стране јуриш, и део непријатељске снаге, који је био остао на положају, био је потпуно разбијен. Заробљено је 278 непријатељских војника. На тај начин заузет је Гај само пешачком ватром. Пошто је непријатељ изгубио Гај, журно је се повукао, и преко Страже и Дудовице пребацио се на леву обалу р. Љига не дајући нигде отпора до Љига. По овлађивању Гајем омањи делови за гоњење упућени су за непријатељем, а сва три батаљона застали су на положају да се уреде.[1]

Распоред леве колоне на преноћишту био је овакав: 4. батаљон на Стражи; 1., 2. и 3. батаљон са митраљеским одељењем прикупљени на јужном крају Новаковог Брда.

Гоњење десне колоне (5. пук II поз.). По овлађивању Киком 23 нов. у 18 ч. 25 распоред ове колоне био је вакав:

---

[1] Пошто није било дуготрајне ни упорне борбе око заузимања Гаја, претпоставља се да није било и великог замора и нереда код наших трупа. Стога се са три батаљона није требало заустављати на Гају, већ је целом снагом одмах требало предузети гоњење непријатеља. У толико пре што је непријатељ био у веома критичном положају имајући одмах позади леђа препону р. Љиг. П.

а. 3. батаљон држи северну падину Кика затварајући лолину р. Оњега;

б. До 3. батаљона у лево 2. батаљон на северном вису Кика; позади овог у резерви 4. батаљон;

в. Пуковска резерва на Дубовом Брду.

У састав десне колоне ушао је и Брајковачки одред на Трнавцима.

Непријатељ је према десној колони држао линију Новаково Брдо — Барзиловачко Гробље, а даље на север држао је леву страну изворног дела п. Плочник — Кременица. Гоњење ове колоне према заповести Команданта дивизије, имало је да се изведе овако:

а. Брајковачки одред наступа правцем преко северне падине Новаковог Брда — северни део Букорског Брда.

б. 5. пешадиски пук II поз. наступаће правцем Кик — Брајковац — јужна падина Новаковог и Букорског Брда у тежњи да се до сванућа избије на Букорско Брдо, а да се претстраже истуре на леву обалу Љига.

Покрет ће отпочети у 1 ч.

Положај непријатељски Новаково Брдо — Барзиловачко Гробље јесте коса која се са Виса (к. 385) спушта на југ, задржавајући се на десној обали р. Оњега према Закинцу. Јачина ове одбранбене линије зависна је од држања Виса с једне, и Закинца с друге стране. Падом Закинца, а нарочито Виса, компромитује се одбрана Новаковог Брда и Барзиловачког Гробља. Међутим заузимањем Гаја, Закинца и Страже одбрана Новаковог Брда није могла бити ни упорна ни дуготрајна.

Покрет десне колоне отпочео је данас у 1 ч. а Брајковачког одреда у 5 ч., када је десна колона избила на његову висину.

Око 8 ч. десна колона на целом свом фронту наишла је на непријатеља који је држао линију Новаково Брдо — Барзиловачко Гробље — Вис (к. 385). Непријатељ је био јаче посео и утврдио Барзиловачко Гробље и косу на којој се гробље налази, а слабије Новаково Брдо чија је посада била око две чете пешадије. Непријатеља на Новаковом Брду напала су оба батаљона 5. пука II поз. који су били у првој линији, а Брајковачки одред надирао је ка Барзиловачком

Гробљу. После доста жилавог отпора, и у моменту када су предњи делови 5. пука пошли на јуриш, непријатељ се око 11 ч. повукао са Новаковог Брда и не сачекавши јуриш, Повлачење је вршено у нереду делом ка Букорском Брду, делом ка Барзиловачком Гробљу. У овом тренутку кретали су се батаљони друге линије 5. пука од Брајковца ка Голом Брду.

После губитка Новаковог Брда непријатељски фронт био је овакав: десно крило на Букорском Брду, центар на Барзиловачком Гробљу, а лево крило на Кременици, фронтом ка југоистоку. Између 12 и 14 ч. непријатељ се повукао са Кременице на Вис. Према овој ситуацији Командант десне колоне се одлучио да својим крајњим левим крилом (један батаљон) нападне и разбије непријатеља на Букорском Брду и ослободи свој леви бок, а са осталом снагом да нападне непријатеља на Барзиловачкој Коси обухватајући с југа Барзиловачко Гробље.

Напад је отпочео једновремено у 16 ч. 30. Трупе одређене за напад кренуле су на јуриш и натерале непријатеља у бекство. Користећи се мраком и покривеним земљиштем, непријатељ је отступио ка Дугој Коси оставивши велики број рањеника и заробљеника. Барзиловачко Гробље и коса на којој се ово гробље налази заузети су у 17 часова.

У 22 ч. Командант колоне наредио је:

а. Брајковачки одред засада да остане на Барзиловачкој Коси;

б. 5. пук да заузме овакав распоред: 1. батаљон на левој страни Црне Реке на коси северно од Букорског Брда, а јужно од Дуге Косе, одржавајући десно везу са Брајковачким одредом; 2. батаљон са три чете на Букорском Брду, а с једном четом на Виноградинама; резерва — 5. пук II позива — један батаљон југозападно од Барзиловачког Гробља, а један на Букорском Брду.

Брајковачки одред у 21 ч. продужио је надирање за непријатељем од Барзиловачког Гробља ка Дугој Коси на коју је избио око поноћи не наишавши на непријатеља. Одавде је Командант одреда, ради обезбеђења свога десног бока, упутио јача извиђачка одељења гребеном ка Вису (к. 385), где се још водила омања борба. Обезбедивши се на Дугој Коси Брајковачки одред остао је на том положају до ујутру 25 новембра, докле није отпочео напад на Шушњарски Вис.

Губици: рањено 2 официра и 129 подофицира, каплара и редова; *заробљено:* 1 официр, 5 лекара и 1107 војника; *заплењено:* доста пушака, муниције, митраљеза и осталог материјала.

Непријатељске трупе према овој Дивизији биле су из 42. хонведске дивизије (25., 26., 27. и 28. пук).

2. КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА.

За рад овога дана *Командант дивизије издао је својим трупама у 9 ч. под ОБр. 2384 ову заповест:*

»Ситуација је ова:

»I Армија избила је синоћ на линију Бањинац — Медник, а са предњим деловима до Мионице. Непријатељ пред овом армијом у нереду одступа.

»*Тимочка дивизија II поз.* прикупља се јутрос на Дићској Главици, и данас ће гонити правцем Моравци — Цветановци — Тодорин до — Сикирача — Стражара.

»*Дринска дивизија II поз.,* пошто остави осигурање на Закинцу и Стражи, гониће непријатеља правцем: Кик — Бугарско брдо — Виноградине, нападајући у бок и позадину непријатеља, који још држи линију: Кременица — Вис.

»*Драгољски одред* расформираће се и свака јединица иде у своју дивизију.

»Дивизија ће гонити непријатеља преко Пландишта и Тополског брда, преко линије: Белеге — Латковић ка с. Врачевићу (друм Боговађа — Стражара).

»*Наређујем*:

»1) *Ескадрон* да почне одмах гоњење непријатеља правцем Моравци — Миловац — Бошњаковићи — Врачевић — Петловац.

»2) *VI Прекобројни пук* који је делом већ заузео Цветановачку косу, наступаће ка Пландишту, где ће сачекати избијање I и V Пука на Тополско брдо. Обезбедити се од левог бока до доласка Тимочке дивизије II поз., с којом доцније стално одржавати везу.

»3) *I и V Прекобројни пук* са садањих одсека одмах и најзгоднијим правцем наступаће ка Тополском брду, које заузети и ухватити везу са VI Пуком. Послати јаче извиђачке делове преко Кацапа. Даља наређења за гоњење следоваће.

»4) *II Прекобројни пук* остаће на линији: Чикор — Ражовиште док се ситуација на Оњегу не расветли. У случају непријатељског напада правцем Бугарско брдо — Закинаш — Чикор,[1] свом снагом потпомоћи 4 Пук II поз., који се на овоме правцу налази.

»5) Пољска артилерија са десне обале Љига потпомаже наступање пукова а два брдска топа иду на Пландиште.

»6) Завојиште и I степен муниционе колоне[2] одмах да се крену на места где су раније били.

»7) I Пољска болница доћиће у Белановицу а II пољска болница у Босут, пошто евакуишу рањенике.

»8) Трупне коморе одмах да се крену за Белановицу, где ће се убиваковати. Што пре дотурити пуковима пексимит и конзерве.

»9) II Степен муниционе колоне,[2] профијантска колона и пекарска чета на ушћу Букуље у Качер.

»10) Пионирски полубатаљон одмах да направи мост и више брвана код ушћа Липовице, потом остаће као заштита артилерије.

»11) Месарска чета у Белановици; војна пошта и телеграфско одељење код дивизиског штаба на Чикору.

»12) Ја ћу бити на Парлогу и код Липљанске школе.«

Рад VI прекобројног пука. Цео пук избио је на леву обалу Љига код Јачића око 10 ч. 45. Чеони батаљон упућен је на Мартиновића Косу са два митраљеза, и заузео је. Када је примећено повлачење непријатеља од Дудовице ка Латковићу, онда је овај батаљон, појачан са две чете и једним брдским топом, ставио под бочну ватру непријатеља на Латковићу, и натерао га на повлачење ка Чибутковици. После овога батаљона држи положаје између Потока и Липовице на ређења. Један батаљон са два митраљеза и једним брдским топом упућен је да поседне безимену косу фронтом према Јошевцу и Миловцу, ради обезбеђивања левог бока Пука, и за дејство у бок непријатељу који би отступао са Забрана и Камаља.

---

[1] Када цела Дринска дивизија II поз. надире правцем Барзиловица — Чибутковица, онда се од овога нема бојазни, и десни бок и позадина Комбиноване дивизије су потпуно обезбеђени. П.

[2] Оваква подела није одговарала тадањој формацији. П.

У 12 ч. Командант VI прекобројног пука извештава да се борба води на фронту и на оба бока, да је непријатељ доста јак и да свуда отступа.

У 13 ч. Командант VI прекобројног пука добио је од Команданта II прекобројног пука са Парлога овакав извештај: »Командант Комбиноване дивизије наредио ми је да Вам саопштим, да са Вашим пуком заузмете Пландиште и Тополско брдо и да се ту зауставите. Наређено је Вашем Команданту батаљона, да са остала три батаљона дође код Вас. Мој један батаљон држи положаје између Потока и Липовице на десној обали р. Љига.«

Око 13 ч. 20 Командант VI пука добио је од Команданта дивизије ову заповест: »Све Ваше извештаје о преласку Љига примио сам са највећим задовољством. Ситуација је ова: *I Армија* синоћ избила на линију Бањинац — Медник, а са деловима до Мионице. Тимочка дивизија II поз. гони правцем Моравци — Цветановци — Тодорин до — Сикирача — Стражара. Дивизија ће гонити преко Пландишта и Тополског брда преко с. Бошњаковића ка с. Врачевићу.

»*Наређујем,* да тај пук по заузећу Цветановачке косе наступа на Пландиште, и ту сачека избијање дивизије од Липљанске школе на Тополско брдо.«

У 14 ч. 30 било је код VI прекобројног пука стање овакво: два батаљона и две чете, сва четири митраљеза и један брдски топ на Пландишту; један батаљон и две чете у расходу за спровод заробљеника; лево ухваћена веза са 17. пешадиским пуком (I армија). Пристигао је и I прекобројни пук. Непријатељ са виса код Бошњаковића изгледа да се припрема за отступање.

Према оваквој ситуацији VI и V прекобројни пук договорно су одлучили да продуже гоњење, и VI прекобројни пук крену се у 14 ч. 30 правцим: Пландиште — Бошњаковић — Белеге — Врачевић. На Бошњаковића Вису непријатељ је дао јак отпор, али нашим енергичним нападом са фронта и из позадине он је отпочео отступање у великом нереду, и више није давао никакав отпор. Даље се VI прекобројни пук кретао без задржавања.

Рад II прекобројног пука. Овај је Пук имао остати на својим положајима, докле се не расветли ситуација на р. Оњегу, а на случај непријатељског напада, да свом снагом

потпомогне 4. пук II поз. правцем Букорско Брдо — Закинац — Чикор.

У 14 ч. Пук је добио наређење из Дивизије да остави један батаљон на Чикору, а са осталом снагом одмах да предузме гоњење непријатеља правцем Гај — Закинац — Дудовица — Латковић — Врачевић; на источној ивици с. Врачевића да се задржи и ухвати везу десно са Дринском дивизијом II поз., а лево са I прекобројним пуком.

Рад Драгољског одреда. Претходница овога одреда (I прекобројни пук) избила је на Љиг у 7 ч. У 8 ч. Командант одреда добио је од Команданта Тимочке дивизије II поз. заповест да Одред улази у састав Тимочке дивизије II поз, и да има да се креће као десна колона Дивизије правцем Цветановци — Моравци — Грмикоже — Тодорин До — Врачевић — Стражара. У с. Бабајићу Одред је расформиран и I прекобројни пук отишао је у своју Дивизију, а остале јединице остале су у с. Бабајићу за преноћиште.

Рад V прекобројног пука. Овог дана овај Пук није имао никакву озбиљну акцију, јер је до подне био на десној обали Љига у улози дивизиске резерве као и II прекобројни пук, а по подне имао је улогу дивизиске резерве на левој обали Љига на Тополском Брду.

Рад артилерије и коњичког ескадрона. У циљу потпомагања наше пешадије у гоњењу, наша артилерија имала је да дејствује са положаја на десној обали Љига са Гаја и од липљанске школе. Артилерија је била у осматрању целог дана и није дејствовала, пошто је још пре подне на целоме фронту наша пешадија била одмакла толико, да је и она била ван домета наших топова а камо ли непријатељ. Артилерија је заноћила на својим положајима на десној обали Љига.[1]

Ескадрон је гонио у правцу с. Моравци — Цветановци — Миловачке циганске куће — Бошњаковићи — Врачевић где је заноћио.

---

[1] Артилерија је требала остати на десној обали дотле, докле се пешадија није пребацила на леву обалу Љига и дочепала се угодних ослонаца за даљи рад. Чим је ово извршено, артилерију је требало одмах, бар највећим делом, пребацити на леву обалу ради успешног потпомагања своје пешадије у гоњењу, а и евентуалног одбијања непријатељских контранапада. П.

У 21 ч. под ОБр. 2395 Командант дивизије издао је својим трупама ову заповест:

»Испред свих трију армија непријатељ у нереду одступа. Дринска дивизија II поз. данас је избила на линију: Виноградине — Чибутковица и сутра продужава на Човку. Тимочка дивизија II поз. данас је стигла до Миловца, а сутра продужава ка Сикирачи.

»Енергичним данашњим радом VI прекобројног пука брзо је заузета Цветановачка коса и силан плен добијен. За даље гоњење непријатеља ка линији: ушће Љига у Колубару

»*Наређујем*:

»1) *Коњица.*	
Ескодрон.	»1) Ескадрон продужава гоњење правцем: Бошњаковић — Врачевић — Стрмово — Непричава — Мишковић. Почетак гоњења 25 ов. м. у 6 ч. са места докле је данас дошао.
»2) *Десна колона.*	»2) *Десна колона.*
Командант ђенерал М. Рашић.	
а) *Претходница.*	»а) *Претходница* полази у 6 ч. из вечерашњег бивака (с. Латковић) правцем Латковић — источна ивица с. Врачевић — Пепељевац избиће на Колубару, пребацујући предње делове на леву обалу Колубаре. Ухватити везу десно са Дринском дивизијом II поз., а лево са левом колоном.
Командант пуковник А. Радовановић.	
II Прекобројни пук (три батаљона).	
Једна пионирска чета.	
Један вод болничара	
Свега $3^1/_4$ батаљона.	
»б) *Главнина.*	»б) *Главнина* полази за претходницом 25 ов. м. у 6 ч. са Тополског брда.
Командант подпуковник В. Николајевић.	
I Прекобројни пук.	
V Прекобројни пук.	
Два вода болничара.	
Свега 7 батаљона.	
»3) *Лева колона.*	»3) *Лева колона* полази 25 ов. м. у 6 ч. са Белега правцем Белеге — западна ивица Врачевића — Столице — Стрмово,
Командант пуковник Д. Узун-Мирковић.	
VI Прекобројни пук.	

Два брдска топа.
Једа вод болничара.
Свега 4 батаљона и 2 топа.

пребацујући предње делове преко Колубаре. Ухватити везу десно са десном колоном, а лево са дивизијом I Армије, која гони правцем Орловац — Сикирача и Стражара.

»4) Друга чета Пионирског полубатаљона што пре да направи два моста на Љигу, а на путу Латковић — Дудовица. По изради пута одмах доћи у Пепељевац.

»5) 3-ћи Моравски артилериски дивизион са једним батаљоном II Прекобројног пука полази 25 ов. м. у 7 ч. од Липљанске школе па низ р. Липовицу на друм и друмом Моравци — Дудовица, па на Д. Лајковац — Пепељевац. 5-та Тимочка батерија поступиће по наређењу Команданта артилерије. 1-ви Дрински дивизион до даљег наређења остаће на досадањем одсеку.

»6) Завојиште у с. Латковићу; I Пољска болница на Гробу; II пољска болница у Белановици.

»7) I Степен муниционе колоне у Латковићу, а II Степен у Белановици.

»8) Трупне коморе и месарска чета на Гробу.

»9) Профијантска колона и пекарска чета код Белановице.

»10) Војна пошта и телеграфско одељење код дивизиског штаба.

»11) Ја ћу бити у Латковићу.«

3. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Овог дана Дивизија је имала да наступа правцем преко Цветановаца и Миловца ка Тодорином Долу, Сикирачи и Стражари. Али како су се делови Дринске дивизије I поз. (I армија) лево, и Комбиноване дивизије десно били истакли испред претходнице ове Дивизије, а на правцу додељеном за гоњење овој Дивизији, то је она овога дана остала на Миловцу и Пландишту, па да сутра 25 новембра, када јој се пут отвори, продужи гоњење непријатеља одређеним правцем.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ III АРМИЈЕ ЗА 24 НОВЕМБАР.

Непријатељев отпор попустио је на целој линији пред III армијом, и он је предузео опште повлачење, тежећи да се

са што мање жртава пребаци на леву обалу Љига и Колубаре. III армија предузима опште гоњење у духу дивективе Врховне команде.

ГЛАВА XIV.

25 новембар.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

У 20 ч. 55 (од 24 новембра под ОБр. 7797 Врховна команда извештава Команданта одбране Београда да је наређено да му се упути као појачање 18. пешадиски пук I поз. и једна пољска брзометна батерија који су до сада били у саставу I армије.

У 17 ч. 30 под ОБр. 7828 Врховна команда наређује Команданту II армије: »Упутите одмах форсирано Моравску дивизију I поз. преко Даросаве ка Иванчи, и ставите је на расположење Команданту Одбране Београда, чији је штаб у Младеновцу.

»Ако Командант Моравске дивизије I поз. у путу дозна, да је Космај пао, или да се на њему води борба, ићи ће на сусрет непријатељу и напашће га где га нађе; а ако је Космај у нашим рукама, онда ће се по доласку у Иванчу одмах телефоном јавити Команданту Одбране Београда и од њега очекивати наређење за даљи рад.

»Базирање Моравске дивизије I поз. биће за сада на Аранђеловац.

»О овоме је извештен Командант Одбране Београда.

»Извршење што пре.«

Од појединих армија и самосталних група Врховна команда је добила ове извештаје:

Од Команданта Одбране Београда.

У 2 ч. 30 под ОБр. 763: »У току дана и ноћи 24/25 стање: *Према Варовничком одсеку* борба је отпочела у 7 ч. јутра. Напад је управљен на наше предње положаје: Равни гај — Мајдан — к. 351 — Влашка. Непријатељ је поставио артилерију на ивицу с. Ђуринаца, тешку на простору између к. 229 и с. на коси; на к. 309 и к. 319; на коси јужно од натписа Хртово и на коси северно од к. 262. Снага непријатељске пешадије према Равном Гају је један батаљон, према к. 351

два батаљона и према Влашкој такође два батаљона.

»У 9 ч. 30 отпочео је напад на чету на Умчарском парлогу, где је упућен за појачање допунски батаљон 7 Пука. Према Слатини непријатељ је развио један батаљон. Тога дана изгубио је положај на Мајдану, где се једна чета из 7 Пука предала. Сви су остали положаји задржани и непријатељ је одбијен.

»Одред, који је садејствовао Браничевском одреду са Мађарске равни, успео је са овим да заузме линију Пударци — Дрење — Умка. Непријатељ још држи ивицу с. Умчара.

»*Према Космајском одсеку* у току дана непријатељ је нападао са омањим деловима, али је био одбијен. У току ноћи покушао је у два маха препад, али без успеха. Трећи напад данас успео је, јер је отео Маловањ. Води се борба за повратак.

»*Према Обреновачком одреду* непријатељ је обасипао артилериском ватром цео положај. Покушавао је, да се пешадијом пребаци на леву обалу Дучинске р., али је у томе спречен. Ноћ прошла без значајних догађаја.«

Од Команданта II армије.

а. *У 9 ч. 10 под ОБр. 4429:* »*Моравска дивизија I поз.* заузела је ноћас Кременицу и Стубички Вис. Наређено је да продужи гоњење у правцу Лазаревца, одржавајући везу лево са Дринском дивизијом II поз.

»*Шумадиској дивизији I поз.* наређено је, да својим левим крилом продужи гоњење непријатеља у правцу Лазаревца, а са десним да врши притисак на непријатеља који се налази на Волујаку, који је јако и добро утврђен.

»*Команданту Коњичке дивизије* наређено је, да једну бригаду прикупи код с. Миросаљаца, која да буде спремна, да се брзо пребаци у долину р. Пештана, да продужи гоњење непријатеља у Колубару, ако то ситуација захте.«

б. *У 9 ч. 10 под ОБр. 4427:* »1) *Моравска дивизија I поз.* По исказу заробљеника на фронту: Стубички Вис — Кременица су 16, 52, 53 Регементе и батаљон 96 регементе, са две пољске батерије и две хаубице. На левом крилу Кременице био је 5 Пук из Трста, који припада 8 Корпусу. Одатле почиње рејон 8 Корпуса. За време нашега напада на Кременицу 22 ов. м. све је уведено у борбу, па чак и резерва, која је дотле чувала корпусни штаб.

»Непријатељ је на Кременици имао огромних губитака, како од артилериске, тако и од пешадиске ватре. Нашу артилерију непријатељ хвали, а тако и пешадију. Нашим наступањем јако су се збунили и уплашили.

»Код непријатеља се мисли да смо добили помоћ од Руса, да смо их намерно навукли у планинске пределе. Деморал у војсци јако је развијен. Исхрана врло неуредна.

»*На фронту Коњичке дивизије* у току ноћи није било ништа ново.«

Од Команданта III армије.

а. *У 8 ч. под ОБр. 3371:* »*Командант Дринске дивизије II поз. јавља:* »У току данашњега дана заробљеници припадају 42 дивизији (25, 26, 27 и 28 Пук). Заробљени на Барзиловачкој коси припадају 27 и 28 Домобранском пуку, и 16 и 53 Пуку заједничке војске. По исказу заробљеника јуче се почео повлачити ка Лазаревцу 16 Пук.

»Стање код непријатеља: официри први беже; у пуку растројство; у опште расуло. Заробљеници тврде, да су се трупе 42 Домобранске дивизије повукле ка Лазаревцу.«

б. *У 14 ч. службено јавља:* »*Командант Комбиноване дивизије јавља:* »У поноћ 24/25 ов. м. ескадрон и II Прекобројни пук стигли су у с. Врачевић без отпора. По исказу мештана последњи непријатељски делови одступили су ка Словцу 24 ов. м. у 15 ч.«

Од Команданта Браничевског одреда.

а. *У 20 ч. 30 (24 новем.) под ОБр. 1835:* »На западном делу фронта предузет је контра напад на положај: Пударци — Дрење — Бошњакова ливада и био је успешан. Код Гроцке непријатељ потиснуо наше две чете са Вртлога, и оне су се повукле на Сеонску косу.«

б. *У 20 ч. под ОБр. 1845:* »На западном делу фронта непријатељ је у 6 ч. 45 нападао наше трупе, које су биле заузеле Дрење — Пударце, и принудио их на повлачење на положај: Мађарска раван — Сладун — к. 207. На том положају наше се трупе утврђују. Око 13 ч. непријатељ је нападао наше две чете на положају Висока раван и принудио их на повлачење. Контранападом непријатељ је протеран и чете су заузеле свој први положај. Непријатељ је протеран и из шуме испред Умке.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 25 НОВЕМБАР.

На фронту III армије непријатељ је у наглом повлачењу. На фронту II армије непријатељски отпор по заузимању Кременице и Стубичког Виса почиње да попушта. Ситуација се Армије побољшава. Али северни фронт Одбране Београда непријатељ све више и озбиљније притискује, па је чак био успео да заузме и Маловањ на Космају. Овим је Космај, као врло важна тачка, као левокрилни бастион положаја трупа Одбране Београда, јако угрожен, и њему сваког часа прети опасност да падне у непријатељске руке. Ову је опасност како за сам Космај, тако и за цео северни фронт, требало што пре отклонити, те Космај огарантовати довољном снагом, и једним снажним и енергичним контранападом одбацити непријатељ са Маловања на леву обалу Неменикућске Реке.

За овај циљ Врховна команда хитно наређује Команданту II армије, као најближем суседу, да Моравску дивизију I поз. упути, одмах и форсирано, упомоћ Космају стављајући је на расположење Команданту Одбране Београда. Сем тога наређено је I армији да одмах упути 18. пешадиски пук I поз. и једну пољску брзометну батерију у Младеновац Команданту Одбране Београда. На овај начин, за овај мах, фронт Одбране Београда је довољно стабилизован, јер је десни бастион — Варовница — био подупрт Тимочком дивизијом I поз.; а леви бастион — Космај — Моравском дивизијом I позива.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА.

А. ОДБРАНА БЕОГРАДА.

Рад Одбране Београда.

У току ноћи 24/25 новембра вођене су борбе на левом подотсеку Обреновачког одреда и Космајског отсека, и непријатељски су напади одбијени. На осталим деловима фронта ноћ је прошла на миру.

У 6 ч. 30 изјутра непријатељ је отпочео дејство *противу Варовничког отсека* са линије к. 258 (јужно од Гусковог Поља) — Мајдан — Мариновачко Брдо — Хртови — к. 206. У 7 ч. 30 отпочело је дејство непријатељске артилериске ватре из пољских топова и хаубица и то: са једном

групом са положаја код с. Ђуринаца; другом северно од к. 229 на Крагујевачком друму; трећом северно од к. 206 на истом друму; четвртом са Хртова; петом са к. 309; шестом са виса на коси између к. 237 и Мајдана; и седмом са Умчарског Парлога. После припреме пешадиском и артилериском ватром непријатељска пешадија у 8 ч. 45 покушала је са Мајдана, Мариновачког Брда, Хртова и Ђуриначке Косе да изврши напад на лево крило Варовничког отсека (к. 351 — к. 228. — к. 227), где су се у првом борбеном реду налазила два батаљона 7. пука III поз. са једним водом брзометне артилерије (к. 228), а у другом борбеном реду један батаљон 15. пука III поз. Овај непријатељски напад одбијен је нашом јаком ватром и непријатељ је био принуђен, да се врати на своје нападне положаје. У 14 ч. непријатељска пешадија са Мајдана и Хртова, потпомагана ватром своје артилерије, покушала је и по други пут напад, али је и овога пута нашом пешадиском и артилериском ватром била приморана да се повуче у своје ровове.

Сем ових покушаја на лево крило, непријатељ је у 14 ч. 30 са једним батаљоном са к. 268 јужно од Гусковог Поља предузео напад на центар Варовничког отсека. Али и овај је напад био одбијен јаком пешадиском и артилериском ватром са Равног Гаја, Варовнице и к. 325 (Дубона).

Према десном крилу Варовничког отсека непријатељ овога дана није ништа предузимао. Али су зато наше трупе (један батаљон 7. пука III поз. са једним водом Шумадиске позициске батерије), упућене у 7 ч. преко Дубоне и Слатине, покушале да овладају Умчарским Парлогом уз садејство допунског батаљона 7. пука I поз. из Браничевског одреда. Али дочекане јаком ватром са Умчарског Парлога и Равног Гаја, где је непријатељ успео да се утврди и постави своју артилерију, нису могли напредовати даље од Слатине. па су зато биле принуђене, да се ту задрже и утврде. Ради боље безбедности овога крила, Командант Варовничког отсека оставио је на к. 325 (Дубона) један батаљон 19. кадровског пука са једним водом Шумадиске позициске батерије. У 16 ч. борба је била прекинута с тим, да иде ноћи поново отпочне са још већом жестином.

За време данашњега боја Командант Варовничког от-

сека констатовао је да је непријатељ према њему био јак до једне дивизије.

У току дана непријатељ је са 21. ландверском дивизијом (6., 28., 7. и 8. ландверски пук) демонстрирао према Обреновачком одреду ограничавајући се само на борбу ватром, докле је са 7. дивизијом 17. комбинованог корпуса изводио главни напад на Космајски отсек, који је после силом околности обузео и десни подотсек Обреновачког одреда.

За *напад на Космајски отсек* 7. дивизија 17. комбинованог корпуса била је подељена у три колоне и општу резерву. *Десна колона* нападала је на део фронта к. 313 — Мишљевац — Крушик — Мујница. Њу су образовали 68. пешадиски пук и 21. и 28. ловачки батаљон. *Средња колона* нападала је на Маловањ. Њу је образовао 38. пешадиски пук. Лева колона, која је била јака до једног пешадиског пука, нападала је на Брљочевац и косу на десној обали п. Бастав. *Општа резерва* — 12. ландштурмски пук — наступала је гребеном ка к. 313 за десном и средњом колоном.

На десном подотсеку Космајског отсека, на Брљочевцу и коси на десној обали п. Бастава напад је отпочео у 6 ч., али је био дочекан ватром наших трупа. На овом подотсеку све до подне ситуација по нас није била неповољна, али је зато у том времену на осталим подотсецима истог отсека била веома критична.

Напад на средњи подотсек Космајског отсека т. ј. на Маловањ отпочео је узору. Један батаљон непријатељ је непримећено спустио у јаругу п. Змајевца, и под заклоном мрака продужио наступање. Око 7 ч. батаљон је избио на Маловањ. Командант Космајског отсека, потпуковник А. Милошевић, преузео је око 9 ч. контранапад, стављајући се на чело нападних трупа. На удаљењу од 100 м. од непријатеља јуриш је малаксао, јер га је наша артилерија са Кошутице слабо помагала. Командант Космајског отсека погинуо је, а Командант 1. батаљона из 20. пешадиског пука I поз. тешко је рањен. Непријатељ је око 10 ч. 45 потиснуо наше делове (три чете) који су вршили контранапад и приморао их да се повукао у нереду, те је тако заузео оба виса између Маловња и к. 624 на Космају и почео да се утврђује.

После овако наглог повлачења наших трупа са левог подотсека Космајског отсека, непријатељска десна нападна

колона 7. дивизије 17. комбинованог корпуса била је јаком ватром артилерије Обреновачког одреда са Рогачког Брда (к. 297) принуђена, да у гоњење преко механе Тресије у правцу ка к. 309 упути само један слабији део (21. и 28. ловачки батаљон), а са остатком (68. пешадиски пук) да окрене фронт и управи напад на десно крило Обреновачког одреда на Рогачком Брду (к. 297) и Орницама, обухватајући га с бока и из позадине преко Крушика и Мујнице. Услед овога напада Командант десног подотсека Обреновачког одреда, који је дотле намеравао напад на непријатељске делове који су се пребацили на леву обалу Дучинске Реке јужно од Петловца, морао је одустати од своје намере, пошто је био принуђен да један батаљон 15. пука III поз. из своје резерве, намењен за тај напад, упути на Рогачко Брдо да се развије јужно од к. 297 фронтом према Космају, и тиме спречи дубљи обухват једног батаљона истог Пука на поменутој коси.

Командант Обреновачког одреда, да би појачао свој десни подотсек, упутио је на Рогачко Брдо један батаљон 12. пешадиског пука III поз. из своје отсечне резерве, затим и једну Шумадиску брзометну батерију са к. 259 (код Сибнице). Захваљујући силном дејству наше артилерије где је било и позициских батерија са старим црним барутом, одбијено је више узастопних непријатељских напада, на супрот јаком дејству непријатељске артилерије. Између 12 и 13 ч. ситуација је на фронту Космајског отсека и Обреновачког одреда била оваква:

а. *Код непријатеља:* један пешадиски пук вршио је јак притисак на десни подотсек Космајског отсека; 38. пешадиски пук утврђивао се на Маловању и на висовима између Маловања и к. 624 на Космају; 21. и 28. ловачки батаљон били су на западној падини Космаја с фронтом према к. 309, а са једним врло слабим делом на самом Космају; 68. пешадиски пук довршио је развој према десном подотсеку Обреновачког одреда обухватајући га са Мујнице и из п. Тресије; опште резерва — 12. ландштурмски пук — подишла је мех. Тресији и почела да се развија делом према Рогашком Брду, а делом према к. 309. Према средњем и левом подотсеку вођена је само борба ватром.

б. *Код наших трупа.* Посада десног подотсека Космајског отсека држала се с муком на Брљочевцу и коси на дес-

ној обали п. Бастава. Три чете 20. пешадиског пука које су вршиле контранапад на Маловањ прикупиле су се на Кошутици, и ту им се придружила чета из 2. батаљона која је отступила чак до с. Иванче. 3. батаљон 11. пешадиског пука I поз. стигао је на Лупоглав, где је из Иванче дошла и једна од двеју чета 1. прекобројног батаљона 10. пука III поз. које су тог јутра побегле са Маловња. Трупе левог подотсека Космајског отсека прикупиле су се на к. 309. Ојачане трупе десног подотсека Обреновачког одреда одбијале су нападе 68. пешадиског пука непријатељског. Код осталих подотсека Обреновачког одреда стање је било непромењено. Најзад појачања за којима се осећала велика потреба, и без којих се није могао повратити Маловањ, пристигла су и већ је 13. пешадиски пук I поз. био под Кошутицом. Са овим је завршен први моменат акције на Космајском отсеку и код Обреновачког одреда у коме су били изгубљени Космај и Маловањ. Сада настаје други моменат у коме су контранападом свежих трупа ове две врло важне тачке биле повраћене у наше руке.

Када је Командант Одбране Београда извештен да је Маловањ пао у непријатељске руке, наредио је око подне Команданту Обреновачког одреда, пуковнику Д. Туфегџићу, ово: »Услед указане ситуације наређујем, да командант одреда преда привремено дужност пуковнику М. Лешјанину. Сам пак командант са једним батаљоном 11 Пука отићи ће одмах на Космај да прими команду над одсеком, с задатком, да поред трупа које су биле на одсеку, још и са упућеним појачањем од два батаљона 20 Пука I поз. Тимочке дивизије I поз., 13 Пуком I поз. и две чете станичног батаљона, који ће ускоро стићи на Кошутицу, организује одбрану одсека, прикупи трупе и непријатеља пошто по то протера са Маловања, кога по исказу нема тамо више од једног батаљона.«

Пуковник Д. Туфегџић стигао је на Кошутицу у моменту када је овој подилазио 13. пешадиски пук I поз. Док је био на к. 309, где су се налазили само поједини делови трупа левог подотсека Космајског отсека, упутио је ескадрон Обреновачког одреда да на тој коти прикупи и остале делове који су се били растурили по околини, и захваљујући томе у времену између 12 и 13 ч. сви ти делови били су прикупљени и спремни да бране к. 309, односно да пређу у кон-

транапад. Одавде је послата заповест Команданту 3. батаљона 11. пешадиског пука I. поз., који је био на маршу са крајњег левог крила Обреновачког одреда ка Лупоглаву, да са својим батаљоном и прикупљеним деловима левог подотсека Космајског отсека организује упорну одбрану положаја Лупоглав — к. 309, затим да пређе у напад и заузме Космај.

Код с. Иванче пуковник Туфегџић затекао је једну од оних двеју чета 1. прекобројног батаљона 10. пука III поз., које су биле побегле са Маловња, и чету 2. батаљона 20. пука I поз. која је тог јутра упућена са Маловња упомоћ левом подотсеку Космајског отсека, која се нашла код Иванче. Прву је упутио на Лупоглав, а другу на Кошутицу.

Командант Одбране Београда наредио је Команданту Тимочке дивизије I поз. да одмах упути два батаљона 20. пешадиског пука са Кривих Липа преко М. Врбице на Кошутицу и ову упорно брани, а остале његове трупе на Матејиној Води и Кривим Липама да буду спремне за покрет када буде требало. У исто време наређено је Команданту 13. пешадиског пука да се одмах крене преко Корачице на Кошутицу и тамо да се стави под команду Команданта Космајског отсека. Овим је Командант одбране Београда имао намеру да групише довољно снаге на Кошутици за контранапад на Маловањ уз садејство осталих трупа које су требале да бране Космај, али су га биле напустиле.

Када је пао и Космај, и тиме се ситуација на томе отсеку још више погоршала, тада је Командант Одбране Београда у подне наредио Команданту Тимочке дивизије I поз. да 15. пешадиски пук и две батерије стави на расположење Команданту Варовничког отсека, а са осталим својим трупама и 18. пешадиским пуком I поз. одмах да одмаршира на Космај (куда је већ упутио 13. пук и два батаљона 20 пука), прими под своју команду све тамошње трупе и одбаци непријатеља са Космаја и Маловња.

По овоме наређењу одмах су се кренули са Матејиних Вода и Кривих Липа 14. пешадиски пук I поз. и три батерије Тимочког артилериског пука у једној колони чије је чело прошло кроз Младеновац у 14 ч. 30 док су се ови делови кретали ка Космају и Маловњу, прве пристигле трупе (13. пук, два батаљона 20. пука I поз. и један батаљон 11. пука

III поз.), уз припомоћ прикупљених делова Космајског отсека, већ су вршиле енергичан напад на напред означене две тачке, и успеле су да их заузму пре него што су нова појачања пристигла. Када је чело 13. пука I поз. стигло под Кошутицу, непријатељ је држао у својим рукама Маловањ и оба виса на гребену између Маловња и к. 624 на Космају, и ту се био утврдио на брзу руку. Под заштитом артилериске ватре са Кошутице, 13. пешадиски пук I поз. развио се за напад на напред означене тачке. Непријатељ је давао јак отпор и борба се развила до највеће жестине. Како је непријатељска ватра била врло јака, то је наступање било знатно успорено упркос потпомагању наше артилерије и митраљеског одељења. У то време непријатељ је отпочео да врши енергичнији напад на десни подотсек Космајског отсека Брљочевац — коса на десној обали п. Бастава. Када су стигли у помоћ два батаљона 20. пешадиског пука I поз. који су тога јутра упућени са Кривих Липа, морали су бити употребљени за појачање 13. пешадиског пука I поз. који је био остао без своје резерве, и трупа десног подотсека за које је настала опасност да буду ускоро потиснуте са својих положаја. Због тога је привремени Командант Космајског отсека, пуковник Туфегџић, ставио један батаљон 20. пука на расположење Команданту 13. пука I поз., и један батаљон истог пука упутио на десни подотсек с тим да његов командант прими команду над целим подотсеком.

У 15 ч. оба виса између Маловња и к. 624 била су узета на јуриш. Тучен са ових висова јаком пешадиском и митраљеском ватром, и са Кошутице артилериском, није се могао ни Маловањ дуго одржати, те је већ у 15 ч. 15 био узет на јуриш, после чега је 2. батаљон 13. пука I поз. са западног виса продужио наступање гребеном на Космај (к. 624), где је стигао око 16 ч. нешто мало после три батаљона 11. пешадиског пука I поз. са којим је ухватио везу. Око 15 ч. 30 непријатељ је извршио противјуриш на Маловањ, али је био убрзо одбијен јаком пешадиском и митраљеском ватром и бомбама, а уз помоћ ватре десног крила 3. батаљона 11. пешадиског пука I поз. са Космаја.

Заузећем Маловња повраћена су три пољска брзометна топа, две пољске брзометне хаубице и једна хаубица Мод. 97 г. с карама и муницијом.

4. батаљон 20. пука, упућен на десни подотсек, стигао је тамо у 15 ч., и ту је затекао све оне делове из 1. и 2. батаљона истог Пука, који су се по неуспелом контранападу на Маловањ били прикупили на Кошутици. На тај начин, почевши од 15 ч., посада на овом подотсеку била је јака два и по батаљона 20. пука и један батаљон 11. пука III поз., што је било довољно па да непријатељски напади ослабе, и да се положаји одрже потпуно у нашој власти. Командант 3. батаљона 11. пешадиског пука I поз. добио је наређење за одбрану на линији Лупоглав — к. 309 и за контранапад на Космај.

Пошто су све трупе левог подотсека Космајског отсека већ биле прикупљене на к. 309, то их је Командант 3. батаљона 11. пешадиског пука упутио у наступање западном падином Космаја ка механи Тресији, а он са својим батаљоном и једном четом из 1. прекобројног батаљона 10. пука III поз. кренуо се са Лупоглава преко Седлара на к. 624. коју је заузео око 15 ч. 30 у исто време када су трупе левог подотсека под командом капетана Брашића избијале у висину п. Кошарника и загрозиле боку и позадини непријатељских трупа које су обухватно нападале крајње десно крило Обреновачког одреда на Рогачком Брду (к. 297). Овај покрет наших трупа ка механи Тресији изазвао је колебање код непријатељских трупа које су нападале на Рогачко Брдо, услед чега је наступало извлачење најистакнутијих делова са непријатељског крајњег левог крила које је вршило дубљи обухват Рогачког Брда. Приметивши ово Командант десног подотсека Обреновачког одреда, који је дотле био ојачан двема четама Скопљанског батаљона са средњег подотсека, прешао у контранапад са својим трупама и нагнао непријатеља да у нереду отступи на линију Мујница — Крушик — Мишљевац — Тресија механа, где је успео да се одржи до мрака када је била прекинута борба. На тај начин у 16 ч. линија Маловањ — Космај била је потпуно у нашим рукама.[1]

Када је мрак прекинуо борбу, наше трупе на Космајском отсеку затекле су се у оваквом распореду:

---

[1] Захваљујући умешности, храбрости, чврстини и енергији пуковника Душана Туфегџића који је као Командант Обреновачког одреда брзо се нашао са својим Начелником штаба на Космају у моменту кризе на том отсеку, брзо и правилно схватио ситуацију, и успешно извршио свој важан задатак: повраћање Космаја и Маловња у наше руке. П.

а. *На десном подотсеку,* односно на Брљочевцу (к. 332) и коси на десној обали п. Бастава, 1. и 4. и две чете 2. батаљона 20. пешадиског пука I поз., 4. батаљон 11. пешадиског пука III поз., једна брзометна и једна Дебанжова батерија и једна брзометна хаубица.

б. *На средњем подотсеку* т. ј. на Маловњу и његовим северним падинама, 13. пешадиски пук I поз.; 3. батаљон 20. пука I поз.; једна брзометна батерија (тимочка) од три неисправна топа и једна брзометна хаубица.

в. *На левом подотсеку,* односно на Космају и његовој западној падини до п. М. Тресије, 3. батаљон 11. пешадиског пука I поз.; две чете 20. пука I поз.; 3. батаљон 11. пука III поз. и један прекобројни батаљон 10. пука III позива.

Код Обреновачког одреда стање је остало исто као и преко дана.

Непријатељ се задржао на линији п. Бастав — Брљочевац — Мекоте — Мишљевац — Крушик.

Око 17 ч. стигао је у Кораћицу Командант Тимочке дивизије I поз. који је водио 14. пешадиски пук I поз. и три пољске брзометне батерије и који је имао да прими команду над Космајским отсеком. Он је постојећи распоред на Космајском отсеку допунио тиме, што је, бојећи се непријатељског контранапада, упутио 14. пук I поз. на Маловањ, позади 13. пука I поз., и што је наредио да се 18. пук I поз. чим стигне постави на средокраћи између Кошутице и Белог Поља.

На основу новостворене ситуације на Космајском отсеку Командант Одбране Београда у 21 ч. издао је привременом Команданту Космајског отсека, пуковнику Туфегџићу, ову заповест: »Пошто сте успешно извршили поверени вам задатак, предајте дужност Команданта Космајског отсека Команданту Тимочке дивизије I поз. и примите поново дужност Команданта Обреновачког отсека.«

Истовремено *Командант Одбране Београда издао је Команданту Тимочке дивизије I поз. ову заповест:* «Примићете команду над Космајским одсеком, који се простире од Рогачког брда — п. Тараинац — Мујница — Крушик — Мишљевац — Маловањ — Брљочевац — Амерић до р. Луга. У састав трупа Вашег одсека улази Тимочка дивизија I поз., без 15 Пешадиског пука и две пољске брзометне батерије. Сем тога придаје Вам се још и 11. Пук III поз., и артилерија, која је

била на одсеку. 18 Пешадиски пук I поз. и две чете станичног батаљона сутра зором упутите у М. Врбицу у општу резерву.«

Одмах после тога Командант Одбране Београда добио је извештај од Команданта Варовничког отсека о ситуацији на његовом фронту која је по свима знацима изгледала да је веома озбиљна, као што су то догађаји те ноћи показали. Како је ситуација на Космајском отсеку била у то време са свим повољна, и како је из Врховне команде добијен извештај да ће Моравска дивизија I поз. бити упућена у Иванчу на располагање Команданта Одбране Београда, то је наређено Команданту 18. пука I поз. који је тек стигао из I армије да одмаршира са два батаљона на Варовницу, и ту да се стави под команду Команданта Варовничког отсека, а један батаљон да упути на косу с. Влашке, и стави га на расположење Команданту левог подотсека истог отсека.[1] Пук је стигао на одређена места у зору.

Ноћ 25/26 новембра прошла је на миру код Космајског отсека и Обреновачког одреда, али је за то била веома бурна код трупа Варовничког отсека. Командант овог отсека, предвиђајући да је данашња борба била само претеча још жешће ноћне борбе, појачао је тога дана у веће своје трупе у предњој линији тиме, што је 3. батаљон 15. пешадиског пука III поз. са Варовнице упутио на к. 351 где је већ био 1. батаљон 7. пука III поз., и што је на Варовницу довео из отсечне резерве један батаљон 11. пука III позива. Према томе ноћни бој затекао је трупе овог отсека у оваквом распореду: 4. батаљон 7. пука III поз. са два Дебанжова топа на Слатини; батаљон 19. кадровског пука са два Дебанжова топа на к. 325 (Дубона); 2. батаљон 7. пука III поз. на Равном Гају; један батаљон 7. пука и 3. батаљон 15. пука III поз. на к. 351; један батаљон 11. пука III поз. са два брзометна и четири Дебанжова топа и једном хаубицом М. 97 г. на Варовници; 3. батаљон 7. пука и 4. батаљон 15. пука III поз. са два брзометна топа на коси с. Влашке; а 2. батаљон 11. пука III поз., 15. пешадиски пук I поз., две батерије Тимочког артилериског пука, два топа Дринске брзометне батерије, четири Дебан-

[1] Цео 18. пук I поз. требало је ставити на расположење Команданту Варовничког отсека. Командант Одбране Београда није требао да се меша у надлежност Команданта Варовничког отсека, и да врши распоред чак и на подотсецима. П.

жова топа и две хаубице М. 97 г. у резерви отсека на Кривим Липама.

Борба је прво отпочела у 18 ч. 30 у правцу к. 351 нападом са Мариновачког Брда и Мајдана, и око 8 ч. се утишала, пошто су се наше трупе одржале на положајима. У 22 ч. 40 непријатељ је поново предузео напад са Мајдана, али је нашом пешадиском ватром са к. 351 уз садејство артилерије са Варовнице био одбијен и враћен на свој стари положај. После пола часа непријатељ је обновио свој напад из п. Мариновца и успео је да потисне једну чету 15. пука III позива. То је изазвало прилично колебање и осталих чета на к. 351, али је контранападом батаљонских резерава 15. пука I поз. и 7. пука III поз. непријатељ био одбијен, и тиме враћен ред код чета које су биле почеле да се колебају. После тога на овом отсеку положаја, обострана акција се свела само на борбу ватром из ровова која је трајала до зоре.

Тако исто и батаљон 7. пука III поз. на Равном Гају (к. 333) био је нападнут у 21 ч. с том разликом, што се овде непријатељ примакао непримећен, па је снажним налетом изненада напао наше претстраже и успео да овлада Равним Гајем. Због тога је Командант Варовничког отсека у 21 ч. 30 послао са Варовнице један батаљон 11. пука III поз. упомоћ батаљону на Равном Гају, и чим је овај батаљон стигао, оба су се бацила на непријатеља и јуришем повратила Равни Гај. И даље је вођена очајна борба на овом положају, јер је непријатељ стално тежио да га заузме, али је сваки пут био одбијен нашом снажном пешадиском ватром, бомбама и бајонетом. Истина да се доласком батаљона из 11. пука III поз. из отсечне резерве са Кривих Липа у 3 ч. изјутра ситуација у неколико побољшала, али ипак непријатељ није престао са нападима, и то је тако трајало све док у 7 ч. ујутру нису дошле две чете и два митраљеза 15. пука I поз. у помоћ. Тек тада је непријатељ почео да малаксава у свом нападу, а одмах затим и да се под заштитом врло јаке митраљеске ватре повлачи на свој првобитни положај.

На левом крилу Варовничког отсека, непријатељ је у 2 ч. ноћу (пошто се груписао у долини п. Мариновца) предузео снажан напад у правцу северног дела с. Влашке. Али дочекан снажном ватром наших трупа и испадом двеју чета 4. батаљона 15. пука III поз. из подотсечне резерве, био је

принуђен да се врати у своје ровове. Тако су успешно по нас завршене ноћне борбе на Варовничком отсеку, где су трупе III поз. уз веома незнатну помоћ трупа I поз. успеле да одбију све нападе далеко надмоћнијега непријатеља и по броју и по квалитету.[1]

Непријатељ је у овоме Варовничком бою имао у првој линији четири пешадиска пука и то: 94. пешадиски пук према Равном Гају; 79. пешадиски пук према к. 351; 25. и 26. пешадиски пук према коси с. Влашке. Ту је непријатељ претрпео огромне губитке, јер по свршеном ноћном бою знатан број његових војника био је заробљен, а сем тога 27 новембра приликом наше офанзиве нађено је на бојишту преко хиљаду непокопаних лешева.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА ЗА 25 НОВЕМБАР.

Овај дан је пресудно важан по одржање нашег северног фронта и даље држање непријатељево. Непријатељ, схватајући сада после неуспеха свој до крајности критичан положај, не само на северном фронту, већ уопште и на целоме војишту, био је прикупио и напрегао последње своје силе, да пошто пото овлада овим фронтом, како би свој потпуни неуспех на десном крилу и центру свога стратегиског фронта неутрализовао заузећем нашег северног фронта, па базирањем на два врло јака и важна ослонца (отпорна центра), *Космај и Варовницу,* озбиљно загрозио боку и позадини наше целокупне оперативне снаге, и одлучио битку у своју корист.

За овај циљ непријатељ је био прикупио јаке снаге и концентрисао целокупне своје напоре прво на *Космај,* потом на Варовницу. Пошто су Космај браниле наше трупе III поз., слабије бројем и квалитетом од непријатеља, са мало артилерије и са недовољно старешинског кадра, наше су трупе услед јаке непријатељске навале попустиле, и непријатељ је узео Маловањ, а убрзо затим и Космај. Тиме је ова врло

[1] Захваљујући умешности, храбрости, чврстини и енергији Команданта Варовничког отсека, пуковника Јована Ивковића, који је у оваквој тешкој и критичној ситуацији и неравној борби, са трупама III поз. одбио све непријатељске нападе и задржао Варовницу у својим рукама. Тиме је за нас решен један врло важан задатак. П.

важна тачка по одржање северног фронта пала непријатељу у руке, а тиме је и тактички пробој фронта био извршен. Овим је по нас наступила једна тешка криза. Срећом, по заповести Команданта Одбране Београда, на Космају се брзо нашао Командант Обреновачког одреда, пуковник Д. Туфегџић, са својим искусним начелником штаба, који је врло брзо ушао у ситуацију на Космају, и са трупама које су се тамо нашле, и са придошлим појачањима, извршио снажан и смишљен контранапад на непријатеља на Космају, и бацио га на север ка Неменикућама. Овим је била одлучена једна велика криза у нашу корист.

Други важан моменат овога дана и ноћи одиграо се на *Варовници*. Непријатељ, када поред свег навалживања није успео да заузме Космај, сада је сву снагу концентрисао противу десног крила Одбране Београда, противу Варовнице. При крају дана, а нарочито ноћу 25/26 новембра, непријатељ је бесомучно целе ноћи вршио нападе јаким снагама на Варовницу и био уложио и последње силе да је освоји у циљу поправке своје до крајности критичне ситуације. Али јуначким и умешним држањем Команданта Варовничког отсека и његових трупа, сви су непријатељски и дневни и ноћни напади одбијени дефинитивно, и непријатељ је био приморан да се повуче на своје старе положаје.

Неуспевши у својим подвојеним нападима прво на Космај, потом и на Варовницу, и претрпевши огромне губитке, непријатељ је најзад дошао до потпуног уверења да је са његовом даљом офанзивом дефинитивно свршена ствар, и да сада, силом околности, мора да се прихвати дефанзиве до бољих прилика (вероватно до доласка појачања).

Овај велики непријатељски пораз на Варовници и Космају, у коме је већ у основи била одлучена Битка на Колубари у нашу корист, дао је могућности нашој Врховној команди да пређе у офанзиву и на овоме делу нашег стратегиског фронта правцем ка Београду, у циљу његовог ослобођења, чиме би била уједно дефинитивно завршена и ова велика и крвава драма — Битка на Колубари.

Б. II АРМИЈА.

Рад Армије.

У 7 ч. 50 Командант Моравске дивизије I поз. телефо-

ном извештава, да је јутрос у зору заузео Стубички Вис и Кременицу (к. 371), и да намерава данас да предузме гоњење.

На основу овога извештаја, и на основу директиве Врховне команде ОБр. 7757,[1] *Командант II армије у 9 ч. 5 под ОБр. 4430 издао је својим дивизијама ову заповест:*

»Моравска дивизија I поз. заузела је ноћас 24/25 новембра Кременицу и Стубички Вис. Непријатељ се повлачи ка Лазаревцу, а тако исто се у потпуноме нереду повлачи испред I и III Армије, остављајући велики плен.

»Да би се ситуација што боље искористила *наређујем:*

»1) *Моравска дивизија I поз.* продужава гоњење у правцу ка Лазаревцу, одржавајући лево везу са Дринском дивизијом II поз., која наступа ка Човки.

»2) *Шумадиска дивизија I поз.* својом левом колоном предузима гоњење ка Лазаревцу, одржавајући лево везу са Моравском дивизијом I поз., а десном колоном врши јак притисак на утврђеног непријатеља на Волујаку.

»3) *Коњичка дивизија* груписаће једну бригаду код с. Миросаљци, која ће бити спремна, да се брзо пребаци у долину р. Пештана, те ако ситуација захте да продужи гоњење непријатеља у долини Колубаре, а са осталим трупама остаје на досадањим положајима и њих брани.

»4) Команданти су јутрос телефоном добили ово наређење.«

У 17 ч. 50 под ОБр. 4436 Командант армије издао је Команданту Моравске дивизије I поз. ову заповест:

»По телефонском наређењу Начелника штаба Врховне команде, а због појављене потребе, наређујем: да оставите на фронту Бистрички Вис — Стубички Вис један пешадиски пук са две брзометне батерије да бране тај одсек, у вези десно са трупама Шумадиске дивизије I поз., које ће држати досадање положаје: Хајдучку чесму, Ивковачу и Дрен; а лево са трупама Дринске дивизије II поз., која има задатак да овлада Човком.

»Све остале трупе своје дивизије кренућете одмах правцем преко Даросаве, Жутог Оглавка, Кљештевице, Крченика за с. Иванчу, где ћете се телефоном јавити ђенералу М. Жив-

[1] Види стр. 557 и 558. П.

ковићу у Младеновац, под чију ћете се команду ставити. У Иванчи постоји телефонска станица.

»Ваше возове упутите у Аранђеловац, па ћете их после распоредити према бази, која Вам се буде одредила.

»Марш за Иванчу треба вршити форсирано.

»Команданту пука, који остаје на линији Бистрички Вис — Стубички Вис наредите, да једним батаљоном помогне Дринској дивизији II поз. да заузме Човку, и да своје предње делове остави пред непријатељем да га обмањује.

»Повлачење да се изврши смотрено, те да непријатељ не примети. И Бистрички Вис и Стубички Вис треба посести што је могуће јачом снагом.

»Командант пука остаће под мојом командом.

»Издајте команданту пука потребна наређења за посе-дање овог положаја, а известите ме, који сте пук оставили и наредите, да ми се командант пука јави преко телефона, ради чега постојећу везу са армиским штабом оставити.

»Пуку и батеријама придајте део муниciске и профи-јантске колоне.

»О пријему наређења одговорити.«

Пукови ове Дивизије до 20 ч. извучени су из борбе. 16. пук са две батерије заузео је положај Дрен — Бистрички Вис — Стубички Вис, а остатак Дивизије у 21 ч. кренуо се форсираним маршем преко Даросаве, Жутог Оглавка, Кљештевице и Кречника за с. Иванчу.

На фронту 16. пука у току ноћи 25/26 новембра било је само незнатног пушкарања код Лазаревца, а у 4 ч. 30 26 новембра његови предњи делови са предњим деловима 12. пука ушли су у небрањени Лазаревац.

Шумадиска дивизија I поз. У 8 ч. 10 Командант армије упознао је Команданта Шумадиске дивизије I поз. са ситуацијом код Моравске дивизије I поз. и наредио му да и он предузме гоњење у правцу Бурово — Лазаревац, а са десном колоном да чини притисак на непријатеља пред собом.

У 9 ч. 5 Командант армије издао је Команданту дивизије заповест ОБр. 4430 која је у целини изложена напред код Моравске дивизије I поз.

Према овој заповести Дивизија је предузела гоњење са три колоне:

а. *Десна колона* успела је да протера непријатељске предње делове који су се повукли на Вис (к. 212).

б. *Средња колона* при крају дана подишла је на 100—300 м. од непријатељских ровова. Борба се продужила и у току ноћи с обе стране. Узору је примећено да је непријатељ напустио предње ровове, па је наређено да се одмах поседну и да се извиђањем утврди да ли непријатељ отступа и у коме правцу.

в. *Лева колона* до мрака је подишла до на 700 м. до непријатељских положаја на линији Лукавичка школа — Буровско Гробље — Пештан, коју је непријатељ јаче бранио. Пушкарање је било до поноћи, када се непријатељ повукао, те су две чете ове колоне ушле у небрањени Лазаревац заједно са двема четама 16. Пука.

У 17 ч. 50 под ОБр. 4436 Командант армије издао је Команданту Шумадиске дивизије I поз. ову заповест:

»Моравска дивизија I поз. добила је други задатак, а за одбрану просторије Бистрички Вис — Стубички Вис остављен је један пешадиски пук са две брзометне батерије.

»Овом пуку наређено је, да своје предње делове остави пред непријатељем, ради његове обмане. Повлачење да се изврши смотрено, те да непријатељ не примети.

»Командант пука одржаваће тесну везу са трупама Моравске дивизије I поз. на Бистричком Вису а по потреби и да их помаже.

»О пријему овог наређења одговорити.«

Према овој заповести главнина леве колоне повукла се на положаје Хајдучка Чесма — Ивковача — Дрен, а у Лазаревцу је остала само једна чета I поз.

Дринска дивизија II поз. У 19 ч. 30 Командант армије добио је из Врховне команде ово наређење:

»Начелник штаба наредио је, да Дринска дивизија II поз., која је данас садејствовала Моравској дивизији I поз. при нападу на Човку, пређе привремено у састав трупа II Армије.«

У 22 ч. 50 Командант Дринске дивизије II поз. послао

је овај извештај: »Дивизија данас по подне врши напад на непријатеља на положају Човка — Шушњар. Распоред:

»а) *Десна колона* (5 Пешадиски пук) напада правцем Дуга Коса — Шушњарски вис (к. 239).

»б) *Лева колона* (6 Пешадиски пук) напада правцем западни крај Виноградине — Човка.

»в) *Општа резерва* (4 Пешадиски пук) на северном крају Виноградина.

»г) *Коњички ескадрон* на десном крилу распореда и одржава везу с левим крилом Моравске дивизије I поз.

»д) Три батерије на Виноградинама, а две батерије поставиће се према потреби.

»Бој је вођен по подне и први борбени ред доведен до јуришног одстојања; напад ће се продужити.«

Од 23 ч. до 23 ч. 30 лева колона успела је да јуришем заузме Човку и Враче Брдо, а десна колона Шушњарски Вис. На тим положајима колоне су ванoћиле.

По изјавама заробљеника цела 42. Домобранска дивизија бранила је Човку, али укупно ова Дивизија не броји више од 4000 људи.

Коњичка дивизија. У 8 ч. 20 Командант армије саопштио је телефоном Команданту коњичке дивизије новостворену ситуацију падом Кременице и Стубичког Виса, и наредио му да прикупи једну бригаду, како би је могао пребацити у долину Колубаре ради гоњења, када за то добије заповест.

У 9 ч. 5 под ОБр. 4430 Командант армије издао је и Команданту коњичке дивизије заповест која је цитирана код Моравске дивизије I поз.

У 18 ч. 25 под ОБр. 7828 Командант армије добио је из Врховне команде заповест чија је садржина изложена на стр. 585.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 6 ч. 40 Командант дивизије издао је ову заповест:

»2 Пешадиски пук заузео је положај Вис (к. 385), посео га је и наређено му је, да јачим одељењима гони непријатеља

у правцу Врачег брда. Једна батерија упућена је на исти положај.

»Да би се за сваку евентуалност а и за даљи рад правилно груписала снага *наређујем*:

»1) Командант 1-ог Пешадиског пука са своја два батаљона остаће на положају јужна Кременица, груписан да се крене било к Вису, било к Лазаревцу, како то ситуација буде изискивала. Са друга два батаљона, код којих ће бити и Командант пука, посести положај северну Кременицу, осматрајући све правце из долине Лукавице. Лево ухватити везу са 2 Пешадиским пуком.

»2) Командант 3 Пука подесиће распоред свога пука тако, да се сигурно веже са 1 Пуком на Кременици. Једну батерију са његовог одсека приближити за сигурно дејство у правцу Лазаревца.

»3) 16 Пешадиски пук да буде у резерви на путу — Крчанику, који са друма током Горње р. силази у с. Трбушницу. Командант тога пука биће готов да потпомогне 1 и 3 Пук у случају потребе.

»4) Остала артилерија да остане на својим положајима до даљег наређења.

»Команданти ће се постарати да среде своје јединице што пре.«

У 7 ч. 35 послато је Команданту армије извешће о непријатељу по исказима заробљеника. По овима на Крушевици и Вису учествовало је пет пешадиских пукова из 8. и 13. корпуса, три батерије и две хаубице.

У 8 ч. Командант армије лично телефоном наредио је Команданту дивизије да са Дивизијом предузме гоњење у правцу Лазаревца са задатком да се непријатељ пребаци преко Колубаре.

У 8 ч. 30 Командант дивизије издао је за гоњење непријатеља овакву заповест:

»После петодневне упорне борбе непријатељ је сломијен на положају Кременица — Вис и натеран на повлачење ка Лазаревцу. Дивизија ће продужити гоњење са задатком, да непријатеља пребаци преко Колубаре.

Наређујем:

»1) *Десна колона.* Командант пуковник Ј. Угри-

»1) *Десна колона* предузима гоњење непријатеља правцем:

новић.
3 Пешадиски пук.
Два батаљона I-ог пука.
Свега 6 батаљона.

Дрен — Лазаревац, простирући се северно од друма. Колона одржава тесну везу са левом колоном Шумадиске дивизије, која гони правцем Буроово — Лазаревац.

»2) *Лева колона.*
Командант потпуковник Д. Милић.
2. Пешадиски пук.
Свега 4 батаљона.

»2) *Лева колона* предузима гоњење правцем: Вис — Стубица — Лазаревац, простирући се десно до везе са Дринском дивзијом II поз. По мери овога наступања Командант ће привлачити батерију са Виса, која ће му потпомагати гоњење. За заштиту батерије Командант ће оставити потребну снагу.

»3) *Дивизиска резерва.*
Командант потпуковник Ж. Митровић.
16 Пешадиски пук.
Два батаљона I-ог пука.
Свега 6 батаљона.

»3) Резерва ће се прикупити на положају Дрен — Главица, обезбеђујући тај положај и потпомажући гоњење тих колона. Командант 1-ог Пешадиског пука ићи ће са она два батаљона, одређена у десну колону. Резерва ће се употребити само по мом наређењу[1].

»4) Командант артилерије распоредиће све своје батерије тако, да обезбеди јако дејство према Лазаревцу и долини Колубаре, потпомажући рад нападних колона. Постављање артилерије на просторији северна Кременица — Дрен — Главица има се свршити до подне, у које ће време почети покрет главнина нападних колона.

»5) Коњички ескадрон остаће у истој улози по усменој заповести издатој 25 ов. м. у 2 ч. јутра, т. ј. да гони непријатеља, и по могућству да заузме мостове на Колубари.

»6) Команданти колона и наступних делова обратиће нарочиту пажњу приликом прилажења Лазаревцу на непри-

[1] То се само по себи разуме, те стога ово није требало нарочито ни наглашавати. П.

јатељску артилерију, вероватно постављену на Лајковачкој коси и Јабучју.

»7) Потрошно одељење муниционе колоне[1] биће код Трбушнице на друму.

»8) Дивизиско завојиште биће у Трбушничкој механи.

»9) Трупне коморе биће привучене до Трбушнице.

»10) Ја ћу бити, пошто обиђем положај Кременицу, на друму јужно од Дрена, а где ће штаб бити по свршеној операцији, наредићу накнадно.

»11) По доласку на обалу Колубаре посести и евентуално поправити утврђења израђена око Лазаревца, истуривши одељења на обалу Колубаре.«

У 9 ч. 20 под ОБр. 4430 добијена је заповест Команданта армије чија је садржина изложена на стр. 601.

Око 14 ч. обе колоне извештавају да су дошле у додир с непријатељем који брани Лазаревац и да трпе јаку артилериску ватру. У 14 ч. 45 командир ескадрона јавља да су наши пешачки делови на 1 км. пред Лазаревцем. Непријатељска пешадија брани ивицу варошице, а артилерија безуспешно дејствује на наше трупе.

У времену када је Дивизија улазила у Лазаревац у 16 ч. 55, Командант армије телефоном наређује да се обустави даљи напад и да се пукови прикупе, јер ће Дивизија добити други задатак.

У 19 ч. од Команданта армије добијена је заповест, под ОБр. 4436. Њена је садржина изложена на стр. 601 и 602.

На основу ове заповести, *Командант дивизије у 19 ч. 30 под ОБр. 2322 издао је својим трупама овакву заповест*:

»На основу наређења Команданта армије ОБр. 4436 дивизија се има одмах кренути форсираним маршем за с. Иванчу и ставити се под команду ђенерала М. Живковића.

»*Наређујем:*

»1) *16 пешадиски пук* посешће фронт Бистрички Вис — Стубички Вис, са задатком да брани тај одсек у вези десно са трупама Шумадиске дивизије I поз., које ће држати досадање положаје: Хајдучка чесма — Ивковача — Дрен, а лево са трупама Дринске дивизије II поз., која има задатак,

[1] Зар остала одељења нису потрошна? Ово је неформациски израз који може да створи забуну. П.

да овлада Човком.

»Командант артилериског пука одредиће две брзометне батерије, које ће ставити под команду Команданта 16 Пешадиског пука. Ове батерије снабдети муницијом и поставити их тако, да омогуће пуку који се оставља извршење задатка. Командант 16 Пешадиског пука посешће Бистрички и Стубички Вис што је могућно јачом снагом, а са једним батаљоном помоћи ће Дринску дивизију II поз. да заузме Човку. Ради тога, да би се непријатељ обмануо, Командант 16 Пука истуриће јаке предње делове према непријатељу, и тиме код непријатеља створити уверење, да се напад продужава. Под заклоном тих предњих делова 2 и 3 Пешадиски пук извућиће своје трупе из борбе, али тако смотрено, да непријатељ ово повлачење не примети.

»Командант муниције и профијант колоне оставиће за овај одред (један пешад. пук и две батерије) сразмеран део колоне за уредно снабдевање.

»Командант 16 Пука стајаће под командом Команданта армије, ради чега ће се телефоном јавити Команданту армије.

»Командир телеграфског одељења оставиће подигнуту телефонску линију од 16 Пука до штаба армије с тим, да Командант 16 Пука води старање да се линија, када престане потреба, скине, и материјал преда телеграфском одељењу.

»2) Све остале трупе ове дивизије кренуће се вечерас у 21 ч. правцем: Даросава — Жути оглавак — Кљештевица — Крчаник за с. Иванчу, где ће добити даље наређење, и то: 1 Пешадиски пук на челу колоне, за њим 3 Пешадиски пук, артилерија, 2 Пешадиски пук и ескадрон коњице. Пионирски полубатаљон кренуће се на челу колоне и успут поправљати одређени пут за пролаз артилерије. Командир ескадрона оставиће 10 коњаника за ордонансе у штабу дивизије, а са осталим прикупити изостале и упућивати их у њихове команде. Сви команданти пукова настаће, да се ред и дисциплина на маршу одрже потпуно, у коме циљу ће оставити на зачељу колоне свога пука по једног команданта батаљона, који ће одржавати ред на маршу.

»Трупне коморе свих јединица које иду, маршеваће истим правцем за колоном. Полазак у 4 ч. јутра.

»Болничарска чета евакуисаће све рањенике и сачекати колону у Трбушници, па се кренути за њом.

»Сви колонски возови доћиће у Аранђеловац, и ту сачекати даље наређење.

»Командант 16 Пешадиског пука прикупљаће изостале војнике осталих пукова ове дивизије и упућивати их за дивизијом до Иванче, где ће се оставити лице, које ће их даље упућивати.

»Ја ћу пропустити колону код Трбушнице и Даросаве, затим бити на зачељу, и пред Иванчом изаћи на чело колоне.«[1]

Према овој заповести до 20 ч. пукови су извучени из борбе, а 16. пук заузео је одређени му положај. У 21 ч. Дивизија, и ако уморна, кренула се форсираним маршем ка с. Иванчи.

Приспевши 26 новембра у 6 ч. изјутра у Даросаву Командант дивизије добио је од Команданта армије у 6 ч. 45 под ОБр. 4439 заповест Врховне команде чија је садржина изложена на стр. 585 под ОБр. 7828.

2. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Ноћ на фронту ове Дивизије прошла је на миру. У 8 ч. 20 наређено је 12. пуку од Команданта армије да предузме гоњење непријатеља у правцу Лазаревца, пошто је Моравска дивизија I поз. заузела Стубички Вис и Кременицу и данас продужава гоњење. Са Дивизијом да ради сагласно.

После овога издана је заповест Команданту средње (главне) колоне и Команданту десне колоне, као и Команданту дивизиског коњичког пука. Она гласи:

Команданту средње колоне: »*Моравска дивизија I. поз.* у току прошле ноћи заузела је Кременицу и Стубички Вис (к. 385) и данас ће предузети гоњење непријатеља. Дринска дивизија II поз. садејствоваће правцем на Човку. Наредио сам и мом левом одреду — 12 Пешадиском пуку са двема батеријама, да и он продужи наступање ка Лазаревцу, садејствујући Моравској дивизији I поз. Ради успешнијег гоњења наређено је Команданту Коњичке дивизије, да једну коњичку бригаду прикупи у Миросаљцима, и када се буде наредило,

[1] Заповест сувише опширна; има доста излишности. Зашто ће ескадрон на зачељу колоне? Зар се он није могао корисније употребити за што скорије сазнање о ситуацији на Космају? Зашто ће Командант дивизије на зачељу колоне? Зар њега не вуку догађаји напред? Ради боље прегледности заповест је требало изложити по тачкама. П.

да је пребаци у долину р. Пештана преко Барошевца, ради садејства у гоњењу.

»Поводом овакве ситуације наређујем, да и тај Командант учини на непријатеља према себи што јачи притисак, у прво време артилериском ватром, потом према ситуацији и по могућству и покретом своје пешадије унапред с тим, да на случај јачег непријатељског отпора безусловно огарантује садањи положај. Са трупама десног одсека на Којиловици одржавати што тешњу везу, и обавестити их на случај покрета пешадије унапред, дајући уговорене знаке, како не би била изложена дејству артилерије са наше Коиловице. Лево одржавати везу са 12 Пуком.«

Команданту дивизиског коњичког пука и Команданту 4. батаљона 12. пука на Коиловици наређено је да такође ватром учине што јачи притисак на непријатеља према себи, а по могућству и покретом унапред с тим, да се садањи положај мора безусловно одржати.

У 10 ч. 30 под ОБр. 4430 добијена је од Команданта II армије заповест чија је садржина изложена на стр. 601.

Рад појединих колона.

Десна колона (4. батаљон 12. пука са Којиловице). Уз припрему јаком аритилериском ватром ова је колона до 17 ч. успела, да протера предње непријатељске делове на северозападној падини Араповачке Косе који су отступили ка Вису. Даље наступање било је отежано због веома јаке непријатељске ватре управљене са утврђеног положаја Виса, и борба је продужена све до 19 ч. 30 када је се стишала. На овим положајима заноћила је ова колона.

Средња (главна) колона имала је задатак, у прво време ватром, потом и покретом унапред, да олакша рад Моравске дивизије I поз. у гоњењу. Борба је отпочела још око 10 ч. и трајала је све до мрака. У 13 ч. 40, када је дејство артилерије ове колоне противу непријатеља према 10. пуку поколебало непријатеља, кренуо је 10. пук својим левим крилом унапред да би загрозио непријатљском десном крилу и боку, те је тиме олакшао покрет трупа средње колоне, а нарочито 19. пука. Даљи покрет средње колоне био је отежан и задржан врло јаком непријатељском ватром. Пред мрак је продужен покрет, нарочито 19. пука, али како је даљи покрет био отежан и ризичан да се не компромитују положаји који се већ

држе, и како је и ноћ наступила, то су се трупе ове колоне задржале на заузетом положају.

Лева колона (12. пук) предузела је напад с фронта Дрен — Главица — к. 278. Постепено наступајући, ова је колона успела да потисне непријатеља према себи. Али се он око 17 ч. задржао на линији лукавичка школа — Буровско Гробље, одакле је из добрих заклона давао веома јак отпор, и задржао даљи покрет ове колоне. Како је у то време наступио мрак и Моравска дивизија I поз. обуставила даљи напад, то се и ова колона ту задржала и предузела утврђивање.

У 18 ч. 30 под ОБр. 4436 добијена је од Команданта II армије заповест чија је садржина изложена на стр. 601 и 602.

3. *Коњичка дивизија.* Ноћ прошла на миру. Ситуација непромењена.

У 9 ч. 20 под ОБр. 4430 добијена је од Команданта армије заповест чија је садржина изложена на стр. 601.

Према овој заповести *Команданш дивизије у 10 ч. 40 йод ОБр. 2311 издао је овакву заповесш*:

Моравска дивизија I йоз. заузела је ноћас 24/25 новембра Кременицу и Стубички Вис. Непријатељ се повлачи ка Лазаревцу, а тако исто се у потпуном нереду повлачи испред I и III Армије, остављајући огроман плен.

»Да би се ситуација што боље искористила наређено је:

»1) *Моравска дивизија йоз.* продужава гоњење у правцу ка Лазаревцу, одржавајући везу лево са Дринском дивизијом II поз. која наступа ка Човки.

»2) *Шумадиска дивизија I йоз.* својом левом колоном предузима гоњење ка Лазаревцу, одржавајући везу лево са Моравском дивизијом I поз., а десном колоном врши јак притисак на утврђеног непријатеља на Волујаку.

»3) *Коњичка дивизија* групише једну бригаду код с. Миросаљаца, која ће бити спремна да се пребаци у долину Пештана, па ако ситуација захте, да продужи гоњење непријатеља у долини Колубаре, а са осталим трупама остаје на досадањим положајима и исте брани.

»Према овоме *наређујем*:

»*1-ва Коњичка бригада* са два топа 1-ве коњичке батерије и са 40 коњаника-пешака груписаће се јужно од с. Миросаљци на раскрсници путева Коиловица — Миро-

сальци и Барошевац — Миросальци, где ће очекивати наређење телефоном за гоњење непријатеља долином Пештана ка Колубари.

»2-*га Коњичка бригада* са свима трупама остаје на досадањим положајима, све док 1-ва бригада не предузме гоњење, потом упутиће 4 Коњички пук у с. Миросаљце, где ће ухватити везу са пешадијом, која је на Коиловици и Окреску.

»Командант 1-ве бригаде када се крене у гоњење, оставиће два топа 1-ве коњичке батерије на досадањим положајима, и ставиће их под команду Команданта 4 Коњичког пука.

»*Четнички одред* и све остало остаје на својим досадањим местима.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ II АРМИЈЕ ЗА 25 НОВЕМБАР.

Заузећем Кременице и Стубичког Виса од стране Моравске дивизије I поз., те две врло важне и отпорне тачке на левом крилу II армије, ситуација код Армије знатно је била побољшана, пошто је најјачи и најважнији ослонац непријатеља на овој страни сада био у нашим рукама. Непријатељу је на овој страни остао још једини ослонац Човка. Али када се узме у обзир успешно напредовање Дринске дивизије II поз. која кооперише левом крилу II армије нападом у десни бок и позадину Човке, онда се пад ове у наше руке има да очекује у скором времену. Према овоме, и поред одласка Моравске дивизије I поз. упомоћ Одбрани Београда, створена је повољна ситуација за извршење задатка који је дат II армији од стране Врховне команде: протеривање непријатеља на леву обалу Колубаре.

В. III АРМИЈА.

Рад Армије.

У 19 ч. добијено је наређење Врховне команде ОБр. 7838 да Дринска дивизија II поз. привремено пређе у састав II армије.

Од појединих команданата дивизија у току дана добијени су ови извештаји:

Од Команданта Дринске дивизије II. поз.

а. *У 15 ч. 40 под ОБр. 1819*: »У току дана заробљени

непријатељски војници припадали су пуковима 42 дивизије (25, 26, 27 и 28 пуку). Овога момента доведена је једна група војника са Барзиловачке косе, у којој има војника из 27 и 28 Домобранског, 16. и 53 Пука заједничке војске. Војници из 16 Пука изјављују, да је њихов пук још јуче 24 новембра почео да се повлачи ка Лазаревцу; официри први беже; у пуку влада растројство. Заробљеници изјављују, да су се и пукови 42 Домобранске дивизије повукли ка Лазаревцу. Из факта што се предају, или заробљавају групе војника из разних пукова, а често и из разних пукова двеју дивизија, може се закључити, да код непријатељских трупа које се налазе према трупама ове дивизије, у истини влада расуло.«

б. *У 6 ч. под ОБр. 1832:* (26 новем.) јављено је: »Да су између 23 ч. и 23 ч. 50 (25 новем.) вршени јуриши, и да су Човка и Враче Брдо заузети. Два пука су на линији: Враче брдо — Шушњар, а један пук у резерви на к. 230, између Шушњара и Стубице. Преко ноћи се није могло уочити у коме је правцу непријатељ одступио.«

Из изјаве заробљеника види се да је Човку бранила 42. домобранска дивизија, која није бројала више од 4000 људи. Сви заробљеници једнодушно изјављују да је морал код непријатеља пао врло ниско, да дисциплине и нема, и да је рат досадио не само Словенима, већ и Немцима и Мађарима. Непријатељ је досада утрошио све своје допунске јединице, и једино му још стоји на расположењу једна партија рекрута која је ступила у кадар пре месец дана.

Од Команданта Комбиноване дивизије.

а. *У 16 ч. телефоном:* да су предњи делови Дивизије на линији Придворица — Пепељевац. Коњица је известила у 10 ч. да се непријатељски возови с леве обале Колубаре крећу шабачким друмом. Дринска дивизија II поз. је на Виноградинама и Жупањцу. Комбинована дивизија изводи своју артилерију на Пепељевац.

б. *У 20 ч 35 под ОБр. 2408:* »Дивизија је избила на Колубару после мање борбе. Два пука су на самој десној обали Колубаре од ушћа Љига до Придворице; а два пука су на изворном делу п. Карановца. Две чете и митраљез протерали су непријатељске делове с леве обале Љига и ватром дејствовале на непријатеља код Жупањца. Два брдска топа са Стрмова дејствовала су на одступајуће делове. До изјутра

биће постављен пољски дивизион артилерије код Пепељевца.

»Сада се припрема грађа за израду брвана и мостова на Колубари, и чим буду готови гледаће се да се заузме лајковачка железничка станица и пресече комуникација Лазаревац — Уб.

»Данас после подне водила се јача борба код Наномира и код Жупањца, али вечерас се утишала, и вероватно непријатељ сада одступа. Примећене су велике колоне коморе од Лајковачке железничке станице на северозапад. Заплењен један брдски топ и застава 2-ог Мађарског пука. Код с. Латковића заплењено више кола.«

в. *У исто време под ДБр. 2409:* »На правцу гоњења ове дивизије има много плена, који треба што пре превући. Расејано је на све стране: оружја, муниције, кара и мноштво кола са разноврсним материјалом. Има преко 20 пољских кујни.«

Од Команданта Тимочке дивизије II поз.

У 21 ч. 55 под ОБр. 1393: »У овом моменту у 17 ч. претходнички пук са својом предњом трупом у борби је с непријатељем у с. Придворици. 13 Пук находи се на маршу, за њим 15 Пук је на маршу као побочница за Оштриковац. Пољске батерије извући ће се до Столице.

»По наређењу Команданта армије пуковима је наређено, да узму линију р. Топлице — с. Ртковци. Десно ухваћена веза са VI Прекобројним пуком, а лево са 17 Пуком. Немогуће ми је са армијом имати везу, пошто моја телефонска линија иде од Г. Трешњевице — Белановице — Качером, а за даље немам материјала за тако дугу линију. Остаћу ноћас на Стражари.«

Ситуација Армије на крају дана била је оваква:

Код Тимочке дивизије II поз. 15. пук избио је пред Вировицу и Маркову Цркву а 14. пук у висину с. Стрмова. 13. пук је на Столицама. Са Дивизијом је била брдска артилерија, а од пољске артилерије довучен је до мрака на Столице само један дивизион, јер су путеви били врло рђави. Непријатељске заштитнице давале су овде јак отпор тако, да је код неких наших делова долазило и до повијања уназад. Непријатељски заробљеници изјавили су да су ту били 6. и 30. пук (око 1000 пушака свега). Имали су заповест да

нападају, вероватно ради успешнијег прикривања отступања. Остала два пука 40. дивизије била су позади ових.

Комбинована дивизија избила је са два пука на саму десну обалу р. Колубаре од ушћа Љига до с. Придворице, а два су пука на изворном делу п. Карановца. Један је батаљон пребачен на леву обалу Колубаре наспрам Пепељевца. Два брдска топа са Стрмова дејствовали су на отступајуће делове, а до изјутра очекује се да буде постављен и цео пољски дивизион код с. Пепељевца.

Дринска дивизија II поз. у току дана припремала је и вршила напад на положаје у висини Човке. Из телефонских разговора знало се да ће око 23 ч. бити јуриш на Човку, а Комбинована дивизија саопштила је да се око 23 ч. 30 на фронту Дринске дивизије II поз. чули узвици »ура«.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У јучерањем бој на Гају, Новаковом и Букорском Брду и Барзиловачком Гробљу непријатељев пораз био је у толикој мери одлучан, да његове трупе по отступању са поменутих положаја нису биле у стању да се задрже, бар привремено, ни на тако доброј одбранбеној линији Виноградине — Дуга Коса, већ су се у отступању задржале тек на линији Шушњарски Вис (к. 239) — к. 232 — Човка — Враче Брдо.

У 12 ч. 50 под ОБр. 3363 добијена је заповест Команданта III армије. Њена је садржина изложена на стр. 701 и 702.

У 6 ч. под ОБр. 1823 Командант дивизије издао је својим трупама за рад ову заповест:

»Непријатељ је у току прошлога дана у највећем растројству одступио испред целог фронта III и I Армије.

»Јуче пре подне примећена је једна непријатељска колона, састављена из пешадије, коњице, кола и товарних коња у покрету од Прњавора за Лазаревац, а у 15 ч. та је колона продужила даљи покрет преко Петке и Лајковца.

»*Комбинована дивизија* заноћила је са два пука код Латковића (лева обала Љига), а данас продужава гоњење на линију Придворица — Љиг.

»*Тимочка дивизија II поз.* заноћила је предњим дело-

вима код с. Бошњаковића, главнином на Пландишту, а данас ће продужити гоњење до линије Ратковић — Колубара.

»*Моравска дивизија I поз.:* држи са 2-им Пуком Стубички Вис, 1-им Пуком Кременицу, 3-им Пуком Бистрички Вис, 16 Пук у резерви код Кременице, једна батерија упућена на Стубички Вис (к. 385), одред јачине: један батаљон и један ескадрон упућен је ка Лазаревцу.[1]

»Ова ће дивизија одмах продужити надирање и гоњење преко Виноградине ка Човки.

»*Наређујем:*

»1) *Ескадрон коњице* кренуће се одмах правцем преко Виноградине и к. 232, извиђајући с фронта с. Шушњар — Чук ка северу. Једну самосталну официрску патролу упутити преко Лајковца, а другу преко Прњавора — Пепељевца — Стрмова.

»2) *Десна колона*: 6 Пешадиски пук и Тимочко коњичко митраљеско одељење, под командом пуковника Ђ. Јосифовића, продужиће надирање са Дуге косе на вис одмах јужно од с. Шушњара, и пресећи комуникацију Чибутковица — Лазаревац. Одмах упутити ка непријатељу јача извиђачка одељења. По потреби ова ће колона дејствовати и противу Лазаревца.

»Пошто ће 2 и 4 батаљон, који се већ крећу путем Брајковац — Вис (к. 385) и даље ка Дугој коси, требати повише времена док стигну на Дугу косу, то ће Командант раније кренути досадањи Брајковачки одред ка Шушњарском вису с тим, да остала два батаљона доцније пристигну. Овој колони придаје се једна пољска болница и један пољски аустријски топ. Десно хватати везу са 2-гим Пуком I поз. и у опште водити рачуна о безбедности свога десног бока. Лево одржавати везу с левом колоном. Ова колона отпочеће наступање са Дуге косе тек када лева колона потпуно избије на Виноградину.

»3) *Лева колона:* 5 Пешадиски пук; једна пољска батерија и један вод аустриске батерије под командом потпуковника Д. Костића, продужиће са овог досадањег положаја наступање с тим, да што пре овлада Виноградинама и одмах продужи надирање ка Човки (к. 259) са задатком, да што

[1] Информативни део заповести сувише опширан. П.

пре пресече комуникацију Прњавор — Лазаревац. Водити рачуна о вези са десном колоном, а лево о безбедности левог бока, као и хватати везу са десном колоном Комбиноване дивизије.

»4) *Главна колона* 4 Пешадиски пук и две пољске батерије под командом потпуковника М. Стефанвића, прикупља се одмах на Виноградинама, а одатле ће бити дириговања према ситуацији.

»5) Командант артилерије упутиће колонама одређени број батерија.

»6) Обе колоне дејствоваће што енергичније, стално тежећи, да се сачува потребно јединство дејства.

»7) Ја ћу се за сада налазити у Брајковцу.«

»*Напад леве колоне на положај Човка—Враче Брдо.* План напада је био да се обухватно нападне непријатељски десни бок. За овај циљ у 11 ч. 40 Командант колоне је издао заповест по којој би се напад на Човку и Жупањац извршио овако:

»1) 2-ги батаљон, два митраљеза и једна чета 3 батаљона, за одржавање везе са левим крилом десне колоне, под командом мајора М. Јелисијевића извршиће напад с фронта на Човку.

»2) 1 и 4 Батаљон и два митраљеза, под командом мајора Д. Јовановића, напашће десно крило непријатељског положаја, обухватајући му десни бок из долине Љига, и то на фронт Човка — Враче брдо.

»3) 3 Батаљон (три чете) у резерви код северних кућа с. Чибутковице.

»4) Напад вршити што енергичније. Лево ухватити везу са Комбинованом дивизијом. Извешћа слати што чешће.

»5) Ја ћу се налазити на западном крају Чибутковачке косе.«

Колона је према горњој заповести предузела покрет и око 17 ч. ситуација је код ње била оваква: непријатељ држи линију Враче Брдо — Човка — к. 232. Фронтална група према Човци (ојачани 2. батаљон) налази се на 400 м. од непријатељских ровова. Обухватна група (1. и 4. батаљон са два митраљеза): 1. батаљон на 400 м., а 4. батаљон на 800 м. од непријатеља. Резерва (3. батаљон) на левој обали р. Грабовице.

У овом времену Командант леве колоне сазнао је да је око 16 ч. код десне колоне Дивизије настао известан застој у нападу, као и то да је један део ове колоне био приморан да се унеколико повуче. Командант колоне се одлучио да изврши јуриш на непријатеља у 23 ч., а дотле да се учине све потребне припреме за ово. Тачно у 23 ч. запраштале су бомбе на линији Човка — Враче Брдо. То је био почетак јуриша извршен од стране бомбашких одељења која су се привукла неопажено непријатељским рововима на даљину поузданог дејства бомбе. Овај изненадан напад са бомбама био је силан и јако је морално поколебао непријатеља, тако да су поједини непријатељски делови почели бацати оружје и бежати с положаја. Одмах по експлозији бомби кренути су батаљони напред. Непријатељ је покушао да ватром задржи наш јуриш, али без успеха. На овај начин око пола ноћи дефинитивно је заузето Враче Брдо и Човка. Непријатељ, у паничном страху и највећем нереду, побегао је ка Колубари бацајући успут оружје и спрему.

Напад десне колоне на Шушњарски Вис. Око 12 ч. у подне са Дуге Косе кренуо се у напад 1. и 3. батаљон 6. пука II поз. са два митраљеза. Око 13 ч. стигао је на Дугу Косу и 2. и 4. батаљон овог Пука који су образовали пуковску резерву.

Непријатељ према овој колони држао је положај југоисточно од с. Шушњара, а од артилерије имао је два брдска топа источно од с. Шушњара.

Први борбени ред десне колоне у свом наступању ка непријатељу код с. Шушњара имао је да пређе преко дубоке и тешко пролазне јаруге р. Грабовице и уопште преко покривеног земљишта све до на 600 м. од непријатељских ровова, где се избило око 15 ч. Непријатељ је дочекао први борбени ред ове колоне јаком ватром и зауставио даљи покрет. Постепеним приближавањем, а уз снажно потпомагање артилериском ватром, први борбени ред подишао је непријатељу око 15 ч. 30 на 300 м. и ту се укопао у намери да одавде, после довољне припреме ватром, изврши јуриш. Око 17 ч. 20, уз потпору наше јаке ватре, приступило се одлуци. Код непријатеља се приметило местимично колебање и повлачење, и он је, не сачекавши јуриш, напустио своје ровове, отступио северно од с. Шушњара, и ту се зауставио. Заузимање неприја-

тељског положаја извршено је у 18 ч. Око 19 ч. непријатељ је извршио један јак покушај да преотме Шушњарски Вис, али дочекан од наше стране врло јаком пешачком и артилериском ватром, био је приморан да се повуче на свој дотадањи положај, после чега није више показивао никакву активност.

2. КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА.

Овога дана продужено је гоњење непријатеља према заповести Команданта дивизије ОБр. 2395[1] из прошлог дана.

У 1 ч. 30 добијена је армиска заповест ОБр. 3363 чија је садржина изложена на стр. 572 и 573.

Рад Дивизије у гоњењу текао је овако:

Рад десне колоне. Претходница (II прекобројни пук) избила је својим предњим деловима на Колубару код с. Пепељевца у 11 ч. 30. У покрету ка Пепељевцу наређено је дотадањој претходници (4. батаљону) да од манастира Боговађе скрене у лево ка Стрмову и ухвати везу са VI прекобројним пуком, а у претходницу је одређен 3. батаљон са правцем кретања ка воденицама на Колубари према Рубибрези са задатком да се пребаци на леву обалу Колубаре и обезбеди прелаз Пуку. У 13 ч. нова претходница је избила на Колубару и, како је непосредна лева обала реке била поседнута од непријатеља, отпочела је борбу. Претходничком борбом увидело се да је непријатељ слабији, јер је почео деловима да се повлачи на железнички насип. Због тога је наша претходница под заштитом јаке ватре отпочела одмах пребацивање делова наше пешадије на леву обалу реке, преко јаза и једне воденичке бране. До 20 ч. пребачена је сва претходница (3. батаљон) и њеном Команданту је наређено, да на левој обали подигне што јачи мостобран за непосредну одбрану прелаза, да га поседне и најупорније брани. Главнина Пука заноћила је на десној обали Колубаре.

Главнина колоне (I прекобројни пук) кренула се од Тодориног Дола правцем Белеге — источни део с. Врачевића — манастир Боговађа за улазак у састав главнине Дивизије. На Белегама је ухватила везу са II прекобројним пуком и кренула се за овим. У 0 ч. 30 I прекобројни пук стигао је на

[1] Стр. 583 и 584.

положај код Пепељевца и зауставио се на левој обали п. Карановца, а одмах за њим код гробља био је V прекобројни пук.

Да би се обезбедио десни бок ка Љигу, Командант I прекобројног пука упутио је са пепељевачког положаја једну чету да заузме мостове и газове на Љигу. Чета је наишла на десној обали Љига, према мосту, на један непријатељски батаљон, због чега је послато појачање од две чете и једног митраљеза које је заузело слабе мостове према Чуку и Ћелији, и дејствује на непријатеља на десној обали р. Љига. Ово је било око 15 ч.

Рад леве колоне. Лева колона отпочела је покрет у 7 ч. Када је претходница колоне избила на положај западно од с. Врачевића, добила је бочну пешадиску ватру од Циганских Кућа и артилериску ватру са Стражаре. Претходница је изашла на друм за Лазаревац, и одатле отпочела дејство у леви бок и позадину непријатеља на Стражари и код Циганских Кућа, док је 17. пешадиски пук (Дринска дивизија I поз.) нападао с фронта. Дејство претходнице леве колоне нагнало је непријатеља на повлачење ка Наномиру. У даљем кретању лева колона добила је пешадиску ватру са положаја западно од Столица, и ватру из двеју хаубица од Стрмова. После слабог отпора код Столица непријатељ се повукао на стрмовске положаје, а наша претходница продужила је кретање шумом све докле наша два брдска топа нису изашла на Столице и отворила ватру на стрмовске положаје. Претходница, излазећи из шуме, наступала је ка југоисточној ивици с. Стрмова, и у подне избила пред стрмовске положаје. По јачини непријатељске ватре оценило се да је ово главни положај заштитнички, и да је на њему јача непријатељска снага. Командант леве колоне наредио је напад. Појавом леве побочнице (једна чета) у десни бок, непријатељ је натеран на повлачење на придворичку утврђену косу. По паду Стрмовске Косе продужен је напад на Придворичку Косу и у сумрак дошло се на 50—60 м. од непријатељских ровова. Али непријатељ је давао очајнички отпор и није хтео да отступи. Око 17 ч. 30 непријатељ је са Придворичке Косе изненада извршио контранапад са два батаљона на трупе леве колоне на Стрмовској Коси. Овај је напад код нас произвео у почетку известан неред и колебање, али је на крају потпуно одбијен

нашом јаком ватром и бомбама. У овоме контранападу непријатељ је изгубио своја два свежа батаљона, али је успео да нас целе те ноћи задржи, и преко словачког моста извуче све своје трупе које су биле на десној обали Колубаре и налазиле се у врло великој кризи.

Непријатељске трупе са Придворичке Косе у току ноћи повукле су се неопажено и неузнемиравано извршивши тиме потпуно свој задатак. У поноћи 25/26 новембра непријатељ је, по прелазу на леву обалу Колубаре, дигао у ваздух словачки мост.

3. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 22 ч. под ОБр. 3363 добијена је заповест Команданта армије изложена на стр. 572 и 573.

На основу ње *Командант дивизије издао је својим трупама за даљи рад ову заповест*:

»1) Да се коњица крене у 6 ч. јутра од Миловца на Тодорин дô — Сикирачу — Стражару — Ратковци, старајући се, да се дочепа Острeша и Обле Главе. Десно да одржава везу са Комбинованом дивизијом, а лево са нашом левом побочницом, која ће се кретати левом обалом р. Топлице и избити на Оштриковац. Официрске патроле избацити што даље, да се констатује стање код непријатеља, и да се с њим додир не изгуби.

»2) Да 14 Пешадиски пук са пола брдске батерије и једном четом пионира образује *претходницу* (гонећи одред), и да се крене у 6 ч. јутра од Миловца поред с. Тодорин дô на Стражару, с. Стрмово и да се заустави кад с. Ратковци, спуштајући предстраже на Кулубару, везујући се десно са Комбинованом дивизијом, а лево са нашом левом побочницом.

»3) *Главнина* (13 Пешад. пук) са једном пољском батеријом и једном четом пионира следује за претходницом и зауставиће се код с. Ратковци, источно од друма.

»4) *Лева побочница* јачине пола вода коњице и 15 Пук (2 батаљона) и пола брдске батерије кренуће се у 6 ч. јутра са 14 Пешадиским пуком (позади овога), и по доласку код Стражаре скреће кроз Наномир, Вировци и зауставиће се на Оштриковцу, са предстражом од Колубаре до ушћа р. Топлице, одржавајући везу десно са 14 Пуком, а лево посредством коњице са Дринском дивизијом I поз.

»5) Пољске батерије, које још нису стигле, продужиће кретање до с. Стрмова, где ће се зауставити.«

Како је непријатељ са Стражаре био протеран и 17. пук (Дринска дивизија I поз.) узео свој правац кретања, напустивши правац кретања своје Дивизије, Дивизија је стигла са својом претходницом у 11 ч. на Стражару, где се претходница зауставила, да би 15. пук, одређен у леву побочницу, одатле са Стражаре узео свој правац кретања ка Оштриковцу. У 12 ч. продужен је покрет, и у 13 ч. цела претходница избија на Столице, одавде ка с. Стрмову одакле протерује непријатеља на позадњу косу испред главног положаја код с. Ратковци.

У 14 ч. 30 пола брдске батерије заузело је положај на Столицама и први борбени ред (два батаљона) отворио је снажну ватру на непријатеља. После наше кратке и успешне ватре и наступања првог борбеног реда, непријатељ је био приморан на отступање и задржао се на свом главном заштитничком положају код с. Ратковци. Наше наступање је продужено, али услед јаке непријатељске пешадиске и артилериске ватре, оно је вршено постепено у скоковима и у 16 ч. 45 наш борбени поредак био је подишао на 50—60 м. од непријатеља. Непријатељ је извршио контранапад, али је нашом јаком ватром заустављен у непосредној близини. Како је наступила ноћ, наређено је, да се 14. пук заржи где је, и да обезбеди фронт од п. Наномирице до пута Стрмово — Ратковац. Десно да одржава везу са VI прекобројним пуком (Комбинована дивизија), који је у то време био избио код с. Вировци. 13. пук у главнини, са једном пољском батеријом, задржан је на Столицама, где су пристигле и остале две пољске батерије. Коњички дивизион повучен је за преноћиште на Стражару.

Догађаји код леве побочнице (15. пук). Ова се побочница одвојила од Наномира у правцу ка Оштриковцу у циљу да овај заузме. Код с. Вировци (десна обала р. Топлице) побочница је дочекана јаком непријатељском ватром са Оштриковца и Маркове Цркве. Први борбени ред побочнице био је ојачан једним батаљоном и кренут противу непријатеља код Маркове Цркве и с. Вировци. Али како је наступио мрак, а непријатељ је био добро утврђен и са брдском артилеријом, то је даље наше наступање обустављено. Пук је заноћио код

с. Вировци и дошао у везу са 14. пуком у долини р. Топлице.

На овај начин данашњи дан протекао је код Дивизије у борби са непријатељским јачим заштитничким деловима.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ III АРМИЈЕ ЗА 25 НОВЕМБАР.

Непријатељ пред целим фронтом Армије журно се повлачи на леву обалу Колубаре заштићавајући ово повлачење јачим заштитничким борбама на десној обали Колубаре.

Трупе III армије у свом гоњењу спустиле су се данас на Колубару у намери да се пребаце на леву обалу и продуже даље гоњење непријатеља. Али пошто гоњење од стране III армије (Комбиноване и Тимочке дивизије II поз.) није вршено дрско и енергично, то је непријатељ успео да са својим заштитницама на десној обали Колубаре задржи трупе III армије у њихову гоњењу дотле, докле није све своје возове и трупе пребацио преко Колубаре на леву обалу и порушио мостове, те се тиме спасао једне велике кризе, у коју је био запао имајући тако озбиљну препону непосредно иза својих леђа — р. Колубару. Непријатељ је у овој прилици упорним заштитничким борбама, чак са прелазом и у контранапад, вешто и правилно заштитио своје повлачење на леву обалу Колубаре, а један од његових моћних савезника био је и кратак зимски дан, те је под заклоном ноћи био у бољој могућности да изврши свој тежак задатак. Али од наше стране није му требало то дозволити.

ГЛАВА XV.

26 новембар.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

Од појединих Команданата армија и самосталних група Врховна команда у току дана добила је ове извештаје:

Од Команданта Одбране Београда.

У току дана 25 и ноћи 25/26 новембра стање је овако: »од 5 ч. јутра непријатељ је нападао на цео фронт на свима тачкама. Најјачи напад управљен је противу Космајског одсека на центру. У 8 ч. непријатељ је заузео Маловањ и почео улазити на Космај, одакле су наши делови 11 Пука

III поз., готово без борбе, око 10 ч. одступили и побегли преко Лупоглава ка с. Иванчи. У исто време непријатељске патроле јављају се у Рогачи. У тој борби погинуо је Командант одсека потпуковник А. Милошевић. Команду над овим одсеком привремено је примио командант Обреновачког одсека, организујући одбрану Кошутице и Лупоглава. У 14 ч., пошто је добио појачање, предузео је контранапад и у 15 ч. 15 заузео Маловањ, а око 16 ч. избио на Космај, одакле је одбио непријатеља на целом фронту. Око 19 ч. настало је понова колебање на Маловању, и дејством 3 батаљона 11 Пука I поз. са Рогачког брда у бок, ситуација се рашчистила, и непријатељ је коначно и са великим губицима и у нереду одбијен.

»Јак напад непријатељ је ноћас управио на Варовнички одсек, али је око 7 ч. јутрос испадом непријатељ одбачен, заузевши све положаје, изузевши Умчарски Парлог, који је остао у непријатељским рукама.

»Према исказу заробљеника на овом фронту имамо цео 17 Корпус, 12 Пук, 28 Пучки пук и 25 Устанички пук.«

Од Команданта II армије.

а. *У 10 ч. 10 под ОБр. 4458:*

»Стање армије у току прошле ноћи:

»1) *Дринска дивизија II поз.* јуришима од 23—23 ч. 55 јуче потпуно се овладало Човком и Врачијим брдом; 5 Пук задржао се на Врачијем брду; 6 Пук на положајима код с. Шушњара. Дивизиска резерва пребациће се преко р. Грабовице на к. 239, између с. Шушњара и Стубице.

»Изгледа да се непријатељ са Човке извесним делом повукао ка Лазаревцу.

»2) На фронту *Коњичке дивизије* ноћ прошла на миру.

»3) *Моравска дивизија I поз.* 16 Пук остао на положајима Бистрички Вис — Дрен — Стубички Вис, са задатком, да маскује извлачење Моравске дивизије I поз., и да помогне Дринској дивизији II поз. у нападу на Човку. Батаљон истурен јужно од Дрена ка Лазаревцу, својим предњим деловима пушкарао се са непријатељем, који је бранио Лазаревац. Око 3 ч. престала је ватра на том фронту. У 4 ч. 15 чула се јака детонација у правцу Лазаревца. По извештају предњих делова непријатељ је бацио у ваздух мост на Колубари. Данас

у 4 ч. 30 делови 1-ог батаљона овог пука и две чете 2 батаљона 12 Пука I поз. ушле су у небрањени Лазаревац.«

б. *У 12 ч. 45 под Обр. 4459:* »На фронту Шумадиске дивизије I поз. у току целе ноћи пушкарање, нарочито на фронту главне колоне испред 10 и 19 Пешадиског пука, где је ватра више пута била врло јака.

»Према главној колони ове дивизије између р. Турије и Пештана биле су ове непријатељске трупе: на Јунковачкој коси 102 Пук мађарски (три батаљона); до њега десно 11 Пук (четири батаљона); до овога један батаљон 28 Пука; и најзад 73 Пук (три батаљона), све из заједничке војске. Сем тога има још два батаљона 6 Пука ландштурма.

»Патроле главне колоне дивизије јавиле су, да је непријатељ напустио своје предње ровове. Наређено је, да се помоћу официрских патрола утврди што пре, да ли се непријатељ повлачи и у ком правцу: преко Колубаре, ка Београду или Обреновцу. Губитка код обеју колона мало.

»Код левог одреда (12 Пук) пушкарање до поноћи, када је од једном престало, што је дало повода веровању, да се непријатељ повлачи, те су предње трупе кренуле напред и утврдиле, да се непријатељ повукао, те су са две чете заузеле Лазаревац.

»Око 3 ч. 20 Командант батаљона према Лазаревцу чуо је неколико јачих експлозија у долини Колубаре, вероватно при рушењу мостова и важнијих објеката. По исказу једног нашег сељака непријатељ је одступио ка Лајковцу.«

в. *У 14 ч. 45 под ОБр. 4469:* »Командант Дринске дивизије II поз. јавља, да су у синоћној борби заробљеници из 25, 26, 27 и 28 Домобранске регименте заједничке војске, и из два батаљона 57 Регименте 12 Бригаде. По исказу заробљеника цела 42 Домобранска дивизија бранила је јуче Човку, која скупа броји 4000 љ. 16 Регимента је бранила Шушњарски вис. Изгледа, да је 12 Брдска бригада одступила на леву обалу Љига код Дудовице.

»Искази свих заробљеника говоре о палом моралу и дисциплини, као и то, да је ратовање досадило не само Словенима, већ и Немцима и Мађарима.«

Од Команданта III армије.

У 2 ч. под ОБр. 3385:

»1) *Командант Тимочке Дивизије II поз:* да је у 17 ч.

његов претходнички пук био у борби са непријатељем у с. Придворици. Главнина (13 Пук) на маршу за овим. 15 Пук био је на маршу као побочница за Оштриковац. Пољске батерије извлаче се на Столице. Свакојако да је дивизија избила на Колубару.

»2) *Комбинована дивизија* избила је са својим деловима на Колубару. Два пука су на самој десној обали Колубаре од ушћа Љига до Придворице, а два пука су на изворном делу п. Карановца. Два брдска топа са Стрмова дејствовала су на одступајуће делове, а до изјутра биће постављен и пољски дивизион код Пепељевца.

»У борбама за време подилажења Колубари заплењен је један брдски топ и застава 2-ог Мађарског пука. На правцу наступања Комбиноване и Тимочке дивизије II поз. расејано је на све стране: оружје, муниција, каре и мноштво кола са разноврсним материјалом.

»Командант Комбиноване дивизије јавља, да је на страни с. Пепељевца пребачен један батаљон на леву обалу Колубаре, и да се припрема грађа за даљи прелаз.

»Сутрашњи рад зависиће од резултата рада на десној обали р. Љига, а командантима дивизија наређено је, да користе повољне моменте за пребацивање својих делова на леву обалу Колубаре. Командант Комбиноване дивизије притискиваће јаче у правцу Лајковца.«

Од Команданта Браничевског Одреда. У 21 ч. 40 под ОБр. 1851: »Једна чета у 14 ч. 15 на чамцима прешла је на Грочанску аду. На западном делу фронта целога дана водила се борба на положају: Брестовик — Мађарска раван — к. 207. Око 18 ч. наш 2 батаљон Комбинованог пука повукао се у нереду са Брестовика на Сеонску косу. Борба се још води.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 26 НОВЕМБАР.

Ситуација на фронту Одбране Београда, као и II и III армије нагло се побољшава у нашу корист. Непријатељ се постепено извлачи из непосредне близине нашега фронта и врши прикупљање своје снаге уназад ради одбране.

Наша Врховна команда врши припрему офанзиве на север, на овом делу нашега стратегиског фронта који сада постаје тежиште наших главних операција.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА.

А. ОДБРАНА БЕОГРАДА.

Рад Одбране Београда.

У току овога дана непријатељ није био ни близу активан као прошлога дана.

Према Варовничком отсеку, ма да се налазио у близини наших ровова, непријатељ није предузимао никакву акцију. Командант Варовничког отсека искористио је ово затишје у циљу појачања свога фронта, нарочито важних тачака ослонца, те да буде спреман да дочека евентуалан непријатељски нов напад. Тако допуњен и ојачан распоред био је овакав:

а. *На десном подотсеку,* између п. Рибника и Липице обухватајући с. Дубону (к. 325), 2. и 4. батаљон 7. пука III поз., батаљон 19. кадровског пука, једна брзометна и једна позициска пољска батерија;

б. *На средњем подотсеку,* од п. Липице до п. Буковца обухватајући Равни Гај и к. 351, 18. пешадиски пук I поз. (три батаљона), 3. батаљон 7. пука III поз., једна брзометна, једна позициска батерија, и једна хаубица М. 97.

в. *На левом подотсеку* од потока Буковца до р. Луга, обухватајући к. 228 и 227 на коси с. Влашке, 15. пешадиски пук I поз. (три батаљона), и један вод пољске брзометне артилерије.

г. *У отсечкој резерви* на Матејиној Води и Бркићевом Бунару један батаљон 7. пука III поз.; 1. и 2. батаљон 11. пука III поз.; 3. и 4. батаљон 15. пука III поз.; једна брзометна, једна позицијска батерија и две хаубице М. 97.

д. *Коњички дивизион II поз.* у долини р. Раље за везу са трупама Браничевског одреда.

У оваквом распореду трупе Варовничког отсека су заноћиле.

Космајски одсек. После преотимања Космаја и Маловња од непријатеља овај отсек примио је под своју команду Командант Тимочке дивизије I поз. За поседање и одбрану њихову *Командант у 13 ч. под ОБр. 1618 издао је овог дана овакву заповест:*

»По подацима који се до сада имају, непријатељски делови налазе се на Баставу, Мекотама, Мишљевцу, Крушику и Мујници.

»Наше трупе држе линију: Варовница — с. Влашка — с. Амерић — Кошутица — Маловањ — Космај — Рогачко брдо — Заједнице.

»Ова дивизија има да заузме и брани одсек од р. Луга до Рогачког брда (к. 297) искључно.

»Према овоме *наређујем:*

»1) *Десни одсек.*

Командант потпуковник В. Николић.

20 Пешадиски пук. I поз.
2 Батаљона 11 Пука III поз.
3-ћа Дунавска и
2 брзометне батерије Тимочког артилер. пука.
1 Позициска батерија.
Вод Пионира.

Свега: 6 батаљона и 18 топова.

»1) Трупе десног одсека заузимају и бране одсек од р. Луга до п. Кастаљана. Десно ухватити и одржавати везу са трупама Варовничког одсека, а лево са трупама левог одсека ове команде.

»2) *Леви одсек.*

Командант потпуковник Ст. Нешић.

14 Пешадиски пук I поз.
2 Батаљон 10 Пука III поз.
1 Батаљон 11 Пука III поз.
2 Брзометне батерије Тимоч. арт. пука.
Вод брзометних хаубица 120 мм.
Вод Пионира.

Свега: 7 батаљона и 10 топова.

»2) Трупе левог одсека заузимају и бране одсек од п. Кастаљана до Рогачког брда (к. 297) искључно. Десно ухватити и одржавати најтешњу везу са трупама десног одсека ове команде, а лево са трупама Обреновачког одреда.

»3) *Општа резерва.*

Командант потпуковник Д. Ристић.

13 Пешадиски пук I поз.

Свега 4 батаљона.

»3) Општа резерва поставиће се између Кошутице и Космаја (1,5 км. јужно од к. 520).

»4) Тимочки коњички пук налазиће се у с. Корићици и патролама крстарити по Рогачи, Иванчи, Корићици, Америћу, М. Врбици, Пружатовцу, Међулужју и Младеновцу, те хватати бегунце, ако би их било, и упућивати у команде војнике

који лутају. Све војнике појединих јединица ове команде, који би се нашли без објаве, спроводити стражарно у дотичне јединице, а оне из других команада спроводити такође стражарно у штаб Одбране Београда, у Младеновац.

»5) Командант Инжињерије са остатком пионира предузеће одмах оправку путева иза фронта дивизије, а по упуству које ће добити од начелника штаба.

»6) Досадањи командант левог одсека потпуковник Ристић настаће, да се сада трупама, које стоје под његовом командом, непријатељски делови код мех. Тресије, на Мишљевцу, Крушику и Мујници што пре одбаце, и да се ти положаји поседну нашим трупама. Потом да се изврши смена и леви одсек заузму трупе одређене овом заповешћу, а 13 Пук да се свије и постави у резерву.

»7) Појединн делови, који се сада налазе на положајима другог одсека, а не на одсеку коме они припадају по овој заповести, да се смене довече у први мрак тако, да до 19 ч. сви делови буду на одређеним одсецима.

»8) Батаљон 11 Пука I поз., који је сада у саставу левог одсека, до мрака остаће на расположењу Команданта левог одсека, а до вече под заклоном мрака, да се смени и Командант ће га упутити у састав Обреновачког Одреда у с. Дрлупе.

»9) Положај утврдити што јаче, у колико то до сада није учињено.

»10) Дивизиско завојиште и три пољске болнице биће у Младеновцу.

»11) Пуковска превијалишта поставиће се на прописном удаљењу од првог борбеног реда (1—3 км.),[1] како рањеници неби били дуго непревијени, а саопштити свима где је превијалиште, те да не лутају војници, који тамо иду.

»12) Борбени део I Степена Колонске коморе (по једно одељење за пешадиску и артилериску муницију и инжињерска алатна колона) биће код Младеновца (крај друма у близини бање Селтерса). Пуна кола с муницијом, која не припадају Борбеноме делу, биће јужно од механе Милатовице.

»13) Трупне коморе, месарска чета и марвени депо биће код Младеновца, крај друма на десној обали р. Луга.

»14) Пекарска чета са пољским пекарницама, и 3-ће оде-

[1] Место пуковских превијалишта одређују команданти дотичних пукова, а не команданти дивизија или отсека. П.

љење профијантске колоне, биће код Младеновачке железничке станице (где су сада).

»15) Сви остали делови Колонске коморе налазиће се и даље код Тополе.

»16) Дивизиски штаб биће у Кораћици (близу цркве).

»17) Командир телефонског одељења поставиће телефонску везу овог штаба са штабом Одбране Београда, командантима одсека и опште резерве.«

Око 6 ч. примећено је кретање непријатељских слабијих делова од Неменикућа ка Маловњу и подилажење ка овоме положају. Доцније се све више откривала намера непријатељева да тежи поново заузети Маловањ.

Око 7 ч. 30 непријатељ је читавим батаљоном предузео напад на Маловањ, вероватно ради рекогносцирања. Наше трупе су га одбиле ватром. Око 8 ч. непријатељска артилерија почела је јаче обасипати Маловањ. Тада је отпочела дејство и наша артилерија са Маловња и од Кошутице. Око 10 ч. опажено је са положаја кретање непријатељских нападних колона ка Маловњу. Од Мишљевца наступали су 2—3 батаљона, а од к. 256 (црква у Неменикућама) око два батаљона. Непријатељ је пуштен да подиђе близу наших положаја, и око 11 ч. његов први борбени ред био је подишао нашим рововима до на 300 м. Командант овог подотсека одлучио је да непријатеља на фронту задржава ватром, а двема четама да изврши изненада напад у леви његов бок. Приликом овог напада код непријатеља је настала забуна и трупе су се почеле повлачити у великом нереду.

Наше трупе са Маловња предузеле су на то покрет унапред и заузеле механу Тресију, али непријатељски делови били су прихваћени на Мишљевцу и зауставили даљи наш покрет. Док су се наше трупе прикупиле и припремиле за напад на Мишљевац, Крушик и Мујницу, наступила је ноћ која је прекинула даљи рад и трупе су заноћиле спрам мех. Тресије (северно подножје Космаја), у намери да се припреми и изврши ноћни напад на Мишљевац, Крушик и Мујницу. Непријатељ је дејствовао ватром са Мишљевца и борба је трајала до 20 ч. када се почела утишавати. Непријатељ је заноћио на линији Бастав — Мекоте — к. 313 — Мишљевац — Крушик.

Са непријатељске стране у борби су учествовали делови

12. пука ландштурма, 28. пука ландверског и 38. пука заједничке војске. Од артилерије имао је непријатељ две групе: једну код с. Неменикуће, и другу код к. 313.

Код Обреновачког одрода у току дана непријатељ није ништа предузимао, већ се био ограничио само на борбу ватром.

Са овим су завршени бојеви на положајима Варовничким, Космајским и Сибничким. Непријатељ је у својим нападима на ове положаје претрпео врло велике губитке, па када је увидео да би му били узалудни сви даљи покушаји да овлада овим положајима, почео је још ове ноћи опште повлачење на север.

Губици. Од 17—27 новембра трупе Одбране Београда претрпеле су ове губитке: *погинуло* 7 официра, 648 подофицира, каплара и редова, *рањено* 28 официра, 2130 подофицира, каплара и редова, *нестало* 9 официра, 1571 подофицира, каплара и редова. Укупно: 44 официра и 4349 подофицира, каплара и редова.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА ОД 17 — 27 НОВЕМБРА.

За време офанзиве наше I армије ка Ваљеву и Ужичке војске ка Ужицу и Бајиној Башти непријатељска V армија (8. и 17. комбиновани корпус), која се из долине Колубаре пребацила на правац Београд — Младеновац, била је принуђена да журно предузме офанзиву у правцу Младеновца, те да грожењем боку и позадини наше целе оперативне војске осујети наш успех на левом крилу нашег стратегиског фронта и одлучи битку у своју корист. Ово је довело до упорних бојева на положајима Варовничком, Космајском и Сибничком.

Трупе Одбране Београда, по општем плану за битку, имале су да изврше један врло тежак задатак: да се пошто пото одрже на својим положајима, и да буду стожер (пиво) око кога се кретала наша офанзива на запад у свом победоносном продирању. Овај је задатак био у толико још тежи, што се имао извести у главноме са трупама III позива које су и бројно и квалитативно биле много слабије од непријатеља. Положај наших армија био је врло тежак, па би и целокупан успех наше војске био доведен у питање, да је непријатељ био успео да овлада положајима Одбране Бео-

града, и да је на тај начин отворио себи пут за срце Србије. Али захваљујући умешном командовању, затим енергији и храбрости са којом су се наше трупе бориле, благовременом пристизању наших појачања и крупним тактичким погрешкама непријатеља, наше трупе, и ако су биле бројно и квалитативно слабије од непријатеља, успеле су ипак да одрже своје положаје и да одбију све непријатељске нападе наневши непријатељу огромне губитке.

Овакав умешан, одлучан и успешан рад наших трупа Одбране Београда створили су уверење код непријатеља да су му даљи офанзивни напори потпуно узалудни, и да се изгледи на дефинитиван успех окрећу у нашу корист. Последица тога била је та, да је непријатељ дефинитивно одустао од даље офанзиве противу нас, и ноћу 26/27 новембра повукао се на положаје за одбрану Београда на леву обалу р. Раље.

Овом нашем успеху у неколико је допринео и сам непријатељ, који није имао времена да организује и изведе своје нападе онако како је требало, већ је у превеликој журби да што пре овлада Варовницом, Космајем и сибничким положајима, те да што пре произведе жељени ефекат на операције наше главне снаге, изводио делимичне довољно неприпремљене нападе, без добро смишљеног плана, развијајући своје јаче снаге час према једном, час према другом делу нашега северног фронта. Овакав начин напада давао нам је могућности да се процени, где је за дотични дан био управљен главни напад, услед чега смо били у стању, да овај за времена парирамо довођењем потребних појачања на време на пресудну тачку.

Према свему овоме:

1. Бојеви на Варовници, Космају и сибничким положајима играли су веома значајну, готово пресудну улогу у времену наше офанзиве на западу, јер је од успешног исхода ових бојева зависила и судбина целе ове операције;

2. Неуспех који је непријатељ претрпео у овим бојевима био је зачетак његовог дефинитивног слома. Ово се потпуно и доказало на првим положајима за одбрану Београда, где непријатељ, онако поколебан и растројен, није био више у стању да одоли нападу удружених снага Одбране

Београда и II и III армије, нити да у својој власти одржи Београд као што је намеравао.

Б. II АРМИЈА.

Рад Армије.

1. *Дринска дивизија II поз.* Око 7 ч. 30 Командант армије саопштио је Команданту Дринске дивизије II поз. телефоном да су трупе Моравске и Шумадиске дивизије I поз. ушле ноћас у Лазаревац, и наредио му да се на Човки, за везу са Комбинованом дивизијом, остави један пук и 1—2 батерије, и да се тај Пук пружа до Петке и држи мост код Лајковца, а све остале трупе да крену ка Лазаревцу, заузму га и поседну. О свему да се он извести. Коњица да се упути долином Колубаре. Кад Командант дивизије буде стигао у Лазаревац, да прими 16. пук под своју команду, и да одржава чврсту везу са Комбинованом дивизијом. Да се обрати нарочита пажња да Пук између Петке и Човке не буде изненађен. Десно да одржава везу са трупама Шумадиске дивизије I поз. и да што пре добије везу са Армиским штабом у Даросави.

По овоме наређењу Дивизија је извршила овакав распоред:

а. 5. пук са две батерије на Врачем Брду, држећи отсек од утока Љига до закључно са с. Петком. Два су батаљона пребачена на леву обалу Колубаре код Белог Брода.

б. 6. пешадиски пук заузима отсек шопићска црква — Петка. Два су батаљона у резерви одмах јужно од Лазаревца.

в. Три пољске батерије постављене су: једна јужно од Лазаревца код к. 153, а две близу к. 191 (на друму Лазаревац — Аранђеловац).

г. Општа резерва (4. пешадиски пук) крај пута источно од с. Шушњара.

д. Коњички дивизион извиђа у долини Колубаре.

ђ. Дивизиски штаб у Лазаревцу.

Командант 5. пука, приметивши повлачење непријатељских делова путем Лајковац — Доње Јабучје и панично бекство са линије Бели Брод — Петка, пребацио је код Белог Брода два батаљона, а два друга је са батеријама оставио на Врачем Брду.

У 8 ч. 45 Командант армије телефоном је наредио Ко-

манданту Дринске дивизије II поз. да својим трупама држи Лазаревац и да прикупи 16. пешадиски пук који ће добити нов задатак. Даље му је саопштио да ће Шумадиска дивизија I поз. својим левим крилом држати фронт Шопић — Бурово.

У 9 ч. 30 Начелник оперативног одељења Врховне команде телефоном је саопштио Начелнику штаба ове Армије да је услед врло критичне ситуације на Космају потребно, да се и остатак Моравске дивизије I поз. — 16. пешадиски пук и две батерије — што пре упути за својом Дивизијом у Иванчу. У исти мах је питао где се сада налази Моравска дивизија I поз. на маршу, како би јој се наредило да што пре похита за с. Иванчу.

У 14 ч. 20 под ОБр. 4463 Командант армије издао је Команданту Дринске дивизије II поз. ову заповест:

»Наређено је Команданту Шумадиске дивизије I поз., да за напад на непријатеља који је пред њим, употреби и своју леву колону, која је била на левој обали р. Пештана (у прво време три батаљона). Због тога наредите, да се са одговарајућом снагом из те дивизије одмах заузме фронт: Бурово — Шопић, а та дивизија да буде спремна, да може да предузме акцију у правцу ка Вреоцима и Степојевцу, ради потпомагања Шумадиске дивизије I поз., ако она сама неби могла успешно напад да изведе.

»Сиђите са штабом код Лукавичке школе, где се вежите за сталну линију Даросава — Аранђеловац, јер је неопходно потребно, да будете у непосредној вези са армиским штабом.

»О пријему наређења одговорите.«

2. *Шумадиска дивизија I поз* У 8 ч. 20 Командант Шумадиске дивизије I поз. јавља да има знакова да се непријатељ према средњој колони делимично повлачи. На ово је Командант армије препоручио Команданту дивизије да треба целом снагом да форсира напред према таквој ситуацији.

У 13 ч. Начелник штаба Врховне команде телефоном саопштава Команданту II армије потребу да Шумадиска дивизија I поз. што пре рашчисти са непријатељем пред собом, како би се ослободила за предстојећу акцију у другом правцу, и наређује да Дринска дивизија II поз. потпомогне напад Шумадиске дивизије I поз.

Поводом овога тражен је извештај о стању код Шумадиске дивизије I поз., и у 13 ч. Начелник штаба ове Дивизије јавља да је средња колона заузела вис између к. 173 и Волујака и да изгледа да непријатељ отступа.

У 13 ч. 55 Командант армије наредио је телефоном Команданту Шумадиске дивизије I поз. да је неопходно да се непријатељ протера још данас, па ако је потребно нека узме батаљоне и из леве колоне, а ако се наиђе на јак отпор, помоћи ће га Дринска дивизија II поз.

У 16 ч. 30 Начелник штаба Шумадиске дивизије I поз. јавља да је десно крило средње колоне (19. пук) застало, јер је наишло на јак непријатељски отпор, а да је лево крило средње колоне (10. пук) прешло Ливајски Поток; да је лева колона (12. пук) прешла р. Пештан и да наступа даље. Заробљено је око 320 војника и два митраљеза.

У 17 ч. под ОБр. 2726 *од Команданта Шумадиске дивизије добијен је овај извештај:*

»Пошто се непријатељ јачом снагом налази на положају: Вреоци — Црљенци, то да бих могао још у току данашњега дана овладати истим, молим Команданта за одобрење, да употребим 12 Пук и две батерије са положаја код Дрена, ради садејства у нападу леве (главне) колоне, дејствујући у непријатељски десни бок и позадину правцем: Медошевац — Вреоци. Левој колони наређено је још јутрос у 8 ч. насилно извиђање а у 14 ч. напад.«

У току дана код ове Дивизије постигнуто је ово: *десна колона* успела је само да потисне непријатељске делове из предњих у задње ровове; *средња колона* подишла је непријатељским роововима на вису код Јунковца на 300 м., а 10. пук се пребацио једним својим делом код Ливајског Потока, а предњи делови подишли су десном боку непријатељском до на 1000 м. испред Волујака; *лева колона* кренула се, према телефонском наређењу Команданта армије, у 14 ч. у десни бок и позадину непријатеља који се налази на фронту Вреоци — Црљенци, и око 23 ч. 30 један батаљон подишао је Вреочкој Коси, а остала два батаљона била су на Медошевачкој Коси. Иако је било наређено да се напад продужи и у току ноћи, ипак се услед јаке непријатељске пешадиске и митраљеске ватре то није могло учи-

нити. Око 3 ч. ватра је престала на целом фронту. Услед тога се посумњало да се непријатељ повлачи, и после неколико избачених артилериских метака у дубљу позадину непријатељску, све трупе ове Дивизије кренуле су се напред у гоњење.

3. *Коњичка дивизија.* У 8 ч. 30 Командан армије наредио је телефоном Команданту Коњичке дивизије да прати рад Шумадиске дивизије I поз., и да извиђањем узнемирава непријатеља, па ако Шумадиска дивизија I поз. буде напредовала, да Коњичка дивизија буде спремна да се баци у гоњење непријатеља. Уопште управљати се по ситуацији, ако на време не буде добио заповест за гоњење.

У току дана на фронту ове Дивизије није било ничег значајног. Непријатељ је држао линију Медошевац — Сакуља — десна обала п. Сајковца — с. Рожанци на к. 238 на којој се утврдио.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 8 ч. 45 под ОБр. 1838, на основу заповести Команданта II армије, *Командант дивизије издао је за рад овога дана ову заповест:*

»Непријатељ потучен прошле ноћи на фронту Враче Пепељевца, пребацила је један батаљон на леву обалу Колубаре.

»Делови 12 и 16 Пука налазе се у Лазаревцу.

»*Комбинована дивизија,* која је још јуче избила код Пепељевца, пребацила је један батаљон на леву обалу Колубаре.

»Ова дивизија стављена је привремено под команду команданта II Армије, и добила је задатак, да држећи Човку једним делом својих трупа, дивизија се крене ка Лазаревцу и поседне ово место, хватајући десно везу са трупама Шумадиске дивизије I поз. код Шопића.

»*Наређујем:*

»1) *Коњички дивизион* под командом мајора В. Атанасијевића, пошто се прикупи, извиђа долину р. Колубаре од утока р. Љига па низводно, хватајући лево везу са Комбинованом дивизијом. Поред извиђања десне обале низвод-

но обратити што већу пажњу на извиђање леве стране Колубаре. Са непријатељем доћи што пре у додир. Извешћа слати што чешће, и то за сада у с. Шушњар.

»2) *5 Пешадиски пук, Дрински артилериски дивизион II поз.*, под командом потпуковника Д. Костића, поседа Човку, и држи у својој власти део Колубаре од ушћа Љига па преко Белог брода до закључно са с. Петком. Задатак је овог одреда, да држећи Човку, и у случају непријатељског напада, најенергичније брани додељени одсек, и обезбеди леви бок дивизије код Лазаревца. Обратити нарочиту пажњу на прелазе на Колубари. Извиђачка одељења пребацити на леву страну Колубаре. Одржавати десно и лево везу са суседним трупама.

»3) *6 Пешадиски пук* маршује одмах на Лазаревац и поседа одсек од с. Петке искључно, па преко Шопића, док не ухвати везу десно с левим крилом Шумадиске дивизије I поз., лево ухватити везу са 5 Пуком и стално је одржавати. У случају непријатељског напада бранити се најодсудније.

»4) *16 Пешадиски пук* остаје у овом досадањем распореду, док 6 Пешадиски пук II поз. не заузме додељени одсек, а потом се прикупља на угодном месту ј-источно од Лазаревца, одакле ухватити везу са мном, ради пријема даљег наређења.

»5) *4 Пешадиски пук* креће се са свог досадањег места одмах и долази код с. Шушњара у дивизиску резерву.

»6) *Артилериски дивизион:* 8 дринска I поз.; 3 тимочка II поз. и аустриска батерија, под командом мајора М. Крстића креће се по зади 4 Пука, и добиће накнадно наређење где да се постави.

»7) I Степен муниционе колоне у покрету од Крстатих липа за Виноградине.

»8) Завојиште и санитетска колона за сада у Брајковцу.

»9) Према накнадно добијеном наређењу 16 Пук има што пре да иде у састав своје дивизије, с тога нека командант 6 Пука одмах пошаље у Лазаревац један свој батаљон да смени батаљон 16 Пука, који се налази у Лазаревцу. У опште нека Командант 6 Пука убрза свој покрет.

»10) Нека команданти дођу у везу са својим трупним коморама.

»11) Штаб ће се за сада налазити у с. Шушњару, куда слати извешћа што чешће.«

Према овој заповести Командант 5. пука приметио је са Човке у 14 ч. 15 да неколико непријатељских колона отступају правцем Лајковац — Јабучје. Обе батерије са Врачег Брда отвориле су ватру на ове колоне чије је дејство било врло успешно. Потоме је Командант 5. пука наредио да се два батаљона (1. и 4.) са по једним водом митраљеза спусте са Врачег Брда на Колубару и да се прикупе подаци о угодним местима прелаза на Колубари.

Око 15 ч. развила се на левој обали Колубаре јача пушчана ватра између непријатеља и наших пребачених извиђачких делова појачаних са ново пребаченим деловима 1. и 4. батаљона. Услед наше јаке пешадиске, а нарочито артилериске ватре, непријатељско се повлачење претворило у бекство. Према оваквој ситуацији Командант 5 пука II поз. пребацио је на леву обалу Колубаре оба своја предња батаљона које је био спустио на Колубару. Ово пребацивање је вршено код Белог Брода и низводно за 300 м., а завршено је 27 новембра у 5 часова.

5. пук са две батерије заноћио је 26/27 новембра у оваквом распореду: 1. и 4. батаљон са једним водом митраљеза на левој обали Колубаре за 300 м. североисточно од Белог Брода; 3. батаљон на Врачем Брду, а 2. батаљон с водом митраљеза на к. 243; две батерије између к. 243 и Врачег Брда.

6. пук је у 16 ч. извршио свој задатак. Са сва четири батаљона заузет је фронт с. Бурово — северна ивица с. Шопића — с. Петка. У току дана и ноћи Пук није имао борбе с непријатељем.

2. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У току ноћи на фронту Дивизије било је само пушкарања, нарочито према главној (средњој) колони (10. и 19. пук).

По исказима заробљеника утврдило се да је јачина и распоред непријатеља између р. Турије и Пештана, а према средњој колони, овакав: на Јунковачкој Коси 102. регимента (три батаљона); до ње десно 11. регимента (четири батаљона); до ње један батаљон 28. регименте; до овога 73. регимента (три батаљона), све из заједничке војске. Сем тога

још $2^1/_2$ батаљона 6. регименте ландштурма од којих су две чете синоћ употребљене за појачање првог борбеног реда. Један батаљон је заштита артилерије, а један заштита коморе.

Око 8 ч. 30 Командант средње (главне) колоне телефоном јавља да се непријатељ повлачи из предњих ровова. Поводом тога наређено му је да водовима крене напред у насилно извиђање. Они ће се зауставити тек када наиђу на јачи непријатељски отпор, а позади, трупе да се крећу за овим водовима и предузму утврђивање отпорних тачака. Артилеријом тући дубљу позадину непријатеља. Команданту десне колоне и Шумадиског коњичког пука саопштено је то исто и наређено да и они одмах изврше насилно извиђање појединим десетинама према свом фронту, и да констатују стање које је према њима, а сем тога да упуте официрске патроле, нарочито из Коњичког пука, долином р. Турије у правцу с. Црљенци и Арнајево, да би се утврдио тачан правац непријатељског повлачења т. ј. да ли се повлачи преко Колубаре, или друмом на Обреновац и Београд.

На основу овога заповест за рад појединих колона извршена је овако:

Десна колона и Шумадиски коњички пук предузели су насилно извиђање у 10 ч. 30 шаљући и официрске патроле одређеним правцима. У 12 ч. 30 овим извиђањем утврђено је да се непријатељ испред ове колоне налази на истом положају Вис (к. 212), десна обала п. Сајковца до Турије са главном снагом, а са јачим предњим деловима и на левој обали п. Сајковца. Сваки покушај наступања Колоне непријатељ је спречавао јаком ватром са свог добро утврђеног положаја.

Код средње колоне још изјутра се приметило да се непријатељ испред центра и левог крила Колоне повукао на раније утврђени положај на десној обали Ливајског Потока. Насилним извиђањем предузетим око 9 ч. утврдило се да се непријатељ само својим десним крилом повукао у правцу с. Вреоци, а да је главнином посео јако утврђени положај Волујак — Сакуљска Механа — к. 173. Десно крило 19. пешадиског пука, услед веома јаке ватре са к. 173, није могао кренути напред, ма да је већи део средње колоне био сасредио своју ватру на ту тачку. Лево крило (10. пук) постепеним кретањем успело је око 15 ч. да заузме Липовачку Косу и поред јаке непријатељске артилериске ватре са Во-

лујака. Даље наступање Колоне, због јаког непријатељског отпора, било је заустављено.

По распореду непријатељевих трупа осетила се његова тежња да обезбеди себи отступницу преко с. Црљенца друмом за с. Степојевац. Зато је упорно бранио и положај Вис (к. 212) на десној обали п. Сајковца, који му је обезбеђивао леви бок и позадину.

Како је сакуљски положај, који је непријатељ био посео и утврдио, био веома јак, и како би његово освајање фронталним нападом било скопчано с великим жртвама, то је још око 14 ч. тражено одобрење од Команданта армије да се у циљу напада на овај положај употреби и лева колона са три батаљона и обе батерије, ради садејства у нападу средње колоне на тај начин, што би дејствовала у десни бок непријатељски и позадину правцем Медошевац — Вреоци.

Пошто је Командант II армије ово одобрио, то су у 14 ч. под ОБр. 2718 издане ове заповести:

1. *Команданту средње (главне) колоне:* »Према телефонском наређењу Команданта II Армије, ради заузећа положаја Вреоци — Црљенци наређујем: да Командант средње колоне са целокупном својом снагом одмах предузме енергичан покрет, непријатељски положај заузме и непријатеља пребаци преко Колубаре.

»Да Командант 12 Пука I поз. са своја три батаљона са главног положаја и обема батеријама потпомогне овај напад главне колоне ове дивизије дејством у непријатељски десни бок и позадину правцем Медошевац — Вреоци с тим, да покрет предузме одмах и даљи рад сообрази раду главне колоне, зашта ће са командантом главне (средње) колоне доћи у што тешњу везу ради заједничког рада. Батаљон из 12 Пука код Бурова остаће на садањим својим положајима, докле га не смену трупе Дринске дивизије II поз., потом га повући у састав своје нападне колоне. Покрет овај предузети одмах, напад извести што енергичније, непријатељски положај до мрака вечерас заузети.«

2. *Команданту Шумадиског дивизиског пука и 4. батаљона 12. пешадиског пука* (десне колоне): »Ради заузећа положаја Вреоци — Црљенци, и пребацивања непријатеља преко Колубаре, наредио сам Команданту леве колоне (глав-

не) са Змијана, да целокупном снагом што енергичније одмах предузме напад на непријатеља. Овом нападу садејствоваће и 12 Пук I поз. са својим двема батеријама, правцем Медошевац — Вреоци, у десни бок и позадину непријатеља.

»О предњем се извештава тај командант с тим, да у колико буде могућности ватром и покретом унапред учини што јачи притисак на непријатеља према себи, а коњички пук, на случај непријатељског повлачења, предузме гоњење, одржавајући што тешњу везу између десне и леве колоне.«

Поводом овога наређења десна колона и Шумадиски дивизиски коњички пук, учинили су ватром јак притисак на непријатеља, али због јаког отпора нису могли кренути напред. Код средње колоне десно крило (19. пук), због веома јаке непријатељске ватре са к. 173, могло је кренути врло мало напред. Тако су деснокрилне трупе 19. пешадиског пука подишле к. 173 до на 300 м., а левокрилне на 500—800 м., и борба је продужена дубоко у ноћ на истом месту. Лево крило (10. пук) у ово време избијало је левим крилом на Липовачку Косу, али је и оно убрзо било заустављено јаком непријатељском пешадиском и артилериском ватром. Па ипак постепеним наступањем и ово је крило успело око 18 ч. 30 да избије са својим првим борбеним редом на Липову Бару, пребацивши предње делове преко Ливајског п. (четири чете), који су почели да подилазе положају Волујак, где су потом јаком артилериском ватром били задржани на 1000 м. од Волујака.

Лева колона, пошто је оставила један батаљон на положају код Бурова, кренула је одмах одређеним правцем и, не узнемиравана од непријатеља, прешла је око 16 ч. 30 р. Пештан и продужила даље покрет тако, да је први борбени ред око 22 ч. избио на северну ивицу с. Вреоци, ухвативши десно тесну везу с левим крилом Средње колоне. Како је било незгодно у току ноћи предузимати напад, то је наређено левој и Средњој колони да ухвате тесну везу и припреме све, да напад на непријатеља изведу у зору. У оваквом распореду заноћиле су трупе ове Дивизије.

Губици: погинуло 24 војника; рањено 2 официра и 64 војника; нестао 1 војник.

Заробљено: 2 санитетска официра, 2 медицинара, 2 ка-

дета и 821 војник. *Заплењено*: доста пушака, муниције и остале спреме.

3. КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА.

Ноћ прошла на миру. По извесним знацима дало се закључити да непријатељ отступа. Да би се то што тачније утврдило, наређено је у 9 ч. телефоном командантима 1. и 2. бригаде да официрским патролама испитају да ли непријатељ отступа преко Колубаре или ка Обреновцу.

Добијеним извештајима утврђено је да је непријатељ до подне држао линију Медошевац — Сакуља — десна обала п. Сајковца — с. Рожанци, и даље ка к. 238 на којој се утврдио.

Командант 1. бригаде у 20 ч. 35 јавља да је непријатељ својим предњим деловима напустио с. Медошевац и Вреоце, отступајући ка с. Цлренцима. Непријатељске патроле још се налазе на десној обали р. Лукавице.

У току дана није се ништа десило значајније.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ II АРМИЈЕ ЗА 26 НОВЕМБАР.

На фронту ове Армије непријатељ се још доста упорно држи према фронту Шумадиске дивизије I поз. и Коњичке дивизије. Али се ипак осећа да се делом повлачи на север ка Степојевцу, а борбом хоће само да добије у времену, докле се не извуче из незгодне ситуације (позади леђа мочарна и тешко пролазна р. Лукавица), т. ј. докле све своје позадње установе и трупе не извуче ка Степојевцу на десну обалу р. Бељанице, извршивши један опасан бочни марш у близини трупа Шумадиске дивизије I поз. и Коњичке дивизије. За овакву ситуацију Командант II армије требало је да увиди пресудну важност непријатељске отступнице која води у продужењу његовог левог крила ка Степојевцу. Због тога најправилнији, најбржи и најуспешнији маневар II армије био би у главноме овакав:

а. *Дринска дивизија II поз.* да напада правцем Лазаревац — Вреоци у десни бок и позадину непријатеља.

б. *Лева колона Шумадиске дивизије I поз.* код Дрена да се пребаци на десну обалу р. Пештана, и напада на фронт правцем Змијан — Волујак.

в. *Сва остала снага Шумадиске дивизије I поз.* (десна и средња колона) *и Коњичка дивизија* да се групише на десној обали р. Турије и напада правцем Араповац — Арнајево — Степојевац на непријатељску отступницу ка Степојевцу. Енергичан и брз рад ове јаке обухватне офанзивне групе предузет на време, вероватно би спречио повлачење непријатеља на север ка Степојевцу на десну обалу р. Бељанице. Непријатељ би био бачен на мочарну и тешко проходну Лукавицу, и ту би доживео слом.

В. III АРМИЈА.

Рад Армије.

У 1 ч. 35 под ОБр. 3386 Командант армије издао је својим дивизијама овакву заповест:

»Ситуација на ратишту стално је повољна. Наша војска на целом фронту напредује. Непријатељски напади у околини Космаја одбијени су. До сада има заробљено преко 80 официра и 16.000 војника. Заплењено 28 пољских топова са 59 кара, 11 брдских топова, 9 брдских хаубица, 36 митраљеза, преко 6000 пушака, мноштво кола и разноврсног материјала.

»*I армија* са предњим деловима дошла је у близину Ваљева, а Ужичка војска пред Ужице.

»*II армија и Дринска дивизија II поз.* са успехом су нападали непријатеља на десној обали Љига, али је крајњи резултат непознат.

»За даљи рад важи моја последња заповест. Ако се успе, да се поједини делови пребаце на леву обалу Колубаре, они да се на подесним положајима што јаче утврде и образују ослонац за даље пребацивање.

»*Комбинована дивизија* да учини јачи притисак у правцу Лајковца.

»*Коњица* смело да наступа и да извиђа што даље. Коњица Комбиноване дивизије у правцу Јабучја и Уба, а Тимочка дивизија II поз. у правцу Вровина.

»Ову заповест Комбинована дивизија најбрже да саопшти и Команданту Тимочке дивизије II поз., и да му саопшти, да се веже телефоном за линију Комбиноване дивизије.«

У 10 ч. 15 под ОБр. 2414 *Комбинована дивизија јавља:*

»Јутрос је избила једна чета VI Прекобројног пука до

Словачког моста. Командир чете јавља, да непријатеља на десној обали Колубаре нема, и да у великом броју одступа преко Словца.

»Сада се види једна колона, јачине око једнога пука, да се креће од Лајковца ка Убу.

»Наше батерије сада дејствују на појављене циљеве око Лајковца.

»Сада ћу пребацити цео II Пук са два брдска топа на леву обалу Колубаре са циљем Лајковац.«

После 10 ч. телефоном је из Врховне команде авизиран покрет Комбиноване дивизије на линију Шушњар — Дрен. *Тада је Командант армије у 11 ч. 40 под ОБр. 3396 Комбинованој и Тимочкој дивизији II поз. издао овакву заповест:*

»Врховна команда је авизирала покрет Комбиноване дивизије на линију Шушњар — Дрен.

»Непријатељски делови одступају ка Убу, а има извештаја, да се његови делови налазе и на Вровинама.

»*Тимочка дивизија II поз.* остаће на линији: с. Веселиновац (Оштриковац) — с. Придворица с тим, да најмање један пук држи у резерви на Грановцу.

»За рокирање возова стоје на расположењу путеви преко Жупањца, Виноградина и Брајковца.

»За овај покрет нека се одмах отпочну припреме, те да се може извршити, чим се добије наређење.

»Сви делови који су пребачени преко Колубаре ка Лајковцу, могу за сада тамо остати и по новој ситуацији.

»Ово ће наређење Комбинована дивизија најбржим начином предати Команданту Тимочке дивизије II поз.«

До подне овога дана Тимочка дивизија II поз. после упорније борбе успела је, да непријатеља протера са Оштриковца и десне обале Колубаре. Пошто је Колубара била надошла, а преко једног импровизованога моста није се могло прећи због јаке непријатељске артилериске ватре са словачких положаја на левој обали реке, то ни коњички дивизион није могао прећи, но је тек сутра дан 27 новембра избио на Вровине.

У току бојева 25 и 26 новембра Тимочка дивизија II поз. имала је избачена из строја 2 официра и 123 редова, а 2 официра и 54 редова је нестало. Непријатељ је имао само лешева на 150. Заробљено је два официра, један кадет и 356

подофицира, каплара и редова. Заплењено 2 митраљеза и много другог материјала.

У 14 ч. 30 јављено је телефоном из Комбиноване дивизије да су три батаљона и два брдска топа прешла на леву обалу Колубаре и око 13 ч. заузела лајковачку железничку станицу.

Пошто је из Врховне команде телефоном добијено накнадно наређење о пребацивању Комбиноване дивизије на десну обалу Љига, то је *Командант армије у 14 ч. 30 под ОБр. 3407 издао дивизијама овакву заповест:*

»У смислу мога наређења ОБр. 3396 отпочните одмах прикупљање Ваше дивизије код Жупањца, како би могли заузети отсек између р. Љига и р. Лукавице.

»Известите о томе и Тимочку дивизију II поз., те да она заузме додељени јој одсек, и да одржава везу са десним крилом I Армије према Мионици.

»Од Лукавице на североисток биће Дринска дивизија II поз.

»Ваше делове на левој обали Колубаре оставите и даље тамо, пошто ће бити пред Вашим фронтом.

»Детаљно наређење следоваће.

»Вашу телефонску линију оставите и даље овако како је и сада, за везу са армијом.«

Доста упорне борбе, које су вођене код Оштриковца и с. Ратковца, као и оне пред фронтом Дринске дивизије II поз. око Човке и Шушњара са вршеним јуришима и противнападима с обе стране, дале су по нас врло добре резултате. Непријатељ је и овде имао још доста трупа способних за упорну одбрану, али му је сада, енергијом и налетљивошћу наших трупа, показано да је све узалуд и да је његова ствар коначно пропала.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА.

Прикупљање дивизије у околини Човке.

Рад коњичког ескадрона. Ескадрон је у 13 ч. добио задатак од Команданта дивизије да се одмах пребаци на леву обалу Колубаре и извиђа што даље на реону десно Колубара,

лево Вровина — Тврдојевац ка Тамнави, и нарочито у правцима преко Јабучја ка Убу.

Рад десне колоне. II прекобројни пук. Да би се проширио мостобран за сигурнију одбрану прелаза и за ослонац за даљи рад наших трупа на левој обали Колубаре, Командант II пука је имао намеру да пребаци још један свој батаљон на леву обалу Колубаре, да очисти од непријатеља земљиште до жељезничке пруге и заузме њу и жељезничку станицу Лајковац. За овај циљ Командант пука пребацио је на леву обалу Колубаре 4. батаљон, који је имао да ухвати везу са 3. батаљоном раније пребаченим. 3. батаљон је заузео железничку пругу и железничку станицу Лајковац. Пук је заноћио у оваквом распореду: 3. и 4. батаљон са два брдска топа на левој обали Колубаре, а 1. и 2. батаљон са митраљеским одељењем непосредно на десној обали.

I прекобројни пук остао је на свом месту преноћишта пре подне, а по подне добио је заповест да се прикупи код моста на Љигу између Прњавора и Жупањца.

V прекобројни пук. Према заповести Команданта дивизије Пук се кренуо у 15 ч. за село Жупањац и у 17 ч. 20 стигао до Љига. Пошто још није био готов мост, радило се на оправци покварених брвана и мостића за што је могуће бржи прелаз пешадије. Пук је заноћио на левој обали Љига код места прелаза.

Рад леве колоне (VI прекобројни пук). У 6 ч. VI прекобројни пук упутио је једну чету да избије на словачки мост. Стигавши овде око 8 ч. 10, командир чете јавља да непријатељ у масама отступа с оне стране Колубаре, да је мост покварен, али да непријатељска артилерија и слаби делови пешадије спречавају прелаз.

VI пук се кренуо према наређењу Команданта дивизије правцем друмом Стрмово — Прњавор — Жупањац, прешао Љиг преко провизорних мостова и брвана, и око поноћи 26/27 новембра заноћио код механе с. Жупањца.

Рад артилерије. 1. дрински дивизион (две батерије) преко Боговађе и Прњавора стигао је на Љиг и заноћио на левој обали чекајући подизање моста. 3. моравски дивизион поставио се зором 26 новембра на пепељевачком положају и у 8 ч. батерије су отпочеле дејство на појављене циљеве непријатеља у отступању.

2. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 6 ч. ујутру добијена је заповест Команданта армије ОБр. 3386 (садржина изложена на стр. 643 и 644).

На основу ове заповести *Командант дивизије издао је својим трупама заповест која у изводу гласи*:

а. Да Командант коњичког дивизиона упути појачане даљне официрске патроле у правцу Вровине, те да се тачно утврди место, где се непријатељ задржао и које је јачине. Са Дивизионом се кретати у правцу Вровине.

б. Да лева побочница (15. пук) са брдском батеријом заузме Оштриковац, а предње делове да избаци на Колубару.

в. Да 14. пешадиски пук заузме отсек од р. Топлице до с. Придворице спуштајући претстраже на саму обалу Колубаре. Десно да дође у везу са VI прекобројним пуком, а лево са 15. пуком.

13. пук и остатак пионира који не буду употребљени за спрему прелаза у резерви, на простору између с. Стрмнова и Столице.

г. Командант артилериског пука да одмах постави своје пољске батерије тако, да успешно може тући непријатељску артилерију на положајима леве обале Колубаре, и да потпомаже прелаз преко Колубаре када се овај буде наредио.

д. Да се изврши извиђање Колубаре, пронађу газови и прикупи материјал за израду моста и прелаза.

По овој заповести имали су се претходно изнаћи газови, потом би се наредило пребацивање предњих делова на леву обалу Колубаре.

Још ова заповест и није стигла командантима пукова, а Командант 15. пука у зору овога дана приметио је колебање код непријатеља, те је у 7 ч. јутра наредио напад на непријатеља, који је држао Маркову Цркву и чуку код с. Вировци на левој обали р. Топлице. Енергичним нападом непријатељ је протеран и у нереду је отступио на Оштриковац. Одмах је наређено непрекидно гоњење, и после једне јаке и упорне борбе најзад се успело, да се сломије непријатељски отпор на Оштриковцу и овај заузме у 10 ч. По заузећу Оштриковца наишло се опет на тешкоће, јер је овај био обасут страховитом ватром непријатељске артилерије са Јерининог Града и код Словца. Али је наша брдска и пољска

артилерија ућуткала непријатељску артилерију, после чега су се предњи делови спустили на саму обалу Колубаре.

Коњички дивизион, пошто је избацио две официрске патроле на леву обалу Колубаре, кренуо се у 8 ч. правцем Д. Мушић — Табановић — Дивци — Лозница — Вровина. Али када је Дивизион стигао код с. Табановића, непријатељ је јаком артилериском ватром тукао провизорни мост на Колубари. Како није било газова, а преко моста се није могло прећи, то се Дивизион задржао код с. Радовића. Тек сутра дан 27 новембра Дивизион је у 16 ч. 40 избио на Вровине.

У 12 ч. под ОБр. 3396 добијена је заповест Команданта армије чија је садржина изложена на стр. 644. На основу ње *Командант дивизије под ОБр. 1414 (време није забележено) издао је трупама овакву заповест*:

14. пук да заузме отсек с. Придворица — р. Топлица, делови за обезбеђивање до Колубаре, а извиђачки преко Колубаре.

15. пук да остане на Оштриковцу, делове за обезбеђивање да спусти до саме Колубаре, а извиђачке преко Колубаре.

Пионири су подељени код пукова, и спремају грађу за израду прелаза преко Колубаре.

Артилерија је постављена тако да успешно може тући Јеринин Град, Облу Главу, Вровине, Остреш и Главицу, као и непосредну леву обалу р. Колубаре.

По исказу заробљеника од непријатељских трупа према 14. пуку учествовали су 6. и 30. пук (остаци). По ватри цени се да непријатељ није имао више од два батаљона са четири митраљеза код с. Ратковаца. Код Маркове Цркве и на Оштриковцу били су Мађари: 79. пук и делови 3. пука. Њихова јачина такође не прелази два батаљона са два брдска топа и четири митраљеза.

Губици: погинуло 2 подофицира и 32 редова; рањено 2 официра, 4 подофицира и 85 редова; нестало 2 официра, 2 подофицира и 52 редова.

Заробљено: 2 официра, 1 кадет и 356 подофицира, каплара и редова. На путу наступања нађена је огромна количина пушака и муниције, кола и осталог материјала.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ III АРМИЈЕ ЗА 26 НОВЕМБАР.

У ситуацији ове Армије данас није било важних момената. Али је ипак вредно помена ново њено груписање са Дринском дивизијом II поз. и Комбинованом дивизијом на десној обали Љига и Колубаре, а на простору Лазаревац — Човка, док је Тимочка дивизија II поз. остављена на досадањем месту, на правцу Словац — Уб. Овако груписање наговештава нов план Врховне команде за даљу акцију ка Београду.

IV

Београдска операција.

ГЛАВА XVI.

1 децембар.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

Од појединих команданата армија и самосталних група Врховна команда је добила у току дана ове извештаје:

Од Команданта Одбране Београда.

У 10 ч. 5 под ОБр. 782: »У току дана 26-ог, и ноћи 26/27 новембра стање је овакво: на целом фронту од јутрос отворена је јака артилериска ватра, под чијом је заштитом отпочео напад на Варовничком одсеку. После испада према к. 351 и Мајдану око 8 ч. 30 напад је одбијен и ватра је престала.

»Према Космајском одсеку напад је отпочео у 7 ч. јутра од стране Тимочке дивизије I поз., у циљу да се овлада положајем: Мишљевац — Крушик — Мујница. Око 11 ч. 30 непријатељ је успео са јаком снагом да се приближи Маловању до на 300 м. од наших ровова. Тада је извршен испад на непријатељско лево крило и од стране Обреновачког одреда, који је, приметивши да је непријатељ ослабио своје предње делове према његовом фронту, управио напад на његово десно крило у теЖњи, да се помогне напад Тимочке дивизије I поз. Испад је успео, непријатељ је разбијен и приморан на повлачење ка с. Неменикућама.

»Ватра се око 8 ч. на целом фронту утишала. Непријатељ је претрпео огромне губитке. Само на Мајдану и к. 351, према Варовничком положају оставио је незакопаних око 1000 лешева; толико и према Космају.

»Заробљено: 21 официр и око 1000 подофицира, каплара и редова.

»У току ноћи непријатељ је отпочео одступање на целом фронту. Наређено је, да извиђачка одељења одмах дођу у додир с њим.«

Од Команданта II армије.

а. *У 11 ч. 40 под ОБр. 4487*: »Стање армије у току ноћи овакво:

»1) *Шумадиска дивизија I поз.* У току ноћи све до 3 ч., због јаке непријатељске пешадиске и митраљеске ватре, јучерањи напад није могао да се продужи. До тог времена батаљон на Коиловици и коњички пук остали су на истим местима. 19 Пук подишао је непријатељским рововима на вису код с. Јунковца до 300 м. 10 Пешадиски пук се делом пребацио преко Ливајског п., и наши предњи делови подишли су боку непријатеском на 1000 м. испред Волујака.

»Код 12 Пука око 23 ч. јуче један батаљон је подишао Вреочкој коси, а остала два батаљона била су на Медошевачкој коси. Од 3 ч. данас на целом фронту ватра је престала, услед чега се посумњало, да се непријатељ повлачи.

»Трупе су се кренуле одређеним правцима напред. По извештају команданта главне колоне борба се водила од прилике на линији: Вреоци — Црљенци са непријатељским заштитним деловима. Напад је продужен енергично и даље.

»2) *Коњичка дивизија.* Око 3 ч. 30 јутра добијен је извештај, да се непријатељ повлачи пред фронтом II Армије и Обреновачким одредом. Наређено је гоњење и то: 1-ва бригада правцем Медошевац — Вреоци, па обалом Колубаре ка Степојевцу и даље ка Мељаку и Обреновцу; 2-га бригада правцем Слатина — Бељина — Божидаревац, и даље ка Мељаку, с тим, да ће се правци корежирати према повлачењу непријатеља са тежњом, да се одсече од прелаза на Колубари и Сави.«

б. *У 13 ч. под ОБр. 4488:* »Командант Коњичке дивизије јавља, да је од команданта 2 бригаде добио извештај (писан у 9 ч. 30), да је непријатељ држао заштитничким деловима линију: Збеговиште — Велико поље (к. 182) — Лисовић. Примећена је једна непријатељска колона, која одступа правцем Шиљаковац — Прогон, ка друму Степојевац — Мељак у јачини од 2—3 батаљона.

»По исказу заробљеника непријатељска пешадија од-

ступа преко Лисовића ка Београду, а слабији делови одступили су преко Бељине и Божидаревца.«

б. *У 13 ч. 40 под ОБр. 5489:* »Командант 2-ге коњичке бригаде у 11 ч. 30 извештава, да је се један непријатељски батаљон укопао на линији: Таламбас — Пајшума — Збеговиште. Велико поље непријатељ такође држи и укопао се. Отворена је артилериска ватра на непријатеља, бригада се кренула напред и заузела Бељину. Борба се води. Преко Парцанских висова прелазе неки непријатељски делови. Изгледа да на овима има непријатељских ровова. Непријатељ је ноћас у 24 ч. одступио са положаја Слатина — Бељина. 11 Пук још нема наређења за покрет унапред. Потребно је, да 11 Пук помогне бригаду у њеном продирању, и да цео Обреновачки одред, покретом унапред, потискује непријатеља.«

г. *У 15 ч. 30 под ОБр. 4492:* »По извештају Команданта Обреновачког одреда од данас у 14 ч. 20 једна непријатељска колона, састављена из пешадије, артилерије и коњице, у 7 ч. јутра одступила је од с. Барајева преко Липовичке механе ка Београду (исказ мештана).

»На положају Велико поље (к. 182) — Збеговиште налази се непријатељска заштитница у јачини од два батаљона пешадије, два митраљеза и два топа.«

д. *У 17 ч. 10 под ОБр. 4493*: »Командант 2-ге коњичке бригаде јавља: главнина непријатеља, нарочито артилерија и комора, одступа друмом од Степојевца ка с. Врбовни; а друга колона од Лесковца ка Борку. Непријатељски стрељачки строј ширине до 1 км. укопава се југоисточно од Борка. 4 Батаљон 10 Пука I поз. и митраљеско одељење 2-ог коњичког пука стигли су на Караулу.

»Јака непријатељска колона у јачини до једне дивизије одступа друмом преко Степојевца. Исто тако видела се колона од с. Борка на степојевачком друму. На правцу од Бељине и к. 238 одступале су: 6, 7 и 27 ландверска и 6 ландштурмска регимента.

»Од бегунаца дознаје се, да је непријатељ јуче отпочео повлачење позадине, одводећи собом одраслу мушку децу.

»На овоме фронту непријатељ је употребљавао зрна дум-дум, и на положају се налази маса ове муниције.

»Према телефонском извештају Команданта Шумадиске дивизије I поз., непријатељ се задржао на десној обали р. Бе-

љанице, а артилерију је поставио на Степојевачком положају.

»Шумадиска дивизија I поз. је десном колоном на Вртачи, а левом — главном колоном на левој обали р. Турије.

»Примећене су непријатељске колоне, које се повлаче на исток ка Мељаку.«

Од Команданта III армије.

а. *У 11 ч. 35 под ОБр. 3432:* »У току прошле ноћи на фронту армије није било значајнијих догађаја. Комбинована дивизија врши груписање своје снаге према новом задатку. Тимочка дивизија II поз. остала је на свом месту, а предње своје делове истиче на линију: Вровина — Остреш.«

б. *У 17 ч. 10 под ОБр. 3430:* »По извештају Команданта Тимочке дивизије II поз., у току јучерањега дана била је упорна борба око заузимања Оштриковца, кога су бранили делови 22 и 29 Пука, јачине око два батаљона. Заробљено и заплењено: 4 официра, 210 војника, један пољски топ и један митраљез.

»Непријатељска артилерија с леве обале Колубаре у јачини од четири трупе од по два топа, цео дан 26 овог месеца тукла је Оштриковац, с. Ратковац и Столице. Један заробљен наредник изјавио је, да је на фронту Тимочке дивизије II поз. била: 9, 11 и 12 Бригада, и да је 12 Бригада 26 овог месеца одступила правцем: Вровине — Гуњевци и даље ка Убу.«

Од Команданта Браничевског одреда.

а. *У 9 ч. под ОБр. 1856:* »У току ноћи према Дунаву стање редовно. На западном делу фронта јуче по подне појачане трупе имале су наређење, да изгубљени положај: Бадриковачка коса — Висока раван поново заузму. Борба је завршена у току ноћи.

» На осталом делу западног фронта примећено је омање прикупљање непријатеља на косама десне обале Камендолске р. Послати батаљон и батерија стигли су.

»По сазнању од заробљеника, према нашем северном фронту су: 8 и 17 Комбиновани корпус, и да су делови који се пребацују код Панчева и Гроцке од тих корпуса.

»Трупе III поз. и поред свих строгих мера не држе се добро. Сматрам за неопходно потребно појачање одреда и западног фронта.«

б. *У 19 ч. 30 под ОБр. 1870:* »На западном делу фронта

целог дана вођена је слабија борба. Непријатељ се повукао. Наше трупе предњим деловима заузеле су: Циганско брдо, Бошњакове ливаде, Дрење, Пударце. Са трупама Одбране Београда одржава се веза.«

На основу свих ових извештаја од појединих армија и самосталних група види се јасно да је се непријатељ силом прилика потпуно одрекао офанзиве, и да сву снагу V армије (8. и 17. комбиновани корпус) повлачи на север на главну линију за одбрану Београда.

На основу овакве процене опште ситуације на целом ојишту *наша Врховна команда је у 21 ч. под ОБр. 7949 за даљи рад издала свима командантима армија и самосталних група овакву директиву*:

»По досада добијеним извештајима, непријатељски 15 и 16 Корпус у највећем нереду повлачи се преко Ваљева, Рогачице и Бајине Баште за Босну, а 13 Корпус преко Коцељеве и Уба за Шабац.

»Наша I Армија и Ужичка војска гоне енергично и врло успешно.

»На нашем северном фронту непријатељски 8 и 17 Комбиновани корпус, после више безуспешних напада на Космај и Варовницу, и после претрпљених великих губитака, повлаче се ка Београду, вероватно у намери, да се на најугоднијим положајима за одбрану Београда утврде и упорно бране. Изгледа, да су се њихове заштитнице задржале на Крајковој бари — Стражи — Ковиони — Парцанском Вису — Губеревцу — Пајшуми и Великом пољу.

»Све три армије и Командант Одбране Београда наступаће за непријатељем и гониће га.

»*Наређујем:*

»1) »*I Армија* главном снагом зауставиће се у Ваљеву, а са потребним делом снаге гониће у правцу ка Лозници, Шапцу и Пецкој. Са непријатељем одржавати сталан додир.

»I Армија има уједно задатак, да са запада обезбеди бок и позадину наше целокупне војске, која оперише ка Београду.

»Основица за снабдевање у прво време Лазаревац, а доцније Ваљево. Комуникациона линија: Ваљево — Гор. Милановац.

»2) *II Армија.* Ову образују: Тимочка дивизија I поз.; трупе III поз. Одбране Београда, које су сада на Космајском

одсеку; Шумадиска дивизија I поз. и Обреновачки Одред.

»Она има за задатак, да гони непријатеља правцем ка Београду, служећи се главно путем: Сибница — Барајево — Циганске куће и десно. Зона ширења источно: железничка пруга — Парцане; западно: Бељина — Барајевска р. — Радионица (к. 325) с тим, да пут преко Средњег рта припада III Армији. Десно одржавати везу са Командом Одбране Београда.

»Основица за снабдевање Аранђеловац. Комуникациона линија Аранђеловац — Топола.

»3) *III армија.* Ову образују: Комбинована дивизија I поз.; Дринска дивизија II поз.; Тимочка дивизија II поз. и Коњичка дивизија. Она има задатак да гони и напада непријатеља правцем ка Београду, служећи се путем: Степојевац — Мељак — Рушањ. Зона ширења источно до линије Барајевске р. — Радионица, а западно за потребну ширину. Коњичка дивизија на левом крилу армије. Десно одржавати везу са II Армијом. Обратити пажњу на правац од Обреновца.

»Тимочку дивизију II поз. Командант армије ће упутити преко Уба у Обреновац с тим, да на Убу остави један пук са једном батеријом, а у Обреновцу да буде цела дивизија.

»Задатак је Тимочке дивизије II поз. да држањем Уба и Обреновца поуздано обезбеђује са запада бок и позадину наше главне снаге, која придолази ка Београду, одржавајући везу са I Армијом у Ваљеву.

»Основица за снабдевање Лазаревац; а комуникациона линија: Лазаревац — Белановица — Г. Шаторња.

»4) *Командант Одбране Београда* примиће под своју команду трупе III поз. на Варовничком одсеку; Моравску дивизију I поз.; 15 и 18 Пешадиски пук I поз. и гониће непријатеља такође ка Београду.

»Правац гоњења друм за Београд и путеви источно. Са потребним делом снаге заузети Гроцку и њу даље држати. Лево одржавати везу са II Армијом, а десно са Браничевским одредом.

»Основица за снабдевање Младеновац; а комуникациона линија: Младеновац — Белосавци — Топола.

»5) *Ужичка војска* заузеће Баину башту и Рогачицу, обезбеђујући и правац Рогачица — Ваљево.

»Са предњим делом снаге заузети Мокру гору, обезбе-

ћујући правац ка Ужицу, и загрозити позадини оним непријатељским трупама, које су код Прибоја. За овај циљ ступити у споразум са Командантом трупа Нове области.

»Основица за снабдевање Ужице; а комуникациона линија: Ужице, Чачак, Крушевац. Одржавати везу са I Армијом.

»6) *Браничевски одред* остаје на истом месту на коме је сада, са истим задатком, обраћајући нарочиту пажњу на Смедерево. Лево одржавати везу са Командом Одбране Београда.

»7) I и II Армија и Београдска Одбрана почињу гоњење сутра (28-ог) у 7 ч., а III Армија у 5 ч.

»8) Штаб Врховне команде у Крагујевцу.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 27 НОВЕМБАР.

Ситуација је за нас сасвим повољна, јер се непријатељ одрекао офанзиве и на целоме фронту предузео повлачење на север, задржавши се на првој угодној линији за одбрану Београда с југа Крајкова Бара — Стража — Ковиона — Вис (Парцански) — Градац — Пајшума — Велико Поље — Борак — Врбовна.

Према оваквој ситуацији наша Врховна команда намерава напад на непријатеља и даље продирање ка Београду у циљу његовог ослобођења. Али за овај циљ морало је се претходно извршити ново груписање наше снаге на север, променом фронта и правца дејства II и III армије са запада на север, на десну обалу Колубаре, и то још под борбом. За ову операцију II и III армије требало је доста времена, као и потребне обазривости и вештине, а дотле је Одбрана Београда имала да се прикупи и добро наслони на јаке и утврђене положаје, са којих би могла у сваком случају поуздано обезбедити потребно време за маневар II и III армије на север, а уједно створити себи повољну базу за намеравани напад на непријатеља према напред изложеној директиви Врховне Команде.

Да би Одбрана Београда себи створила повољну базу за напад на непријатеља, Командант Одбране Београда требало је своје трупе да спусти на Раљу, а претстраже да истури на леву обалу Раље, приближно на линију с. Дражањ — М. Иванча — Точак. Тиме би себи обезбедио за сутра дан прелаз преко р. Раље и умањио жртве. Ово је Командант Одбране

Београда могао учинити из два разлога: што је непријатељ био деморалисан, па је тежио да се што пре дочепа главног положаја и на њему се спреми за одбрану; и што је наш одред на линији Циганско Брдо — Бошњакове Ливаде — Дрење својом близином и грожењем непријатељском левом боку и позадини кочио сваку озбиљнију акцију непријатеља са Крајкове Баре и Страже ка р. Раљи на наше претстраже на линији Дражањ — М. Иванча — Точак. Офанзиву с наше стране треба предузети одмах не губећи ни мало у времену, и то енергично, те непријатељу не дати времена да се прикупи, уреди, добро утврди и учврсти, а евентуално и појача, пошто би у таквом случају могао наступити преокрет у ситуацији на нашу штету. Јер ако би непријатељ успео да у својој власти одржи Београд са његовом широм околином, за нас би то значило нерешена и недовршена битка, а за непријатеља би то била ипак велика корист: а) *у смислу моралном,* јер би тиме у извесној мери ослабио утисак претрпљеног пораза унутра у својој земљи, а такође и на страни; и б) *у смислу стратегиском,* јер су му положаји на југу Београда са крилима, добро наслоњеним на Дунав и Саву, давали одличну базу, са које би у свако доба могао да парира сваки наш офанзивни покушај преко Саве, Дунава и Дрине.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА.

А. ОДБРАНА БЕОГРАДА.

Рад Одбране Београда. Дан је употребљен за припрему офанзиве за 28 новембар.

У зору 27 новембра команданти отсека приметили су да су пред њима непријатељски ровови јако испражњени, стога су упутили јача извиђачка одељења да ово провере. Када су се са отсека уверили о потпуном повлачењу непријатељском, предузели су извиђање у ширем обиму и на већој даљини. У подне по добијеним извештајима било је јасно да непријатеља нема до р. Раље, Змињака и с. Губеревца.

Командант Одбране Београда донео је одлуку да са целом својом снагом предузме гоњење непријатеља, и он је у 12 ч. уподне под ОБр. 783 издао својим трупама овакву заповест:

»После одбијених напада на наше положаје: Варовница — Космај — Слатина, непријатељске се трупе повлаче од

ноћас на север.

»Трупе Одбране Београда у току данашњега дана помаћиће се за нешто унапред, на линију са које ће моћи сутра 28 ов. месеца да предузму енергичну офанзиву ка Београду.

Наређујем:

»1) *Трупе Варовничког одсека* (без два батаљона 15 Пука III поз., 6-те батерије Дунавског артилеријског пука и једне Дебанжове батерије) поставиће се на линији: Мајдан — к. 309, са предстражама на линији, која се протеже од утока Дубонског п. у Раљу, па преко М. Пожаревца и к. 318 до утока Булиног п. у Луг.

»2) *Трупе Космајског одсека* поставиће се на линији Врљак — Рогачко брдо, са предстражама на линији: Ропочево — Усица — Тамничина.

»3) *Трупе Обреновачког одреда* поставиће се на линији: к. 238 — Зорољин, са предстражама на линији: Гомилица — Водице — с. Бељина.

»4) *Моравска дивизија I поз.* остаће на свом садањем месту код Младеновца.

»5) 15 Пешадиски пук III поз., 6-та дунавска брзометна батерија и једна Дебанжова батерија са Варовничког одсека, све под командом потпуковника П. Милошевића, посешће одмах положај Дрење — Пударци, где ће сменити трупе Браничевског одреда, које ће бити употребљене на другом месту.

»6) Све трупе у предњој линији одржаваће везу међу собом, а помоћу јаких извиђачких одељења извиђаће у правцу непријатеља.«

По овој заповести извршени су у току дана наређени покрети, и у вече трупе Варовничког и Космајског отсека и Обреновачког одреда заноћиле су на одређеним местима, а ноћу 27/28 новембра десна побочница извршила је формирање на положај Дрење — Пударци и сменила трупе из Браничевског одреда.

О непријатељу се до мрака сазнало да се његови делови утврђују на линији: Крајкова Бара — Ковиона — Парцански Вис — Губеревац — Пајшума и Таламбас, али се није поуздано знало да ли се на означеној линији налази и главна снага или су то само његове заштитнице.

У вече добијена је под ОБр. 7949 директива Врховне команде, чија је садржина изложена на стр. 654, 655 и 656.

Распоред наше и непријатељске снаге у вече 27 новембра, после новог груписања снага.

1. *Наше трупе.*

а. *Трупе Варовничког одсека.*

18. пешадиски пук I поз. (три батаљона).
7. пешадиски пук III поз.
15. пешадиски пук I поз. (три батаљона).
1. и 2. батаљон 11. пука III поз.
Батаљон 19. кадровског пука.
Дунавски коњички дивизион II поз. Одбране Београда.
2. дивизион Тимочког артилер. пука (две батерије).
2. дринска брзометна батерија II поз.
Једна шумадиска позициска батерија.
Једна хаубичка батерија Мод. 97 г.

б. *Моравска дивизија I поз.* овога момента није бројала више од 6.300 бораца, два пољска дивизиона, и једне хаубичке батерије.

в. *Десна побочница:*

15. пешадиски пук III поз.
6. дунавска брзометна батерија.

г. *Две станичне чете,* које су ноћу 27/28 новембра биле упућене из Младеновца у Варовнички одсек.

Распоред трупа Одбране Београда 27 новембра увече био је овакав:

а. *Трупе Варовничког одсека:*

7. пешадиски пук III поз. (без једног батаљона), два батаљона 11. пешадиског пука III поз., батаљон 19. кадровског пука, 15. пешадиски пук I поз. и сва артилерија (без једне брзометне батерије) налазили су се у главном на положају Мајдан — к. 309. На десном крилу налазио се 7. пук III поз., а на левом крилу 15. пук I поз. Овамо су стигле преко ноћ и две станичне чете из Младеновца.

18. пешадиски пук I поз., 4. батаљон 7. пука III поз. и једна тимочка брзометна батерија били су на претстражи на линији од ушћа Дубонског Потока у Раљу па преко М. Пожаревца и к. 318 до ушћа Булиног Потока у Луг. Коњички дивизион на линији Пударци — Гусково Поље одржавао је везу између Варовничког одсека и десне побочнице на положају Дрење — Пударци.

б. *Моравска дивизија I поз.,* градска батерија 12 см. (два

топа) и две хаубице 7. брзометне хаубичке батерије (без муниције) код Младеновца.

в. *Десна побочница,* 15. пук III поз. са једном дунавском позиционском батеријом на положају Дрење — Пударци.

2. *Непријатељске трупе.*

Према трупама Одбране Београда налазио се 17. комбиновани корпус (три дивизије) ђенерала Крауса, са једном дивизијом на фронту Ковиона — Липа, а другом на Крајковој Бари, и трећом у резерви.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА ЗА 27 НОВЕМБАР.

У ситуацији ничега новог. Целог дана вршено је прегруписавање снага према директиви Врховне команде, и припрема за напад који ће се предузети рано изјутра 28 новембра.

Б. II АРМИЈА.

Рад Армије.

1) *Дринска дивизија II поз.* У 8 ч. Командант армије наредио је Команданту Дринске дивизије II поз. да Дивизију држи прикупљену и да нареди да се покупи непријатељско оружје, муниција и остали разбацани непријатељски ратни материјал на Стубичком Вису и Дрену; да се извиђа према Белом Броду и Дабином Броду.

У 8 ч. од Команданта Дринске дивизије II поз. добијен је овај извештај:

»а) У циљу расветљавања ситуације на левој страни Колубаре наређено је, да се Коњички дивизион пребаци на леву страну Колубаре код Гор. Јабучја, и одатле продужи енергично извиђање ка Обреновцу, водећи рачуна и о Убу.

»б) Од Команданта 5 Пука II поз., чија су два батаљона још јуче пребачена на леву обалу Колубаре код Белог брода, добијен је овога момента извештај, да је непријатељ у току ноћи отступио ка Убу.

»в) Пошто је непријатељ на фронту ове дивизије на Колубари порушио све мостове, то молим да се хитно упути у Лазаревац најближи мостови трен једне од дивизија I поз.«

Дивизија се прикупљала око Лазаревца, где је и заноћила са два батаљона 5. пука на левој обали Колубаре. Ко-

њички дивизион пребачен је ради извијања на леву обалу Колубаре и заноћио је код с. Каленића. По извештају Команданта овог дивизиона, непријатељ је отступио у три правца: ка Убу, Шапцу и Обреновцу, али се не зна у којој јачини.

2. *Шумадиска дивизија I позива.* У 12 ч. 10 Начелник штаба Шумадиске дивизије I поз. јавља да је чело десне колоне дивизије избило на Вртаче, а да средња колона код с. Црљенца води артилериску борбу с непријатељским батеријама код Степојевца. Даље јавља, да су се по исказу мештана 91., 102. и 73. непријатељски пукови повукли ноћас преко Колубаре у правцу Јабучја, а 11. пук заједничке војске, 4. хонведски и 6. ландверски пук ка Обреновцу преко Степојевца.

У 16 ч. 25 Командант Шумадиске дивизије телефоном извештава да се непријатељ задржао на десној обали Бељанице, и да је артилерију поставио на степојевачком положају. Непријатељске колоне примећене су да се повлаче на исток ка Мељаку. Шумадиска дивизија I поз. десном колоном задржала се на Вртачи, а главнином својом на левој обали р. Турије. Даље јавља да је тукао јаком артилериском ватром непријатељске возове који су се с муком извлачили друмом Лазаревац — Степојевац.

У 24 ч. под ОБр. 4503 Командант армије издао је Команданту Шумадиске дивизије I поз. ову заповест:

»По до сада добијеним извештајима непријатељски 15 и 16 Корпус у највећем нереду повлаче се преко Ваљева, Рогачице и Бајине баште за Босну, а 13 Корпус преко Уба и Коцељеве за Шабац.

»I Армија и Ужичка војска гоне енергично и врло успешно. На нашем северном фронту непријатељски 8 и 17 Комбиновани корпус, после више безуспешних напада на Космај и Варовницу, и после претрпљених великих губитака, повлачи се ка Београду, вероватно у намери, да се на најугоднијем положају за одбрану Београда утврде и упорно бране. Изгледа, да су се њихове заштитнице задржале на Крајковој бари, Стражи, Ковиони, Парцанском Вису, Губеревцу и Великом пољу.

»Све три армије и Команда Одбране Београда наступаће за непријатељем и гониће га, и то: II Армија правцем

ка Београду, служећи се главним путем Сибница — Барајево — Циганске куће и десно.

»*Наређујем:* да II Армија сутра 28 тек. месеца предузме гоњење и то:

»1) *Тимочка дивизија I поз.,* под чију команду долазе и трупе III поз. Одбране Београда на Космајском одсеку, наступа за непријатељем и гони га правцем: Рогачко брдо — Усица — Зминьак (к. 363) — к. 360 — к. 357, тражећи да овлада положајем Љута страна — к. 359 — Џевер брдо. Рејон источно: железничка пруга — Парцане. Одржавати десно везу са трупама Одбране Београда, које ће наступати друмом за Београд, а лево са Обреновачким одредом.

»15 Пук и две батерије остају под командом Команданта Одбране Београда.

»2) *Обреновачки одред* наступа за непријатељем, напада и енергично гони правцем: Бељина — Барајево — Глумчево брдо, тежећи да овлада положајем Ненадовац — Драгановац. Рејон западно: Бељина — Барајевска р. — Радионица — к. 325 с тим, да пут преко Средњег рта припада III Армији. Лево одржавати везу са III Армијом, а десно са Тимочком дивизијом I поз.

»3) *Шумадиска дивизија I поз.* (без 11 Пука и две батерије) пошто се ноћас групише на линији: Арнајево — Соколово, одатле наступа преко Бељине за Обреновачким одредом и зауставиће се на линији: Барајевска механа — део Лисовића — к. 226.

»У састав Шумадиске дивизије I поз. улазе и они батаљони, који су били код Коњичке дивизије.

»4) Гоњење, по наређењу Врховне команде, почеће 28 овог мес. у 7 ч. јутра, а оно ће донети обилан плод само онда, ако се неуздржљиво и најенергичније врши. Где се наиђе на јачи отпор, суседне команде потпомагаће сломијање тога отпора.

»5) Основица за снабдевање и то:

»а) *За Тимочку дивизију I поз.* и Обреновачки одред у прво време Младеновац. Комуникациски правац Младеновац — Топола.

»б) *За Шумадиску дивизију I поз.* Аранђеловац. Комуникациски правац Аранђеловац — Топола.

»6) Армиски штаб до 10 ч. биће у Даросави, а тада по-

лази у Сибницу. Према томе подешавати слање извешћа, која слати што чешће и постарати се да се безусловно што пре телефонска веза са штабом постигне.

»7) У Сибницу послати одмах по једног официра и три ордонанса за одржавање везе и разнос заповести.

»8) О пријему наређења одговорити.«

Вршећи гоњење непријатеља који је у току прошле ноћи отпочео отступање са положаја Волујака, Шумадиска дивизија I поз. избила је овога дана око 10 ч. на положај Вреоци — Црљенци. Једновремено су избили 10. и 19. пук из средње колоне и 12. пук из Медошевца, и одмах је послат један батаљон за слабом непријатељском заштитницом која је отступила у правцу Степојевца. Батаљон је потиснуо непријатељску заштитницу на десну обалу р. Бељанице и заузео камени мост на р. Турији. Десна колона наступала је правцем Гај — Вртаче (к. 128), а Коњички пук долином р. Турије.

При крају дана трупе Шумадиске дивизије I поз. заустависле су се у оваквом распореду: на Вртачи (к. 128) један батаљон 12. пука са хаубичком и Дебанжовом батеријом, на положају Вреоци — Црљенци све остале трупе Шумадиске дивизије I поз. са обезбеђењем према Степојевцу и према Лукавици. Коњичком пуку наређено је да заузме линију Степојевац — Лесковац, а по могућству да овлада линијом Степојевац — Цариновац.

По добијеним извештајима непријатељ је са два батаљона посео десну обалу р. Бељанице према мосту на р. Турији. Сем тога посео је и положај код Лесковачке цркве, где се и утврђује.

У току ноћи 27/28 новембра Шумадиска дивизија I поз. извршила је груписање своје снаге на просторији Арнајево — Соколово према новодобивеној заповести.

3. *Коњичка дивизија.* 1. бригада вршила је гоњење правцем Медошевац — Вреоци, обалом Колубаре ка Степојевцу и даље ка Мељаку и Обреновцу. 2. бригада вршила је гоњење правцем Слатина — Бељина — Божидаревци и даље ка Мељаку у тежњи да непријатеља отсече од прелаза на Колубари и Сави.

Услед тога што је непријатељ своје отступање заштитио јаким заштитницама, Коњичка дивизија је слабо напредовала. Главнине њених бригада ноћиле су на левој обали

р. Бељанице, а непријатељски заштитни делови држе десну обалу Бељанице.

Резултат данашњег извиђања Коњичке дивизије био је овакав:

1. Непријатељ пред фронтом Шумадиске дивизије I поз. и Обреновачког одреда отступио је у току дана до предвече правцима Црљенци — Степојевац — Шиљаковац; Јунковац — Лесковац — Борак; Слатина — Бељина — Божидаревац.

На првом правцу јачина непријатеља оцењена је до једне дивизије са артилеријом и возовима. На другом и трећем правцу оцењена је јачина 2—3 батаљона са 2—3 топа. Вероватно да су то заштитнице јачих колона.

По исказу заробљеника, пред фронтом Коњичке дивизије отступиле су трупе из 6., 7. и 8. ландверске регименте и 6. ландштурмске регименте.

2. Непријатељ пред фронтом Шумадиске и Коњичке дивизије отступио је на север, а не преко Колубаре. Мостове преко Лукавице и Пештана порушио је. Према свем у изгледа да се главном снагом повлачи ка Београду.

4. *Тимочка дивизија I поз.* Ова је Дивизија у току ноћи 27/28 новембра ушла у састав Армије у оваквом распореду:

а. *Леви одсек:* 14. пешадиски пук, један батаљон 10. пука III поз., два батаљона 11. пука III поз., три позициска топа и шест брзометних топова на Рогачком Брду к. 271, са истуреним једним батаљоном и два брзометна топа на Пландишту (к. 310), а једним батаљоном 11. пука III поз. према с. Анатема — Усица.

б. *Десни одсек:* 20 пешадиски пук и две брзометне батерије на к. 258 (јужно од Сопота) са истуреним једним батаљоном на к. 324 (северно од Сопота).

в. *Општа резерва:* 13. пешадиски пук, две брзометне хаубице 12 см. и једна позициска батерија крај друма западно од Неманикућа код к. 313.

г. *Коњички пук* (један ескадрон) и једна чета пешадије на Змињаку (к. 363).

Према извештају Команданта коњичког пука, непријатељ се утврђује на линији Ковиона — Равни Гај — Парцански Вис, у јачини око једног пешадиског пука и две батерије, са предњим деловима у Парцанима.

У 24 ч. Комндант дивизије добио је под ОБр. 4503 запо-

вест Команданта армије чија је садржина изложена на стр. 661, 662 и 663.

5. *Обреновачки одред.* У току ноћи 27/28 новембра овај Одред ушао је у састав Армије са оваквим распоредом:

Десна колона: 7. пук II поз., Скопљански батаљон и две пољске брзометне батерије на Водицама јужно од Губеревца.

Лева колона: 11. пешадиски пук I поз., две пољске брзометне батерије и једна хаубичка батерија са главнином на линији Врапчије (к.235) — Вис (к. 236), са претходницом на к. 188.

Општа резерва: 10. кадровски пук, 2. батаљон 14. кадровског пука; два батаљона 5. пука III поз.; 2. батаљон 2. пука III поз. и две Дебанжове батерије на к. 238, западно од Слатине.

Коњички ескадрон код с. Губеревца.

По извештајима у току данашњега дана непријатељ држи линију Главица (код с. Губеревца) — Пајшума — Таламбас — Велико Поље, у јачини 1—2 батаљона и две батерије.

У 20 ч. 50 под ОБр. 7949 Командант армије добио је директиву Врховне команде чија је садржина изложена на стр. 654, 655 и 656.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Средња и лева колона Дивизије кренуле су се у 5 ч. 30, и не наишавши на отпор непријатеља, у 8 ч. 30 обе су избиле једновремено на положај Црљенац — Вреоци. Непријатељ се у највећем нереду и журби повлачио преко с. Степојевца оставивши слабу заштитницу код гробља с. Црљенца, али је ова одмах била протерана. Убрзо је и артилерија Дивизије почела тући непријатељске трупе у отступању, а један батаљон из 12. пука са водом митраљеза, гонећи непријатељску заштитницу, заузео је мост на р. Турији и непријатељску заштитницу протерао на десну обалу р. Бељанице.

Десна колона кренула је својим предњим деловима чим је после 3 ч. престала непријатељска ватра а патролама се сазнао да је непријатељ отступио, и одмах је заузела предње непријатељске ровове. Шумадиски коњички пук упутио је у

исти час патроле, да што пре ухвате додир с непријатељем.

У 8 ч. 45 Командант дивизије издао је Команданту десне колоне и Шумадиског дивизиског коњичког пука ову заповест: »Пошто је непријатељ у повлачењу са својих положаја, то наређујем што енергичније наступање с тим, да 4 батаљон 12 Пука I поз. што пре овлада положајем Вис (к. 212) — Вртаче, одржавајући везу десно и лево са суседним трупама, а Шумадиски дивизиски коњички пук I поз. да заузме што пре мост на Турији на путу Вреоци — Степојевац, оджавајући везу између десне и леве колоне, и истурајући јача одељења преко р. Лукавице на Колубару, на чијој се левој обали код Дабиног брода налази и дивизиски коњички пук Дринске дивизије II поз.

»О пријему наређења одговорити. Ја се крећем ка Сакуљској механи.«

Десна колона отпочела је покрет са Виса (к. 212) у 10 ч. 30, и у 13 ч. 45 без борбе заузела је одређени положај Вртаче, ухвативши везу лево на р. Турији са 19. пешадиским пуком, а десно са батаљоном 10. пешадиског пука који је био у саставу Коњичке дивизије и око подне заузео положај Караула — к. 217.

Шумадиски коњички пук који се налазио на Гају када је десна колона била на Вису, кренуо се напред и са једним ескадроном и водом митраљеза дошао је око 13 ч. код каменог моста на р. Турији; са другим ескадроном извиђао је преко Соколова и Арнајева, а са трећим ескадроном налазио се на 2—3 км. испод ушћа р. Сеоне у Турију, одржавајући везу између главне и десне колоне Дивизије.

У 14 ч. 15 Командант дивизије издао је Команданту Шумадиског коњичког пука овакву заповест: »По добијеним извештајима један наш батаљон 12 Пука држи камени мост на р. Турији, а са предњим деловима налази се до Бељанице. Наш батаљон 12 Пука са Коиловице. са хаубичком и Дебанжовом батеријом, има да избије на Вртачу северно од Арнајева. Непријатељ је отступио ко Степојевцу и даље на север, оставивши један део својих трупа код Степојевца, а један батаљон на десној обали Бељанице на правцу Црљенци — Степојевац.

»Како је први циљ овој дивизији да овлада положајем Степојевац — Цариновац, то наређујем: да са пуком одмах

избијете на линију Степојевац — Лесковац, ради хватања додира с непријатељем и тежњом, да овладате положајем Степојевац — Цариновац, одржавајући што тешњу везу са трупама ове дивизије на мосту преко р. Турије, и батаљоном 12 Пука на Вртачама. Извештаје ми слати што пре и чешће. О пријему овог наређења одговорити.«

Ова намера није могла бити остварена, како због ускоро наступилог мрака, тако и поглавито због јаког отпора који су давале непријатељске заштитни трупе на десној обали р. Бељанице. Стога се Пук зауставио на преноћиште код с. Арнајева с намером да сутра 28 новембра покуша покрет ка Лесковцу да би избио на линију Степојевац — Цариновац.

У 17 ч. 10 под ОБр. 2765 Командант дивизије издао је Команданту десне колоне овакву заповест:

»Према добијеним подацима непријатељ у повлачењу преко Степојевца оставио је у Степојевцу заштитницу, чији је један батаљон посео десну обалу Бељанице према каменом мосту на р. Турији, на правцу Црљенци — Степојевац, а артилерија се поставила код с. Степојевца. Сем тога извесни непријатељски делови утврдили су се код Лесковачке цркве.

»Наше трупе поселе су положај Вреоци — Црљенци са обезбеђењем према Турији и према р. Лукавици. Наш дивизиски коњички пук добио је задатак, да заузме линију Степојевац — Лесковац, са тежњом да овлада линијом Степојевац — Цариновац.

»За наступајућу ноћ наређујем: да 4 батаљон 12 Пука, са хаубичком и Дебанжовом батеријом, остане на садањем положају, исти утврди и обезбеди се према непријатељу, и што тешњу везу ухвати лево са 19 Пешадиским пуком на Турији, а десно са трупама које се тамо налазе. Извештаје о распореду својих трупа и обеју батерија доставити ми што пре.

»О пријему овог наређења одговорити.«

У 18 ч. 25 под ОБр. 2764 Командант дивизије издао је Команданту средње (главне) и леве колоне овакву заповест:

»Према добијеним подацима непријатељска заштитница задржала се код Степојевца, где је поставила артилерију, а два батаљона оставила на десну обалу р. Бељанице, фронтом према каменом мосту на Турији, на Правцу Црљенци — Степојевац. Сем тога извесни непријатељски делови утврђују се

код Лесковачке цркве, фронтом према Арнајеву — Соколову.

»Наређено је десној колони: 4 батаљону 12 Пука са хаубичком и Дебанжовом батеријом, која је заузела положај Вртаче, северно од с. Арнајева да тај положај утврди и обезбеди се према непријатељу, а дивизиском коњичком пуку да овлада линијом Степојевац — Лесковац са тежњом, да се дочепа линије Степојевац — Цариновац, одржавајући додир с непријатељем.

»*Наређујем:* Да се трупе леве колоне, као и 12 Пешадиски пук и његова артилерија, задрже на заузетом положају Вреоци — Црљенци у распореду у коме су се затекле с тим, да се главнине пукова и неангажоване јединице прикупе и уреде, и са истуреним деловима унапред обезбеде се како према Турији, тако и према Лукавици. 12 Пешадиски пук да ухвати што тешњу везу на Турији десно са 4 батаљоном тога пука, а лево са 1-ом коњичком бригадом, која се налази у долини р. Лукавице.

»Трупе уредити и попунити муницијом и у оваквом распореду да остану до даљег наређења. Дивизиско завојиште налази се код с. Сакуље, а месарска чета код с. Стрмова. Дивизиски штаб у Сакуљи где је и пре био, а све остале позадње установе на досадањем месту. Са дивизиским штабом везати се телефоном и везу одржавати што боље. Све важније извештаје доставити ми што пре.

»О пријему овога наређења одговорити.«

Губици: погинуо 1 официр и 17 војника; рањено 19, нестало 7 војника.

Заробљен 1 официр са 427 војника, једна пољска ковачница, доста оружја, муниције и остале спреме. Заробљеници су били из 11., 28., 73., 91. и 102. пука заједничке војске, 4. хонведског, 6. и 12. ландштурмског.

2. КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА.

Ситуација у току ноћи непромењена.

Командант 1. бригаде у 5 ч. 15 јавља да је непријатељ јутрос у 3 ч. 10 отпочео повлачење са свих тачака у правцу Соколово — Арнајево.

На основу овога извешћа *Командант дивизије у 7 ч. д Обр. 2333 издао је својим трупама ову заповест:*

»По добијеним извештајима непријатељ се повлачи на целој линији.

»*Наређујем*:

»1) 1-ва Коњичка бригада са батеријом гониће правцем Миросаљци — Медошевац — Вреоци — Црљенци — Степојевац — Мељак.

»2) *2-га Коњичка бригада* са батеријом и батаљоном 10 Пука гониће правцем: Слатина — Божидаревац — Мељак.

»3) *Четнички одред* гониће правцем: Миросаљци — Арнајево — Лесковац — Врбовна, одржавајући везу између 1-ве и 2-ге бригаде.

»4) Трупна комора и муниционa колона доћиће у с. Венчане.

»5) Штаб дивизије са телеграфским и пионирским одељењем кретаће се правцем: Венчане — Сибница — Божидаревац.«

Пошто је већ утврђено да непријатељ отступа на свима фронтовима, било је стало до тога да се утврди у коме правцу отступа главним снагама, т. ј. дали му је правац отступања преко Колубаре, или ка Обреновцу или Београду.

На крају дана у 6 ч. 40 под ОБр. 2347 послао је Командант II армије овакав извештај:

»Данашњим гоњењем и извијањем Коњичке дивизије на простору између р. Лукавице и пута Сибница — Слатина — Бељина, на главним правцима: Вреоци — Степојевац — Конатица — Шиљаковац; и Слатина — Бељина — Божидаревац констатовано је ово: на првом правцу виђено је до једне дивизије са артилеријом и возовима; на другом и трећем правцу оцењена је јачина 2—3 батаљона са два топа, вероватно заштитница јачих делова. Сем тога на правцу Гунцати — Барајево — Парцани примећена су два непријатељска пешадиска пука. Изгледа, да непријатељ рокира извесне своје трупе са правца Степојевац — Мељак, ка десном крилу оперативног фронта наше војске.

»По исказу заробљеника пред фронтом Коњичке дивизије отступиле су трупе из 6, 7 и 27 ландверске регименте, и 6 ландштурмске регименте.

»2) Непријатељ пред фронтом Шумадиске и Коњичке дивизије отступио је на север, а не преко Колубаре. Мостове преко Лукавице и Пештана непријатељ је порушио. Према

томе непријатељске трупе на десној обали Колубаре вероватно имају операциски правац на север, са наслоном на Саву од Обреновца до Београда.

»3) Непријатељ је одступање штитио јаким заштитницама, услед чега је Коњичка дивизија споро напредовала, и главнине њених бригада заноћиле су на левој обали р. Бељанице. Непријатељски заштитни делови држе десну обалу ове реке. Према овоме непријатељске трупе на десној обали р. Колубаре имају овог момента операциски правац паралелан фронту наших трупа на истој обали Колубаре.

»Услед јаких непријатељских делова и блиског додира са њима, даље продирање и извијање Коњичке дивизије биће веома отежано.

»Моје је мишљење:

»1) Ако се мисли извршити удар на непријатељски леви бок, у намери да се баци на Колубару и Саву западно од Београда, онда Коњичка дивизија треба да остане на свом садањем правцу;

»2) Ако се мисли извршити фронтален удар, онда је место Коњичке дивизије на десном крилу оперативног фронта наших трупа на десној обали Колубаре.«

По накнадно добијеним извештајима у 20 ч. 15 извештена је II армија да се непријатељ са главном снагом повлачи ка Београду. Ово потврђују искази мештана и заробљеника.

Трупе ове Дивизије заноћиле су на левој обали р. Бељанице и то: 2. бригада на бељинским положајима; батаљон 10. пука I поз. на Караули; 1. бригада са Четничким одредом код с. Црљенца, са предњим деловима до р. Бељанице, и једним ескадроном на левој обали Колубаре код с. Малог Борка са патролама до с. Бргула.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ II АРМИИЈЕ ЗА 27 НОВЕМБАР.

Непријатељ се повлачи испред целог фронта II армије на север, на десну обалу р. Бељанице. По свима изгледима и посматрањима главна непријатељска снага је у повлачењу правцем Степојевац — Мељак ка Београду.

II армија, у циљу извршења свога новодобијеног за-

датка по директиви Врховне команде ОБр. 7949,[1] врши под борбом промену свога дотадањег фронта дејства са запада на север ка Београду, и ново груписање снаге. Слаб отпор непријатељских заштитница даје могућности, да Армија изврши овај иначе врло тежак и деликатан задатак.

Уопште данашњи дан служио је II армији за припрему за повољан почетак офанзивне акције 28 новембра, у заједници са осталом нашом оперативном снагом за операције ка Београду.

В. III АРМИЈА.

Рад Армије.

У 12 ч. 30 Помоћник начелника штаба Врховне команде, пуковник Живко Павловић, телефоном је наредио да се Комбинована дивизија и Дринска дивизија II поз. прикупе у околини с. Јунковца и Сакуље, и да се то уради када се добије извештај да су пали висови над с. Црљенцем. Тимочка дивизија II поз. да се крене ка Убу и за први мах да овлада положајима јужно од овог места. Том приликом напоменуто је да ће и Коњичка дивизија ући у састав III армије.

На основу овога усменог наређења *14, уч. под ОБр 3433 издана је Тимочкој дивизији II поз. ова заповест*:

»Према наређењу Врховне команде, Комбинована дивизија и Дринска дивизија II поз. оперисаће на левој обали р. Турије, у околини с. Сакуље и Јунковца, где ће добити заповест за даљи рад.

»Са Вашом дивизијом одмах се крените у правцу Уба, овладајте положајима јужно од овога места, и извиђајте што даље у правцу Обреновца, Дебрца и Коцељеве. Лево се обезбедите преко Вровина и држите везу са I армијом. Десно држите везу са Комбинованом дивизијом — деловима, који су још на левој обали Колубаре.

»Армиски штаб доћиће сутра у Боговађу.

»Везу одржавати телефоном и релејом.

»Известите ме о пријему овога наређења и о предузетом раду.«

Командант армије издао је заповест:

а. *Дринској дивизији II поз.* у 19 ч. 30: »Са Вашом диви-

[1] Стр. 654, 655 и 656.

зијом крените се тако, да сутра 28 ов. месеца до зоре будете на коси Радошине (к. 160) — Планина, где ћете добити даље наређење. Десно од Вас на Волујак доћиће Комбинована дивизија.«

б. *Комбинованој дивизији* у 20 ч. »Са дивизијом се крените тако, да сутра 28 ов. м. до зоре будете на коси Волујак између Сакуље и Јунковца. Лево од Вас на Радошинама и Планини доћиће Дринска дивизија II поз. Одред са леве обале Колубаре повуците у састав дивизије.«

На крају дана трупе ове Армије биле су у оваквом распореду:

Тимочка дивизија II поз. у покрету на линију Остреш — Вровина где је избијала доцкан у ноћ.

Комбинована дивизија са једним пуком код Дубраве на левој обали Колубаре, а коњица у правцу с. Јабучја. Главнина дивизије у околини с. Петке и Човке.

Дринска дивизија II поз. сакупљена је у околини Лазаревца, два батаљона на левој страни Колубаре, коњички дивизион код с. Каленића.

У 23 ч. 30 под ОБр. 7949 добијена је директива Врховне команде чија је садржина изложена на стр. 654, 655 и 656.

На основу ове директиве *Командант армије под ОБр 3453 издао је својим трупама ову заповест:*

»По до сада добијеним извештајима непријатељски 15 и 16 Корпус у највећем нереду повлаче се преко Ваљева, Рогачице и Бајине баште за Босну, а 13 Корпус преко Уба и Коцељеве за Шабац.

»Наша I Армија и Ужичка војска гоне енергично и врло успешно.

»На нашем северном фронту непријатељски 8 и 17 Комбиновани корпус, после више безуспешних напада на Космај и Варовницу, и после претрпљених великих губитака, повлаче се ка Београду, вероватно у намери, да се на најугоднијим положајима код Београда утврде и упорно бране.

»Изгледа, да су се њихове заштитнице задржале на Крајковој бари — Стражи — Ковиони — Парцанском Вису — Губеревцу — Пајшуми и Великом пољу. Сем тога непријатељских делова има и око Степојевца и Борка, испред

којих су сада трупе Шумадиске дивизије I поз., а које ће се постепено рокирати у десно.

»Све три армије и Команда Одбране Београда наступаће за непријатељем и гониће га.

»*I Армија* главном снагом зауставиће се у Ваљеву, а са потребном снагом гониће ка Лозници, Шапцу и Пецкој.

»*II Армија* има задатак, да гони непријатеља правцем ка Београду, служећи се у главном путем Сибница — Барајево — Циганске куће и десно. Зона њеног ширења западно: Бељина — Барајевска р. — Радионица — к. 325 с тим, да пут преко средњег рта припада III Армији.

»*III Армија,* њу образују: Комбинована дивизија; Дринска дивизија II поз.; Тимочка дивизија II поз., и Коњичка дивизија. Она има задатак да напада и гони непријатеља правцем преко Степојевца и Мељака ка Београду.

»*Наређујем*:

»1) *Дринска дивизија II поз.* напада и гони непријаправцем Јунковац — Арнајево — Борак — Божидаревац — Бањевац ка Гунцатима. Зона ширења лево (западно) до п. Опарне, десно до Барајевске р. с тим, да пут преко Средњега рта припада њој.

»Десно одржавати везу са II Армијом.

»2) *Комбинована дивизија* гони и напада непријатеља од Црљенца преко Степојевца — Прогона ка Мељаку. Зона њеног ширења десно до п. Опарне, а лево (западно) по потреби.

»3) *Коњичка дивизија* гони и напада непријатеља преко Конатице — Дражевца — Мислођинског Раскрса — Врха Бошњака — М. Моштанице ка В. Моштаници. Одржавати везу са Тимочком дивизијом II поз. и извиђати што даље ка Београду правцем између Саве и линије Цветков гроб — Петров гроб — Рушањ — Ресник.

»4) *Тимочка дивизија II поз.* креће се преко Уба у Обреновац с тим, да на Убу остави један пук са једном батеријом, а у Обреновцу да буде цела дивизија. Задатак је Тимочкој дивизији да одржањем Уба и Обреновца обезбеђује са запада бок и позадину наше снаге, која подилази ка Београду, одржавајући везу лево са I Армијом, а десно са Коњичком дивизијом.

»5) Дринска дивизија II поз. и Комбинована дивизија

почињу покрет у 7 ч. јутра са линије: Волујак — Планина. Тимочка дивизија II поз. почиње покрет у 5 ч. изјутра са линије Остреш — Вровине; а Коњичка дивизија прикупиће се тако, да што пре изађе у висину Комбиноване дивизије.

»6) Дивизије међусобом да одржавају сталну везу, да буду у узајамном споразуму, и да на случај потребе једна другу брзо и енергично помажу.

»7) За непријатељем надирати у колико је могуће брже, и на његовим положајима нападати га снажно и енергично.

»8) Војишни магацин у Лазаревцу, а према потреби образоваће се ручни магацин ближе дивизијама.

»9) За снабдевање Коњичка дивизија може се служити и главним друмом, у колико то буде потребно, а Дринска дивизија II поз. такође се може служити друмом, али само делом друма од Лазаревца до р. Турије.

»10) Командант Тимочке дивизије II поз. ставиће на расположење Команданту Дринске дивизије II поз. два брдска топа са одговарајућим људством.

»11) Дринска дивизија II поз. оставиће у Лазаревцу свој телефон, и на њему једног официра, који ће ту остати, докле се армиски телефон не инсталира.

»12) Армиски штаб биће данас 28 новембра у вече у Лазаревцу.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА.

За рад овога дана Командант дивизије у 2 ч. под ОБр. 2421 издао је овакву заповест:

»Непријатељ испред I и III Армије и даље у нереду одступа. Напади непријатељски на космајске положаје одбијени су.

»Јуче I Армија заузела је Ваљево и положаје око њега а данас ће избити на Јаутинске и Близоњске положаје. Десна колона I Армије је код Дивача.

»Тимочка дивизија II поз. на одсеку је од Оштриковца до ушћа Љига.

»Дринска дивизија II поз. је на одсеку од ушћа Лукавице р. до Пештана.

»Дивизија ће бити на линији ушће Љига у Колубару —

ушће Лукавице, у распореду угодном и за офанзиву и за дефанзиву, а док се маневар I и II Армије буде изводио.

»*Наређујем:*

»1) *Ескадрон* ће бити код Д. Јабучја, извиђајући ка линији: Бргуле — Уб — Степање.

»2) *II Прекобројни пук* и два брдска топа биће код Лајковца; предстража дивизиска и обезбеђење мостова на Колубари ј-источно од Лајковца. Док се не поправе мостови на Колубари код Лајковца, пук ће се везивати са позадином преко сада подигнутих брвана на Колубари код Рубибрезе. Ухватити што јачу везу са десним крилом Тимочке дивизије II поз.

»3) *5 Прекобројни пук* и два брдска топа биће код с. Петке, позади линије ушће Лукавице — Бели брод (воденица). Одсек детаљно рекогносцирати на случај одсудне непосредне одбране Колубаре, и најнужније утврђивање извршити. Једну чету и два митраљеза као предстражу избацити на Остењак, ј-источно од Д. Јабучја, а једну чету код Дабиног брода. Ухватити везу са Дринском дивизијом II поз. и I Прекобројним пуком.

»4) *I Прекобројни пук* на Враче брдо, а позади линије Бели брод — ушће Љига. Одсек детаљно рекогносцирати за случај одсудне и непосредне одбране Колубаре, и извршити најпотребније утврђивање. Ухватити везу са II и V Прекобројним пуком, као и са Тимочком дивизијом II поз.

»5) *VI Прекобројни пук* на к. 232 источно од Човке, у општој резерви.

»6) Дрински дивизион на Врачем брду; III Моравски дивизион код раскрснице друма Лазаревац — Човка, и сеоског пута западно од слова »к« (Лукавица).

»7) Пионирски полубатаљон ће одмах направити мост на Љигу код Прњавора, а затим са послатим мостовим треном направити и поправити мостове на Колубари ј-источно од Лајковца. Направити брвно код Остењака и Дабиног брода.

»8) Завојиште код с. Шушњара; I и II пољска болница код с. Трбушнице, код раскрснице друма Лазаревац — Даросава и сеоског пута Шушњар — Стубица — Трбушница. Евакуисање рањеника на железничкој станици Рудовци.

»9) I Степен муниционе колоне код Шушњара, поред

друма Лазаревац — Дудовица. II Степен муниционе колоне код Трбушничке механе.

»Снабдевање муницијом са железничке станице Руловци.

»10) Трупне коморе и месарска чета код с. Стубице, код раскрснице путева за Лазаревац — Дрен и Вис.

»11) Профијант колона и пекарска чета код механе Трбушничке, где ће бити ручно слагалиште.

»12) Телеграфско одељење подићиће што пре везу са армијом од Шушњара преко Дудовице до Брајковца, потом долази код дивизиског штаба.

»Пукови што пре да се вежу са дивизиским штабом и међусобом.

»13) Војна пошта код дивизиског штаба.

»14) Ја ћу бити код с. Шушњара.«

У 20 ч. Командант армије наредио је Комбинованој дивизији: »Са дивизијом се крените тако, да сутра 28 ов. месеца до зоре будете на коси Волујак између Сакуље и Јунковца. Лево од Вас на Радошинама и Планини дођиће Дринска дивизија II поз. Одред са леве обале Колубаре повуците у састав дивизије.«

На основу заповести Команданта армије ОБр. 3453[1] *Командант дивизије у 23 ч. под ОБр. 2433 издао је својим трупама ову заповест*:

»По до сада добијеним извештајима о непријатељу, 15 и 16 Корпус у највећем нереду повлаче се преко Ваљева, Рогачице и Бајине баште за Босну, а 13 Корпус преко Уба и Коцељеве за Шабац.

»Наша I Армија и Ужичка војска гоне енергично и врло успешно.

»На нашем северном фронту непријатељски 8 и 17 Комбиновани корпус, после више безуспешних напада на Космај и Варовницу, и после претрпљених великих губитака, повлаче се ка Београду, вероватно у намери, да се на најугоднијим положајима код Београда утврде и упорно бране.

»Изгледа, да су се њихове заштитнице задржале на Крајковој бари — Стражи — Ковиони — Парцанском Вису — Губеревцу — Пајшуми и Великом пољу. Сем тога непријатељ-

[1] Стр. 672, 673 и 674.

ских делова има и око Степојевца — Борка, испред којих су до сада трупе Шумадиске дивизије I поз., а које ће се постепено рокирати у десно.

»Све три армије и Командант Одбране Београда наступаће за непријатељем и гониће га.

»*Дринска дивизија II поз.* гони и напада непријатеља правцем: Јунковац — Арнајево — Борак — Бањевац ка Гунцатима. Зона ширења лево (западно) до п. Опарне десно од Барајевске р.

»*Коњичка дивизија* гони и напада непријатеља правцем: Конатице — Дражевац — Мислођински Раскрс — Врх Бошњак — М. Моштаница ка В. Моштаници.

»За гоњење непријатеља правцем Лазаревац — Степојевац — Мељак наређујем:

»1) *Коњица.*

Ескадрон.

»1) Ескадрон ће се одмах пребацити на десну обалу Колубаре и продужиће марш ка Степојевцу и Мељаку. Рејон извиђања десно: п. Опарна и Рашковац; а лево: п. Врбовац и п. Бранички.

»2) *Претходница.*

Командант потпуковник В. Николајевић.
V Прекобројни пук.
Брдски вод.
3-ћа пољска батерија.
Један вод болничара.

Свега 3 батаљона и 6 топова.

»2) *Претходница* полази 28 ов. месеца у 5 ч. од Шопића (где железничка пруга сече друм). Правац гоњења Лазаревац — Црљенци — Степојевац — Мељак.

»Рејон обезбеђивања десно: п. Опарна и п. Рашковац, а лево: Врбовац п. — Бранички п.

»Одржавати везу са Дринском дивизијом II поз.

»3) *Главнина.*

VI Прекобројни пук.
1-ви Дрински дивизион (6 и 7 батерија).
9-та Моравска батерија.
I Прекобројни пук.
II Прекобројни пук.
5-та Тимочка батерија.

»3) *Главнина* челом својим полази са исте полазне тачке 28 овог месеца у 6 ч. 15, и маршеваће за претходницом на 2 км.

Пионирски полубатаљон.
Болничарска чета.

Свега: 11 батаљона и 16 топова.

»4) *Заштитница.* Једна чета II Прекобројног пука.

»4) Заштитница маршеваће на 1000 м. од зачеља главнине.

»5) I Степен муниционе колоне полази од Шопића 28 ов. месеца у 9 ч. и маршује за главнином.

»6) Трупне коморе и месарска чета полазе од Стубице 28 ов. месеца у 9 ч. и маршују за дивизијом.

»7) II Степен муниционе колоне, профијант колона и пекарска чета у току данашњег дана доћиће до Лазаревца.

»8) Телеграфско одељење подизаће везу од Лазаревца за дивизијом.

»9) Ја ћу бити на челу главне трупе претходнице.«

2. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Према заповести Команданта армије ОБр. 3433[1] ова је Дивизија предузела по подне пребацивање на леву обалу Колубаре код Словца, и доцкан у ноћ избила на линију Остреш — Вровине с намером да сутра 28 ов. месеца продужи даљи покрет ка Убу у духу горње заповести.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ III АРМИЈЕ ЗА 27 НОВЕМБАР.

У току дана и ноћи Армија је вршила ново груписање своје снаге за намеравану офанзивну акцију 28 новембра. Тимочка дивизија II поз. остала је на свом досадањем месту, на правцу ка Убу. Дринска дивизија II поз. и Комбинована дивизија концентрисане су на десној обали Колубаре, на линији Јунковци — Црљенац у циљу операција на север на десној обали Колубаре.

[1] Стр. 671.

ГЛАВА XVII.

28 новембар.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

Врховна команда под ОБр. 7961 извештава Претседника министарског савета и Министра иностраних дела да је од нашег војног изасланика у Софији јуче добијен овај телеграм: »Повереник дође од војног изасланика Аустро-Угарске и саопшти, да изасланик очајава и грди Потиорека, што је се обрукао са прокламацијом о заузећу Београда и вели, изгубићемо и Београд, ако брзо не стигну 60.000 љ. из логора код Брука на Лајти као помоћ, што је већ наређено.«

Врховна команда моли да се ово по могућству провери, и о томе што пре пошаље извештај.

На основу овог извештаја нашег војног изасланика из Софије *Врховна команда је у 19 ч. 38 под Обр. 7999 издала Командантима II и III армије и Одбране Београда овако наређење:* »Према садањој ситуацији потребно је, да Вашу нападну акцију убрзате што је могућно више те да се непријатељу неда времена да Београд добро утврди, и да не привуче појачања. У противном требаће нам много жртава и времена да Београд заузмемо, а сем тога могу се и прилике променути на нашу штету.«

Од команданата појединих армија и самосталних група добијени су ови извештаји:

Од Команданта Одбране Београда у 7 ч. 35 под ОБр. 783 (од 27 новембра): »Услед тога што се непријатељ, услед одбијених напада на положаје, које су браниле трупе Одбране Београда, од ноћас повлачи на север, наредио сам, да се моје трупе данас помакну на линију, са које ће моћи да предузму енергичну офанзиву у правцу Београда. Трупе врше покрете и вечерас ће бити у оваквом распореду:

»1) *Трупе Варовничког одсека* на линији: Мајдан — к. 309, са предстражама на линији, која полази од утока Дубонског п. у Раљу, и иде преко М. Пожаревца и к. 318 на уток Булинског п. у Луг.

»2) *Трупе Космајског одсека* на линији: Врљак — Ро-

гачко брдо, са предстражама на линији: Ропочево — Усице —Тамничина.

»3) *Трупе Обреновачког одреда* на линији: Зороњин — к. 238, са предстражама на линији: Гомилице — Водице — Бељина.

»4) *Положај Дрење — Пударци* посешће 15 Пук III поз. од три батаљона, са једним водом 6 Дунавске брзометне батерије и једном Дебанжовом батеријом, на место трупа Браничевског одреда.«

Од Команданта II армије.

а. *У 9 ч. 10 под ОБр. 4495* (од 27 нов.) извештај Команданта Коњичке дивизије о ситуацији код непријатеља чија је садржина под ОБр. 2347 изложена на стр. 669 и 670.

б. *У 9 ч. 50 под ОБр. 4512:* »Стање армије у току ноћи овакво:

»1) *Шумадиска дивизија I поз.* По заузећу положаја Вреоци — Црљенци трупе ове дивизије задржале су се у овом распореду:

»На Вртачи: 4 батаљон 12 Пука са хаубичком и Дебанжовом батеријом.

»На положају: Вреоци — Црљенци све остале трупе ове дивизије, са обезбеђењем према Степојевцу и према Лукавици.

»У току јучерањег дана заробљено: један официр, 450 непријатељских војника са доста пушака и муниције.

»2) *Тимочка дивизија I поз.* заноћила је у овом распореду: 14 Пук (три батаљона); један батаљон 10 Пука III поз.; два батаљона 11 Пука III поз. и шест брзометних топова на Рогачком брду (к. 271); 20 Пук (три батаљона) и две брзометне батерије на к. 258 (јужно од Сопота); 13 Пук, две брзометне хаубице 120 м.м. и једна позициска батерија крај друма западно од Неменикућа 750 м. северно од к. 313. Напред су избачени један батаљон 14 Пука I поз. и два брзометна топа на Пландишту к. 310, и један батаљон 20 Пука на к. 324 с-западно од Сопота. Јуче заробљено око 350 непријатељских војника.

в. *У 9 ч. 9 под ОБр. 4513:* »Командант Обреновачког одреда јавља: да је, по исказу једног заробљеног аустриског каплара, Чеха по народности, на линији: Велико поље — Пајшума — Градац цела 21 Ландверска дивизија, са рас-

поредом с десног крила: 7, 28, 8 и 6 Пук, а источно од ове дивизије су трупе ђенерала Крауса, западно пак трупе ђенерала Потиорека. 2-га дивизија 8 Корпуса налази се по зади 21 Ландверске дивизије на 4—5 км. као резерва. Сви пукови ових дивизија су слаби.«

Од Команданта III армије у 8 ч. под ОБр. 3459: »Командант Комбиноване дивизије доставља ове податке о непријатељу: на Убу примећене коморе, возови, топови и прикупљени пешадиски делови, који лутају на разне стране. У Бајевцу нема непријатеља; исто тако у Радљеву и Бргулама. По исказу мештана непријатељ је 25 ов. месеца одвукао за Бошњане тешке топове, а комора иде за Шабац.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 28 НОВЕМБАР.

У општој ситуацији на војишту ничег новог. Трупе су у покрету ради извршења директиве Врховне команде од 27 ов. месеца ОБр. 7949 (стр. 654, 655 и 656).

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА.

А. ОДБРАНА БЕОГРАДА.

Рад Одбране Београда.

За рад овога дана *Командант Одбране Београда у 0 ч. 30 под ОБр. 787 издао је својим трупама овакву заповест*:

»По досада добијеним извештајима непријатељски 8 и 17 Комбиновани корпус, после више неуспешних напада на Космај и Варовницу, и после претрпљених великих губитака, повлаче се ка Београду, вероватно у намери, да се на најподеснијем положају за одбрану Београда утврде и упорно бране. Изгледа, да су се њихове заштитнице задржале на Крајковој бари, Стражи, Ковиони, Парцанском Вису, Губеревцу, Пајшуми и Великом пољу.

»По заповести Врховне команде Обр. 7949[1] од вечерас, ка Београду ће наступати и гонити непријатеља II и III Армија и трупе Одбране Београда: друм за Београд и путеви источно од њега. Лево ће наступати II Армија, служећи се у главном путем: Сибница — Барајево — Циганске куће и даље путевима десно од овог.

[1] Ово није заповест већ директива. П.

»Гоњење од стране трупа Одбране Београда и II Армије има да отпочне данас 28 ов. м. у 7 ч.

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона.*

Командант пуковник Ст. Миловановић.
Моравска дивизија I поз.
Дунавски коњички дивизион II поз.

Свега: 16 батаљона; 3 ескадрона и 28 топова.

»1) *Десна колона* наступаће преко Мајдана, к. 237 и Гумна (Ивково брдо) на фронт Крајкова бара — Стража, и по заузећу овога наступаће даље преко Изворића, Ћелиске стране и даље, према ситуацији.

»2) *Лева колона.*

Командант пуковник Јов. Ивковић.
18 Пешадиски пук I поз. (три батаљона).
7 Пешадиски пук III поз.
Батаљон 19 Кадровског пука.
Два батаљона 11 Пука III поз.
Две станичне чете.
Једна хаубичка батерија Мод. 97. г. (3 оруђа).
2-га Батерија Тимочког артил. пука.
Једна Дебанжова батерија.

Свега $10^1/_2$ батаљона и 17 топова.

»2) *Лева колона* наступаће преко Грујинаца и М. Иванче на фронт Липа — Ковиона, и по заузећу овога наступаће даље и то: са јачим делом у правцу Београдског друма, а са слабијим делом од Липе преко Врчина и даље, одржавајући везу са десном колоном.

»3) *Десна побочница.*

Командант потпуковник П. Милошевић.
15 Пешадиски пук III поз. (3 батаљона).
6-та Дунавска брзометна батерија.
Једна позициска батерија.

Свега 3 батаљона и 10 топова.

»3) *Десна побочница* наступаће од Дрења преко Бегаљице и Маторца ка Пандурици и даље, и на томе правцу штитиће бок десној колони и одржаваће везу са левом колоном Браничевског одреда.

»Један батаљон и један вод Дебанжове батерије упутити са Дрења преко Бошњакових ливада ради заузећа Гроцке, поседањем положаја: Циганско брдо — Царева Главица.

»4) *Општа резерва.* 15 Пешадиски пук I поз. »4) Општа резерва кретаће се за десном колоном.

»5) Ја ћу се у почетку наступања налазити на Умки (к. 281) изнад М. Пожаревца.

»6) Покрет свију колона има се подесити тако, да чела њихова пређу линију М. Пожаревац — к. 318 — ушће Булиног п. у Луг тачно у 7 ч. изјутра. Батаљон са Дрења, одређен за заузимање Гроцке, кренуће се у 6 ч. изјутра, а остатак десне побочнице кренуће се за Бегаљицу онда, када десна колона буде са челом избила на Гумно (Ивково брдо).

»7) Снабдевање храном и муницијом вршити из Младеновца.

»8) Установе I Степена Колонске коморе и Трупне коморе кретаће се и то: из десне колоне и трупне резерве путем Младеновац — Ђуринац — М. Пожаревац и даље за својим трупама, а из леве колоне путем Младеновац — Ђуринац — Раља и даље за својим трупама.

»9. II Степен Колонске коморе Моравске дивизије I поз. кретаће се по нахођењу Команданта дивизије, базирајући се на пут Топола — Белосавци — Младеновац.

»10) Пред полазак снабдети трупе муницијом, а недостатак муниције за пољску артилерију попунити одмах по доласку транспорта са овом, који је упућен вечерас железницом из Крагујевца, и који ће стићи у Младеновац још ноћас.«

Лева колона кренула се у два правца:

Десно крило (7. пук III поз., две станичне чете и 1. шумадиска позициска батерија) под командом потпуковника В. Поповића, било је упућено са положаја Мајдан — к. 309 преко М. Пожаревца и М. Иванче на фронт Пландиште — Липа.

Лево крило (18. пук I поз., батаљон 19. кадровског пука и 2. тимочки артилериски дивизион са 2. дринском брзометном батеријом), под командом потпуковника Ст. Поповића, било је упућено са Умке и са линије Мајдан — к. 309, преко к. 318 и Грујица на фронт Ковионе. Два батаљона 11. пука III поз. и једна хаубичка батерија Мод. 97 г. образовали су резерву леве колоне и кретали су се за левим крилом.

На левом крилу колоне два батаљона 18. пука I поз. успели су да се неузнемиравани од непријатељске артиле-

рије пребаце преко к. 286, али када су почели подилазити Ковиони, и када се и остатак овога крила у 10 ч. пребацивао ка к. 286, непријатељска артилерија са Ковионе отворила је ватру. Око 11 ч. све три батерије упућене са овим крилом успеле су да се без икакве сметње поставе на к. 286 и одатле потпомажу наступање своје пешадије. Хаубичка батерија у подне поставила се на Грујинцу, одакле је својом ватром садејствовала са пољском артилеријом.

Под заштитом ове артилериске ватре два батаљона 18. пука I поз. пребацивали су се до мрака на леву обалу Раље, подишли непријатељским роововима на 700—800 м. и ту се задржали и утврдили. Остатак левог крила леве колоне (један батаљон 19. кадровског пука) за то време спустио се у долину р. Раље, да би се на случај потребе могао потпомоћи први борбени ред.

Десно крило леве колоне, које је наступало на фронт Пландиште — Липа, успело је да се без великих тешкоћа пребаци преко р. Раље и да заузме с. М. Иванчу које непријатељ није бранио, али даље није могло напредовати због јаке непријатељске унакрсне артилериске ватре, стога се задржало на северозападној ивици села. Два батаљона 11. пука III поз. који су били у резерви леве колоне зауставили су се на к. 286, позади средине између десног и левог крила колоне; а артилерија са к. 286 у току ноћи премештена је на Грујинац код хаубичке батерије.

Десна колона. Ова је задоцнила са покретом из Младеновца. Уместо да својим челом избије код М. Пожаревца у 7 ч., она је то учинила тек у 9 ч. Сем овога Командант колоне погрешно је био организовао маршевски поредак Дивизије, јер је био упутио унапред три пешадиска пука један за другим, затим сву артилерију, па онда на зачељу један пук пешадије. Последица овога била је та, да артилерија ове колоне није могла тога дана да ступи у дејство, већ је тек увече заузела Рајче Брдо, услед чега је њена пешадија, без помоћи своје артилерије, за све време свог подилажења трпила од непријатељске артилериске ватре.

1. пешадиски пук на челу колоне, по прелазу р. Раље, био је упућен преко Гумна на Рајче Брдо, где је после омање борбе избио у 15 ч. 30. 3. пешадиски пук, који је тек око 11 ч. почео пребацивање преко р. Раље, био је упућен лево

од 1. пука преко косе Страже и Селашина на Стражу (к. 292), и у 15 ч. 10 стигао је на косу Стража према к. 292. Остали пешадиски пукови постепено су се пребацивали преко р. Раље, најпре 16. пук између 13 и 14 ч., па 2. пук тек после артилерије у вече.

1. пешадиски пук заустављен је од Команданта колоне на Рајчем Брду да се не би излагао великим губицима без помоћи своје артилерије, ту се утврдио и остао до ујутру 29 новембра. 3. пуку наређено је да продужи наступање и заузме Стражу (к. 292), што овај није могао учинити услед јаке непријатељске ватре, већ је ноћио на коси Стража и Селашина. 16. пук, који је по пребацивању на леву обалу р. Раље био заустављен код гробља северно од с. Дражња (к.155), помакнут је у вече на линију Равне Шуме — Вис, десно од 1. пука, а један његов батаљон упућен је на Дугачку пољану, али је избио на Ракита Бару и ту ноћио. 2. пук остао је у резерви десне колоне и преноћио на левој обали Раље код Гумна.

Артилерија преко ноћ заузела Рајче Брдо. Коњички ескадрон Моравске дивизије I поз. и Дунавски коњички дивизион II поз. образовали су пук од три ескадрона и били су на десном крилу десне колоне одржавајући везу са десном побочницом, и извијајући у правцу Крајкове Баре. Општа резерва добила је наређење да се премести позади Умке (к. 281) и да ту чека даље наређење. Ово померање опште резерве било је последица спорог напредовања десне колоне која у току дана није произвела на непријатеља онај ефекат који се од ње очекивао. Услед овога није била искључена опасност да непријатељ изврши са концентрисаном снагом напад на леву колону, и то у толико пре, што II армија још није изашла на исту висину с њом, те према томе још се није добила јака тактичка веза са њеним десним крилом.

Десна побочница, пошто је упутила један батаљон и вод Дебанжове артилерије ка Гроцкој ради заузимања ове, прикупила се по подне на положају Маторац, где се за тај дан задржала због јаке непријатељске артилериске ватре са монитора и са Пандурице, ко и због изложености левог бока од Крајкове Баре.

Према непријатељском отпору на који су овог дана наишле трупе Одбране Београда могло се судити, да се нема

посла само са непријатељским заштитницама, већ са главном непријатељском снагом која се на својим положајима добро утврдила и припремила за дужевремени отпор.

Према левој колони примећено је да се на линији Липа — Ковиона налазе развијена три непријатељска пешадиска пука са три артилериске групе, и то: једна од две цеви на к. 407, друга од две цеви на седлу између к. 407 и к. 390, и трећа од четири цеви на северном делу Пландишта.

Према десној колони, на линији Крајкова Бара — Стража, није се могла утврдити јачина непријатељске снаге, јер су извештаји Команданта коњичког пука били противуречни, а десна колона овог дана није се била довољно ангажовала, да би борбом могла доћи до тачних података о непријатељској снази према себи. По исказима заробљеника, на том делу непријатељског фронта налазила су се четири пешадиска пука и 26 топова, али по извештају Команданта колоне ова се снага није још сва испољила, већ само 1—2 пешадиска пука и две батерије (једна хаубичка и једна пољска) од по шест топова. Изгледа да непријатељ на овом правцу није очекивао појаву овако јаке колоне, или му се десна колона, због врло дугог и спорог пребацивања преко р. Раље, учинила и сувише велика, јер је за време њеног наступања било примећено као неко пребацивање мањих група војника од Липе ка Крајковој Бари, вероватно у циљу појачања.

У вече на преноћишту у с. Ђуринцу примљено је наређење Врховне команде ОБр. 7999 (садржина изложена на стр. 835).

По жељи Начелника штаба Врховне команде, израженој преко телефона да се главни удар изврши на Липе, и даље управи у правцу механе Трешње, Командант Одбране Београда напустио је свој додатањи план да се главни удар изврши на Крајкову Бару, и одлучио се да са општом резервом изврши пробој фронта заузимањем Липе, па одатле да управи акцију ка механи Трешњи, у бок и позадину непријатељских трупа на Ковиони. Да се не би губило у времену, и да би напад имао што више изгледа на успех наређено је да се он предузме још те ноћи.

Ради извршења овога *Командант Одбране Београда око 23 ч. издао је ове заповести:*

а. *Команданту опште резерве* (ОБр. 798): »Непријатељ

држи јаком снагом Ковиону и линију: к. 305 — к. 304 — Крајкова бара. Десна и лева колона наших трупа данас су у наступању подишле поменутим положајима и развиле се за борбу, која ће се сутра 29 ов. месеца продужити. На Стражу (к. 292) избио је вечерас 3 Пешадиски пук I поз., а код М. Иванче налазе се делови 7 Пука III поз.

»Да би се извршио потпуни пробој непријатељског центра, крените се одмах са општом резервом преко М. Иванче и пред зору нападните и заузмите Липу.

»Наредио сам, да Вам се одмах упути у М. Иванчу једна брзометна батерија из леве колоне, да Вас може у случају успеха подржати на Липи.

»За Ваш даљи рад добићете заповест, чим ме будете известили о заузећу Липе. Постарајте се, да овај извештај могу добити онога момента, када будете избили на Липу.«

б. *Команданту десне колоне* (ОБр. 799): »Ради потпуног пробијања непријатељског центра, наредио сам Команданту опште резерве, да се одмах крене ка с. М. Иванчи, и да одатле пред зору нападне и заузме Липу. О овоме се извештавате с тим ,да наредите Команданту 3 Пука I поз. на Стражи, да на случај потребе потпомогне напад опште резерве на Липу.«

в. *Команданту леве колоне* (ОБр. 800): »3 Пешадиски пук I поз. заузео је вечерас Стражу. Ради потпуног пробијања непријатељског центра, наредио сам Команданту опште резерве да се одмах крене ка М. Иванчи и пред зору нападне и заузме Липу.

»Да би се општа резерва у случају успеха могла одржати на Липи, упутите одмах једну брзометну батерију у М. Иванчу, где ће се ставити на расположење Команданту опште резерве. Ово извршити тако, да та батерија буде пре сванућа на одређеном јој месту. Сем тога известите о томе и команданта Ваших трупа код М. Иванче.«

Рачунајући, да ће напад опште резерве на Липу успети, а у жељи да се тај успех одмах искористи, *Команданш Одбране Београда 29 новембра у 0 ч 40, йод ОБр. 801, издао је овакву зайовесш*:

»Непријатељ држи јачим снагама Ковиону и линију: к. 305 — к. 304 — Крајкова бара.

»Наше трупе подишле су данас непријатељским поло-

жајима и развиле се за борбу, коју ће продужити данас 29 ов. месеца, ради извршења задатка означеног заповешћу ОБр. 787 од 28 ов. месеца.

»Напад ће почети у 6 ч. јутра и то:

»1) *Десна колона* напашће најенергичније непријатељско лево крило на линији: к. 305 — к. 304 — Крајкова бара. Са јачим делом 3 Пука I поз. на Стражи ојачати 15 Пешадиски пук на Липи.

»2) *15 пешадиски пук I поз.*, ојачан већим делом из 3 Пешадиског пука I поз., ставља се под команду команданта леве колоне, који ће га упутити са Липе на фронт к. 318 — механа Трешња — Селиште.

3) *Лева колона,* одржавајући везу са десним крилом Тимочке дивизије I поз., вршиће притисак на лево крило Ковионе и на Селиште у потребној мери, да се ојачаном 15 Пуку I поз. олакша извршење његовог задатка. Напредовање свог левог крила, које напада на десно крило Ковионе, подешавати према отпору, који буде непријатељ давао.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА ЗА 28 НОВЕМБАР.

Извођење напада од стране десне колоне било је погрешно. Од главног непријатељског положаја Крајкова Бара — Стража до полазне тачке десне колоне (Мајдан) за напад има у ваздушној линији око 11—12 км., и од предње тачке Гумна (Ивково Брдо) к. 262, где је се могао очекивати отпор непријатељских истакнутих делова за непосредну одбрану прелаза преко р. Раље, 6—7 км., а то је сфера даљне артилериске ватре за пољску артилерију. При оваквој ситуацији организација маршевског поретка десне колоне (Моравске дивизије I поз.) са три пешадиска пука, један позади другог, у маршевским порецима, позади ових сва артилерија, и напослетку на зачељу колоне један пук пешадије, то је велика тактичка погрешка. Стога је рад десне колоне био преко сваке мере спор и тром, и она је тек доцкан у вече подишла главном непријатељском положају и утврдила се.

Да је непријатељ радио правилно т. ј. да је на линији Дражањ — Гумно оставио потребан део снаге за непосредну одбрану прелаза преко р. Раље, и са главног положаја пра-

вилно организовао артилериску ватру, онда би Командант десне колоне брзо увидео у какву је опасност упао са својим гломазним и дубоким маршевским поретком који би претрпео огромне губитке од добро управљене артилериске ватре.

На оваком удаљењу од непријатеља (сфера даљне артилериске ватре) десна колона требала је да организује покрет у еволуционим поредцима за напад, и то у почетку са два пука у првој линији, а са два у другој. Пукови друге линије угодно постављени на десној обали р. Раље у висини М. Пожаревца, са артилеријом, могли би са свим успешно потпомоћи пребацивање пукова прве линије, и омогућити им избијање у висину линије Дражањ — Гумно (Ивково Брдо). Ту би се ови пукови могли добро учврстити и сачекати постепено пребацивање дивизиске артилерије на исту линију. Под заштитом ове линије сада би се извршило безопасно пребацивање пукова друге линије и њихово подилажење пуковима предње линије. Ова линија Дражањ — Гумно послужила би десној колони као солидна база за напад на главни непријатељски положај Крајкова Бара — Стража (к. 292). На тај би начин десна колона брзо и релативно лако извршила пребацивање на леву обалу Раље и око подне увелико би била ангажована у бој с непријатељем.

Споро напредовање десне колоне, и још немање везе ни наслона на II армију, стављало је леву колону у критичан положај, јер је она била у својој акцији усамљена. Да је непријатељ био схватио ову ситуацију како треба, могаго је надмоћнијом снагом напасти леву колону у њеном подилажењу, и бацити је уназад наневши јој велике губитке и неред; или је пак лева колона могла да се јаче ангажује и привеже за непријатеља, па да претрпи и потпун неуспех. Ово би пак могло да компромитује целу ову нападну операцију.

Б. II АРМИЈА.

Рад Армије.

1. *Обреновачки одред.* Обреновачки одред отпочео је покрет у 7 ч. изјутра у две колоне:

а. *Десна колона* 7. пук II поз.; Скопљански батаљон и две пољске брзометне батерије правцем Водице — Пајшума

— део Лисовића — к. 226 — Поглед — барајевска црква — Драгановац (к. 355).

б. *Лева колона:* 11. пук I поз.; 3. дивизион Шумадиског артилериског пука, и једна хаубичка батерија правцем Велико Поље — к. 203 (западно од Лисовића) — барајевска механа — Врановац — Глумчево Брдо — Ненадовац.

в. *Општа резерва:* 10. кадровски пук; један батаљон 14. кадровског пука; 5. пук III поз.; један батаљон 12. пука III поз. и две позициске батерије. Наступање за левом колоном.

г. *Дрински коњички ескадрон II поз.* наступа у висини десног крила десне колоне, и одржава везу са Тимочком дивизијом I поз.

По мишљењу Команданта армије Одред је у току дана напредовао споро и напад је вршио млитаво. У току дана постигао је ове успехе:

а. *Код десне колоне.* Један батаљон 7. пука II поз. у 20 ч. 30 заузео је два непријатељска рова на средини фронта Пајшуме (према к. 226).

б. *Код леве колоне.* Ова је колона до 21 ч. 10 заузела Збеговиште (к. 152) и Велико Поље (к. 182) и ту се зауставила утврђујући заузети положај, пошто од бочне ватре од с. Борка није могла даље напредовати. Према овој колони непријатељ је јак око три батаљона пешадије, четири митраљеза, три пољска топа и вод хаубица.

По исказу непријатељских официра из 28. ландверске регименте заробљених у току ове ноћи, код Пајшуме на линији Пајшума — Таламбас — Велико Поље налази се цела 21. ландверска дивизија; лево од ње је 7. дивизија, а десно 9. дивизија.

2. *Шумадиска дивизија I поз.* отпочела је покрет у 12 ч. у подне овако:

а. *Шумадиски коњички пук* правцем Соколово — левом обалом Бељанице до ушћа Барајевске Реке — левом обалом Барајевске Реке до барајевске механе (к. 132).

б. *Претходница,* 19. пешадиски пук I поз. и две пољске брзометне батерије, правцем с. Рожанци — Врапчије — даље друмом — к. 203 до у висину барајевске механе.

в. *Главнина,* 10. пук I поз. (три батаљона); четири пољске брзометне батерије и 12. пук I поз. (три батаљона), правцем за претходницом.

г. *Побочница* један батаљон 12. пука I поз., хаубичка и Дебанжова батерија, остаје на Вртачи (к. 182) као стална побочница, докле зачеље Дивизије не пређе на десну обалу Бељанице.

У 14 ч. 50, када је чело Шумадиске дивизије I поз. подилазило јужним падинама Врапчије, *Командант армије под ОБр. 4250 издао је Команданту Шумадиске дивизије I поз. ову заповест:*

»Прикупите своју дивизију у заклону на линији: Караула — Врапчије (к.235) — Вис (к. 236), и ту чекајте даље наређење.

»Ваш коњички пук упутите у працу с. Борка, да ухвати што тешњу везу са III Армијом.«

По овоме наређењу Шумадиска дивизија I поз. прикупила се у заклону на означеној линији са оваквим распоредом:

а. *Претходница* на јужној падини Врапчије;

б. *Главнина:* 10. пук I поз. на југозападној падини Виса, 12. пук I поз. на јужној падини Карауле, артилерија на Каменици;

в. *Коњички пук* упућен је да ухвати везу са десним крилом III армије и левим крилом Обреновачког одреда, и са извиђачким деловима да држи ушће Барајевске Реке.

У оваквом распореду Дивизија је и заноћила.

3. *Тимочка дивизија I поз.* је предузела покрет у 7 ч. 30 у две колоне:

а. *Десна колона:* 20. пешадиски пук и две брзометне батерије правцем Рогачко Брдо — Покосавица — Усица — Змињак — Вис (к.418) — Љута Страна.

б. *Лева колона:* 14. пешадиски пук и две брзометне батерије правцем Рогачко Брдо — Пландиште (к. 310) — Гомилице — Градац — Подвис — Вис (к.418).

в. *Општа резерва:* 13. пешадиски пук, 11. пешадиски пук III поз., део пионира, две хаубице 120 мм., једна брзометна и једна позициска батерија, за десном колоном.

У току дана десна колона успела је да заузме Влашко Брдо, Змињак, Бећарски Лаз, и морала се задржати на предњим падинама ових положаја, јер се истакло у односу на трупе Одбране Београда и на трупе леве колоне ове Диви-

зије. На овим се положајима десна колона утврдила и заноћила.

Лева колона у свом наступању успела је да заједно са десним крилом Обреновачког одреда (једна чета 7. пука II поз.) око 17 ч. јуришем заузме Градац заробивши око 250 непријатељских војника. Али како је овом приликом било нереда, то је непријатељ појачан, а користећи се мраком, извршио око 18 ч. 30 контранапад и успео да поврати западни део Граца. Услед овога Командант Тимочке дивизије I поз. ојачао је ову колону са једним батаљоном из 13. пешадиског пука, и наредио да се пошто пото још ноћас заузме Градац. Општа резерва заноћила је на простору Змињак — Усица.

У току дана утврђено је да је непријатељ посео Вис (к.418), његову јужну падину и косу северно од с. Парцана. Његова се јачина није могла оценити, али изгледа да није мања од 2—3 пука пешадије. Од артилерије непријатељ је имао једну групу на Вису (к. 418) и једну групу на коси северно од с. Парцана.

За сутрашњи рад Командант армије 29 новембра у 1 ч. 30 под ОБр. 4526 издао је овакву заповест:

»У току 28 ов. месеца наше су трупе доспеле на ову линију: *Обреновачки одред* својом левом колоном заузео је Велико Поље (к. 182), а десном два рова на Пајшуми. *Тимочка дивизија I поз.* заузела је источни део Граца — Бећарски Лаз — Влашко брдо. *Трупе Одбране Београда* подишле су под Ковиону и заузеле Липу,[1] Стражу и Рајче брдо; а трупе III Армије су на линији: Степојевац—Вртаче—к. 186.

»Непријатељ држи линију: Борак — вис северно од к. 182 — Таламбас — Пајшума — западни део Граца — Подвис — Вис.

»Данас ће десно крило III Армије (Дринска дивизија II поз.) продужити напад у правцу преко Борка — Мељака на Петров гроб, а трупе Одбране Београда на целом фронту.

»Наређујем да и трупе II Армије продуже наступање и гоњење непријатеља и то:

»1) *Шумадиска дивизија I поз.*, у чији састав улази и 11 Пук са 4 и 5 батеријом Шумадиског артилериског пука,

---

[1] Ово није тачно, јер Липа дотле није била заузета. П.

наступање преко Великог поља — к. 203 на Поглед, и пошто овлада овим положајем продужиће даље гоњење кроз с. Барајево преко Глумчевог брда, тежећи да овлада одсеком Ненадовац — Драгановац.

»2) *Обреновачки одред* (без трупа које улазе у састав Шумадиске дивизије I поз.) има да потпуно заузме положај Таламбас — Пајшума, да продужи наступање и да заузме положај Рт, помажући трупама Тимочке дивизије I поз. заузимање Подвиса. По извршењу овога одред ће се задржати на положају Рт и чекати даље наређење.

»3) *Тимочка дивизија I поз.* продужиће вршење датог јој задатка, старајући се, да што скорије заузме Вис и Подвис. Дивизији се враћа у састав аустриска хаубичка батерија, а командант тешке артилерије постараће се, да се помогне дејство Тимочке дивизије I поз. противу Виса са водом 15 см. хаубичке батерије по захтеву Команднта Тимочке девизије I поз.

»4) *Шумадиска дивизија I поз.* одржаваће тесну везу са Дринском дивизијом II поз., те да се у свом наступању не изложи бочној ватри непријатељској. Ово ће исто учинити и Тимочка дивизија I поз. у односу на лево крило трупа Одбране Београда.

»5) Наступање отпочети у 8 ч.

»6) О пријему наређења одговорити одмах.«

29 новембра у 1 ч. 50 под ОБр. 4527, *Командант армије послао је Врховној команди и суседним командама овакав извештај*: »Армија ће данас продужити гоњење и то:

»1) *Тимочка дивизија I поз.* са задатком да овлада положајем: Љута страна — Џевер брдо.

»2) *Шумадиска дивизија I поз.* са задатком да овлада положајем: Ненадовац — Драгановац.

»3) *Обреновачки одред* (без 11 Пука I поз и две батерије, који су ушли у састав Шумадиске дивизије I поз.) са задатком да овлада положајем Рт, и помогне Тимочку дивизију I поз. у заузимању Подвиса.

»4) Због тога што је десно крило III Армије много уназад, наступање ће почети у 8 ч.«

У 21 ч. 15 добијено је наређење Врховне команде ОБр. 7999 чија је садржина изложена на стр. 679.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 3 ч. 20 добијена је од Команданта армије заповест под ОБр. 4503 за гоњење непријатеља (садржина изложена на стр. 661, 662 и 663).

Према овој заповести *Командант дивизије у 7 ч. 20 а под ОБр. 1642 издао је својим трупама ову заповест:*

»По добијеним извештајима изгледа, да су се непријатељске заштитнице задржале на линији: Крајкова бара — Стража — Ковиона — Парцански Вис — Губеревац — Пајшума — Велико поље.

»Наше трупе данас наступају на свима правцима ради гоњења непријатеља.

»Ова дивизија има да наступа, напада и гони непријатеља правцем: Рогачко брдо — Усице — Змињак — Парцански вис — Љута страна.

»*Наређујем:*

»1) *Коњица*

Командант пуковник
В. Петковић.
Тимочки коњички пук.

Свега $1^1/_4$ ескадрона.

»*1) Коњички пук* полази одмах и креће се правцем: Пландиште — к. 327 — с. Губеревац (северно од Губеревца), растерује омања непријатељска одељења испред себе, и одржава везу између леве колоне ове дивизије и десне колоне Обреновачког одреда, која се креће правцем Водица — к. 228 — Поглед (к. 267) — црква у Барајеву.

»2) *Десна колона*

Командант потпуковник
В. Николић.
20 Пешадиски пук I поз.
2 и 3 батерија Тимочког арт. пука.

Свега: 4 батаљона и 8 топова.

»2) *Десна колона* напада правцем: Рогачко брдо — Покосавица — Усице — Змињак, одакле јачим делом напада преко Бећарског лаза на Вис (к. 418), а слабијим делом преко Влашког брда на Парцане, и косу Равни Гај — Вис.

Десно ухватити и одржавати везу са трупама Одбране Бео-

»3) *Лева колона.*
Командант потпуковник Ст. Нешић.
14 Пешадиски пук I поз.
5-та батерија Тимочког арт. пука.
3-ћа батерија Дунавског арт. пука.
Свега 4 батаљона и 8 топова.

»4) *Општа резерва.*
Командант потпуковник Д. Ристић.
13 Пешадиски пук I поз.
11 Пешадиски пук III поз.
1-ва батерија Тимочког арт. пука.
Једна позициска батерија.
Вод 7-ме хаубичке батерије.
Пионири.
Свега: 7 батаљона и 11 топова.

града, чија лева колона наступа правцем: Ђуринац — Ковиона, а лево са левом колоном ове дивизије.

»3) *Лева колона* наступа правцем: Рогачко брдо — Пландиште — Гомилице, и напада непријатеља јачим делом преко Ограде — Губеревац — Градац (к. 316) — Подвис — Вис (к. 418).

Десно одржавати везу са десном колоном ове дивизије, а лево са коњичким пуком, односно са Обреновачким одредом.

»4) *Општа резерва* креће се правцем: Рогачко брдо — Усица — Покосавица — Змињак.

Чело резерве полази са Рогачког брда (к. 271) када зачеље десне колоне буде на к. 283, са Покосице када зачеље десне колоне буде спрам Анатеме, одавде када зачеље колоне буде на Змињаку и т. д.[1]

»5) Командант инжињерије наредиће, да део пионира, који је јуче био придодат левој и десној колони, остане и даље у њиховом саставу.

»6) Дивизиско завојиште доћиће одмах у Неменикуће, где ће се поставити у школи (са њиме ће бити болничарска чета и санитетска колона).

»Трећа пољска болница остаје у Младеновцу.

»7) Борбени део Колонске коморе (по једно одељење за пешадиску и артилериску муницију и инжињерска алатна

[1] У заповестима никад не треба стављати итд., јер може доћи до неспоразума. Сем тога, покрет опште резерве на овај начин сувише је уоквирен. П.

колона) остаће и даље код железничке станице у Влашком пољу с тим, да командант муниционе колоне упути једног ордонанса на телефонску станицу у Неменикуће, преко које ће му се наредити, кад ће са борбеним делом доћи у Неменикуће, или по потреби на Рогачко брдо. Пуна кола с муницијом, која су сада у Младеновцу, остају и даље тамо.

»8) Трупна комора биће источно од железничке станице Влашког поља, крај друма.

»9) Пекарска чета са пољским пећима и III одељење профијантске колоне, остаће и даље у Младеновцу.

»10) II Степен Колонске коморе биће у Белосавцима.

»11) Дивизиски штаб, војна пошта и телеграфско одељење остаће привремено у Неменикућама.

»Оперативни део дивизиског штаба креће се са резервом.

»12) Командир телеграфског одељења поставиће што пре телефонску везу између овога штаба и штаба II Армије, који ће у 10 ч. бити у Сибници. Када ова веза буде готова, ако му недостаје материјала за остале везе, скинуће линију Младеновац — Неменикуће. Исто тако поставиће и одржавати сталну везу дивизиског штаба са командантима колона и дивизиске резерве.«

Напомена. Ова је запосвет у 7 ч. 20 издиктована телефоном командантима колона и опште резерве.

Десна колона у свом наступању допрла је око 9 ч. до Змињака. Непријатељска артилерија отпочела је дејство на њу и то са Ковионе и Равног Гаја. Колона се одмах развила за борбу хитајући да што пре заузме Влашко Брдо и Бећарски Лаз. Обе батерије из колоне заузеле су положај на Змињаку и отпочеле дејство противу непријатељске артилерије.

Око 10 ч. пешадија првог борбеног реда десне колоне кренула је напред предњим нагибом Бећарског Лаза и Влашког Брда. Али, чим је отпочео покрет, непријатељска пешадија из с. Парцана отворила је јаку пушчану и митраљеску ватру, а исто су тако продужиле гађање и обе поменуте групе непријатељске артилерије са Ковионе и Равног Гаја. С обзиром на то, што је први борбени ред ове колоне сувише истакнут у односу на остале трупе Одбране Београда и леве колоне ове Дивизије, а и због бочне ватре са Ковионе, трупе ове колоне биле су принуђене да се задрже на месту до кога

су сада допрле, ту да се утврде, па тек пошто суседне колоне буду избиле у висину њихову, да се крену даље напред. Тако је ова колона до мрака само водила борбу ватром противу непријатеља испред себе.

Лева колона прилазећи око 9 ч. Гомилицама добила је артилериску ватру са Граца (к. 316) и Виса (к. 418). Предњи делови у с. Губеревцу наишли су на непријатељски отпор. Из колоне је упућен један батаљон преко Ограде ка Грацу, а други ка Шиљегу. Коњица је ушла у с. Губеревац. Обе батерије из колоне заузеле су положај код Тамничине и отпочеле дејство на непријатеља код Ограде и Граца. Око 10 ч. ојачан је батаљон који је нападао Ограду и, после краће борбе, овај је положај заузет. После пада Ограде отпочела је припрема напада на Градац. Градац претставља врло јак део положаја у односу на овај правац, јер му је приступ са јужне, источне и југозападне стране врло тежак, због стрмог земљишта и пуног урвина. Стога су услови за напад били врло тешки. Тешкоћу је повећавала и та околност, што је положај био добро утврђен.

Због теренских тешкоћа и јаке непријатељске ватре, напад је текао врло споро, те се није успело да се за видела заузме Градац, већ му се само подишло до јуришне даљине. Тек после 17 ч. предузет је јуриш на Градац. Трупе леве колоне биле су потпомогнуте са југозападне стране деловима из Обреновачког одреда. Једним снажним налетом и бомбама заузет је овај положај, и непријатељ се почео предавати у великом броју. Пошто је увелико била настала мрачна ноћ, гоњење непријатеља није се даље вршило. Непријатељ се задржао у непосредној близини.

Наши предњи делови, уместо да се одмах прикупе, уреде и утврде на заузето положају, били су растројени и изашли су из руку старешина. Непријатељ је ово осетио, па је око 7 ч. извршио контранапад и успео да поврати западни део Граца, а источни и југоисточни његов део остао је у нашим рукама, и тако је остало и за ноћ 28/29 новембра.

Дивизија је заноћила овако: *десна колона* на Влашком Брду, Змињаку и Бећарском Лазу; *лева колона* на Грацу, Огради и Шиљегу, а артилерија на Гомилицама; резерва (остатак) западно од Дебелог Хрта; борбени део I степена Колонске коморе и трупна комора на Рогачком Брду; заво-

јиште у Неменикућама; остали делови на досадањим местима.

Непријатељ је остао на својим пређашњим положајима, сем што је потиснут иза с. Губеревца, са Ограде и једног дела Граца. Према левој колони био је непријатељски 8. ландштурмски пук. За остале делове није се знало из којих су команада.

Губици: погинуло 42 подофицира, каплара и редова; рањено 2 официра и 384 подофицира, каплара и редова.

Заробљено 3 официра и 604 непријатељска војника.

2. ОБРЕНОВАЧКИ ОДРЕД.

Напад на положаје Велико Поље — Таламбас — Пајшума — к. 243.

У 2 ч. 40 добијена је од Команданта II армије под ОБр. 4503 заповест за напад и гоњење непријатеља (в. садржину заповести на стр. 661, 662 и 663).

На основу ње *Командант Обреновачког одреда у 5 ч. 30 под ОБр. 2016 издао је овакву заповест за напад*:

»Непријатељски 15 и 16 Корпус у највећем нереду повлаче се преко Ваљева, Рогачице и Бајине баште за Босну, а 13 Корпус преко Уба и Коцељеве за Шабац.

»Наша I Армија и Ужичка војска гоне енергично и врло успешно.

»На нашем северном фронту непријатељски 8 и 17 Комбиновани корпус, после више безуспешних напада на Космај и Варовницу, и после претрпљених великих губитака, повлаче се ка Београду, вероватно у намери да се на најудобнијем положају за одбрану Београда утврде и упорно бране. Изгледа, да су се њихове заштитнице задржале на Крајковој бари — Ковиони — Парцанском Вису — Губеревцу — Пајшуми и Великом пољу.

»II Армија гониће непријатеља ка Београду.

»*Обреновачки одред* наступаће за непријатељем, нападати га, и енергично гонити правцем: Бељина — Барајево — Глумчево брдо, тежећи да овлада линијом Ненадовац — Драгановац.

»Лево од одреда наступају трупе III Армије, а десно Тимочка дивизија I поз.

»*Наређујем*:

»1) *Десна колона.*

Командант пуковник М. Лешјанин.
7 Пешадиски пук II поз.
Скопљански батаљон.
7-ма Шумадиска брзометна батерија.
8-ма Тимочка брзометна батерија.
Одељење коњаника.

Свега: 5 батаљона (3264 пушака), 4 митраљеза, 8 топова и одељење коњаника.

»1) *Десна колона* наступа, напада и енергично гони непријатеља правцем: Водице — Пајшума — део Лисовића — к. 226 — Поглед — Барајевска црква — Драгановац (к. 355).

Одржавати везу: десно са левим крилом Тимочке дивизије I поз., која наступа правцем Љута Страна, а лево са левом колоном.

Граница рејона за наступање између десне и леве колоне: Лисовићска р. — раскршће путева с-западно од к. 226 — безимена кота западно од Погледа — Барајевска црква, па на Ненадовац.

»2) *Лева колона.*

Командант потпуковник В. Поповић.
11 Пешадиски пук I поз.
2-ги Дивизион Шумадиског арт. пука (две батерије).
3-ћа хаубичка батерија.
Одељење коњаника.

Свега: 4 батаљона (2400 пушака), 4 митраљеза, 11 топова и одељење коњаника.

»2) *Лева колона* наступа, напада и енергично гони непријатеља правцем: Велико поље — к. 203 (западно од Лисовића) — Барајевска механа — Врановац — Глумчево брдо — Ненадовац.

Граница рејона за наступање: лево Барајевска р. — Мирошевац п., где ухватити везу са десним крилом III Армије. Десно ухватити везу са десном колоном.

»3) *Општа резерва.*

Командант мајор Т. Мијушковић.
2-ги Батаљон 14 кадровског пука (210 пушака).
7 Пук III поз. (2. и 3. батаљон 537 пушака).

»3) *Општа резерва* наступа у први мах за левом колоном.

2-ги Батаљон 2 Пука III поз. (186 пушака).
3-ћи Батаљон 12 Пука III поз. (500 пушака).
3-ћи Батаљон 6 Пука III поз. (260 пушака).
4-та Моравска позициска батерија.
4-та Дринска позициска батерија.

Свега: 2107 пушака, 2 митраљеза и 12 Дебанжових топова.

»4) 4-ти Дрински коњички ескадрон II поз. наступаће у први мах у висину десног крила десне колоне, и одржавати везу са Тимочком дивизијом I поз.

»5) Почетак напада на непријатељске заштитнице на линији: Велико поље — Пајшума — Главица у 7 ч. јутра.

»6) I Степен муниципских возова је на Заједници. Потом ће се кренути за левом колоном на одстојању од 6 км.

»7) Трупна комора свих јединица остаје на Заједници до даљег наређења.

»8) II Степен муниципских возова биће у Иванчи.

»9) Профијантска колона налази се у Иванчи.

»10) I пољска Дунавска болница II поз. долази у Иванчу.

»11) Штаб одреда кретаће се у први мах за левом колоном. Телефонска станица штаба у први мах у Слатини, затим у Бељини. Команданти колона успоставиће са штабом телефонску везу.«

Десна колона. Развој за напад отпочео је тек између 8 ч. и 8 ч. 30. Обе батерије ове колоне заузеле су положај на Водицама и око 9 ч. отвориле ватру. Пешадија је кренула напред са три батаљона у првом, а два у другом борбеном реду. Први борбени ред у једном налету сјурио је са Водица у долину р. Прутена, ту се мало задржао и прикупио, па после продужио напад. Центар колоне у овом налету око 12 ч. 45 већ је био на јуришној даљини према Пајшуми и отпочео спрему јуриша. Лево крило заостало је услед бочне ватре са Таламбаса, а десно крило било је узело погрешан

правац који је исправљен око 15 ч. 30.

У времену од 15—17 ч. Командант колоне предузео је мере за извршење напада, па је за 17 ч. 30 наредио поновљен напад на непријатеља. Напад није успео, једно услед јаког отпора непријатеља, а друго с тога, што сви батаљони нису једновремено отпочели напад.

У 22 ч. Командант одреда добио је од Команданта десне колоне овакав извештај: »До овога часа још се води пушчана борба, и не зна се њен исход. Од војника 2-ог батаљона, који сада доведоше 10 заробљеника — Чеха, сазнајем: да је 2 батаљон 7 Пука у 20 ч. 30 заузео два непријатељска рова у средини фронта Пајшуме према к. 228. Десно крило је на десној обали п. Мишљевца, а лево на јуришном одстојању од непријатељских ровова. Непријатељ даје доста јак отпор, али се ипак надам, да ће се његов положај заузети у току ове ноћи.«

У 22 ч. трупе десне колоне заноћиле су овако: на десном крилу 4. батаљон, лево од њега 3. батаљон, оба на десној обали р. Прутена. Лево од 3. батаљона, на 100—200 м. испред непријатељских ровова, 2. батаљон, а лево од њега 1. батаљон, на 500—600 м. од непријатељских ровова. Скопљански батаљон у резерви код Вртача, два митраљеза на северној падини Водице, а два на западној ивици с. Губеревца. Артилерија: 8. тимочка батерија позади к. 242, 7. шумадиска батерија нешто западније од ње. Одредска резерва на Вису западно од к. 236.

Лева колона. Око 8 ч. артилерија се поставила на линији Вис (к. 236) — Врапчије (к. 235), и то хаубичка батерија у центру, а две пољске батерије на крилима. У 9 ч. лева колона развила се за напад, са три батаљона у првом, а једним у другом борбеном реду. Чим је отпочео развој, непријатељ је отворио јаку артилериску и пешачку ватру са Збеговишта. Услед тога и услед бочне ватре са Таламбаса, као и због изостанка левог крила 7. пука II поз. пребацивање преко р. Бељанице ишло је доста споро. Непријатељ је давао врло јак отпор. Око 15 ч. лева колона је успела да заузме Збеговиште. Пошто је услед изостанка десног крила III армије почела да трпи од пушчане и митраљеске ватре с левог бока, са Кућине, то је Командант колоне према Кућинама морао оставити две чете са два митраљеза. У 17 ч.

подишло се било на 100 м. од непријатељских ровова. Око 18 ч. 30 непријатељ је бомбама истеран из ровова на к. 182, и повукао се у ровове на безименој коти северно од Великог Поља (к. 182).

У 21 ч. од Команданта леве колоне добијен је овакав извештај: »Са пуком заузео сам к. 152 — Збеговиште и к. 182 — Велико поље. Како 7 Пук II поз. још није потиснуо непријатеља са положаја Пајшума, то је моје десно крило тучено бочном ватром пушчаном и митраљеском, због чега је мало повучено уназад. Исто тако моје лево крило тучено је косом ватром са десне стране Барајевске р., јер десно крило трупа III Армије још није изашло на моју висину. Наредио сам, да се заузети положаји утврде и да се на њима преноћи.

»Непријатељ даје јак отпор пешачком и митраљеском ватром и удаљен је од мог стрељачког строја на 300 м. Тачно се не може утврдити јачина непријатеља, али је јак до три батаљона, четири митраљеза, до три топа пољске артилерије и један вод хаубичке батерије.«

Одредска резерва била је до 12 ч. у подне на к. 238 западно од Слатине. Тада је добила наређење да се пребаци на Вис (к. 236), где се прикупила у 13 ч.

3. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 2 ч. 20 добијена је од Команданта II армије заповест ОБр. 4503, чија је садржина изложена на стр. 661, 662 и 663.

На основу ове заповести — *Командант дивизије издао је одмах командантима главне, десне и леве колоне, артилеријског и дивизиског коњичког пука овакву заповест*:

»Према наређењу Команданта II Армије ОБр. 4503 од данас, Шумадиска дивизија I поз. још у току ове ноћи 27/28 тек. месеца до зоре има се прикупити на простору Соколово — Арнајево.

»*Наређујем:*

»1) 4 Батаљон 12 Пука, који се налази на Вртачама, остаће и даље на том месту и својим распоредом обезбеђиваће прикупљање дивизије на означеној просторији с тим, да и 4-ту чету из резерве истури на десно крило ради обезбеђивања.

»2) Шумадиски дивизиски коњички пук остаће до даљег наређења на месту где се синоћ задржао. Једног свог офи-

цира са три ординанса коњаника упутиће одмах у Сибницу, где ће се јавити начелнику штаба II Армије, који данас тамо стиже, ради разноса заповести.

»3) 11 Пешадиски пук I поз. са двема батеријама (4. и 5.) остају и даље у саставу Обреновачког одреда, а батаљон 10 Пука I поз., који је до сада био у саставу Коњичке дивизије, доћиће у састав свога пука.

»4) Остале трупе ове дивизије кренуће се одмах са досадашњег положаја преко с. Јунковца и Соколова у долину р. Сеоне тако, да се трупе досадање главне колоне (19 и 10 Пешадиски пук са својом артилеријом) убивакују на десној обали р. Сеоне, на простору између Карановачког п. и Пресељ п., а трупе 12 Пешадиског пука I поз. и његове две батерије на десној обали Карановачког п. Батаљон 12 Пешадиског пука на Турији, чета 19 Пешадиског пука, која је на р. Турији одржавала везу са 4. батаљоном 12 Пешадиског пука на Вртачама, и стражарска одељења истурена на Лукавици, да остану и даље на својим досадањим местима, докле их не смене трупе Комбиноване дивизије, а потом да одмах оду у састав својих пукова. По доласку 12 Пешадиског пука на одређену му просторију, командант пука упутиће одмах батаљон 19 Пука у састав свога пука.

»Овај покрет извршити одмах у што већој тишини и непримећено од непријатеља. Прво ће се кренути трупе досадање главне колоне и обе батерије из састава 12 Пука, потом и 12 Пешадиски пук, чега ради ће командант 12 Пешадиског пука ступити у непосредан споразум са командантом главне колоне односно времена поласка. Свакој батерији за време покрета придати по једну чету пешадије као заштиту и помоћ. Овај покрет да се изврши најдаље до зоре 28 тек. мес.

»5) Дивизиски штаб до 7 ч. 28 тек. месеца биће у Сакуљи, а потом ће отићи у с. Арнајево правцем: Јунковац — Соколово — Арнајево.

»Све остале позадње установе до даљег наређења остају на досадањим својим местима.

»6) Командант Шумадиског артилериског пука наредиће, да и 1-ва пољска бтерија крене одмах правцем: Змијан — Миросаљци — Араповац — Арнајево у састав свог дивизиона.

»7) По доласку на одређена места трупама дати одмор до наређења за даљи покрет.

»8) О пријему овога наређења одговорити и по извршењу поднети ми извештај.«

Груписање трупа ове Дивизије на одређеној просторији извршено је до 9 ч. 45 без великих тешкоћа, у тајности и непримећено од непријатеља.

У 11 ч. 45 под ОБр. 2780 Командант дивизије издао је својим трупама за даљи рад овакву заповест:

»Командант II Армије под ОБр. 4503 од данас саопштио је ово: По до сада добијеним подацима непријатељски 15 и 16 Корпус у највећем нереду повлаче се преко Ваљева, Рогачице и Бајине баште за Босну, а 13 Корпус преко Уба и Коцељеве за Шабац.

»Наша I Армија и Ужичка војска гоне енергично и врло успешно.

»На нашем северном фронту непријатељски 8 и 17 Комбиновани корпус, после више безуспешних напада на Космај и Варовницу, и после претрпљених великих губитака, повлаче се ка Београду, вероватно у намери да се на најугоднијем положају за одбрану Београда утврде и упорно бране. Изгледа, да су њихове заштитнице задржане на Крајковој бари, Стражи, Ковиони, Парцанском Вису, Губеревцу, Пајшуми и Великом пољу.

»Све три армије и команда Одбране Београда наступаће за непријатељем, гониће га и то:

»1) *Тимочка дивизија I поз.,* под чију команду долазе и трупе III поз. на Космајском одсеку, наступа за непријатељем, напада га и енергично гони правцем: Рогачко брдо — Усица — Змињак (к. 363) — Вис (к. 418) — к. 360 — к. 357, тежећи да овлада положајем Љута страна — к. 359 — Џевер брдо. Рејон источно железничка пруга — Парцане. Одржавати десно везу са трупама Одбране Београда, које ће наступати друмом за Београд, а лево са Обреновачким Одредом. 15 Пук и две батерије остају под командом Команданта Одбране Београда.

»2) *Обреновачки одред* наступа за непријатељем, напада га и енергично гони правцем: Бељина — Барајево — Глумчево брдо, тежећи, да овлада линијом Ненадовац — Драгановац. Рејон западно: Бељина — Барајевска р. — Радионица (к. 325) с тим, да пут преко Средњег рта припада III Армији. Лево одржавати везу са III Армијом, а десно са Тимочком дивизијом I поз.

»3) *Шумадиска дивизија I поз.* (без 11 Пука и две батерије) пошто се ноћас 27/28 тек. месеца групише на простору Арнајево — Соколово, одатле наступа преко Бељине за Обреновачким одредом, и зауставиће се на линији: Барајевска механа — к. 226 код Лисовића. У састав Шумадиске дивизије I поз. улазе и они батаљони, који су били код Коњичке дивизије.

»Гоњење по наређењу Врховне команде почеће 28 тек. месеца у 7ч., а оно ће донети обилног плода само ако се неуздржљиво и најенергичније врши. Где се наиђе на јачи отпор суседне команде потпомагаће сузбијање тога отпора.[1]

»Према томе у циљу покрета дивизије наређујем:

»1) *Коњица.* Командант потпуковник С. Остојић. Шумадиски дивизиски коњички пук I поз.	»1) Да се крене са свог досадањег места у 12 ч. — подне правцем: Соколово, лева обала р. Бељанице до утока Барајевске р., левом обалом Барајевске р., Барајевска механа — к. 132. »Са патролама на десној обали Бељанице и Барајевске р. ухватити везу са трупама III Армије.
»2) *Претходница.* Командант потпуковник Д. Васиљевић. 19 Пешадиски пук I поз. Две батерије. (8 и 9). Свега: 4 батаљона и 8 топова.	»2) Да се крене у 12 ч. — подне са досадањег места 19 Пука правцем: Рожанци — Каменица — Врапчије и даље друмом к. 203 до у висину Барајевске механе. Напред ухватити везу са трупама Обреновачког одреда, а лево одржавати везу са Шумадиским дивизиским коњичким пуком. »За време покрета претходницу не развијати до детаља ради обезбеђивања.

[1] Информативни део заповести сувише је опширан и непотребан за трупе дивизије. П.

»3) *Главнина*

10 Пешадиски пук I поз. (три батаљона).
Сва артилерија (четири батерије).
12 Пешадиски пук I поз. (три батаљона).

Свега: 6 батаљона и 16 топова.

»4) *Побочница.*

Командант капетан А. Вучковић.
4-ти Батаљон 12 Пука I поз.
Хаубичка батерија.
Дебанжова батерија.

Свега 1 батаљон и 10 топова.

»3) Да се крене на одстојање од 2 км. по зади зачеља претходнице, правцем којим и претходница. Батаљон 10 Пука, који је био у саставу Коњичке дивизије остаће и даље на досадањем положају, докле се непријатељ не протера, а потом ће најкраћим путем ући у састав свога пука.

»4) Остаће на досадањем положају као стална побочница, док зачеље дивизије не пређе на десну обалу Бељанице, потом ће добити накнадно наређење за њен покрет и даљи рад.

»5) Пионирски полубатаљон и 6 Пук III поз. кренуће се одмах са места где су до сада радили правцем: Змијан — Миросаљци — Сибница — Бељина, где ће ући у маршевску колону дивизије на зачељу главнине.

»6) Болничарска чета кренуће се одмах са Змијана правцем: Миросаљци — Сибница — Бељина, где ће ући у маршевску колону дивизије на зачељу главнине.

»7) Борбени део I Степена Колонске коморе кренуће се са свог досадањег места правцем: Венчане — Сибница — Заједница (к. 259), где ће остати до даљег наређења. Код борбеног дела I Степена Колонске коморе да дође и Санитетска колона, где ће остати до даљег наређења.

»8) Све трупне коморе прикупиће се код Сибнице, где ће се убиваковати на јужном излазу из села поред пута. У Сибници образовати дивизиско ручно слагалиште, где ће доћи и месарска чета и III пољска болница.

»9) Остатак I Степена Колонске коморе, пекарска чета са пољским пекарницама и потребним делом профијантске колоне да дође одмах у Венчане друмом преко Даросаве и Медведника. Потребан део профијантске колоне вршиће пренос потреба из слагалишта у Аранђеловцу до пољских пекарница, односно ручног слагалишта.

»10) II Степен Колонске коморе да дође у Аранђеловац.

»11) За време покрета налазиће се на челу главнине.

»12) По доласку претходнице у висину Барајевске механе издаће се накнадно наређење за преноћиште.

»О пријему заповести одговорити.«

На основу ове заповести Дивизија је предузела покрет тачно у подне, и већ у 14 ч. претходница је подишла с. Врапчије, где је наишла на Обреновачки одред који је одатле водио борбу с непријатељем. Стога је у 14 ч. 30 наређено Команданту претходнице да се заустави у подножју Врапчије и ту да чека даље наређење, а Команданту претходничког дивизиона да нареди да извиди положај пред собом, да би на случај потребе могао потпомоћи Обреновачки одред. Од Команданта Обреновачког одреда да се обавести о ситуацији, као и о јачини непријатеља и положаја који је посео, о чему одмах да се извести.

У 15 ч. 15 под ОБр. 4520 од Команданта II армије добијена је заповест: »Прикупите дивизију на линији Караула — Врапчије — к. 235, где ћете очекивати даље наређење. Ваш Коњички пук упутите правцем ка с. Борку да ухвати што тешњу везу са III Армијом.«

На основу овога *Командант дивизије у 15 ч. 30 под ОБр. 2791 издао је својим трупама овакву заповест*:

»Према наређењу Команданта II Армије Обр. 4520 од данас, трупе ове армије имају да се прикупе у заклону на линији: Караула — Врапчије (к. 235) — Вис (к. 236), где да очекују даље наређење, а коњички пук да се упути правцем Борка, и да ухвати што тешњу везу са III Армијом.

»Према овоме наређујем: да се претходница и даље задржи на јужној падини Врапчије где је сада, а из главнине да се поставе и то: 10 Пешадиски пук I поз. на ј-западној падини Виса, код изворног дела п. Кленовац; 12 Пешадиски пук I поз. на јужној падини Карауле, испод изворног дела п. Синора; а артилерија из главнине на Каменици, у близини к. 182.

»Шумадиски коњички пук I поз. ухватиће што тешњу везу са трупама III Армије, у прво време код ушћа Барајевске р., потом у правцу Борка, и задржаће се код Барајевске р.«

Како Шумадиски дивизиски коњички пук није могао да избије на ушће Барајевске Реке и пређе на десну обалу р. Бељанице, због присуства непријатељевих трупа на десној оба-

ли р. Бељанице и дејства његове артилерије, већ се задржао јужно од к. 136, то му је у 17 ч. 30 Командант дивизије издао овакву заповест:

»Према извештају Команданта Обреновачког Одреда његова лева колона избила је на Збеговиште, одакле је нападала непријатеља на Великом пољу и потисла га.

»Дринска дивизија II поз. као десно крило III Армије заузела је данас по подне положај Вртаче — к. 186.

»Према овоме командант ће са својим пуком ухватити што тешњу везу са Обреновачким одредом, а лево са Дринском дивизијом II поз., држећи својим извићачким деловима ушће Барајевске р. у Бељаницу; а када Дринска дивизија II поз. буде продужила покрет у правцу Борка, ухватиће што тешњу везу са њом на десној обали Барајевске р. Извештаје слати ми што чешће.

»Заповест за сутрашњи рад послаће се накнадно.«

Према изданом наређењу трупе ове Дивизије одмах су заузеле одређена места, где су и заноћиле.

У току дана није било борбе.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ II АРМИЈЕ ЗА 28 НОВЕМБАР.

Армија је у току целога дана вршила припреме и груписање своје снаге у циљу извршења свога задатка даног јој директивом Врховне команде ОБр. 7949 (стр. 654, 655 и 656).

В. III АРМИЈА.

Рад Армије.

Од појединих команданата дивизија добијени су ови извештаји:

Од Команданта Комбиноване дивизије.

а. *У 8 ч. под ОБр. 2435:* »По извештајима делова ове дивизије на левој обали р. Колубаре, о непријатељу има ових података: на Убу примећене коморе, возови, топови и прикупљени пешадиски делови, који лутају на разне стране. У Бајевцу нема непријатеља, тако исто ни у Радљеву ни Бргулама. По исказу мештана непријатељ је тешке топове још 25 ов. месеца вукао за Бањане, а коморе и многе трупе иду ка Шапцу, па и јуче су још делови ишли од Уба ка Шапцу, а неки делови су још остали на Убу.«

б. *У 11 ч. 20 под ОБр. 2436:* »У 8 ч. предња одељења

дивизиске претходнице избила на Турију. Непријатељски делови још непознате јачине посели су непосредну десну обалу р. Бељанице. Виђају се непријатељска одељења на Степојевачкој и Конатичкој коси. Непријатељ појављује два топа и дејствује на нашу претходницу на Степојевачке косе.

»1-ва Коњичка бригада јутрос у 6 ч. 30 одмаршевала је правцем Јунковац — Арнајево, а њена даљна официрска патрола № 2 у 8 ч. 45 била је на мосту на Турији на друму.«

У 13 ч. 30 под ОБр. 3467 Командант армије издао је командантима Комбиноване, Тимочке II поз. и Дринске дивизије II поз. ову заповест:

»До овога часа нема других извештаја о покрету ове армије, сем од Команданта Комбиноване дивизије, који јавља, да је у 8 ч. стигао на Турију, и од Команданта Дринске дивизије II поз. да је око подне са два пука стигао на линију Вртаче (к.186) северно од с. Арнајева, а његов коњички дивизион стигао је у Бргуле; и од Команданта Тимочке дивизије II поз., да ће моћи доспети данас до Стублинских положаја. О непријатељу Командант Дринске и Комбиноване дивизије јављају само толико, да се на Степојевачкој коси налазе слабија непријатељска одељења са два топа.

»*Наређујем*:

»1) Да енергичним радом протера мања непријатељска одељења и што даље стигне, продужујући марш и ноћас колико је то могућно.

»2) Да ми Командант дивизије одмах пошаље извештај по ордонансу и телефоном, докле је у свом покрету са дивизијом стигао, шта зна о непријатељу и о суседним нашим трупама, и где ће бити са штабом на преноћишту.

»3) Извештаје ми послати о стању које је у 19 ч. у вече и брзином тако, да га могу до пола ноћи добити.

»У опште извештаје редовно и по ордонансу слати, не ослањајући се само на телефонску везу, која се кида, и читаве дане дивизије остају у прекиду са армијом.

»4) Тимочка дивизија II поз., поред извиђања у правцу Обреновца, да извиђа и у правцу Бањана на Дебрц, и у правцу Коцељева.«

в. *У 17 ч. 50 под ОБр. 2443 Комбинована дивизија јавља:*

»По прелазу 20—25 км. дивизија је са претходницом стигла око 8 ч. до р. Турије, дочекана непријатељском арти-

лериском и пешадиском ватром са десне обале р. Бељанице. Гвоздени мост на Бељаници порушен је и непријатељ се утврдио и непосредно брани прелаз. У ово време није била ухваћена веза са Коњичком дивизијом и Дринском дивизијом II поз., и ако се претходница развила за борбу и шест топова довучених до обале Турије, непријатељ се није могао ватром отерати из ровова.

»По добијеним извештајима, да се Коњичка дивизија још није упутила на Конатицу, упутио сам у 11 ч. 30 I Пук са шест митраљеза и два брдска топа правцем с. Црљенци — Конатице — Осредак — Барнек — Жуто брдо — Оровица, где да омогући наступање главне колоне правцем Црљенци — Мељак. Од ове колоне нема још извештаја, али се око 16 ч. видела кад се пење уз Конатицу, где се чула слабија пешадиска и артилериска ватра.

»Око подне, услед јаког потискивања претходнице, непријатељ је напуштао предње ровове на десној обали Бељанице и повлачио се у позадње на Степојевачкој коси. Борба се водила цело по подне и око 17 ч. Степојевачка коса је заузета. Још немам података, да ли је пук избио на Цариновац.

»По исказу заробљеника и по другим подацима, на Степојевачкој коси био је 73. Пук, делови 6 Ландштурмског пука и шест топова.

»Губитака има прилично.

»У подне имала се веза са Дринском дивизијом II поз. која је избила на Вртаче. Са Командантом Коњичке дивизије био сам цело по подне заједно. Два ескадрона и митраљеско одељење упућено је после подне на Конатицу и Дражевац.

»Намеран сам да сутра продужим наступање на линију Мељак — Оровица двема колонама.«

Овај извештај у толико је био нетачан, што Степојевачка Коса није била заузета, и делови Дивизије још су били с јужне стране Степојевца.

У 18 ч. 20 под ОБр. 1454 Тимочка дивизија II поз. јавља: »Због тога што ми је лева колона у задоцњењу, због протеривања слабих непријатељских делова са Упског положаја, крећем се у 13 ч. са тежњом, да по могућству заузмем Стублинске положаје. До Уба има заробљеника 228, заплењено: 3 топа, 2 хаубице, 93 кола, 68 кара, једна кухиња, два брдска

лафета, 3 фијакера, 3 понтонско-метална чамца са колима, 3 санитетска кола, један дезинфекциони апарат и безброј муниције и осталог материјала. Заробљеници једнако стижу.«

У 21 ч. 15 под ОБр. 1881 Дринска дивизија II поз. јавља:

»При избијању обеју колона ове дивизије на линију положаја на левој страни р. Бељанице, непријатељ је отворио ватру на наше пешадиске делове, нарочито је дејствовао јаче противу североисточног дела Вртаче (к. 132). По подне трупе су потпуно стале на линију положаја на левој страни р. Бељанице, спустивши своје предње делове до саме реке.

»Дивизија ће заноћити у оваквом распореду:

»*Десна колона* (6 Пук и три пољске батерије) на положају к. 186 — Вртаче (к. 182), искључиво обезбеђујући одсек Бељанице од ушћа Барајевске р. до према Лесковачкој цркви.

»*Лева колона* (4 Пук, две пољске батерије и вод брдске артилерије) на положају Вртаче, обезбеђујући одсек Бељанице до према ушћу Опарне п.

»О непријатељу су се прикупили ови подаци: једна непријатељска батерија је на коси између с. Лесковца и Борка; јача одељења непријатељске пешадије нису примећена. Опажено је, да је непријатељ утврдио косе код с. Лесковца и код с. Борка, али са коликом су снагом поседнути ови ровови, није се могло утврдити.

»Данас око 16 ч. 30 примећена је на друму Сремчица — Степојевац, од к. 304 па до близу с. Мељака, једна коморска колона са запрегом од по 4 и 6 коња. Цела ова колона стајала је на месту, а коњске главе биле су окренуте у правцу ј-запада. Да ли је међу овом комором било и артилериских возова, није се могло утврдити због сумрака. Цела ова колона била је постављена тако, да се јасно могла уочити.

»Командант II Армије, који је био данас овде на положају, повукао је Шумадиску дивизију I поз. у армиску резерву код с. Рожанци, а ова дивизија је у главноме заузела њене положаје.

»Обреновачки одред заузео је положај Врапчије (к. 235) — Вис (к. 236) — Караула.

»Шумадиски коњички пук I поз. одржава везу између десног крила ове дивизије и левог крила Обреновачког одреда.

»Лево ухваћена је веза и стално се одржава са трупама Комбиноване дивизије.

»Сутра 29 тек. месеца продужиће рад у 6 ч. а у смислу заповести ОБр. 3453 од данас.

»Команданту Коњичког дивизиона наредио сам, да се с леве стране Колубаре врати у састав ове дивизије, пошто се у с. Црљенцу налази цела Коњичка дивизија.«

У 21 ч. 45 под ОБр. 2356 Коњичка дивизија јавља:

»По добијеним извештајима у току данашњега дана, непријатељ је велики број возова кретао друмом: Степојевац — Цариновац — Мељак, што значи, да се непријатељ главном снагом повлачи ка Београду. Непријатељске заштитнице у јачини једног пука пешадије и једне батерије држе линију: к. 147 — Степојевачка коса, на којој су линији подишле трупе Комбиноване дивизије.

»По извештају патрола с леве обале Колубаре, непријатељ је до синоћ (27/28 овог месеца) држао слабим деловима линију Шарбан — Бргуле, а јачих делова било је на левој обали р. Тамнаве. Такође и на Конатици се налазе слаби непријатељски делови.

»Командант 1-ве коњичке бригаде налази се са бригадом на левој обали р. Турије, и извештава, да је са бригадом немогуће обићи Конатички положај преко р. Лукавице због подводног терена, који је јако глибовит, али је упутио два ескадрона са водом митраљеза на леву обалу Колубаре са задатком, да ухвати везу са Тимочком дивизијом II поз. и да се дочепају Конатичког положаја (к. 225).

»Према оваквој ситуацији код непријатеља, а пошто 1-ва бригада није добила везу са Тимочком дивизијом II поз. на левој обали Колубаре, и пошто Комбинована дивизија није до вечерас могла протерати непријатеља са Степојевачких положаја и к. 147, а како је 2-га коњичка бригада приспела у с. Црљенци у 15 ч., то Коњичка дивизија није могла данас избити на одређени јој правац.

»Коњичка дивизија је груписана на простору између с. Црљенци и р. Турије.«

У 22 ч. 20 под ОБр. 8000 Врховна команда наређује:

»Наређено је Команданту I Армије, да Вам сутра зором упути једну своју најближу деснокрилну дивизију правцем: Караула — Уб — Бргуле са задатком, да пређе Колубару из-

међу Конатице и Степојевца, и нападне непријатеља код Степојевца. Дивизија се ставља под Вашу команду.«

У 23 ч. из Врховне команде телефоном јављају да ће због рђавог времена и путева Дивизија из I армије (Моравска дивизија II поз.) доћи правцем Словац — Столице — Врачевић.

У 24 ч. — поноћ — под ОБр. 3477 Командант армије послао је Врховној команди и I и II армији овакав извештај: »Сем извештаја Тимочке дивизије II поз., који је послат под ОБр. 3464 од Тимочке дивизије II поз. није добијен више никакав извештај. Сматрам, да је она на сваки начин избила код Пиромана, а по усменом извештају начелника штаба Коњичке дивизије, данас по подне чула се борба у висини Пироман — Лисопоље. Тимочка дивизија II поз. има задатак, да надире ка Обреновцу и да га заузме. Напоминьем, да ова дивизија има сада 3600 пушака.

»Командант Коњичке дивизије јавља, да је његова бригада која је била код Бељине тек у 15 ч. стигла код Црљенца, и да се дивизија није могла пробити у правцу Дражевца зато, што је непријатељ држао линију Степојевац — Брекиња — Конатица, а даље поред Колубаре терен је јако подводан.

»На левој обали Колубаре непријатељ је држао линију Шарбан — Бргуле све до ноћи 27/28, а потом се повукао ка Пироману и Лисопољу са јачим деловима на левој обали Тамнаве. Код Степојеваца непријатељ је имао снагу око једног пука пешадије са једном батеријом. На Конатици су слабији делови. Непријатељ је утврђен и напушта терен само постепено идући из ровова у ровове. Два ескадрона са водом митраљеза упућена на леву обалу Колубаре са задатком, да ухвате везу са Тимочком дивизијом II поз. и да дејствују у десни бок непријатеља. Главнина Коњичке дивизије налази се груписана између Црљенца и Турије. У правцу Степојевац — Цариновац — Мељак видео се већи број непријатељских возова.

»*Командант Комбиноване дивизије* извештава, да је око 8 ч. претходница стигла до р. Турије, где је дочекана артилериском и пешадиском ватром са десне обале р. Бељанице. Гвоздени мост на Бељаници порушен и непријатељ се утврдио и бранио на самој обали реке. Пошто коњица није могла

протерати непријатеља са Конатице, упућен је један одред са два брдска топа тим правцем. Око подне непријатељ је напустио своје ровове на десној обали р. Бељанице и повукао се северно од Степојевца. Борба је вођена цело по подне и око 17 ч. Степојевачка је коса заузета. Губитака од наше стране било је прилично. По исказу заробљеника, чији се искази нешто мало разликују од извештаја коњице, на Степојевачкој коси био је 73 Пук и делови 6 Ландштурмског пука и шест топова.

„Командант Дринске дивизије II поз. извештава, да је при избијању дивизије на линију положаја на левој страни Бељанице, непријатељ отварао артилериску ватру на наше пешадиске делове, а нарочито јаче дејствовао противу с-источног дела Вртаче. Тек по подне трупе су потпуно избиле на линију положаја на левој страни р. Бељанице, са предњим деловима до саме р. Бељанице. Кретање је јако успоравало недостатак комуникација и јака раскаљаност земљишта. Дивизија је заноћила на линији: к. 186 — Вртаче. Непријатељ је утврђен код с. Борка и Лесковца, и ту је и једна његова батерија. Јачина његове пешадије није се могла утврдити. Наредио сам, да се сутра продужи гоњење са највећом енергијом и брзином.«

Овај извештај допуњен је овим извештајем *Тимочке дивизије II поз.* ОБр. 1459 који је добијен у 2 ч. по поноћи: »Један пук са батеријом оставио сам код Уба. Са два пука достигао сам линију десна обала Царевац п. — Лончаник. *Артилерија* делом и комора на десној обали р. Тамнаве. Мостови на Тамнави (2) код Црвене јабуке порушени. Предузео сам, да се у току ноћи оправе. Ово ми је успорило марш. *Коњица* је код Стублина наишла на једну непријатељску коњичку патролу, коју је протерала. Коњица ми је и сувише слаба те нисам ухватио везу ни лево ни десно. Молим за обавештење о десној колони I Армије.«

Тако исто у 3 ч. 30 по поноћи добијен је и извештај Команданта Коњичког дивизиона, који је послала Дринска дивизија II поз., а који гласи: »Са дивизионом се налазим на путу за Листопоље, а са извиђачким деловима у свима правцима. Непријатеља пред собом немам, јер он формално бежи ка Обреновцу и Скели. Непријатељ је Уб још ноћас напустио.

Према накнадно прикупљеним подацима о непријатељу,

овај се је на десној страни Бељанице утврдио, сем на Лесковачкој коси и коси код с. Борка, још и северно од Лесковачке цркве на 500—600 м. од цркве. Посада ових ровова не износи више од $1^1/_2$ батаљона«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

У 15 ч. 10 под ОБр. 3453 добијена је заповест Команданта III армије чија је садржина изложена на стр. 672, 673 и 674.

Према овој заповести *Командант дивизије у 4 ч. 45 под ОБр. 1877 издао је својим трупама овакву заповест*:

»Непријатељски 15 и 16 Корпус у највећем нереду повлаче се преко Ваљева — Рогачице — Бајине баште за Босну, а 13 корпус преко Уба и Коцељеве за Шабац.

»Наша I Армија и Ужичка војска гоне непријатеља врло успешно.

»Непријатељски 8 и 17 Корпус, после великих неуспеха, повлаче се ка Београду, вероватно с намером, да се на најугоднијим положајима прихвате одбране. Непријатељски делови задржали су се око Степојевца и Борка, а његове заштитнице на Великом пољу — Пајшуми — Ковиони — Крајковој бари.

»Све три армије и трупе Одбране Београда напашће непријатеља и гониће га.

»Ова дивизија има задатак, да гони и напада непријатеља правцем: Јунковац — Арнајево — Борак — Божидаревац — Бачевац ка Гунцатима, ширећи се лево до п. Опарне, а десно до Барајевске р. Десно нападаће лево крило II Армије (Шумадиска дивизија I поз.), а лево Комбинована дивизија.

»*Наређујем*:

»1) *Десна колона.*

Командант пуковник Ђ. Јосифовић.

6 Пешадиски пук II поз.
Комбинован артилер. дивизион II поз. (три батерије).

Свега: 4 батаљона, 4 митраљеза, 11 пољских топова.

»1) *Десна колона* гони и напада непријатеља правцем одмах источно од с. Јунковца, преко Арнајева — ушћа Барајевске р. у Бељаницу, ослањајући даље лево крило свога борбеног распореда на Лесковачку цркву — јаругу потока

»2) *Лева колона.*

Командант потпуковник М. Стефановић.
4 Пешадиски пук II поз.
Дрински артилер. дивизион II поз. (две батерије).
Вод брдске артилерије.

Свега: 4 батаљона, 4 митраљеза, 8 пољских и 2 брдска топа.

што изводи од ове цркве до с. Борка, с. Борак, к. 221, источна падина Виса (к. 259) и Виса (к. 240).

»Напад почиње данас у 7 ч.

»2) *Лева колона* гони и напада непријатеља правцем одмах западно од с. Јунковца — западна ивица с. Арнајева — к. 164 — Вис (к. 259), ослањајући десно крило свог борбеног распореда на Вртаче (к. 182), Лесковачку цркву, долина потока што изводи на с. Борак, к. 221, западна падина Виса (к. 259), средина с. Бањевца (к. 240).

»Напад почиње данас у 7 ч.

»3) *Општа резерва.*

Командант потпуковник Д. Костић.
5 Пешадиски пук II поз.
Пионирски полубатаљон.

Свега: $4^1/_2$ батаљона и 2 митраљеза.

»3) *Општа резерва* прикупља се позади полазног положаја десне колоне, и креће се даље за овом колоном преко Арнајева, утока Барајевске р. на с. Борак.

»4) Обе нападне колоне одржаваће најтешњу међусобну везу са општом резервом. Десна колона одржаваће десно везу са левим крилом борбеног распореда Шумадиске дивизије I поз., а лева колона лево везу са десним крилом Комбиноване дивизије.[1]

»5) I Степен муниционе колоне полази у 7 ч. 45 са места где је упаркован (северно код Лазаревца), путем Лазаревац — Степојевац до јужне ивице с. Вреоца, крај пута, очекујући наређење за даљи рад.

»6) Болничарска чета са Санитетском колоном маршује на ½ ком. одстојања позади I степена муниционе колоне, зауставља се јужно од с. Вреоца крај пута, очекујући наређење за даљи рад.

[1] Ове одредбе за одржавање везе требале су ући: за десну колону под тач. 1), а за леву колону под тач. 2) ове заповести, и тада је тач. 4 излишна. П.

»7) Трупне коморе остају и даље на раније одређеном месту, спремне за покрет.

»8) II Степен муниционе колоне да дође у висину Дрена, крај пута Лазаревац — Аранђеловац.

»9) Обе пољске болнице да дођу у Аранђеловац, где ће их очекивати наређење.

»10) Војишни магацин биће у Лазаревцу, а према потреби образоваће се ручни магацин ближе дивизији.

»11) За снабдевање трупа ове дивизије користиће се друм Лазаревац — Степојевац, најдаље до р. Турије. За даљи пут за кретање возова јавиће се накнадно.

»12) Командир телеграфског одељења оставиће једног свог официра на телефонској станици овог штаба у Лазаревцу, док армиско телеграфско одељење не постави своју сталну станицу у Лазаревцу.

»13) Војна пошта доћиће у Лазаревац.

»14) Начелник интендатуре стараће се за правилну исхрану трупа и обавестиће ме, чим се организује војишно слагалиште у Лазаревцу.[1]

»15) Ја ћу се налазити на Волујаку.«

Како су обе колоне ове Дивизије доцкан у вече стигле на линију к. 186 — Вртаче, то је било немогуће продужити пребацивање преко р. Бељанице и вршити напад на непријатеља ноћу. Стога се Командант дивизије одлучио да са Дивизијом преноћи на новом положају, а сутра (29 новембра) да продужи рад.

За овај циљ Командант дивизије је у 17 ч. издао својим трупама овакву *заповест за преноћиште*:

»Дивизија ће заноћити на положајима на левој обали р. Бељанице с тим: да *десна колона* обезбеди одсек од утока Барајевске р. у Бељаницу до наспрам Лесковачке цркве. *Лева колона* да обезбеди одсек одавде до спрам ушћа п. Опарне. Десно хвата везу са Шумадиским коњичким пуком, или Обреновачким одредом, а лево са Комбинованом дивизијом.

»Предстражу избацити на реку,[2] а извиђачка одељења пребацити на десну обалу р. Бељанице, извиђајући што даље

---

[1] Заповести ове врсте код већих јединица издају се особено, и не улазе у оперативну заповест. П.

[2] Боље на десну обалу р. Бељанице. П.

ка непријатељу. Безусловно се мора ићи дотле, докле се не ухвати додир с непријатељем.

»Општа резерва заноћиће позади десне колоне.

»Пионирски полубатаљон улази у састав опште резерве.

»Сутра ће се рад продужити у 6 ч.

»Штаб ће преноћити у с. Арнајеву у кући Игњата Томића; пред штабом ће целе ноћи горети ватра.«

У 19 ч. под ОБр. 3467 примљена је заповест Команданта армије, чија је садржина изложена на стр. 709.

2. КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА.

Марш ка Степојевцу и напад.

Према заповести Команданта дивизије ОБр. 2433[1] данас је предузет покрет Дивизије друмом ка Степојевцу.

Коњички ескадрон кренуо се преко Колубаре ка Степојевцу и Мељаку. Дошавши до гвозденог моста на Турији, наишао на непријатељски отпор, те је скренуо у лево левом обалом Турије, и на овој се обали задржао цео дан.

Претходница је предузела покрет у 4 ч. 15 друмом ка Степојевцу. У 11 ч. 25 предња трупа претходнице отпочела је под ватром непријатељском постепено пребацивање на десну обалу р. Бељанице.

У 11 ч. 35 Командант дивизије послао је Команданту претходнице овакву заповест: »Потреба је, да се непријатељ што пре протерује, да се гони и не допусти му се уређивање за одбрану позадњих положаја. У том циљу упућујем сада и VI Прекобројни пук правцем: Црљенци — Конатица — Частрина — Парлог. Са VI Пуком треба да сте у вези када дође у Вашу висину, али не чекати на овај пук, већ одмах енергично радити.«

У 11 ч. 50 непријатељ према мосту, у јачини две чете и два митраљеза, отпочиње отступање у нереду, пошто је претрпео осетне губитке од наше унакрсне ватре.

У 12 ч. 25 пребачен је на десну обалу Бељанице цео 1. батаљон (предња трупа претходнице), и предузето је извиђање, пошто је утврђено да је непријатељ у другој линији ровова јачи, него што је био на самој р. Бељаници.

Непријатељ је Степојевачки положај био врло добро

[1] Страна 676, 677 и 678.

утврдио заклонима са натстрешницама у пет реди и то: први ред на самој р. Бељаници; други око 800 м. позади; трећи око 700 м. за другим; четврти на 500—600 м. иза трећег; и пети на 700 м. иза четвртог. Најслабији део положаја био је између п. Опарне и Бабине Воде.

Око 14 ч. наше трупе кренуле су се на јуриш на други ред непријатељских ровова. Непријатељ, тучен нашом артилериском ватром, поколебао се и отпочео привремено повлачење у трећи ред ровова, чим је наш први борбени ред кренуо на јуриш. Тако је у 14 ч. овладано и другим редом непријатељских ровова.

У 15 ч. од Команданта претходнице добијен је овакав извештај: »По исказу заробљеника на Степојевачкој коси налазе се четири батаљона пешадије, и да се продужава напад. Бељаница је врло тешко прелазна. Преко моста, који је порушен, може се само појединце прелазити, али непријатељ туче мост митраљеском ватром. Пребацујем у пуковску резерву. Молим да дође 1-ви батаљон и да заузме ровове 12 Пука лево и десно од пута. Од Командира 3-ће чете 1-ог батаљона, који је на крајњем десном крилу, добио сам извештај пре пола часа, да је 6 Пук II поз. по зади и десно од њега на 3—4 км.«

У 16 ч. 15 од Команданта претходнице добијен је извештај: »Са пуком сам на десној обали р. Бељанице. Пуковска резерва је позади десног крила првог борбеног реда. Десно крило протеже се до према десном забрану, а лево наспрам левог забрана (№ 1 и №2). Пошто наступа мрак а непријатељ је јак, решио сам се, да занoћим у борбеном распореду и одржавам контакт. Покушаћу, да у току ноћи заузмем непријатељски положај, или рано зором. Прелаз преко реке могућ је само преко моста на друму, појединце преко брвна код воденице и од моста за $1^1/_2$ км.«

Претходница је заноћила пред трећим редом непријатељских ровова.

У 19 ч. 35 непријатељ је покушао испад, али је нашом пешадиском и митраљеском ватром задржан у самоме покушају. У току ноћи стигао је у висину резерве претходнице I прекобројни пук и ту заноћио.

Главнина. На челу главнине *VI прекобројни пук* отпочео је покрет у 3 ч. 30. Када је непријатељ отворио артилериску

ватру на претходницу, VI пук се задржао у с. Вреоцима, а Командант пука је отишао Команданту дивизије на осматрачку тачку на друму у с. Црљенцу. Ту је Командант дивизије обавестио Команданта VI пука о ситуацији и наредио му да са пуком нападне и протера непријатеља са положаја Конатице и олакша напад наших трупа на Степојевачки положај. Лево да одржава везу са Коњичком дивизијом. VI пук је по овоме кренут долином р. Пештана, и од овог момента он образује леву нападну колону Дивизије.

У 14 ч. претходница VI пука (два батаљона) дошла је у додир с непријатељем код с. Конатице. Непријатељска јача одељења протерана су с леве обале Бељанице. Појачан први борбени ред претходнице успео је да се пребаци преко Бељанице и да се под борбом крене ка Конатичком Вису. Када је главнина стигла на леву обалу Бељанице и образовала други борбени ред, 2. батаљон (претходница) кренуо је напред, и у једном налету избио на 40—50 м. од предњих непријатељских ровова који су били на самој ивици села. Како је непријатељска ватра била убиствена, то први борбени ред није могао мећи напред. За даљи напад била је потребна обилата припрема артилериском ватром од наше стране, а то се није могло постићи данас. Стога се Командант VI пука одлучио да у борбеном распореду заноћи, па да у току ноћи изврши све потребне припреме за сутрашњи напад.

По исказу заробљеника на Конатици је непријатељ имао целу 11. регименту од четири батаљона са по 200 војника у четама.

I Прекобројни пук у главнини око 16 ч. био је прикупљен јужно од с. Црљенца. Ту је Командант пука добио од Команданта дивизије ову заповест: »Данас V Прекобројни пук напада Степојевац и прешао је р. Турију, протеравши непријатељске предње делове, али непријатељ на коси даје јак отпор. VI Прекобројни пук упућен је данас у подне правцем преко Конатице на Осредак и Частрин, и данас је у пројекту његов покрет преко Парлога и Жутог брда ка Селишту и Орловици. Сада се VI Прекобројни пук пење уз Конатицу. 4 Пук II поз. је десно и уназад од V Пука.

»Наређујем, да се I Пук одмах крене друмом ка мосту на Бељаници, где ће ступити у везу са командантом V Пука

и даље с њим споразумно радити. Сутра ће бити енергично гоњење ка Мељаку и Петровом гробу.«

II прекобројни пук. Овај је Пук преноћио код с. Црљенца као дивизиска резерва.

Артилерија је заноћила код с. Црљенца, изузевши једне батерије претходничке која је заноћила на северној ивици с. Црљенца и помагала напад претходнице.

3. КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА.

У 4 ч. 15 под ОБр. 3453 добијена је заповест од Команданта армије чија је садржина изложена на стр. 672, 673 и 674.

На основу ове заповести Командант дивизије одлучио се да целу Дивизију групише у висини Комбиноване дивизије на правцу одређеном заповешћу, те да би у најзгоднијем тренутку предузео гоњење непријатеља.

У 6 ч. 45 под ОБр. 2353 Командант дивизије издао је својим трупама овакву заповест:

»На нашем северном фронту непријатељски 8 и 17 Комбиновани корпус, после више безуспешних напада на Космај и Варовницу и после претрпљених великих губитака, повлаче се ка Београду, вероватно у намери, да се на угодним положајима утврде и упорно бране.

»Наша III Армија, у чији састав улази и Коњичка дивизија, има задатак, да напада и гони непријатеља правцем преко Степојевца и Мељака ка Београду. Десно од ње напада II Армија.

»Коњичка дивизија има задатак, да напада и гони непријатеља правцем преко Конатице — Дражевца — Мислођински раскрс — Врх — Бошњак — М. Моштаница ка В. Моштаници, одржавајући везу десно са Комбинованом дивизијом, која наступа правцем Степојевац — Мељак, а лево са Тимочком дивизијом II поз., која наступа правцем Уб — Обреновац.

»*Наређујем:*

»*I-ва Коњичка бригада* са својом батеријом напада и гони непријатеља правцем: Степојевац — Конатица — Дражевац — Мислођински раскрс — Врх — Бошњак — М. Моштаница ка В. Моштаници.

»Рејон извиђања десно: линија Цветков гроб — Петров гроб — Рушањ — Ресник; а лево Колубара и Сава.

»Извиђање вршити што даље ка Београду.

»*2-га Коњичка бригада* са својом батеријом груписаће се код с. Црљенци, где ће образовати општу резерву под мојом командом.

»*Четнички одред* доћиће у с. Црљенци и ту остати до даљег наређења.

»Војишни магацин у Лазаревцу.

»Штаб дивизије са телеграфским и пионирским одељењем и војном поштом биће у прво време у с. Црљенци.«

Из добијених извештаја у току дана Командант дивизије је утврдио: да непријатељ велики број возова и коморе евакуише друмом Степојевац — Мељак, што значи да се пред III армијом непријатељ главном снагом повлачи ка Београду; да непријатељске заштитнице, у јачини једног пука и једне батерије, држе линију к. 147 — Степојевачка Коса, којој су линији подишле трупе Дринске дивизије II поз. и Комбиноване дивизије; да је на левој обали Колубаре непријатељ држао до синоћ (27/28 нов.) слабијим деловима линију Шарбани — Бргуле, а јачих делова било је на левој обали р. Тамнаве и да се и на Конатици непријатељ задржао слабијим деловима.

Командант 1. бригаде, услед јако глибовитог и подводног земљишта, није могао обићи Конатичке положаје, већ се задржао са бригадом на левој обали Турије, а два ескадрона и митраљеско одељење упутио је у обилазак Конатичког положаја преко Колубаре са задатком да ухвате везу са Тимочком дивизијом II поз.

С обзиром на то што Комбинована дивизија није успела у току дана да протера непријатеља са Степојевачке Косе и к. 147, који је држао још и утврђену линију Степојевац — Лесковац — Борак, Командант Коњичке дивизије груписао је Дивизију на простору с. Црљенац — р. Турија с намером да чим Комбинована дивизија натера непријатеља на отступање, предузме енергично гоњење одређеним му правцем.

Коњичка дивизија заноћила је на линији с. Црљенац — р. Турија, а са два ескадрона и митраљеским одељењем на левој обали Колубаре.

Непријатељ је држао линију к. 147 — Степојевачка Коса — Лесковац — Борак, и Конатичке положаје фронтом према Колубари.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ III АРМИЈЕ ЗА 28 НОВЕМБАР

Армија је по директиви Врховне команде СБр. 7949 (стр. 654, 655 и 656) вршила концентрацију своје целокупне снаге на север, на леву обалу р. Бељанице и р. Турије, долазећи у исту висину и везу са II армијом, у намери: да сутра рано свом снагом отпочне напад и гоњење непријатеља пред собом правцем Степојевац — Мељак. Армија је у првој линији имала две дивизије: Дринску дивизију II поз. на левој обали Бељанице, на линији к. 186 — Вртаче, и Комбиновану дивизију на линији п. Опарна — јужно од Степојевца — Конатица, са главним груписањем позади десног крила; а у другој линији Коњичку дивизију позади Комбиноване дивизије на друму Црљенац — Турија. Дивизије у првој линији добиле су додир с непријатељем, али јачи ангажман био је само код Комбиноване дивизије у правцу ка Степојевцу. Претстража Дринске дивизије II поз. требала је бити пребачена на десну обалу р. Бељанице.

ГЛАВА XVIII.

29 новембар.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

Од појединих команданата армија у току дана добијени су ови извештаји:

Од Команданта II армије.

а. *У 1 ч. 50 под ОБр. 4527:* »Армија ће данас продужити гоњење и то:

»1) *Тимочка дивизија I поз.* са задатком да овлада положајем: Љута Страна к. 359 — Џевер брдо.

»2) *Шумадиска дивизија I поз.* са задатком да овлада положајем: Ненадовац — Драгановац.

»3) *Обреновачки одред,* без 11 Пука и две батерије (који су ушли у састав Шумадиске дивизије I поз.) са задатком, да овлада положајем: Рт, и помогне Тимочку дивизију I поз. у заузимању Подвиса.

»Због тога што је десно крило III Армије много уназад, наступање ће почети у 8 ч.«

б. *У 9 ч под ОБр. 4529:* »Командант Обреновачког Одреда јавља:

»1) *Код десне колоне* до овага часа (9 ч.) води се пушчана ватра. 2-ги Батаљон 7 Пука II поз. у 20 ч. 30 заузео је два непријатељска рова на средини фронта Пајшуме к. 226. Десно крило је на десној обали п. Мишљевца, а лево је на јуришном одстојању од непријатељских ровова. Непријатељ даје доста јак отпор, али се командант колоне нада, да ће се његов положај моћи заузети још у току ноћи.

»2) *Лева колона* у 21 ч. 10 заузела је к. 152 Збеговиште и к. 182 Велико поље. Командант ове колоне у 22 ч. 30 извештава, да даље није могао напредовати, јер десно крило III Армије није изашло у његову висину, те је његово лево крило било изложено косој ватри с десне обале Барајевске р.

»Исто тако десно крило ове колоне трпело је од косе и бочне пушчане ватре, због чега је један део ове колоне заломљен мало уназад. Заузети положаји утврђују се, и на њима ће се ноћити. Непријатељ даје јак отпор пушчаном и митраљеском ватром и удаљен је од нашег стрељачког строја до 300 м. Према овој колони непријатељ је јак око три батаљона пешадије, четири митраљеза, до три пољска топа и вод хаубица.

»Молим за извештај, докле је стигло десно крило III Армије. За сутра дан сам наредио продужење данашњег задатка одреда.«

в. *У 9 ч. 15 под ОБр. 4537:* »Командант Обреновачког одреда јавља: ноћас код Пајшуме заробљени непријатељски официри из 28 Ландверске регименте изјављују, да се на линији: Пајшума — Таламбас — Велико поље налази цела 21 Ландверска дивизија. Овога часа (9 ч. 15) заузета је к. 243 северно од Пајшуме. Заробљено неколико официра, 40 војника из 28 Регименте, два митраљеза и много пушака. Непријатељ је одступио у нереду, 28 Регимента сада броји око 300 пушака.«

г. *У 16 ч. 30 под ОБр. 4547*: »Командант Шумадиске дивизије I поз. доставља: у 11 ч. 30 дивизија је заузела к. 203, а овога часа (16 ч. 30) подилази Погледу и положају на левој обали Дубоког п. Побочница леве колоне ове дивизије, јачине две чете, избила је код првих кућа с. Божидаревца. Један

ескадрон упућен је правцем: Кућине — Божидаревац — Бањевац ради извиђања непријатеља у том правцу.«

Од Команданта III армије.

а. У 10 ч. под ОБр. 3500: »*Командант Дринске дивизије II поз.* извештава, да су трупе дивизије у главноме провеле на миру. Непријатељ држи поседнуте косе код с. Лесковца и Борка, а омање делове спустио је у долину р. Бељанице. Положај непријатељски утврђен је.

»По исказу мештана према дивизији непријатељ је јачине око два слаба пешадиска пука. Под заклоном мрака јутрос су пребачена на десну обалу р. Бељанице два батаљона према Лесковцу. У току прошле ноћи ова је дивизија успела са врло великим напрезањем и замором, да постави артилерију на линији: Вртаче — к. 186.

»*Командант Комбиноване дивизије* јавља: код с. Степојевца V Пук покушао је, да непријатеља обухвати и одбаци, али је то непријатељ приметио и отворио јаку артилериску и пешадиску ватру. После 16 ч. непријатељ је извршио контранапад на десно крило V Пука, али је одбијен. VI Пук је покушао да препадом и обухватом освоји Конатицу к. 225, али није успео. Непријатељ има два реда ровова на Конатици и 1—2 батаљона.

»Синоћни извештај треба исправити у овоме: заузета је Степојевачка коса код Степојевца јужно и један део села. Изгледа, да је непријатељ јачине до два пука, и да добро држи утврђену линију: Конатица — Степојевац. Данас се врши напад на ту линију.«

б. У 10 ч. 10 под ОБр. 3492: »*Командант Тимочке дивизије II поз.* известио је, да је 28 ов. месеца достигао линију: десна обала Царевац п. — Лончаник, пошто је један пук са батеријом оставио код Уба. Коњица те дивизије наишла је код с. Стублине на једну непријатељску коњичку патролу, која је протерана. Непријатељ је порушио два моста на Тамнави код Црвене Јабуке, и то је много успорило марш.

»У току 28 ов. месеца протерани су слаби непријатељски делови око с. Гвозденовића. На Убу нађено 300 непријатељских рањеника у врло жалосном стању. Дивизија ће данас продужити наступање ка Обреновцу.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 29 НОВЕМБАР.

У општој ситуацији нема никаквих важних промена. Армије су у току извршења директиве Врховне команде ОБр. 7949 (стр. 654, 655 и 656).

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА И САМОСТАЛНИХ ГРУПА.

А. ОДБРАНА БЕОГРАДА.

Рад Одбране Београда.

Према заповести ОБр. 787[1] данас је имао да се изврши напад на непријатеља на линији Крајкова Бара — Липа — Ковиона.

Општа резерва (15. пук I поз.) кренула се за напад са Умке и ноћу избила на северозападну ивицу М. Иванче. У 4 ч. изјутра предња трупа претходнице кренула се од М. Иванче ка Липи, али пошто је земљиште било непознато, наступање је било врло обазриво. Непријатељ није давао о себи знака све докле наши предњи делови нису подишли до у непосредну близину његову, и тада је отворио врло јаку пушчану и митраљеску ватру. Одмах затим претходница је почела добијати пешадиску ватру и са Страже (к. 292). То је за њу дошло неочекивано, јер јој је заповешћу било јављено да се на Стражи (к. 292) налазе наше трупе. У том је отпочела дејство непријатељска артилерија која је била постављена у самом стрељачком строју на Липи, и чија је ватра, у колико се више свањивало, постајала све јача и јача. Том приликом Командант опште резерве уверио се, поред чињенице да је извештај о заузећу Страже (к. 292) од стране 3. пешадиског пука био нетачан, да је и Липа била јако поседнута пешадијом, митраљезима и артилеријом и опасана препречним средствима. Према томе било је очевидно да се на овај начин не може заузети Липа, па је стога Командант одустао од даљега напада. Командант Одбране Београда одобрио је ову његову одлуку и наредио да се општа резерва задржи испред М. Иванче, да се ту утврди, и да ту чека наређење за понован напад на Липу, када буде заузета Стража (к. 292).

Десна колона (Моравска дивизија I поз.) предузела је

[1] Стр. 681, 682 и 683.

напад у 6 ч. и то: 3. пешадиски пук на Стражу (к. 292); 1. пешадиски пук са Рајчег Брда спустио се у јаругу п. Мала Бањица и одатле подилазио к. 303 и висовима између ове коте и к. 305; 16. пешадиски пук (један батаљон је на Ракита Бари) наступао је ка к. 304; а 2. пешадиски пук био је у резерви позади 16. пука. Артилерија ове колоне са Рајчег Брда потпомагала је својом ватром наступање напред означених пукова у предњој линији. Коњички пук је одржавао везу са десном побочницом.

На тај начин Командант десне колоне одустао је од обухвата непријатељског левог крила преко Дугачке Пољане, јер је увидео да му за овакав маневар недостаје снаге, и да тај обухват није био више ни потребан, када је тежиште борбе пренесено на непријатељски центар. Његов је задатак сада био, да изврши енергичан притисак на непријатељско лево крило, и тиме омогући пробој непријатељског центра и дејство у бок и позадину непријатељског десног крила.

За заузимање Липе потребно је било да се претходно заузме Стража (к. 292), па да се одатле гребеном садејствује нападу опште резерве на Липу, јер је овакав обухватни напад давао више изгледа за заузимање ове тачке, него ли прост фронтални напад саме опште резерве. Стога је у 9 ч. Командант Одбране Београда издао Команданту десне колоне ову заповест: »Због тога што Стражу (к. 292) нису заузеле синоћ наше трупе, о чему сте ми погрешно послали извештај, ноћни напад на Липу, који је извела општа резерва, није успео.

»Настаните, да Стража (к. 292) буде што пре у нашим рукама, ради успешног напада на Липу. У исто време дејствујте најенергичније ка положају к. 305 — к. 304 — Крајкова бара.«

Командант десне колоне поступио је по овом наређењу, и већ у 11 ч. 15 јавља да је 3. пешадиски пук заузео Стражу (к. 292), и добио од њега наређење да јачим делом снаге потпомогне напад на Липу. Командант 3. пука упутио је са Страже (к. 292) ка Липи два батаљона, а са остала два батаљона окренуо се ка к. 305. О овоме је био извештен и Командант опште резерве код М. Иванче, са захтевом да сада понови напад на Липу. Два батаљона 3. пука, упућена да садејствују нападу опште резерве на Липу, били су дочекани јаком ватром са ове тачке, а почели су да трпе и од артилериске

ватре у лева са к. 305 због чега нису могли довољно напредовати. Међутим општа резерва од М. Иванче није се макла с места. Стога је Команданту опште резерве наређено да се наредне ноћи примакне положају Липа тако, да сутра дан може, уз садејство она два батаљона из 3. пука са Страже (к. 292), једним налетом заузети ову тачку.

Још у почетку се могло видети да напад на Липу под оваквим околностима не може успети. Услед тога се појавила потреба да се заузме к. 305 са које је непријатељска артилерија успешно тукла у бок и леђа трупе упућене у напад противу Липе, и на тај начин да се пробој центра прошири у десно, па тек онда да се приступи заузимању Липе, чиме би пробој фронта био завршен. Стога је наређено Команданту десне колоне да што пре овлада к. 305.

Командант десне колоне, према овом наређењу, препоручио је Команданту она два батаљона, који су од Страже (к. 292) наступали ка к. 305, да ову што пре заузму. Ова два батаљона заиста су енергично наступали напред, и до 14 ч. 15 доспели су под саму ову коту, али су ту били дочекани снажном непријатељском ватром, те су били принуђени да се појединце пребацују на даљину са које ће извршити јуриш.

За ово време 1. пук, који је наступао ка к. 303 и висовима западно од ње, и 16. пук који је наступао ка к. 304, подилазили су постепено овим тачкама, али доста споро због отвореног земљишта и јаке непријатељске ватре. По отпору на који су ове наше трупе у свом наступању наишле могло се рачунати да је непријатељ овде располагао са више од два пука, а то је више, него што је у јучерањем нападу било примећено.

Да би наступање ова два пука убрзао, Командант десне колоне уметнуо је између њих један батаљон 2. пука који је био у резерви позади Рајчег Брда. На тај начин омогућио им је да се до 17 ч., и поред веома јаке непријатељске ватре, приближе непријатељским рововима на 200—300 м., где су одмах предузели припрему јуриша и утврђивање. У току ово поподне примећено је да се извесни непријатељски делови са Крајкове Баре (к.296), која није била озбиљно нападнута, већ само држана у шаху са батаљоном 16. пука са Раките Баре, пребацују на Изворић (к. 262) и да се тамо утвр-

ћују. Овим је непријатељ по свој прилици хтео или да овде образује заштитницу, па да се потом под њеном заштитом повуче са Крајкове Баре, или му је наша побочница угрожавала бок и позадину, па је тиме хтео да се обезбеди са те стране.

У 19 ч. наређено је десној колони да изврши јуриш на непријатељски положај к. 305 — к. 303 — к. 304. Трупе ове колоне успеле су под заклоном мрака, али са великим губицима од непријатељске ватре, да се до 19 ч. приближе непријатељским рововима до на 50—60 м., где су се кратко време задржале ради прикупљања и одмора, па је затим извршен јуриш. Али дочекан јаком непријатељском ватром није успео и трупе су се морале вратити у ровове из којих је био предузет јуриш. Ту су се поново прикупиле и уредиле за понован јуриш који је предузет око 22 ч. Јака непријатељска ватра наносила је велике губитке нашим трупама, па ипак су два батаљона 3. пука, ојачани двема четама из 2. пука, успели да јуришем заузму к. 305. Остали пукови задржани су на блиском отстојању и то: 16. на 30 м. од непријатељских ровова, а 1. пук, пошто му је био рањен Командант који је лично водио стрељачки строј, отступио је за 200 м. у своје старе ровове. Овим борбе код десне колоне нису биле завршене, већ су са прекидима трајале целу ноћ. У тим борбама било је и контранапада од стране непријатеља. Јачина непријатеља оцењена је на 3—4 пешадиска пука, а од артилерије непријатељ је морао имати око три батерије.

Лева колона. Ова је колона отпочела наступање у 6 ч. јутра под заштитом две пољске брзометне и једне хаубичке батерије са Грујинца, и једне брзометне и једне Дебанжове батерије са северозападне ивице с. М. Иванче.

7. пук III поз., који је био на десном крилу ове колоне, није имао више потребе да напада на Липу куда је био упућен, пошто га је прошле ноћи на том правцу заменила општа резерва (15. пук). Због тога је он имао да промени фронт и да се постави на линији Точак — Џидовац, према Селишту и Пландишту, али он то због јаке непријатељске ватре није могао учинити преко дана, већ тек у току ноћи.

18. пешадиски пук I поз. на левом крилу колоне успео је да се приближи непријатељским рововима на Ковиони на 200—300 м. Ту се задржао и утврдио, пошто му је било наре-

ћено да се не излаже више но што треба, и да буде спреман да одбије испад, ако би га непријатељ предузео.

Резерва леве колоне остала је на десној обали Раље.

У току овог дана на положају Ковиона — Липа била су развијена три непријатељска пешадиска пука, али овога пута са много јачом артилеријом него прошлог дана. На к. 407, на седлу између к. 407 и к. 390, на к. 390 и на положају Пландиште — Липа налазила се по једна батерија од по четири топа. Батерија са к. 407 гађала је не само трупе леве колоне, већ и десно крило Тимочке дивизије I поз. (II армија) која је то после подне подилазила с. Парцану и Парцанском Вису.

Десна побочница, потпомагана ватром своје две батерије са Маторца, пребацила се сва на Лупоглав (к. 215), али даље није наступала, бојећи се да јој непријатељ не загрози левом боку са Изворића. Овде је имала да издржи ватру непријатељске артилерије са Мостина, пошто је од ње, због даљине, није могла да заштити њена артилерија са Маторца.

Овога дана по подне добијена је јача тактичка веза са десним крилом II армије које је нападало Парцански Вис.

За сутрашњи рад *Командант Одбране Београда у 23 ч. 25 а под ОБр. 822 издао је својим трупама овакву заповест:*

»Тимочка дивизија I поз. заузела је вечерас Парцански Вис, и сутра (30 ов. месеца) предузима са два пука пешадије и јаком артилеријом наступање од Парцанског виса ка Ковиони. Два батаљона 3 Пука I поз., наступајући од Страже (к. 292), заузели су вечерас на јуриш к. 305.

»За даљи рад трупа Одбране Београда *наређујем:*

»1) Да *Моравска дивизија I поз.* што пре заузме Крајкову бару, а затим да одмах упути јача одељења у гоњење непријатеља правцима ка Изворићу и Врчину.

»2) Да *15 Пешадиски пук I поз.* са два батаљона 3 Пешадиског пука I поз. и пољском брзометном батеријом, под командом потпуковника В. Мајаревића, од М. Иванче и Страже (к. 292) сутра изјутра предузму енергично наступање преко Липе ка механи Трешњи у леви бок и позадину трупама непријатељским на Ковиони.

»3) *Десно крило леве колоне* јачим притиском на лево крило Ковионе и на Селиште, олакшаће наступање ове колоне преко Липе на механу Трешњу.

»4) *Лево крило леве колоне* да се у случају јачег отпора не ангажује јако, до момента док не буде затребало, да се одржава иста висина са десним крилом Тимочке дивизије I поз., које напада Ковиону.

»Командант леве колоне издаће потребно наређење команданту 15 Пешадиског пука у духу овог наређења.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА ЗА 29 НОВЕМБАР.

У ситуацији код трупа Одбране Београда није наступио какав важан моменат који би утицао на њену промену. Трупе су у току напада на центар непријатељског положаја, у циљу пробоја који је делом извршен од стране десне колоне заузећем Страже (к. 292) и к. 305. Овим успехом, као и заузећем Парцанског Виса (к. 418) од стране II армије, трупе Одбране Београда биле су у повољној ситуацији за даљу акцију — потпуно довршење пробоја фронта непријатељског.

Б. II АРМИЈА.

Рад Армије.

1. *Шумадиска дивизија I поз.* Ова је дивизија отпочела наступање у 8 ч. у оваквом распореду:

а. *Коњички пук* правцем ушће Барајевске Реке и даље њеном десном обалом — Божидаревац — Вртаче (к. 207), одржавајући што тешњу везу са Дринском дивизијом II поз.

б. *Десна колона:* 11. пешадиски пук I поз., 19. пешадиски пук I поз., два дивизиона артилерије правцем к. 203 — западна падина к. 226 — безимена кота западно од Погледа.

в. *Лева колона:* 12. пешадиски пук и две пољске батерије правцем лева обала Барајевске Реке — на западну страну к. 203, западна падина к. 226, безимена кота западно од Погледа.

г. *Општа резерва:* 10. пук I поз. и једна хаубичка, једна Дебанжова и једна пољска батерија, правцем југозападним падинама Виса и Врапчије, где ће чекати даље наређење. Хаубичка и Дебанжова батерија на положају Караула — Врапчије ради потпомагања напада ове Дивизије, Обреновачког одреда и Дринске дивизије II поз.

У 12 ч. 30 трупе Шумадиске дивизије I поз. заузеле су к. 203, а око 14 ч. 45 подилазиле су Погледу и положају на

левој обали Дубоког Потока, на који су извршиле напад у први мрак и заузеле предње непријатељске ровове, а десна колона ухватила је везу са Обреновачким одредом, који је на положају Рт. Командант дивизије наредио је да се сутра дан у зору продужи напад за потпуно овлађивање Погледом и положајем на левој обали Дубоког Потока.

Пошто је Дринска дивизија са једним пуком заузела Вис, то је ради бољег обезбеђења левог бока Шумадиске дивизије I поз. њен Командант наредио да лева колона са једним батаљоном заузме положај код Божидаревца, а Шумадиски коњички пук са два ескадрона да држи северну ивицу Божидаревца одржавајући везу са Дринском дивизијом II поз. Сем тога Командант дивизије наредио је да се лева колона у току ноћи појача једним батаљоном 10. пешадиског пука из опште резерве.

2. *Обреновачки одред.* У 7 ч. 30 Командант Обреновачког одреда јавља да је 7. пук II поз. на јуриш заузео цео гребен Пајшума — Таламбас — к. 243, и заробио око 400—500 војника, 3 официра и два митраљеза, и да непријатељ отступа у нереду. По исказу заробљеника према фронту Обреновачког одреда била је цела непријатељска 21. ландверска дивизија.

Трупе овог Одреда избиле су данас око 15 ч. 30 на линију Рт (к. 275) — Подвис, ту се задржале и ухватиле тесну везу десно са 14. пуком I поз. на Подвису, а лево са 19. пуком I поз. јужно од Погледа.

Непријатељски делови пред фронтом овога Одреда отступили су ка Погледу и Гукавцу, где су се утврдили. Међу заробљеницима највећи број био је из 28. ландверске регименте, а имало их је измешаних и из 7. ландверског, 31. ландверског, 1. и 6. ландштурмског и 52. пука заједничке војске, и 54. маршевског батаљона.

3. *Тимочка дивизија I поз.* Око 10 ч. 30 Командант II армије стигао је на положај Тимочке дивизије I поз. и нашао овакву ситуацију: *Лева колона* у 9 ч. 15 заузела је Градац и кретала се уопште на напад на Подвис. *Десна колона* и резерва подилазили су Парцанском Вису (к. 418), али је, услед јаке пушчане и митраљеске ватре са овога Виса који је био добро утврђен, ово подилажење вршено споро, и чекало се, да наша артилерија својим интензивним дејством ослаби от-

пор непријатељске пешадије. Око 14 ч. 30 14. пешадиски пук заузео је Подвис. У 17 ч. 30 Командант Тимочке дивизије I поз. јавља, да је Вис (к. 418) заузет.

По добијеном овом извештају Начелник армиског штаба напоменуо је Начелнику штаба Тимочке дивизије I поз. да ће Дивизија имати да помогне трупе Одбране Београда у заузећу Ковионе, стога да предузме мере да се у току ове ноћи Вис (к. 418) пошто пото одржи, и да артилерија буде ноћас постављена за сутрашњу акцију.

По заузећу Виса продужено је наступање за неколико стотина метара ка Ковиони и Љутој Страни да би се добио простор за обезбеђивање. Даље су предузете одмах све мере да се положај утврди и да се обезбеди његово одржање у току ноћи.

Од непријатељских трупа били су на Подвису и Вису делови 1. и 12. ландштурмског пука, и 38. и 68. пук заједничке војске. Артилерије је било три групе: по једна брдска, пољска и хаубичка. Све три групе биле су постављене од Виса уназад ка Љутој Страни, а свега две пољске цеви дејствовале су од Равног Гаја.

30 новембра у 0 ч. 50 под ОБр. 4551 Командант II армије издао је својим дивизијама за даљи рад овакву заповест:

»У току 29 овог месеца наше су трупе доспеле на линију и то: *Шумадиска дивизија I поз.* заузела предње ровове на Погледу; *Обреновачки одред* заузео је Рт; а *Тимочка дивизија I поз.* Подвис и Вис.

»Лево крило Одбране Београда подишло је под Ковиону на 600 м. од непријатеља, а десно крило III Армије, са једним пуком Дринске дивизије II поз., држи Вис (к. 259) с-западно од с. Божидаревца.

»Непријатељ држи линију: Бањевац — Тројан — Поглед — Шибовик — Равни гај — Ковиона.

»Десно крило III Армије (Дринска дивизија II поз.) продужиће 30 ов. месеца наступање у правцу преко Мељака на Петров гроб, а трупе Одбране Београда на Ковиону и источно.

»Наређујем да трупе II Армије продуже наступање и гоњење непријатеља и то:

»1) *Шумадиска дивизија I поз.* да што пре доврши дефинитивно заузимање Погледа, а потом продужи даље гоњење преко с. Барајева — Глумчевог брда и Ненадовца,

тежећи, да овлада одсеком: Драгановац (к. 355) — Шибовити рт (к. 332) — Радионица (к. 325), одржавајући везу лево са Дринском дивизијом II поз., а десно са Обреновачким одредом.

»2) *Обреновачки одред* продужава наступање и гоњење правцем: Гукавац — Танки рт — Треник, где ће чекати даље наређење, помажући наступање Шумадиске и Тимочке дивизије I поз. ватром.

»3) *Тимочка дивизија I поз.* да извуче још ноћас довољно артилерије на Вис, с којом може да дејствује и противу Ковионе и у правцу на Сушевицу и Драгановац, а по том главном снагом да продужи наступање косом преко Сушевице са тежњом, да овлада одсеком Љута страна (к. 381) — к. 353 — Џевер брдо, а са једном колоном напашће преко Равног гаја Ковиону, те да помогне заузимање ове левом крилу Одбране Београда.

»4) Наступање почети у 8 ч.

»5) О пријему наређења одговорити одмах.«

30 новембра у 1 ч. 20 под ОБр. 4552 Командант армије послао је Врховној команди, Команданту III армије и Команданту Одбране Београда овакав извештај:

»Ова армија у току 29 ов. месеца гонећи непријатеља зауставила се на линији: Вис (к. 418) — Подвис — Рт — јужни део Погледа (к. 267) на коме су заузети предњи ровови непријатељски.

»30. ов. месеца армија продужава наступање и гоњење непријатеља и то:

»1) *Шумадиска дивизија I поз*, пошто овлада Погледом, наступа преко Барајева да овлада одсеком Радионица — Драгановац.

»2) *Обреновачки одред* правцем: Гукавац — Танки рт — Треник.

»3) *Тимочка дивизија I поз.* главном снагом косом преко Сушевице, да овлада одсеком Љута страна (к. 381) — к. 353 — Џевер брдо, а једном колоном преко Равног гаја на Ковиону.

»4) Почетак наступања у 8 ч.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Око 3 ч. добијена је од Команданта II армије заповест да се овог дана продужи рад по заповести од прошлог дана, и да се продужи напад на непријатељске положаје Равни Гај — Вис — Подвис — део Граца. Према овоме продужен је напад на непријатељске положаје у духу већ издатих заповести. Десна колона је до тада била ојачана са три брзометна топа постављена на Змињаку и две хаубице 120 мм. постављене западно од Дебелог Брда.

Команданту леве колоне наређено је да форсира напад на северозападни део Граца и овлада овим што пре. Још у зору Командант леве колоне је отпочео припреме за поновљен напад на онај део Граца који је држао непријатељ, и напад је одмах и предузет. Левом крилу ове колоне требало је да садејствује један део Обреновачког одреда коме је кретање било јако успорено испресецаним земљиштем и непријатељском ватром. Јуриш на Градац предузет је око 8 ч., а већ око 9 ч. наше су га трупе заузеле. По заузећу Граца било је потребно да се трупе леве колоне прикупе, уреде и попуне муницијом, да се ово изврши што пре, и да се предузме енергичан напад на Вис и Подвис.

До овога времена трупе десне колоне вршиле су постепено покрет унапред, али се са кретањем није могло пожурити прво због тога, што се десно није могла ухватити веза са левим крилом трупа Одбране Београда које су биле заостале, те је десно крило ове колоне било изложено ватри са Ковионе, а друго с тога, што се чекало да лева колона избије у висину ове, како се не би трпело од бочне ватре са Подвиса. Пошто је десна колона имала велики фронт за напад и обезбеђивање са десног бока, ојачана је остатком 13. пука I поз., а мало доцније придат јој је и 11. пук III позива.

Око 10 ч. трупе леве колоне отпочеле су припрему за напад на Подвис. Истовремено и трупе десне колоне продужиле су наступање. У подне напад је вршен са већом енергијом, када је и непријатељ давао на целој линији јачи отпор. Напад је потпомагала сва артилерија обеју колона.

Око 13 ч. Командант дивизије наредио је да обе ко-

лоне пожуре с нападом, и да се Вис по сваку цену освоји до мрака.

У 14 ч. 30 лева колона извршила је јуриш и заузела Подвис, па одмах затим отпочела напад на Вис, и то са четири батаљона са Подвиса и једним батаљоном с јужне стране од Шиљега одржавајући десно везу са десном колоном.

Код десне колоне један део кретао се фронтом према Равном Гају и у правцу Бодољина (три батаљона) обезбеђујући се десно од Ковионе, а све остало, заједно с левом колоном, кренуто је концентрично ка Вису (к. 418). Вис је у односу на нападача с јужне стране јак положај и може се добро бранити. Прилаз са Бећарског Лаза и Шиљега отворен је и веома испресецаног земљишта. Са западне стране од Подвиса приступ је у неколико заклоњенији шумом, али је коса којом пут води врло узана, и на њој се може развити само мали део снаге тако да се остали део нападне колоне морао кретати десно и лево по кршевитом и веома испресецаном земљишту. Непријатељ је био Вис утврдио са неколико реди ровова. Понегде је испред рова имао препреку од бодљикаве жице, али то није била озбиљна препрека, пошто је жица махом била постављена у једном реду и лабаво.

Око 16 ч. артилериска и пешадиска ватра и с наше и с непријатељске стране постала је најјача, и поједини делови били су подишли до јуришне даљине од непријатељских ровова. Наступање је продужено и око 16 ч. 30 подишло се до непријатељских ровова тако близу, да је била омогућена употреба бомби. Око 17 ч. делови десне колоне избили су на Вис и заузели га. Непријатељ је отступио на другу утврђену линију између Виса и Шибовика. Напад је и даље продужен, али пошто је већ била увелико наступила ноћ, а непријатељ се држао врло упорно, није се успело да се заузме ова друга линија непријатељских ровова, иако се борба продужила скоро целе ноћи.

Лева колона у ово време била је успела да предњим деловима заузме изворни део Ајдучког Потока, где је заустављена јаком непријатељском ватром са Шибовика. Десно крило десне колоне подишло је на 150—200 м. испред непријатељских ровова на коси између Виса и Равног Гаја.

Да би се обезбедило одржање до сада заузетих положаја и одбио евентуални непријатељски ноћни напад, трупе

су одмах предузеле утврђивање заузетих положаја. Распоред трупа Дивизије за преноћиште био је овакав:

а. Трупе десне колоне држе заузете положаје северно од с. Парцана и на Вису (к. 418), држећи резерву код Виса, и обезбеђујући се од стране Ковионе.

У току ноћи извучене су две пољске батерије на Вис, а остала артилерија остала је на дотадањем месту. Са једним батаљоном поседнуто је Влашко Брдо ради парирања евентуалног напада са Ковионе, као и за одржавања везе са Одбраном Београда.

б. Трупе леве колоне — на западној падини Виса, с тим да се артилерија извуче на Подвис.

в. Коњица на левом крилу ради одржавања везе са трупама Обреновачког одреда код Рта.

г. Остали делови задржали су се на дотадањим местима.

У току ноћи требало је овладати Шибовиком и косом између њега и Равног Гаја. Ради овога трупе десне колоне покушале су неколико пута да заузму непријатељске ровове, али се у томе успело тек сутрадан у зору, када је непријатељ отпочео отступање.

Од непријатељских трупа биле су овога дана на Подвису, Вису и Равном Гају делови 1. и 12. ландштурмског пука и 38. и 68. пука Заједничке војске. Артилерије имало је три групе: две на простору Вис — Равни Гај, а трећа је дејствовала од Ковионе.

Губици: погинуо 1 официр и 88 подофицира, каплара и редова, рањено 8 официра и 531 подофицир, каплар и редов, нестало 18 војника.

Заробљено: 3 официра и 604 подофицира, каплара и редова.

2. ОБРЕНОВАЧКИ ОДРЕД.

У 2 ч. 15 под ОБр. 4526 добијена је заповест Команданта II армије чија је садржина изложена на стр. 692 и 693.

На основу ове заповести *Командант одреда у 3 ч. 30 а под ОБр. 2024 издао је својим трупама овакву заповест:*

»Према досадањим извештајима од команданата нападних колона, непријатељ држи са по једним слабим пуком

и нешто артилерије, одсеке између Барајевске р. и Лисовићске р. и Прутена п., и између Мишљевца и Целевца п.

»11 Пешадиски пук I поз. заузео је к. 182, и у блиском је додиру с непријатељем. 7 Пешадиски пук II поз. заузео је на јуриш један део непријатељских ровова на Пајшуми и заробио око 200 непријатељских војника и 2 официра, што износи око једног батаљона садање јачине непријатељских трупа.

»Лева колона Тимочке дивизије I поз. заузела је источни део Граца (к. 316).

»Дринска дивизија II поз. подишла је с. Борку.

»Да би се сломио отпор непријатељски и гоњење најенергичније продужило, цела Шумадиска дивизија I поз. улази у дејство на правцу Велико поље — Барајево, ка линији Ненадовац — Драгановац.

»11 Пук I поз. са две шумадиске батерије испада из састава овог одреда и улази у састав своје дивизије.

»Обреновачки одред добио је задатак, да надире правцем: Пајшума (к. 228) — к. 243 и овлада положајем Рт (к. 275), помажући трупама Тимочке дивизије I поз. у заузимању Подвиса.

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона.*

Командант пуковник М. Лешјанин.
7 Пешадиски пук II поз.
Скопљански батаљон.
3-ћи Батаљон 12 Пешад. пука III поз.

Свега: 6 батаљона и 4 митраљеза.

»1) *Десна колона* продужава започети напад на Пајшуму, а затим надире даље косом између Лисовићске и Суве р. с једне, и Прутена и Мишљевца с друге стране, држећи се у главном гребена ове косе, и њене ј-источне падине. Делови ове колоне, који су сада ангажовани на Таламбасу, стављају се привремено под команду Команданта леве колоне, мајора Т. Мијушковића.

»По избијању на линију к. 275 (источно од Рта) — Подвис искључно, зауставити се.

»Одржавати тесну везу десно са левом колоном Тимочке ди-

визије I поз., која напада Градац, а лево са левом колоном одреда.

»2) *Лева колона* продужава напад на Таламбас, који је започет деловима 7 Пука II поз., а затим надире даље косом између Лисовићске и Суве р. с једне стране, и Прутена и Мишљевца п. с друге стране, држећи се у главноме њене северозападне стране — падине.

»Одржавати тесну везу десно са десном колоном, а лево са трупама Шумадиске дивизије I поз. у долини Лисовићске и Суве р.

»По избијању на Рт зауставити се.

»3) *Артилерија* ће се поставити на линији: к. 214 (код с. Манића) — Водице (к. 242). Командант артилерије руководиће дејством свих батерија, и у вези са командантима колона, потпомагати напад обеју колона.

»3-ћа хаубичка батерија у први мах да остане на садањем положају (на Вису), одакле да потпомаже напад одреда.

»4) *Општа резерва* поставиће се позади к. 242 (Водице), где ће остати на мом расположењу.

»2) *Лева колона.*

Командант мајор Т. Мијушковић.
5 Пук III поз. (2 батаљона).
3-ћи Батаљон 6 Пука III поз.
2-ги Батаљон 2 Пука III поз.
Митраљеско одељење 10 Кадровског пука.

Свега: 4 батаљона и 2 митраљеза.

»3) *Артилерија.*

Командант потпуковник М. Богићевић.
7-ма Шумадиска брзометна батерија.
8-ма тимочка брзометна батерија.
4-та моравска позициска батерија.
4-та дринска позициска батерија.
3-ћа хаубичка батерија.

Свега 22 топа.

»4) *Општа резерва.*

Командант мајор М. Милићевић.
10 Кадровски пук.
2-ги Батаљон 14 Кадровског пука.

Свега: 4 врло слаба батаљона (700 пушака).

»5) Досадања телефонска веза 7 Пука II поз. са одредским штабом у Слатини, остаће и даље, и са напредовањем наступања командант ће је продужавати. За ову линију везаће се и командант леве колоне и командант резерве.

»6) 4-ти Дрински коњички ескадрон II поз. остаће на десном крилу десне колоне, и одржавати везу с левим крилом Тимочке дивизије I поз. преко с. Губеревца.

»7) I Степен муниционих возова остаје на Заједници до даљег наређења.

»8) Трупна комора свих јединица одреда остаје на Заједници до даљег наређења.

»9) II Степен муниционих возова у с. Иванчи.

»10) Профијантска колона у с. Иванчи.

»11) I Дунавска пољска болница II поз. у с. Иванчи.

»12) Одредски штаб биће у први мах у с. Слатини поред друма.

»13) Почетак напада у 8 ч.«

Ноћни напад десне колоне. Око 2 ч. 30 Командант десне колоне ојачао је своја два левокрилна батаљона. Два деснокрилна, знатно јачи и свежији, предузели су напад из п. Мишљевца на к. 243.

Лево крило непријатељског положаја утврђено је од Пајшуме преко к. 243 ка Мишљевцу. Непријатељ се утврдио на Грацу поред пута.

У 2 ч. по поноћи завршено је развијање наших трупа и дат знак јуриша. У највећој тишини борбени поредак кренуо се напред и дошао неопажено до на 100 м. од ровова. Тада је непријатељ, осетивши овај покрет, отворио пушчану и митраљеску ватру, али се с наше стране ипак успело да се подиђе на 50—60 м. од непријатељских ровова. Затим је отворена јака ватра, која је трајала 10—15 минута. Чим се приметило да непријатељска ватра слаби предузет је јуриш и у једном налету ускочило се у непријатељске ровове. По заузећу к. 243 (око 4 ч.) један део снаге потпомагао је нападом 2. батаљон у правцу к. 228, да потпуно овлада Пајшумом. Остатак снаге приступио је одмах утврђивању заузетог положаја.

1. и 2. батаљон 7. пука II поз., ојачан Скопљанским батаљоном и потпомогнут нашим деловима који су заузели к. 243, прешли су у енергичан напад и у 6 ч. заузели Пај-

шуму. Непријатељ је на целом фронту отступио у највећем нереду преко Лисовића до барајевског друма, снажно гоњен од 1. и 2. батаљона до на десну обалу Лисовићске Реке. Ова два батаљона до 8 ч. избили су чак под к. 203, и непријатељ је отпочео отступање и са ових положаја. По заузећу Пајшуме наређено је да се на освојеним положајима одмах извуку обе брзометне батерије да гоне ватром непријатеља, и да бочном ватром противу Граца и виса северно од Великог Поља потпомогну напад Тимочке и Шумадиске дивизије I поз.

Лева колона. Док се водила ноћна борба на фронту Пајшума — к. 243, лева колона у 4 ч. јутра спустила се са к. 236 преко с. Манића у долину Прутена, западно од Таламбаса, и у 7 ч. 30 почела је да се пење уз Таламбас. Резерва Одреда била је на Водицама. По потпуном заузећу непријатељског положаја наређено је да се резерва и сва остала артилерија пребаци са Водице на Пајшуму.

На заузетом положају трупе обеју колона прикупљене су и уређене, попуњене храном и муницијом и одморене после напорне ноћне борбе.

У 13 ч. 30 обе колоне и резерва продужиле су гоњење, и после незнатног отпора избиле су на линију Рт (к. 275) до Подвиса искључно, ту се задржале и утврдиле, ухвативши везу десно са 14. пешадиским пуком Тимочке дивизије I поз. на Подвису, а лево са 19. пешадиским пуком Шумадиске дивизије I поз. јужно од Погледа.

Губици: погинуло 74 подофицира, каплара и редова, рањено 5 официра и 303 подофицира, каплара и редова, нестало 59 подофицира и редова.

Заробљено 10 официра, 1 лекар и око 1500 војника.

Заплењено много оружја, муниције и осталог ратног материјала.

По свима извештајима према Обреновачком одреду била је непријатељска 21. ландверска дивизија.

3. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 3 ч. 15 под ОБр. 4526 добијена је заповест Команданта II армије (садржина изложена на стр. 692 и 693), на основу које је *Командант дивизије под ОБр. 2800 издао својим трупама за даљи рад ову заповест:*

»Командант II Армије са ОБр. 4526 од данас доставио је ово: У току 28. ов. месеца наше трупе доспеле су на ову линију:

Обреновачки одред својим десним крилом заузео је Велико поље (к. 182) и десно два рова на Пајшуми.

Тимочка дивизија I поз. заузела је источни део Граца — Бећарски лаз — Влашко брдо.

Трупе Београдске одбране подишле су под Ковиону, и заузеле Стражу, Липе и Рајче брдо, а III Армија је на линији: Степојевац — Вртаче — к. 186.

Непријатељ држи линију Борак — вис северозападно од к. 182 — Таламбас — Пајшума — западни део Граца — Подвис — Вис.

»Данас ће десно крило III Армије — Дринска дивизија II поз. продужити напад у правцу Борак — Мељак на Петров гроб, а и трупе Одбране Београда на целом свом фронту.

»Наређујем, да и трупе II Армије продуже наступање и гоњење непријатеља и то:

»1) *Шумадиска дивизија I поз.*, у чији састав улази 11 Пешадиски пук са 4 и 5 батеријом Шумадиског артилериског пука, наступаће преко Великог поља — к. 203 — Погледа, и пошто овлада овим положајем код Погледа на левој обали Дубоког п., продужујући даље гоњење кроз с. Барајево преко Глумчевог брда, тежиће да овлада положајем Ненадовац — Драгановац.

»2) *Обреновачки одред* (без трупа, које су ушле у састав Шумадиске дивизије I поз.) има да потпуно заузме положај Таламбас — Пајшума, да продужи наступање и да заузме положај Рт, помажући трупама Тимочке дивизије I поз. за заузимање Подвиса. По извршењу овога одред ће се задржати на положају Рт, и чекати даље наређење.

»3) *Тимочка дивизија I поз.* продужиће вршење датог јој задатка, старајући се, да што скорије заузме Вис и Подвис. Дивизији се враћа у састав аустриска хаубичка батерија, а командант тешке артилерије постараће се, да се помогне дејство Тимочке дивизије I поз. противу Виса са водом 15 см. хаубичке батерије, по захтеву Команданта Тимочке дивизије I поз.

»4) *Шумадиска дивизија I поз.* одржаваће тесну везу са Дринском дивизијом II поз., те да се у своме наступању не

изложи бочној ватри непријатељској. Ово ће исто чинити и Тимочка дивизија I поз. у односу на лево крило трупа Одбране Београда.

»5) Наступање почети у 8 ч.[1]

»*Наређујем:*

»1) *Коњица.*

Командант потпуковник С. Остојић.

Шумадиски дивизиски коњички пук I поз.

»1) Да се крене са свог досадањег места данас у 8 ч. правцем ушће Барајевске р. и даље њеном десном обалом, Божидаревац — Вртаче — к. 207, одржавајући што тешњу везу између леве колоне ове дивизије и Дринске дивизије II поз., која са линије Вртаче — к. 186 отпочиње напад у 6 ч. правцем Борак — Мељак.

»2) *Десна колона.*

Командант потпуковник Д. Васиљевић.

11 Пешадиски пук I поз.
19 Пешадиски пук I поз.
2-ги и 3-ћи дивизион Шумадиског артилериског пука.

Свега 8 батаљона и 20 топова.

»2) Да се крене са Великог поља данас у 8 ч. правцем к. 203 — к. 226 — Поглед, нападајући непријатеља према себи. Десно одржавати што тешњу везу са левом колоном Обреновачког одреда, која напада Таламбас, потпомажући је артилериском ватром ради што лакшег заузимања Таламбаса и Пајшуме, у ком циљу један батаљон упутити падинама десне обале Лисовићске р. Лево одржавати везу са левом колоном ове дивизије. У циљу прикупљања ове колоне, да се 19 Пешадиски пук, и 6, 8 и 9 батерија још под заклоном мрака пребаце преко Бељанице на јужну падину Великог поља.

»3) *Лева колона.*

Командант потпуковник

»3) Пошто се још под заклоном мрака пребаци преко Бе-

[1] Информативни део заповести сувише опширан. П.

М. Ивановић.
12 Пешадиски пук I поз.
Две пољске батерије (2 и 3).
Свега: 4 батаљона и 8 топова.

лањице и прикупи на Збеговишту, да отпочне покрет у 8 ч. левом обалом Барајевске р. правцем на западну страну к. 203— западну падину к. 226, безимена кота западно од Погледа, потпомажући напад десне колоне, обухватајући десно непријатељско крило, обезбеђујући јој у исто време леви бок. Десно одржавати што тешњу везу са десном колоном, а лево са дивизиским коњичким пуком на Барајевској р. У току напада, према ситуацији, потпомагаће својом артилеријом и трупе Дринске дивизије II поз.

»4) *Општа резерва.*
10 Пешадиски пук I поз.
Хаубичка батерија.
Дебанжова батерија.
Једна пољска батерија.
Свега 14 батаљона и 14 топова.

»4) Да се до 8 ч. прикупи на јужној падини Карауле, кретајући се заклоњено од непријатеља ј-западним падинама Виса и Врапчије, где чекати даље наређење. Хаубичка и Дебанжова батерија да се до 8 ч. поставе на положају Караула — Врапчије, ради потпомагања напада ове дивизије, као и Обреновачког Одреда и Дринске дивизије II поз. 4-ти Батаљон 10 Пука, који се налази на к. 217 остаће тамо до даљег наређења.

»5) Болничарска чета да одмах образује дивизиско завојиште код Заједнице, где да дође и Санитетска колона.

»6) Командант Пионирског полубатаљона упутиће до 8 ч. три вода десној, а један вод левој колони. Са остатком да дође код опште резерве.

»7) Командант Шумадиског артилериског пука наре-

диће, да 1-ва пољска батерија заклоњено и неопажено од непријатеља дође у састав опште резерве.

»8) 6 Пук III поз. остаће до даљег наређења на досадањем месту северно од Сибнице.

»9) Све остале позадње установе и возови да остану на местима према мом наређењу ОБр. 2780 од 28. тек. месеца.

»10) У току наступања колоне ће одржавати и даље телефонску везу са дивизиским штабом.

»11) Ја ћу се у почетку напада налазити на Врапчију, где ми што чешће слати извешћа.

»О пријему овога наређења одговорити.«

Рад трупа ове Дивизије у току дана био је у главном овакав:

Десна колона. Пошто прошлог дана није био заузет непријатељски положај Велико Поље (к. 182) — Таламбас, то је 11. пешадиски пук у 6 ч. предузео напад и успео да непријатеља потисне већим делом преко Барајевске Реке у правцу с. Божидаревца. Како је десно Обреновачки одред био изостао, а тако исто и лева колона Дивизије, то се и ова колона није могла јако истицати, и тек око 15 ч., када је Обреновачки одред избио на Рт, она је кренула у напад уз припомоћ артилерије обе колоне. Око 17 ч. десна колона извршила је јуриш на непријатеља на Погледу, пробијајући непријатељски центар. Непријатељ је био потиснут из својих ровова. 19. пук их је заузео и ту се задржао због мрака. Даље наступање колона није могла предузимати, јер се није знало да ли непријатељ има још коју утврђену линију на Погледу, сем тога је колона, избијајући на Поглед, добила јаку бочну ватру са Гукавца. Стога се 19. пук задржао на овом положају и ту ноћио. Резерва колоне (11. пук) заустављена је на к. 226. Потпуно заузимање Погледа остављено је за сутра (30 новембар).

Лева колона је у своме кретању била у неколико заостала због Дринске дивизије II поз. која није могла лако потиснути непријатеља са Борка. Стога је артилерија ове колоне са Карауле одмах отворила јаку и прецизну ватру на непријатеља у с. Борку и убрзо га приморала на повлачење у правцу Божидаревца и Виса (к. 259).

После тога колона је продужила даље наступање, и око 11 ч. прешла линију Велико Поље — Борак. Како је десна

колона Дринске дивизије II поз. (III армија) била доста заостала, то је у циљу обезбеђивања покрета леве колоне и заштите бока Дивизије упућен из опште резерве на к. 182 један вод брзометне артилерије са једном четом пешадије. Ова је колона око 16 ч. подишла непријатељском положају на левој обали Дубоког Потока, и ту је била заустављена на 600 м. од непријатељских ровова, дочекана јаком пешадиском и митраљеском ватром са безимене коте, као и бочном непријатељском ватром брдске батерије и два батаљона непријатељске пешадије са положаја Вртаче. Услед овога, колона није могла учествовати у заједничком јуришу са десном колоном који је извршен у 17 ч. 15, већ се задржала према безименој коти обезбеђујући леви бок десне колоне, па је ту и заноћила. Поводом појаве непријатеља на положају Вртаче, наређено је Команданту леве колоне да на косу на десној обали Барајевске Реке, где се већ налази побочница од две чете, упути и друге две чете овога батаљона, те да се на тај начин што боље обезбеди леви бок Дивизије.

Дивизиски коњички пук због борбе десне колоне Дринске дивизије II поз. (III армија) код лесковачке цркве и Борка, тек је око подне успео да се код ушћа Барајевске Реке пребаци на десну обалу Бељанице, и да продужи покрет по заповести. Пред вече Коњички пук се задржао на северној ивици с. Божидаревца.

Општа резерва је у 11 ч. 30 кренута на к. 188 и у току дана постепено даље унапред тако, да је до мрака избила југозападно од к. 203 где је и заноћила.

Губици: погинуо 21 војник; рањено 4 официра и 91 војник, нестао 1 војник.

Заробљено: 13 официра и 570 подофицира, каплара и редова. Заплењено доста пушака, муниције и остале спреме. Заробљеници су из 11. регименте заједничке војске, 6. регименте ландвера и 6. регименте ландштурма.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ II АРМИЈЕ ЗА 29 НОВЕМБАР.

У ситуацији Армије није наступио никакав важан моменат који би утицао на њену промену. Данас су трупе ове Армије продужиле са успехом кретање и гоњење непријатеља пред собом до линије Вис (к. 418) — Подвис — јужни део Погледа — северна ивица с. Божидаревца. Непријатељ је

у сталном, али постепеном повлачењу на север ка Београду, вероватно у циљу да добије потребно време за неометано пребацивање својих трупа на леву обалу Саве.

В. III АРМИЈА.

Рад Армије.

У 0 ч. 45 под ОБр. 3478 *Командант армије издао је својим командантима дивизија за даљи рад овакву заповест:*

»*Трупе I Армије* заузеле су линију Осладић — Јаутина — Близоњски висови, и гоне непријатеља даље.

»*II Армија* избила је на линију: Велико поље — Пајшума — Бећарски лаз, а трупе Одбране Београда успеле су да заузму Влашко брдо, Липу и Стражу, и подишле Крајковој бари.

»Од *Тимочке дивизије II поз.* нема се још извештаја, али је она од 13 ч. 28 новембра у покрету ка Пироману.

»*Комбинована дивизија* заузела је Степојевачку косу, а *Дринска дивизија II поз.* заноћила је на линији Вртаче — к. 186. *Коњичка дивизија* заноћила је између Црљенца и Турије, са два ескадрона и водом митраљеза на левој обали Колубаре.

»Према садањој ситуацији потребно је, да се гоњење и напад на непријатеља продужи са највећом енергијом, и акција убрза што је могуће више, те да се непријатељу не да времена да Београд добро утврди и привуче појачања.

»Дејство Коњичке дивизије да буде што смелије, а нарочито њене патроле на сваки начин да се пробију у правцима одређеним последњом заповешћу. Врло је потребно да се сазна, има ли непријатеља на Мислођинским положајима и у којој јачини.

»Тимочка дивизија II поз. да овлада Обреновцем, и да сама обрати пажњу са своје стране на Мислођинске положаје и о томе да ми поднесе извештај.

»Почетак акције најдаље у 7 ч.«

У току дана од појединих команданата дивизија добијени су ови извештаји:

Од Команданта Дринске дивизије II поз.

а. *У 7 ч. 20 под ОБр. 1889*: »Трупе ове дивизије провеле су прошлу ноћ у главноме на миру. Наша даљна извиђачка одељења упућена још синоћ у циљу хватања додира с непри-

јатељем у правцу Лесковца и Борка изазивала су преко целе ноћи ватрену борбу. Несумњиво је, да непријатељ држи поседнуте косе код Лесковца и Борка, као и да је своје омање делове спустио у долину Бељанице. Колика је снага непријатељска према фронту ове дивизије, није се до сада могло утврдити.«

б. *У 7 ч. 35 под ОБр. 1890:* »Према накнадно прикупљеним подацима непријатељски ровови на десној страни Бељанице, а према фронту ове дивизије налазе се на 1000 и 500 м. од реке.

»По исказу мештана према фронту ове дивизије непријатељ је јачине до два слаба пешадиска пука, али распоред не умеју да покажу.

»Под заклоном мрака јутрос су пребачена на десну обалу р. Бељанице два батаљона од леве колоне према Лесковцу.«

в. *У 11 ч. 50* телефоном јављено да је лева колона заузела Лесковац, а десна подилази Борку. Непријатељски отпор постаје слабији, а артилерија је престала да дејствује.

г. *У 18 ч.* опет телефоном да је један пук избио на Вис (к. 259) изнад с. Божидаревца; заробљеника има око 300.

д. *У 20 ч. под ОБр. 1902*: »Ова дивизија је заробила данас три непријатељска резервна официра, од којих су добијени ови подаци: 91 Пук заједничке војске био је данас у борби код с. Борка. На левом крилу 91 Пука био је 102 Пук. У Србији је цела њихова дивизија т. ј. 9-та и 21-ва Ландштурмска; где је 19 Дивизија не знају. Кажу да имају мало официра, јер је много изгинуло. Чете су им јаке око 130 људи; храна је добра, али је морал код војника рђав; рат је свима досадио. На десном крилу 91 Пука био је у Лесковцу 4 угарски Ландштурмски пук од три батаљона. Да ли има још који пук не знају, али мисле да је ту 6 Ландштурмски пук. Сем ових официра доведено је у штаб до сада један заставник и 240 војника.«

Од Команданта Комбиноване дивизије.

а. *У 9 ч. 30 под ОБр. 2445:* »Синоћ у 19 ч. десно крило V Пука покушало је, да код с. Степојевца непријатеља обухвати и одбаци, али је непријатељ то приметио и отворио врло јаку артилериску и пешадиску ватру.

»После 16 ч. непријатељ је извршио противнапад на десно крило V Пука, али је био одбијен.

»VI Пук покушао је, да препадом и обухватом освоји Конатицу к. 225, али није успео. Непријатељ има на Конатици два реда ровова и 1—2 батаљона.

»Синоћни извештај има да се исправи у овоме: заузета је Степојевачка коса од Степојевца јужно и један део села.

»Сада су два пука на десној обали р. Бељанице према Степојевцу, један пук је према Конатици, и један пук је код Црљенца.

»По свему изгеда, да непријатељ јачине два пука држи добро утврђену линију Конатица — Степојевац; с тога данас вршим напад на ову линију.«

б. *У 17 ч.:* »Линија Брекиње — Степојевац заузета је данас у 13 ч. 30. Заробљеника има из: 78, 28 и 11 Пука, као и из 6 Ландштурмског пука. Одмах је предузето енергично гоњење двема колонама, и то правцем Степојевац — Мељак; и Конатица — Жуто брдо — Орловица.«

У 13 ч. 30 Команданат армије са положаја послао је Коњичкој дивизији ову заповест:

»Непријатељ под притиском јаке пешадиске и артилериске ватре одступа са Степојевачких положаја и Брекиње. Због тога што је покрет коњице долином Колубаре тешко изводљив, наређујем, да се коњичка бригада из Вреоца одмах крене право друмом ка Степојевцу ради гоњења непријатеља.

»Непријатељска артилерија врло слабо одговара и повукла се далеко позади.

»Коњичка бригада (из Вреоца) да дође у висину резерве Комбиноване дивизије, II Прекобројног пука, одакле да у згодном моменту продужи гоњење.«

Пошто је покрет 2. коњичке бригаде споро ишао, то је у 14 ч. 40 издато овако наређење: »одмах у касу наступајте друмом преко Степојевца у гоњење непријатеља правцем ка Мељаку, старајте се да не дате непријатељу времена, да се заустави на Прогону, или на Мељаку, за то без престанка наступајте и гоните га ватром Ваших топова, где год се заустави. Истакните се испред пешадије. Коњичка бригада са левог крила наступаће преко Конатице и даље на М. Моштаницу.

»Одговорите о пријему.«

Од Команданта Тимочке дивизије II поз. добијени су ови извештаји:

а. *У 9 ч. 10* телефоном да су његове коњичке патроле ушле у Обреновац. Непријатељ отступа шабачким путем.

б. *У 18 ч. 20 под ОБр. 1471* јавља: »У Обреновцу имам коњички дивизион (50 коња) и једну чету пешадије.

»Вести из Забрежја и Скеле још немам. У 13 ч. претходница је добила артилериску, а десна побочница у долини Колубаре и митраљеску ватру.

»Од Коњичке дивизије добио сам извештај, да је код Конатице јутрос заустављена ватром са к.225, и да је непријатељ још у Степојевцу, где има и артилерије.

»Од Дринске дивизије I поз. још немам никакве вести о данашњем раду и где је.

»По извештајима моје коњице непријатељ је у Обреновцу порушио све мостове, а по исказу мештана непријатељ је порушио све мостове и на Колубари и Тамнави према Мислођину и Дражевцу.

»Услед нејасне ситуације, немања мостовог материјала, као и због тога што се дан ближи крају наредио сам:

»1) Да коњица са придатом четом застане у Обреновцу, и да што енергичније извиђа у правцу Скеле и Забрежја.

»2) Предузео сам извиђање прелаза преко Тамнаве и Колубаре.

»3) Претходницу сам зауставио на линији: Пескови (к. 101) — Каразнођ.

»4) Главнина јужно од Шиљине механе.

»5) Предузео сам извиђање у правцу Мислођина и Дражевца.

»Молим за најхитније обавештење, и евентуално наређење.«

На основу овакве ситуације Командант армије у *21 ч. 45, под ОБр. 3509, издао је Тимочкој дивизији II поз. овакву заповест:*

»*Дринска дивизија II поз.* је у 11 ч. 50 заузела с. Лесковац, а њена десна колона подилази ка с. Борку. Непријатељски отпор је слаб. У 15 ч. заузела је Борак, а у 18 ч. један пук је заузео Вис (к. 259), више с. Божидаревца.

»*Комбинована дивизија. У* 13 ч. 30 непријатељ је почео да се повлачи са Степојевачких и Конатичких положаја, при-

моран јаком артилериском и пешадиском ватром левога крила.

»У 14 ч. 30 отпочео је повлачење ка Прогону и Мељаку. Одступање је било у нереду. Наређено је, да цела Комбинована дивизија наступа за Прогон и даље.

»Коњичка бригада послата је друмом да гони. Коњичка бригада, која је у долини Колубаре, наступаће преко Дражевца, Жутога брда ка Моштаници.

»*Моравска дивизија II поз.* ноћила је на линији Словац — Непричава, а сутра маршује ка Лазаревцу. Има око 1000 заробљеника на фронту Комбиноване дивизије; заплењена је једна батерија.

»Постарајте се, да оправите мост на Колубари, и да постигнете везу са Комбинованом дивизијом у току њеног напредовања. У случају потребе и да потпомогнете Комбиновану дивизију вашим нападом у правцу Мислођина, ако буде било могућности.

»Одржавати везу са трупама I Армије, чије десно крило подилази ка Дебрцу.

»Штаб ће сутра бити у Степојевцу.«

»*Од Команданта Моравске дивизије II поз. добијен је у 16 ч. 10 под ОБр. 1283 овакав извештај*:

»Дивизија је на маршу за Лазаревац. Полазак из Ваљева јутрос у 5 ч. 30. Артилерија и возови упућени су преко Мионице и Жупањца, а пешадија преко Словца, Непричаве, Рубибрезе за Бели брод, где сам сазнао, да постоји понтонски мост.

»Распоред на преноћишту биће овакав: 1-ви Пук на североисточном крају Непричаве; 2-ги Пук на ј-западном крају истог села; 3-ћи Пук код Словца. Код 1-ог Пука је коњица и једна пионирска чета.

»Оба артилериска дивизиона ноћиће код Мионице, а по могућству продужиће и даље ка Д. Топлици. Са артилеријом је упућена једна чета пионира.

»Трупна комора и I Степен Колонске коморе ноћиће код Мионице, а сутра ће доћи до Жупањца. II Степен је у позадини, и упутиће се такође ка Жупањцу. Болничарска чета код Диваца. Штаб дивизије у Словцу.

»Приближна јачина пукова је: 1-ви Пук 1593 пушака
2 » 2463 »
3 » 2485 »
Свега: 6541 пушака

»Од артилерије дивизија има два дивизиона, и то: један Шнајдеров од 3 батерије по 4 топа = 12 топова, и један Крупов од 3 батерије по 4 топа = 12 топова. Укупно 24 топа.

»Сем овога дивизија има две пионирске чете и један слаб ескадрон коњице.

»Морал код трупа врло добар; здравствено стање добро. Исхрана непотпуна за људе, а за стоку слаба.«

На основу дневне ситуације Армије и њеног даљег задатка *Командант армије у 23 ч. 45, а под ОБр. 3511, издао је својим дивизијама за даљи рад ову заповест:*

»Непријатељ се и даље повлачи у највећем нереду. *Трупе I Армије,* чије крајње десно крило иде преко Дебрца, подилазе својим гонећим деловима (одредима) ка Шапцу и Лозници. На целом путу наступања заробљен је велики број непријатељских војника, и заплењено много топова и разног материјала.

»*II Армија* са својим левим крилом (Шумадиска дивизија I поз.) избила је до вечери у висину првих кућа с. Божидаревца. У току данашњег дана заузет је Парцански Вис.

»*Комбинована дивизија и Дринска дивизија II поз.,* после упорне и успешне борбе, протерале су непријатеља преко линије: Борак — Лесковац — Степојевац — Конатице, и гоне га даље.

»*Коњичка дивизија* једном својом бригадом наступа раније одређеним правцем, а другу своју бригаду упутила је главним друмом у гоњење непријатеља.

»*Тимочка дивизија II поз.* својим предњим деловима заузела је Обреновац и држи поседнуту линију: Пескови (к. 101) — Каразноћ. Њена главнина налази се код Шиљине механе.

»У току сутрашњег дана дивизија ће продужити рад у смислу раније заповести ОБр. 3453[1] с тим, да *Дринска дивизија II поз.* од Гунцата наступа даље у правцу Рушња, а *Комбинована дивизија* преко Мељака ка Сремчици.

[1] Стр. 672, 673 и 674.

»*Коњичка дивизија* од В. Моштанице наступа и гони даље преко Остружнице, Железника и Жаркова.

»*Тимочка дивизија II поз.,* добила је засебну заповест, да се прикупи код Обреновца, да оправи мостове преко Колубаре, и ако буде потребе и могућности, да чини притисак на непријатеља у правцу Мислођина.

»*Моравска дивизија II поз.* која је стављена под команду ове армије, домаршеваће сутра са својим пешадиским деловима до с. Црљенаца (на путу Лазаревац — Београд), а са артилеријом и возовима у околину Лазаревца.

»Армиски штаб до сутра у вече биће у Степојевцу.«

У 23 ч. 45 под ОБр. 3512 послат је Врховној команди, I и II армији овакав дневни извештај:

»У току данашњега дана на фронту ове армије ситуација је била оваква:

»*Тимочка дивизија II поз.,* после омањих бораба заузела је са предњим деловима Обреновац, посела је Пескови (к. 101) — Каразнођ, а са главнином зауставила се код Шиљине механе.

»*Комбинована и Дринска дивизија II поз.* наишле су данас на јак отпор на линији: Конатице — Степојевац — Лесковац — Борак. Непријатељ је показао до три батерије, а од пешадије према Комбинованој дивизији били су делови: 78, 28, 53, 11 и 6 Ландштурмског пука; а према Дринској дивизији II поз. 91 и 102 Пук; 4 Ландштурмски пук, а вероватно и 6 Ландштурмски пук.

»Непријатељ се био добро укопао, упорно бранио све до блиских даљина, и тада су се неки делови својевољно предавали, а неки у нереду одступали.

»Наше трупе су се врло добро држале, али је терен био махом са добрим пољем дејства, те је рађено обазриво и са јачом артилериском припремом, да би се избегли губици.

»Непријатељ је почео да попушта на целој линији од 13 ч. 30, а нешто доцније код Конатице. Одмах је отпочето енергично гоњење са свима деловима, а Коњичкој дивизији наредио сам, да упути једну своју бригаду право друмом преко Мељака, а другу преко с. Дражевца ка М. Моштаници.

»*Дринска дивизија II поз.* заузела је Вис (к. 259) западно од с. Божидаревца, и заробила око 300 непријатељских војника. Код Комбиноване дивизије заробљена је једна не-

пријатељска батерија и више стотина непријатељских војника. Она продужава гоњење, али још немам извештаја докле је допрла.

»Деснокрилна коњичка бригада била је у 16 ч. на Прогону, а левокрилна бригада стигла је непријатељски 53 Пук, напала га на његовом челу и растурила га.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

Бој код с. Борка и Лесковца.

У 1 ч. 55, под ОБр. 3478 под данашњим, од Команданта III армије добијена је заповест чија је садржина изложена на стр. 747.

У 4 ч. 30 под ОБр. 1899 Командант дивизије издао је својим трупама ову заповест:

„Трупе I Армије заузеле су линију Осладић — Близоњски висови.

»*II Армија* избила је на линију Велико поље — Бећарски лаз; а трупе *Одбране Београда* успеле су да заузму Влашко брдо, Липу и подишле Крајковој бари.

»*Обреновачки одред* продужује данас пре подне надирање са линије: Караула — Врапчије (к. 235) у правцу Збеговишта и Великог поља.

»*Комбинована дивизија* продужиће надирање одређеним правцем: Степојевац — Прогон — Мељак.

»*Коњичка дивизија* прикупљена је око с. Црљенци.

»*Шумадиска дивизија* је у резерви II Армије и прикупљена око с. Рожанци.

»*Наређујем*:

»1) Данас пре подне у 6 ч. 30 дивизија ће продужити надирање у смислу моје заповести ОБр. 1877.[1]

»2) Нападне се колоне могу зауставити тек кад избију у висину с. Гунцата.

»3) Наступање обеју колона да буде енергично, и да се брзо врши рашчишћавање омањих непријатељских заштитничких делова. Тромост у извођењу гоњења тешка је погрешка.

»4) Дивизиска телефонска централа биће на к. 186

[1] Стр. 715, 716 и 717.

(с-источно од Вртаче), а за ову станицу да се вежу и команданти колона и команданти оба артилериска дивизиона.

»5) I Степен муниционе колоне биће на јужној падини Волујака, крај пута.

»6) Завојиште у с. Јунковцу, крај цркве.

»7) Ја ћу се налазити на к. 186, где ми извешћа слати.«

Рад нападних колона у главним иртама.

а. *Лева колона* напредовала је постепено и стално докле није избила у висину лесковачке цркве и почела се пети уз косу ка с. Лесковцу. Ту је дејство бочне непријатељске ватре с десне стране п. Опарне почело кочити њено наступање. Предузимају се мере да се ово бочно дејство отклони. Али и поред тога цео фронт постепено мења правац окрећући се од североистока ка северу, удаљујући се у исто време тиме од левог крила десне колоне.

Са подилажењем главној одбранбеној линији на јужној ивици с. Лесковца врши се протеривање непријатељских истакнутих делова испред главног положаја. Продужујући наступање под оваквом ситуацијом први борбени ред леве колоне избио је на 200 м. од непријатељских ровова, одакле је у 14 ч. извршен јуриш на непријатеља. Истовремено са подилажењем јуришном положају Командант леве колоне покреће вод брдске артилерије са Вртаче (к. 182) и поставља га код лесковачке цркве, једно ради повећања морала код своје пешадије, а друго у циљу што потпуније припреме јуриша артилериском ватром са блиске даљине. И овом се приликом утврдила корисна примена лако покретљивих брдских оруђа са блиске даљине, без обзира на карактер земљишта.

б. *Десна колона.* Ова је колона у свом подилажењу ка непријатељским рововима раније избила на сасвим блиско отстојање од непријатеља. Несметана бочном батром као лева колона, а сем тога имајући да пређе нешто краћи простор до непријатељских ровова, она је лако подишла непријатељу на блиско отстојање. Поред тога, непријатељ је у знатно мањој мери примењивао употребу истакнутих одељења и ровова испред главног фронта за одбрану на који је нападала десна колона, докле је лева колона у свом наступању имала да савлађује отпор читавих линија оваквих ровова.

Јуриш. Код леве колоне јуриш је предузет око 14 ч., а код десне око 14 ч. 30, али је завршен готово једновремено, јер је лева колона имала у једном налету, поред заузимања непријатељских ровова, да очисти и с. Лесковац од непријатеља. Моменат за јуриш код леве колоне дошао је спонтано од првог борбеног реда.

Код десне колоне Командант колоне је одредио моменат за јуриш, и овај се врши по заповести.

Извршење јуриша код обе колоне изведено је од наше пешадије са пуно елана, а то с тога што је јуриш темељно припремљен, а његово извршење врло добро потпомагано од стране наше артилерије.

Непријатељске трупе, потиснуте и бачене из својих ровова у сред дана, биле су приморане на отступање под нашом најјачом пешадиском и артилериском ватром. Енергично и устопу гоњење покретом и ватром наше обе колоне, потпуно је довршило пораз непријатеља.

Гоњење које су предузеле наше обе колоне вршено је целокупним борбеним поретком за читавих 5 км. унапред.

Гоњење леве и десне колоне вршено је чисто фронтално, а допуњено је паралелним гоњењем опште резерве — 5. пешадиског пука II поз. преко Кућине ка Вису (к. 259). Главни резултат који је постигнут овим паралелним гоњењем 5. пука II поз. био је, што је непријатељу на тај начин онемогућено да се заустави ради отпора, како на свом прихватном положају на јужној ивици с. Борка, тако и ради давања ма и привременог отпора на Парлогу и к. 221, као и на Вису (к. 259). Све те положаје непријатељ је морао напуштати, јер је покретом опште резерве (5. пук II поз.) бивао изманеврисан. Очигледан пример како се паралелним гоњењем могу постићи велики резултати.

Упућивањем опште резерве преко Кућине ка Вису (к. 259) поправљено је стицајем околности мењање фронта код десне, а поглавито код леве колоне у току напада, и извршено тако груписање снаге из кога ће се 30 новембра моћи продужити гоњење одређеним правцем.

Трупе Дринске дивизије II поз. на преноћишту 29/30 новембра биле су груписане овако:

1. На линији Вис (к. 259) — северна ивица с. Божида-

ревца 5. пешадиски пук II поз. (три батаљона) са једним батаљоном 6. пука II поз. и вод 3. брдске батерије.

2. Остатак 6. пешадиског пука II поз. (три батаљона и митраљеско одељење): један батаљон на средокрачи између Виса (к. 259) и Парлога а позади левог крила распореда прве линије, а два батаљона с митраљеским одељењем на Парлогу.

3. 4. пешадиски пук II поз. са сва четири батаљона на линији Ћурковац — северна ивица с. Борка.

4. Један батаљон 5. пука II поз. на к. 186.

5. Сва пољска артилерија (пет батерија) заноћила је на линији својих старих положаја Вртаче (к. 182) — к. 186.

6. Коњички дивизион у с. Соколову.

7. Пионирски полубатаљон оправљао је мостове на р. Бељаници за прелаз пољске артилерије.

Губици: рањено 3 официра и 310 подофицира, каплара и редова.

Непријатељски губици били су велики. На бојишту је остало око 550 непријатељских војника.

Заробљено: 10 официра и 500 подофицира, каплара и редова, као и велики број пушака, митраљеза и остале ратне опреме.

По исказу заробљеника према Дринској дивизији II поз. учествовали су ови непријатељски пукови: 91. пук заједничке војске бранио је ровове јужно од с. Борка; на левом крилу 91. пука био је 102. пук заједничке војске; на нашем левом крилу био је 4. мађарски ландштурмски пук.

У 22 ч. под ОБр. 1904 Командант дивизије у циљу продужења гоњења непријатеља *издао је својим трупама овакву заповест:*

»Пред нама се налазе последњи остаци разбијене непријатељске војске, које у паничном бегству беже ка Београду. Само III Армија заробила је данас преко 3000 војника. Комбинована дивизија врши ноћас гоњење ка Мељаку.

»II Армија заузела је данас Парцански Вис, а њена лева колона подишла је положају Поглед (к. 261).

»Дринска дивизија II поз. продужиће сутра зором гоњење у правцу: с. Бањевац — Гунцати — Суварски рт (механа Липовачка).

»*Наређујем:*

»1) *Коњички дивизион* кренуће се из свог бивака код

с. Соколова тако, да у 6 ч. изјутра буде у с. Божидаревцу, и продужи наступање преко с. Бањевца — Гунцати — Суварски рт — Караула — Петров гроб. Рејон извиђања десно до линије Барајевска р. — Радионица; а лево до линије Циганске куће — Дебели рт, хватајући везу десно са Шумадиском, а лево са Комбинованом дивизијом.

»2) *Десна колона* (три батаљона 5 Пука и један вод брдске артилерије) наступа десном обалом Барајевске р. на Средњи рт, одржавајући везу са левим крилом II Армије.

»3) *Лева колона* (6 Пешадиски пук) наступа преко с. Бањевца — Гунцати преко механе Липовачке, одржавајући лево везу са Комбинованом дивизијом.

»4) *Главна колона* (четири батаљона 4 Пука и целокупна пољска артилерија) под командом потпуковника М. Стефановића прикупља се у с. Божидаревцу и креће се најудобнијим путем источно од с. Бањевца и Гунцата, и избијајући на пут механа Барајево — механа Липовичка, где ће добити нову заповест за правац.

»5) Десна и лева колона полазе са линије Вис — Божидаревац у 6 ч., а главна колона са исте линије у 7 ч. изјутра, до кога времена целокупна пољска артилерија треба да буде у с. Божидаревцу.

»6) За кретање возова следоваће накнадна заповест.

»7) Дивизиски штаб кретаће се преко Божидаревца — Бањевца и Гунцата.«

2. КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА.

Продужење напада и гоњење ка Мељаку.

Коњички ескадрон остао је за све време нашег напада на левој обали Бељанице и вршио извиђање. Када је око 14 ч. 40 непријатељ почео повлачење на целом фронту, онда је ескадрон у саставу леве колоне гонио правцем Конатица — Парлог — Жуто Брдо — Оровица.

Десна колона. V прекобројни пук у зору продужио је борбу с непријатељем. У то време I прекобројни пук отпочео је развој за напад на непријатељско лево крило. Командант V и I прекобројног пука споразумно су предузели овакав напад: 2. батаљон V прекобројног пука споредан напад с фронта, а 1. и 3. батаљон V пука и цео I пук напад на лево непријатељско крило са обухватом. У 12 ч. 55, када је дејство

наше артилерије било врло јако, I прекобројни пук кренуо се на напад. У 13 ч. 20 дејство наше артилерије постало је максимално, и код непријатеља се приметило делимично повлачење пешадије из ровова. Непријатељ, под јаким дејством наше артилерије, није сачекао јуриш наше пешадије, већ је отступио у четврти ред својих ровова. Наш први борбени ред није се задржао у трећем реду непријатељских ровова, већ је продужио наступање и даље. То наступање и наша артилериска ватра нису допустили непријатељу ни да се у четвртом реду ровова задржи за одбрану. Наша пешадија убрзала је наступање, а артилерија непрестано тукла непријатељску пешадију, те је тако непријатељ растројен бежао и није се задржао ни у петом реду ровова. Десно крило V пука избило је на Цариновац у 15 ч., где се зауставило ради уређења и попуне муницијом. За њим су пристизали лево крило и I пук. Са Цариновца је примећена једна велика непријатељска колона у отступању друмом ка Мељаку.

По споразуму Команданта V прекобројног пука са Командантом 2. коњичке бригаде Пук је продужио гоњење са коњичким митраљеским одељењем, а Коњичка бригада је остала позади. Наша пешадија протерала је непријатељске делове са Пресеке и продужила покрет даље.

Претходница V прекобројног пука у свом надирању наишла је на јачи непријатељски отпор, па је чак била и нападнута од непријатеља и нешто одбачена уназад. То је изазвало потребу извиђања непријатеља, и по непријатељској ватри сазнало се да је непријатељ посео положај код циганских кућа (к. 257). Цела претходница Пука развија се за напад. Пошто је ноћ била и сувише мрачна, земљиште непознато, а непријатељ јак, то се Командант пука одлучио да ту занoћи.

I прекобројни пешадиски пук. Овај је пук зором развијен десно од V прекобројног пука. Пребацивање његово у п. Опарну трајало је доста дуго да се не би трпело од ватре непријатељске артилерије. У подне Пук је предузео напад на крило и леви бок непријатеља, што је утицало да непријатељ почне напуштати положај пред V пуком. I прекобројни пук продужио је и даље у свом наступању акцију на леви бок непријатеља, због чега непријатељ није имао могућности да се задржи у својим позадњим утврђеним положајима, већ се у журном повлачењу растројавао. На Цариновцу се Пук

задржао и одавде ушао у главнину гоњење десне колоне.

II прекобројни пешадиски пук. У току напада на Степојевачке положаје овај Пук је био у дивизиској резерви. У 13 ч. 35 добио је заповест: »непријатељ одступа на целом фронту. Са пуком се одмах крените у гоњење друмом без престанка. Циљ је Мељак. Наређено је VI прекобројном пуку да гони правцем: Конатица — Парлог — Жуто брдо — Орловица.«

У 22 ч. Пук се зауставио јужно од Угара и ту заноћио.

Лева колона. (VI пук). Непријатељ пред VI прекобројним пуком био је јак, на природно јаком и утврђеном положају у три линије, а претерен брисан непријатељском ватром. Према оваквој ситуацији VI пук није могао вршити напад, докле се не изврши темељна артилериска припрема. Стога је наређено 8. моравској батерији да помаже напад VI пука, а Команданту пука стављена су на расположење и два брдска топа. Око 8 ч. отпочели су дејство 8. батерија и вод брдске артилерије. Најјаче дејство наше артилерије било је од подне до 14 ч. У 14 ч. приметило се код непријатеља делимично напуштање ровова. Командант пука одмах је наредио јуриш. Овај је извршен са јединственим налетом, и 2. батаљон је без и једног метка заузео не само предњи ров непријатељски, већ и гребен Конатичког Виса заробивши 548 непријатељских војника из 11. пука. На Осретку Командант пука је издао заповест за гоњење које је отпочело у 15 ч. 15. Претходница је стигла у с. Вранић у 19 ч. 30. Одатле је кренута у 20 ч. 30 и избила на Јасеновац где се задржала. Њена предња трупа избила је на Гаћановац.

Код непријатеља се виделе две ватре: једна у правцу Мељака, а друга у правцу М. Моштанице. То су били непријатељски биваци. Командант пука упутио је у извиђање ка Мељаку мајора Бугарског, а ка М. Моштаници резервног капетана Марјановића. Резултати извиђања нису били никакви; Командант пука у току ноћи није добио ни један извештај. Овим је била пропуштена прилика да се непријатељ, који је био јако поколебан, у току ноћи нападне и потпуно растроји и зароби.

По подацима добијеним сутрадан од заробљеника, на правцу ове наше колоне отступала је непријатељска 39. дивизија, која је заноћила са једним пуком пешадије (три ба-

таљона), две батерије и једним ескадроном коњице на Липику (к. 194); у М. Моштаници је био један батаљон, батерија и ескадрон а главна колона са комором код Баричке механе.

Артилерија. 1. дрински артилериски дивизион имао је задатак да помаже напад леве колоне. Крећући се по рђаву путу Дивизион је стигао на положај између Степојевачког друма и р. Лукавице у време, када је непријатељ већ отпочео отступање испред леве колоне, стога му је издана заповест да се одмах крене у гоњење ка Мељаку. У 2 ч. 30 новембра Дивизион је стигао у Вранић и ту се задржао.

3. моравски артилериски дивизион (8. моравска батерија) дејствовао је на фронту Степојевачком и успешно помагао напад V и VI прекобројног пука; 9. батерија остала је у позадини јер није имала муниције; 5. тимочка батерија поставила се у 7 ч. на косу источно од с. Црљенац. Помагање напада наше пешадије вршено је трима батеријама: 8. моравском, 5. тимочком и 1. коњичком. Помагање је било врло добро, и непријатељ је просто артилериском ватром био приморан на повлачење. У 14 ч. све три ове батерије кренуле су се у гоњење са претходницом. Око 1 час 30 новембра 8. батерија заустављена је на Путиној Бари, где је преноћила, 5. тимочка батерија стигла је око 2 часа 30 новембра у висину с. Вранића и ту заноћила, а брдски артилериски вод био је у саставу леве колоне.

3. КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА.

У 0 ч. 45 а под ОБр. 3478 од Команданта III армије добијена је заповест чија је садржина изложена на стр. 747.

На основу ове заповести *Командант Коњичке дивизије у 5 ч. 15, под ОБр. 2360, издао је својим трупама овакву заповест*:

»Трупе I Армије заузеле су линију Осладић — Јаутина — Близоњски висови, и гоне непријатеља даље.

»II Армија је избила на линију: Велико поље — Пајшума — Бећарски лаз; а трупе Одбране Београда заузеле су линију: Влашко брдо — Липа и Стража, и подишле су Крајковој бари.

»Трупе III Армије избиле су на линију: Степојевачка коса — Вртаче (к. 182).

»Према овоме напад и гоњење извршити што енергич-

није, те да се непријатељу онемогући утврђење Београда и долазак појачања.

»*Наређујем:*

I-ва Бригада продужиће рад у духу јучерањег задатка тим, да упути један извиђачки ескадрон правцем Степојевац Мељак, па лево до Тимочке дивизије II поз., која гони правцем Уб — Обреновац, са којом ухватити и одржавати везу.

»*2-га Бригада* са батеријом остаје у општој резерви с тим,да упути један извиђачки ескадрон правцем Степојевац — Београд. Рејон извиђања десно линија Барајево — Цветков гроб — Рушањ, а лево ухватити везу са 1-ом бригадом.

»*Четнички одред* кретаће се правцем за 1-ом бригадом и служи јој као ослонац, са којом ће одржавати везу.

»Извешћа ми слати што чешће, а у 10, 13 и 16 ч. неизостављно известити ме о линији, докле су допрли извиђачки делови, а докле главнина.

»Гоњење вршити најенергичније, без обзира на жртве и замор коња.

»Штаб дивизије биће у прво време у с. Вреоцима, а за доцније наредиће се.

»Командант 1-ве бригаде известиће ме, има ли непријатеља на Мислођинским положајима, и колики је.«

По добијеној заповести Командант 1. бригаде користећи маглу, кренуо се без батерије и возова од Црљенца преко Цветовца на Пољане и даље ка Конатици и к. 225 у циљу извршења свог задатка, наслањајући се на VI прекобројни пук који је био развијен према Брекињи на левој обали р. Бељанице.

Непријатељ је још држао Степојевачку Косу и к. 147 у својим рукама.

Газећи баруштине и мочар, у колони по један, 1. бригада са великим тешкоћама прешла је оба крака р. Лукавице и избила код северних кућа с. Цветовца. Око 12 ч. поново је прешла на десну обалу р. Лукавице код Пољане и дошла до р. Бељанице према Брекињи. Пошто је у то доба VI прекобројни пук био спреман за напад на к. 147, а како је непријатељ са слаба три батаљона држао линију Бељевина — Конатица и слабим деловима газове на Бељаници, Командант 1. бригаде предузео је напад Бригадом и Четничким одредом и око 13 ч. овладао газовима на Бељаници.

Нападнут с фронта трупама Комбиноване дивизије, а ослањајући се с бока на јаку коњичку снагу, чије је дејство претило да му отсече отступницу, непријатељ се почео повлачити гребеном у правцу Брекиње и Конатице, јер је к. 147 већ била у нашим рукама. Командант 1. бригаде форсирао је прелаз на газовима Бељанице, предузео напад у бок непријатеља који се повлачио ка Конатици, и снажним налетом и јуришем приморао га делом на предају, а већим делом на отступање у крајњем нереду ка Разбигузу који је био поседнут непријатељском пешадијом. Да се не би дало времена непријатељу да се утврди и уреди, одмах је наређено најенергичније гоњење у правцу Бељевина — Конатица — Благоја Конак — Мислођински Раскрс. У 16 ч. 1. бригада потпуно је овладала левом обалом р. Марице. Конатички положаји били су у нашим рукама, са предњим деловима на Разбигузу.

У 13 ч. 30 Командант III армије доставио је ову заповест:

»Непријатељ под притиском јаке пешадиске и артилериске ватре одступа са Степојевачких положаја и Брекиње. Због тога што је покрет долином Колубаре тешко изводљив, наређујем, да Коњичка бригада из Вреоца одмах крене друмом ка Степојевцу ради гоњења непријатеља. Коњичка бригада да дође у висину резерве Комбиноване дивизије — II Прекобројног пука, па одатле у згодном моменту да предузме гоњење.«

На основу ове заповести Командант Коњичке дивизије у 14 ч. 45 наредио је Команданту 2. бригаде да упути један пук у гоњење правцем Степојевац — Мељак — Београд.

У 14 ч. 40 од Команданта III армије добијена је оваква заповест: »Одмах у касу наступајте преко Степојевца у гоњење непријатеља ка Мељаку. Старајте се, да не дате непријатељу времена да се заустави данас на Прогону или Мељаку. За то без престанка наступајте и гоните га ватром ваших топова, где год се заустави. Истакните се испред пешадије. Коњичка бригада с левог крила наступаће преко Конатице и даље на М. Моштаницу.«

Према овоме Командант дивизије у 15 ч. наредио је Команданту 2. бригаде да са својом бригадом предузме гоњење друмом Степојевац — Мељак и даље ка Београду. Командант 2. бригаде одмах је предузео гоњење и код Прогона дошао у контакт с непријатељем (који је отступао ка Бео-

граду) заробљавајући његове слабе заштитне делове. У то време око 16 часова 1. бригада успешно је гонила непријатеља и стигла до Благоја Конака. Непријатељ се држао код Дражевског гробља, али услед дејства Бригаде с фронта и два ескадрона са митраљеским одељењем с бока (са к. 165), непријатељ је у нереду отступио ка Раскрсу. Бригада је у касу наступала за непријатељем (52. регимента и митраљеско одељење) не дајући му ни мало времена да се прикупи и уреди, те да задржи у својим рукама Мислођинске положаје, као крајну деснокрилну тачку одбранбене линије Београда, што би било од значаја за наше операције.

У овом циљу два ескадрона са митраљеским одељењем убрзаним покретом Јовановчком Косом изашли су на пут, и како је био мрак, потпуно су затворили правац непријатељу за чијим леђима је надирала цела бригада. Јуришањем с фронта и зачеља и дејством ватре митраљеза 52. регимента је била уништена. Том приликом је заробљено: 8 официра; 300 подофицира, каплара и редова; цело митраљеско одељење, једна пољска кујна и много пушака и муниције. Остатак регименте распрштао се по шумама и јаругама. Мислођински положаји били су у нашим рукама у 18 ч. 30.

Дивизија је заноћила у оваквом положају:

1. бригада са Четничким одредом на Мислођинским положајима са два ескадрона за везу: један у селу Баричу где је ухваћена веза са Тимочком дивизијом II поз., и један ескадрон на Врх, Бошњаку к. 251 где је ухваћена веза са VI пешкобројним пуком. *2.бригада* код Мељака, у додиру с непријатељем који је држао линију Липак — Мељак.

Губици: погинуло 2 редова и 13 коња; рањено 5 редова и 3 коња; нестао један редов.

Заробљено: 8 официра и 400 војника; митраљеско одељење 52. регименте; једна пољска кујна и много пушака.

4. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Овога дана коњички дивизион са четом пешадије заузео је Обреновац. Непријатељ је у Обреновцу порушио све мостове, а по исказу мештана, непријатељ је порушио све мостове и на Колубари и Тамнави према Мислођину и Дражевцу.

Услед нејасне ситуације, немања мостовог трена, а и што се дан ближио крају, *Командант дивизије издао је заповест:*

а. Да се коњица са придодатом четом заустави у Обреновцу, и да извиђа у правцу Забрежја и Скеле;

б. Да се предузме извиђање преко Тамнаве и Колубаре;

в. Да се претходница заустави на линији Пескови — Каразноћ; а главнина код шиљине механе.

Сутра ће се продужити покрет за Обреновац.

5. МОРАВСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Свог дана Дивизија је предузела покрет из Ваљева ка Лазаревцу. Због непознате ситуације према Убу и Обреновцу, као и због немања поузданих података о мостовима на Колубари, Командант дивизије упутио је само коњицу и пешадију преко Белог Брода, а артилерију и возове преко Дивачког моста и Жупањца. У вече је Дивизија овако заноћила: пешадија у Непричави и Словцу; Коњички ескадрон у Непричави; Штаб дивизије у Словцу; Крупов дивизион у Врачевићу, а Шнајдеров дивизион и Пионирски полубатаљон у Д. Топлици; Колонска комора у Мионици.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ III АРМИЈЕ ЗА 29 НОВЕМБАР.

У ситуацији код Армије није наступио никакав важан моменат који би утицао на њену промену. Армија је предузела гоњење непријатеља у духу директиве Врховне команде.

У тактичком погледу може се замерити да је рад код дивизија био спор. Дивизије сем тога не одржавају чврсту међусобну везу и често се дешава да нису ни приближно на истој висини. Услед тога је морало бити сачекивања и уравњавања, па према томе и губитка у времену. Нема јединства у акцији. Тако на пр. десно крило Комбиноване дивизије на десној страни п. Опарне у 13 ч. било је заостало за неких 1—1½ км. иза левог крила Дринске дивизије II поз. Међутим према личном осматрању Начелника ђенералштаба Дринске дивизије II поз. у том времену код Комбиноване дивизије није било борбе. Стога је непријатељ и могао на коси између п. Опарне и Бабиног Потока, неангажован и непритиснут јако с фронта, бочном ватром тући лево крило Дринске ди-

визије II поз. и знатно кочити његов рад у подилажењу ка Лесковцу.

Дивизије у армији, колоне у дивизији, ит.д. морају одржавати чврсту међусобну везу и стално бити бар приближно на једној висини ради непрекидности у својој акцији, и ради узајамног потпомагања на време, када то прилике затраже. Унутарње јединство у акцији није дакле било у довољној мери обезбеђено, и зато је рад морао бити спор и без везе, а то се противи начелима гоњења. Код Комбиноване дивизије, поред спорог напредовања, владала је још и необавештеност о непријатељу и његовом стању. Тако је ноћу 29/30 новембра пропуштен моменат за један изненадан и по свој прилици успешан ноћни напад на деморалисаног и растројеног непријатеља који је заноћио код Мељака и М. Моштанице.

ГЛАВА XIX.

30 новембар.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

У току дана од појединих команданата армија Врховна команда добила је ове извештаје:

Од Команданта Одбране Београда.

а. *У 8 ч. под ОБр. 821*: »Ноћас је целу ноћ вођена огорчена борба на делу фронта од Липе до Крајкове баре. Непријатељ је на Крајковој бари, к. 304 и к. 303 успео, да се преко ноћ одржи, али Командант Моравске дивизије I поз. јавља, да наше трупе постепено избијају на непријатељски положај. Непријатељ је ноћас два пута вршио контранапад на к. 305, али је оба пута био одбијен. Јутрос у 6 ч. 30 непријатељ је успео, да поврати поменуту коту, коју наше трупе сада поново нападају. Тако исто непријатељ је ноћас нападао са Липе на наше трупе на Стражи (к. 292), али тај напад није успео. Од јутрос наше трупе од М. Иванче и са Страже (к. 292) нападају на Липу. На путу ка Авали и ка Врчину примећено је кретање Колонске коморе, која се удаљавала од непријатељских положаја. Заробљен један официр и 100 војника.«

6. *У 22 ч. 30 под ОБр. 841:* »Трупе Одбране Београда јутрос су продужиле борбу, која се водила преко целе ноћи на јуришном одстојању, нападајући непријатеља на линији: Ковиона — Крајкова бара.

»Општа резерва, ојачана са два батаљона из десне колоне, успела је да изврши пробој непријатељског центра између Ковионе и Крајкове баре, заузимањем Липе на јуриш, а затим је, уз енергично садејство десног крила леве колоне, које је наступало преко Селишта, продрла ка механи Трешњи, у бок и позадину непријатељским трупама на Ковиони. Резултат овога пробоја и дејство преко Липе и Селишта, у паничном бегству напуштање Ковионе, бежећи у највећем нереду и густим гомилама ка Авали. Непријатељска артилерија је са Ковионе у главном одступила.

»После кратког времена цела лева колона под врло јаком ватром непријатељских пешадиских делова, који су на Ковиони покушали заштићавање повлачења својих трупа, заузела је Ковиону, где је заробљено један и по батаљон. По том је настало заробљавање већих и мањих непријатељских група војника.

»За време док су наше трупе са Липе надирале ка механи Трешњи, и са Селишта ка к. 390 на Ковиони, наша артилерија са Липе тукла је непријатељске трупе за време њиховог повлачења, те се тиме још више повећавао неред у повлачењу.

»После извршеног пробоја непријатељског центра, десна колона повила је се левим крилом, и борбом прса у прса са бомбама заузимала је ров по ров, тачку по тачку, докле није овладала Крајковом баром. Овде је непријатељ одбачен у највећем нереду и са огромним губицима. Непријатељска артилерија на прихватним положајима покушавала је да заштити повлачење непријатељских трупа, како са Ковионе, тако и са Крајкове баре, али њено дејство није зауставило наше трупе које су енергично и у стопу гониле непријатеља. Главна снага наших трупа достигла је на линију: Крајкова бара — к. 297 (северно од механе Трешње). Предњи делови десне колоне гоне непријатеља ка Лозовичком брду, а предњи делови леве колоне у своме надирању прешли су вечерас гробље (к. 312) на путу за Авалу.

»Држање наших трупа похвално је. Заробљен је велики

број непријатељских војника и извесан број официра. Заплењено је: 6 митраљеза; већа количина пешадиске и артилериске муниције; велики број пушака, које су непријатељски војници у бегству побацали. Губици код непријатеља су огромни, али су и код нас знатни.

»По исказу заробљених официра од Ковионе па даље ка Дунаву бранио је 17 Комбиновани корпус од три дивизије, под командом ђенерала Рихарда Крауса; а од Парцанског виса па до Саве 8 Корпус. Они тврде да им је говорено, да ће се на положајима одакле они сада одступају задржати најмање месец дана, те су се зато добро и утврдили. Израђено је много утврђења и земуница. По свему изгледа, да су положаји спремани за упорну одбрану. Непријатељ се бранио очајно.«

Од Команданта II армије:

а. *У 1 ч. 35 под ОБр. 4552* добијен је извештај раније већ изложен на стр. 734.

б. *У 1 ч. 35 под ОБр. 4555:* »Непријатељ се зауставио на линији: Вис (к. 418) — Подвис — Рт — јужни део Погледа (к. 267), заузети предњи ровови непријатељски. 30 овог месеца армија продужава наступање и гоњење непријатеља и то:

»1) *Шумадиска дивизија I поз.* пошто овлада Погледом, наступа преко Барајева, да овлада одсеком: Радионица — Драгановац.

»2) *Обреновачки одред* правцем: Гукавац — Танки рт — Треник.

»3) *Тимочка дивизија I поз.* главном снагом преко Сушевице да овлада одсеком: Љута страна — к. 381 — к. 353 — Чевер брдо; а једном колоном преко Равног гаја на Ковиону. Почетак наступања у 8 ч.«

в. *У 11 ч. 45 под ОБр. 4561:* »Командант Тимочке дивизије I поз. јавља: данас у 11 ч. 30 непријатељ са Ковионе — Вис — Љута страна одступа, и то са Ковионе Крагујевачким друмом, а део са линије Вис — Љута страна преко Стражевице ка Петровом гробу. Колона ове дивизије наступа за непријатељем.«

г. *У 13 ч. 30 под ОБр. 4563:* »Командант Шумадиске дивизије I поз. јавља: Командант леве колоне ове дивизије у 8 ч. 45 јутрос извештава: у 8 ч. виде се са Погледа јаке не-

пријатељске колоне пешадије и читаве батерије, које одступају од Мељака ка Петровом гробу; а тако исто гребеном преко Драгановца, Шибовитог рта и даље гребеном одступа колонама; виде се две батерије које одступају косом.«

Од Команданта III армије:

а. *У 10 ч. 35 под ОБр. 3524:* »У току јучерањег дана *I-ва Коњичка бригада* садејствовала је у нападу на Конатичке положаје. Пошто је напад успео и непријатељ са тих положаја одступио ка Мислођину, бригада је гонила. Јачина непријатеља била је: један пешадиски пук (52) и одељење митраљеза. Бригада је стигла ову непријатељску снагу код Мислођина, и у борби од 5. ч. 15 до 6 ч., напавши непријатеља с бока и са чела, потпуно га је растројила и заробила 300—400 војника, одељење митраљеза, много пушака и разне спреме. Остатак 52 Пука бежао је у нереду на све стране. У главноме непријатељ бежи ка Сави да се спасе (а не ка Београду). Бригади је наређено да гони и преко ноћи све до Саве.

»*2-га Коњичка бригада* гонила је непријатеља друмом: Степојевац — Мељак и у 16 ч. избила је на Прогон и продужила гоњење даље и ноћу, док не дође у везу са трупама Дринске дивизије II поз. на Цветковом гробу. Пред овом бригадом непријатељ у главноме одступа друмом ка Београду. Бригада је јавила, да су у 15 ч. два непријатељска пешадиска пука и једна бригада одступили преко Парлога. Бригада је заробила: 4 официра и око 100 војника из 4-ог Ландверског пука, 11-ог и 91-ог Пешадиског пука.

»*Коњичка дивизија,* пошто је савладала непријатељски отпор на линији: Степојевац — Конатица, уз садејство 1-ве коњичке бригаде, предузела је гоњење у 22 ч. 30 у вече одлазила је Мељаку с намером, да се преко ноћи дочепа Мељака и данас продужи гоњење. По исказу заробљеника 78 Пук је синоћ у 19 ч. добио наређење, да се из Бањевца повуче на Мељак. У Бањевцу су виђени војници из 51-ог и 91-ог Пука.

»*Дринска дивизија II поз.,* пошто је савладала упоран непријатељски отпор код с. Лесковца и Борка, предузела је гоњење са линије: Вис (к. 259) — Божидаревац. Дивизија је продужила гоњење у 6 ч. 30. ов. месеца у правцу Рушња.

»У току јучерање борбе ова је дивизија заробила: 6 официра и око 500 војника из 102 и 91 Пука заједничке војске

и из 4 Ландштурмског пука. У рову заплењен један потпуно исправан митраљез.

»*Командант Тимочке дивизије II поз.* јавља, да је Скела заузета и да је тамо стигло и једно одељење из 17 Пука (јуче по подне). На Мислођинском вису — Кику било је непријатељске артилерије и један батаљон пешадије.

»Наређено је, да *Моравска дивизија II поз.* са пешадиским деловима дође данас до с. Црљенци, а са артилеријом и возовима у околину Лазаревца.«

б. *У 13 ч. 45 под ОБр. 3527:* »Комбинована дивизија заузела је данас (30 новембра) у 9 ч. к. 275, а Цветков гроб у 11 ч., где је ухваћена веза са Дринском дивизијом II поз. У 11 ч. примећена је једна колона у покрету од Карауле ка Петровом гробу. У подне упућује се главнина правцем: Жуто брдо — Ужичка међа к. 208 (Петлово брдо).«

Пробојем непријатељског фронта код Липе и Страже (к. 292) на фронту Крајкова Бара — Ковиона настао је нов обрт у општој ситуацији, у нашу корист. На основу ове ситуације, наша Врховна команда издала је нову директиву армијама за даље гоњење ка Београду, која је продужење и завршни део директиве Врховне команде ОБр. 7949[1] од 27. ов. месеца.

Ова нова директива издана је данас у 15 ч. 30 под ОБр. 8074, а њена садржина гласи:

»*Команданту II Армије,*
Команданту III Армије,
Команданту Одбране Београда.

»За даље гоњење у духу директиве ОБр. 7949 наређујем:

»1) *II Армија* левим крилом потпомаже III Армију у заузимању Карауле и Петровог гроба, а после се пребацује на десну обалу Топчидерске р. Остале трупе II Армије пребациће се одмах на десну обалу Топчидерске р.

»Правац гоњења: Пут Ковиона — Београд, а зона ширења источно: с. Врчин — Врчинска р. — Кумодраж; западно: Топчидерска р.

»2) *III Армија* правац гоњења пут Сремчица — Железник — Београд; а зона ширења источно: Топчидерска р.; а западно Сава.

---

[1] Стр. 654, 655 и 656.

»3) *Трупе Одбране Београда* правац гоњења: Крајкова бара — Изворић — Мостине — пут за Београд.

Зона ширења десно: Дунав; а западно: Врчин — Врчинска р. — Стражара.

»4) Гоњење непријатеља вршити што енергичније, те му не дати заустављање на позадњој одбранбеној линији, и допринети му што веће растројство.

»5) Наређено је, да се код станице Раљске образује слагалиште хране за снабдевање II Армије и трупа Одбране Београда.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 30 НОВЕМБАР.

Овога дана пре подне наступио је један пресудно важан моменат у нашим операцијама, а то је *пробој непријатељског фронта* код Липе и Страже (к. 292) на фронту Одоране Београда: Крајкова Бара — Ковиона. Падом линије Крајкова Бара — Стража (к. 292) — Липа — Ковиона постаје беспредметан даљи отпор непријатеља на простору између Топчидерске Реке и Саве на линији: Сава — М. Моштаница — Мељак — Драгановац — Топчидерска Река. Према томе падом линије Крајкова Бара — Ковиона — Драгановац — Мељак — Сава Београд је у стратегиском смислу пао у наше руке, а и битка на Колубари у стратегиском смислу је већ задобијена у нашу корист. Сада још остаје само тактичка одбрана Београда која ће трајати релативно врло кратко време, јер су трупе непријатељске V армије ђенерала Франка, које бране Београд, потпуно деморалисане и у расулу, те је стога сваки озбиљнији отпор искључен. Преокрет у ситуацији у корист непријатеља могао би једино наступити брзим доласком знатних и свежих непријатељских појачања, што је врло мало вероватно, када то већ досада није било. Због тога од наше стране треба одмах предузети гоњење непријатеља ка Београду са највећом силином и енергијом, дању и ноћу, те му не дати маха ни времена ма за какав отпор, и потпуно довршити његово уништење и заробљавање. Ово у толико пре, што је непријатељ за својим леђима имао да прелази врло озбиљну препону р. Саву, а по обавештењу, са мало мостова за прелаз на леву обалу.

Наша Врховна команда, схватајући правилно ситуацију, одмах је по пробоју фронта издала армијама директиву за гоњење ка Београду ради што бржег ослобођења његовог, јер ослобођење Београда, битка на Колубари биће у целини својој потпуно задобијена и триумфално завршена у нашу корист.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА.

А. ОДБРАНА БЕОГРАДА.

Рад Одбране Београда.

Рад леве колоне. Ова је колона нападала на Ковиону и на Селиште. Два батаљона 7. пука III поз. кренули су се гребеном Лисник — Селиште у исто време када и трупе које су нападале Липу и Пландиште. Али њихово наступање било је доста споро због погрешке једног команданта батаљона који је био узео погрешан правац. Један од ова два батаљона продужио је наступање ка Селишту, а други се окренуо ка к. 390 на Ковиони.

18. пешадиски пук I поз. и батаљон 19. кадровског пука, који су били на левом крилу леве колоне и на веома блиској даљини од непријатељских ровова, сачекали су да изађе на исту висину онај батаљон 7. пука III поз. који је наступао ка к. 390 на Ковиони, па су са њим заједно предузели у 10 ч. 30 општи напад на непријатељске делове који су заостали на Ковиони.

Око 11 ч. избили су на к. 390, где им се предало 1500 непријатељских војника који нису успели да побегну кад и остале њихове трупе. Батаљон пак 7. пука III поз., који је наступао ка Селишту, не наишавши ни на какав отпор, јер је непријатељ одатле пре његовог доласка отступио, продужио је наступање ка механи Трешњи.

На тај начин напори управљени на то да се заузме Липа и тиме да се изврши пробој непријатељског центра најзад су крунисани успехом. Последица тога била је та, да су непријатељске трупе на Ковиони у највећој журби и нереду отступиле са Ковионе Београдским друмом, што је повукло за собом и бекство непријатељских трупа са Равног Гаја и Парцанског Виса, долином Топчидерске Реке.

У даљем наступању трупе леве колоне свиле су се на

Београдском друму у маршевску колону, и пред мрак су се зауставиле на к. 291, где су преноћиле под заштитом 15. пука I поз. који је образовао претстражу. Овај пук са 2. дринском брзометном батеријом, наступајући од Липе преко Пландишта и к. 275, избио је на друм код к. 318 и к. 297, и даље је продужио гоњење непријатеља ка Авали. Непријатељ није нигде давао отпора, сем код Степашиновца (к. 312), али га је чеони батаљон 15. пука енергичним нападом брзо принудио на повлачење и гонио га у стопу све до Авале. Овај батаљон се зауставио у 18 ч. на 600 м. испред Авале, а остала два батаљона и 2. дринска брзометна батерија на Степашиновцу.

Рад десне колоне. Код десне колоне ноћ је била веома бурна. 1. и 16. пук, налазећи се на веома блиској даљини од непријатељских ровова, водили су и даље, после неуспелог јуриша, борбу ватром. Делови 3. пука, који су заузели к. 305, пошто нису били у тесној вези са 1. пуком, трпели су врло јаку пешадиску и артилериску ватру на свом десном боку. Непријатељ је појачаном снагом три пута нападао к. 305 да би је повратио, али је сва три пута био одбијен, и наше су се трупе одржале на тој коти све до 6 ч. 30 изјутра. Па ни она друга два батаљона 3. пешадиског пука фронтом према Липи нису остали на миру, јер је и њих непријатељ те ноћи напао, и већ је био успео да им потисне две чете које су биле истурене унапред.

Овим нападима, у вези са великим губицима од непријатељске ватре, 3. пешадиски пук који је имао да издржи напад са две стране запао је у велику опасност. 1. пук налазио се на 200 м. испред к. 303 и виса западно од ове коте, те са њим није могао одржавати јаку тактичку везу, а 15. пук I поз. испред М. Иванче био је далеко да би могао изјавити свој утицај на догађаје који су се одигравали на правцу Липа — Стража.

Командант десне колоне наредио је у 3 ч. изјутра Команданту 3. пука, да до зоре заузме к. 303, а Команданту Одбране Београда послао је овај извештај: »По извештају Команданта 3 Пука, његово десно крило избило је на к. 305, а лево крило подишло је Липи на врло блиску даљину. 15 Пук I поз. још је далеко од непријатељских ровова, и лево крило 3 Пука изложено је врло јакој бочној ватри. Услед

тога молим да се нареди 15 Пуку да изврши свој задатак, т. ј. да заузме Липу, или бар да изађе на висину левог крила 3 Пука, јер ће без тога, чим се сване, ово крило бити у критичној ситуацији.«

Команданту 15. пука наређено је да предузме одмах напад у смислу раније датог му наређења. И он је, користећи се мраком, примакао Пук на неколико стотина метара од непријатељских ровова, што је утицало да је непријатељ прекинуо напад на она два батаљона 3. пука на коси Липа — Стража, и повратио се на Липу. У исто време упутио је један свој батаљон на косу Липа — Стража да ојача она два батаљона 3. пука на тој коси, како му је то наређено из штаба Одбране Београда.

1. пешадиски пук, који је нападом на к. 303 требало да олакша оним деловима 3. пука који су се налазили на к. 305, успео је да се до 6 ч. изјутра понова приближи непријатељским роововима на 50—60 м. Али је непријатељ концентричним нападом у 6 ч. 30 одбацио делове 3. пука са к. 305. После тога, Командант десне колоне наредио је да се поново предузме напад на целој линији, али се непријатељ упорно, управо очајнички бранио, те нашим трупама све до подне није пошло за руком да га истерају из ровова на к. 305, к. 303 и к. 304.

Трупе одређене за напад на Липу кренуле су се у 7 ч. јутра, и то: два батаљона 3. пука и један батаљон 15. пука косом Стража — Липа, две чете 15. пука косом М. Иванча — Липа и 1½ батаљон 15. пука јаругом потока Малог Бучја. Један пак батаљон 7. пука III поз. који је заноћио на коси Цидовац упутио се ка Пландишту за садејство овоме нападу. Брзометна и Дебанжова батерија на северозападној ивици М. Иванче потпомагале су овај напад јаком ватром у коме је суделовала и левокрилна батерија десне колоне на Рајчем Брду. Три батаљона на коси Липа — Стража и батаљон 7. пука III поз. на Цидовцу, изгледа да су привукли главну пажњу непријатељеву, јер су трпели врло велике губитке од његове ватре. Батаљон 7. пука на Цидовцу, када се у 9 ч. примакао Пландишту, имао је да издржи један контранапад који је, уз припомоћ једног дела 15. пука I поз. из јаруге потока М. Бучја, био одбијен. Чим је овај напад био одбијен, примећено је колебање код непријатеља на Липи

одакле је почео да извлачи своју артилерију. Свим колебањем користиле су се трупе 15. пешадиског пука I поз., које су наступале јаругом п. М. Бучје и косом М. Иванча — Липа, те су убрзале покрет и на јуриш заузеле ову тачку. Истовремено батаљон 7. пука III поз. јуришем заузео је Пландиште. У моменту када су наше трупе избиле на Липу и Пландиште, а то је било око 9 ч. 45, примећено је да је непријатељ отпочео у највећем нереду и у густим масама да отступа са Ковионе друмом ка Авали и да његова артилерија јури у галопу тим друмом. Чим је о овоме добијен извештај, наређено је Команданту 15. пука I поз. да се са Липе предузме енергично гоњење ка механи Трешњи.

До 10 ч. 30 трупе су се прикупиле на Липи и Пландишту, одакле су предузеле гоњење непријатеља у два правца: једним батаљоном 15. пука и батаљоном 7. пука III поз. правцем ка механи Трешњи, а са два батаљона 15. пука преко к. 275 на к. 297. Артилерија која се са северозападне ивице М. Иванче кренула за Липу продужила је кретање ка механи Трешњи, пошто су непријатељске трупе које отступају већ изашле из њенога домашаја. Два батаљона 3. пука, на захтев Команданта десне колоне, остали су на Липи.

У 12 ч. 40 наше су трупе извршиле снажан јуриш целим фронтом и заузеле к. 305, к. 303 и к. 304. Оно што се од непријатеља није предало, распрштало се у највећем нереду низ јаруге ка с. Врчину. У то доба непријатељ је напустио своје ровове на Крајковој Бари (к. 296) и на Изворићу и повукао се делом ка Болечу а делом ка с. Врчину. Још само на Ћелиској страни и на Мостинама остало је нешто непријатељских трупа, али су и оне још истог дана увече биле принуђене да напусте ове тачке.

По заузећу положаја к. 305, к. 303, к. 304 десна колона прикупила се на њему и ту преноћила, али је упутила 2½ батаљона 2. пешадиског пука са два топа правцем преко Изворића ка Лозовичком Брду. Коњички пук је упућен ка с. Лештанима.

Десна побочница која се у очи тога дана привукла на Лупоглав са две батерије са Маторца отпочела је у 15 ч. напад на положај: Мостине — Пандурице — Звонце, на коме је био непријатељ јачине један батаљон, једна батерија и један митраљез, и успела је да до 21 ч. потпуно овлада овим поло-

жајем и потисне непријатеља ка Болечу.

Према изјави Команданта десне колоне (Моравска дивизија I поз.) и 15. пешадиског пука I поз. заснованој на исказу многих заробљеника, у борби према трупама Одбране Београда били су ови непријатељски пукови: 25. и 26. пучко усташки, 27., 28., 68., 74., 88., 92. и 94. пешадиски пук и 35. маршевски батаљон.

Резултат боја овога дана био је тај, да је непријатељ потпуно потучен, растројен и приморан да се спасава у дивљем бекству. Енергично гоњење, које је вршила Одбрана Београда са 15. пуком I поз. на челу у правцу ка Авали, приморало је и остале непријатељске трупе испред фронта II и III армије, да истога дана журно напусте своје положаје, па чак и положај Петров Гроб, и да се повуку ка Београду, те на тај начин да избегну опасност која им је грозила с левога бока.

Пораз непријатељев био је толики, да није било изгледа да ће он моћи дати ма какав озбиљнији отпор на положајима за непосредну одбрану Београда (тактичку одбрану), само ако с наше стране буде предузето енергично гоњење. По том поразу могло се осетити, да је ослобођење Београда питање само једног или два дана.

У 15 ч. 30 под ОБр. 8074 добијена је из Врховне команде директива[1] за продужење гоњења ка Београду у циљу његовог ослобођења.

На основу ове директиве трупе Одбране Београда имале су ради даљег гоњења непријатеља ка Београду да скрену са свог досадањег правца, и да наступају зоном ограниченом с једне стране Дунавом, а с друге стране Врчинском Реком остављајући београдски друм II армији.

Ради даљег гоњења непријатеља у духу добијене директиве, *Командант Одбране Београда у 19 ч. 30, под ОБр. 832, издао је својим трупама овакву заповест:*

»Трупе одбране Београда, пошто су данас пре подне пробиле центар непријатељског положаја Ковиона — Крајкова бара, разбиле су непријатеља на поменутом положају, и данас по подне стигле су на линију Крајкова бара — к. 297 (испред механе Трешње). Предњи делови десне колоне гоне

[1] На стр. 770 и 771.

непријатеља у правцу преко Ћелиске стране ка Лозовичком брду, а предњи делови леве колоне прешли су вечерас Гробље (к. 312) на путу за Авалу.

»Врховна команда под ОБр. 8074 наредила је, да се продужи гоњење непријатеља ка Београду и то: II Армија левим својим крилом потпомагаће напад III Армије на Караулу и Петров гроб, а са десним крилом пребациће се на десну обалу Топчидерске р.; трупе Одбране Београда гониће десно од II Армије, и њена зона граничиће се лево линијом: с. Врчин — Врчинска р. — Кумодраж.

»*Наређујем:*

»1) Да *коњички дивизион* Моравске дивизије I поз. продужи гоњење ка Стражари и Екмеклуку, и даље ка Београду. Фронт извиђања између Врчинске р. и Дунава.

»2) Да се образују *3 летећа одреда,* који ће најенергичније и у стопу гонити непријатеља, и онемогућити му, да се заустави и прикупи на каквом другом положају ради давања поновног отпора, и то:

»*Десни летећи одред* 2½ батаљона са два топа, који су већ упућени ка Лозовичком брду, да још ноћас продужи гоњење правцем преко Лозовичког брда, Болеча и Екмеклука и даље, докле год то буде могућно.

»*Средњи летећи одред:* два батаљона и два топа Моравске дивизије I поз., да се упуте такође још ноћас правцем преко Врчина, Кречана, Долова и даље, докле год буде могућно.

Леви летећи одред: 15 Пешадиски пук I поз. и Дринска пољска брзометна батерија, да се одмах још ноћас крене, и пошто пото и за најкраће време заузме Авалу, коју ће после предати десном крилу II Армије, када оно буде тамо стигло. На случај да непријатељ не буде давао јак отпор, овај ће одред без задржавања продужити гоњење ка Торлаку и даље, докле год буде могућно. Командант овог одреда помоћу нарочито одређених патрола спречиће међусобну тучу између наших трупа, када десно крило II Армије буде подишло Авали. Овај одред остаје и даље у саставу леве колоне.

»3) Да се остале трупе сутра 1 децембра у 7 ч. изјутра крену у гоњење двема колонама и то:

»*Десна колона* трупе досадање десне колоне, од Крај-

кове баре преко Ћелиске стране, Лозовичког брда и Болеча ка Ерином брду.

»*Лева колона*: трупе досадање леве колоне, од к. 297 правцем преко с. Врчина и Кречана, Лиснатог брда ка Стражари и Доловима.

»По један пук на зачељу обеју колона у случају борбе, сматраће се, да су на моме расположењу.

»*Примедба.* Командант леве колоне наредиће да се врате у састав свога пука она два батаљона 3 Пука I поз., који су учествовали у заузимању Липе и механе Трешње.

»4) *Десна побочница*: 15 Пешадиски пук III поз., једна брзометна и једна Дебанжова батерија, ући ће на Лозовичком брду у састав десне колоне.

»5) Колоне ће одржавати везу међусобом и са летећим одредима.

»6) Штаб Одбране Београда полази из с. Ђуринаца у 8 ч. јутра и кретаће се за левом колоном у с. Врчин.

»7) Слагалиште хране и муниције образоваће се у Раљи.«

Десни летећи одред који је иначе 30 новембра у вече наступао ка Лозовичком Брду, пошто је у 22 ч. заузео ову тачку, продужио је наступање и до зоре челом својим стигао на десну обалу р. Болечице, где се спојио са средњим летећим одредом упућеним преко Врчина. *Леви летећи одред* који је због своје удаљености примио заповест за гоњење тек у 1 ч. 15 после пола ноћи, кренуо се да заузме Авалу у 4 ч. изјутра, истовремено када је овој подилазило и десно крило II армије. Пошто Авала није била брањена, продужио је наступање друмом ка белопоточкој механи.

Остале трупе Одбране Београда користиле су ноћ између 30 новембра и 1 децембра за одмор и попуну муниције, и 1 децембра су предузеле гоњење за летећим одредима.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА ЗА 30 НОВЕМБАР.

Овога дана у операцијама трупа Одбране Београда десио се један веома важан, управо пресудан моменат за даље вођење операција. То је *пробој непријатељског фронта* код Липе и Страже на фронту Крајкова Бара — Ковиона. Овим пробојем постао је немогућ даљи отпор непријатеља на главној одбранбеној линији за одбрану Београда с југа, у

ширем — стратегиском смислу. Сада непријатељу остаје једино могућност непосредне одбране Београда у ужем — тактичком смислу.

Према овоме трупама Одбране Београда припада заслуга за данашњи велики успех којим је решена судбина Београда у нашу корист.

Организација гоњења непријатеља ка Београду по колонама могла се рационалније извести. Овде су у гоњењу лева и десна колона задржала исту формацију коју су имале и за време напада на положај Крајкова Бара — Ковиона. Међутим, према ситуацији код непријатеља и према земљишту, требало је формирати две колоне које би се кретале одређеним правцима заповешћу: десну колону јачу, леву слабију и резерву за десном колоном. Овакав би распоред био еластичнији и боље би одговарао приликама у опште.

Б. II АРМИЈА.

Рад Армије.

1. *Шумадиска дивизија I поз.* За извршење заповести Команданта армије ОБр. 4551[1] Командант Шумадиске дивизије наредио је:

а. Да обе нападне колоне још пре зоре изврше напад на Поглед (лева обала Дубоког Потока) тако, да би у свануће дефинитивно тај положај заузеле, а потом и да га утврде да би послужио као ослонац за даље наступање. На положају уредити колоне и попунити муницијом.

б. У 8 ч. предузети даље наступање, и то десном колоном правцем Поглед, западно од к. 320, Драгановац, а левом колоном правцем Врановац — Глумчево Брдо — Ненадовац.

в. По заузећу линије Драгановац — Ненадовац обе колоне продужиће даље напад ради заузећа положаја Шибовити Рт — Радионица држећи потребном снагом Драгановац.

г. Општа резерва да дође у прво време код к. 203, а потом у даљем наступању да се креће за левом колоном. једна батерија из резерве упућује се за ојачање леве колоне.

д. Шумадиски коњички пук продужава покрет правцем Божидаревац — Матејевац и даље друмом ка Цветковом Гробу.

---

[1] Стр. 733 и 734.

Услед изненадног и журног отступања непријатеља пред зору овога дана, обе колоне Шумадиске дивизије I поз. избиле су брзо на Поглед, и без отпора продужиле наступање одређеним правцима. Када је Командант армије око 10 ч. стигао на бојиште Шумадиске дивизије I поз. зауставио се на Погледу, а обе колоне са предњим деловима подилазиле су ка линији Драгановац — Глумчево Брдо. Непријатељ није давао нигде јачи отпор, већ је у највећој журби отступао ка Петровом Гробу. Тако исто непријатељ је отступао и испред Тимочке дивизије I поз. и Дринске дивизије II поз., а са Погледа се могло јасно посматрати напредовање тих дивизија. У подне су обе колоне већ избијале на линију Драгановац (к. 355) — Шибовити Рт (к. 332) — Радионица (к. 325).

У 12 ч. 15 под ОБр. 4562 Командант армије издиктирао је лично Команданту Шумадиске дивизије I поз. ову заповест:

»На основу телефонског наређења Врховне команде наређујем: да Шумадиска дивизија I поз. по заузећу Радионице помогне III Армији, да заузме Караулу и Петров гроб, а по извршењу овога, Шумадиска дивизија I поз. да се пребаци на десну обалу Топчидерске р. у правцу Пиносаве, и да продужи гоњење преко: Ресника — Раковачке шуме — Мајура и Дедиња, те да непријатеља баци на Саву. Десно ухватити везу са Тимочком дивизијом I поз., која ће гонити Крагујевачким друмом, а лево са трупама III Армије, које наступају левом обалом Топчидерске р.

»Гоњење продужити и у току ноћи и не заустављати га док се не заврши.

»О пријему наређења одговорити.«

Око 15 ч., уз припомоћ трупа Шумадиске дивизије I поз., заузет је Петров Гроб, и Шумадиска дивизија продужила је гоњење овако: *десна колона* правцем Радионица — Отавица — Пиносава — Бањичко Поље; *лева колона* правцем Рушањ — Орловац — Ресник — Мајур — Дедиње; Коњички пук долином Топчидерске Реке; *општа резерва* за левом колоном.

Ради уравнања колона и везе са суседним трупама, а пошто су трупе Дринске дивизије II поз. избиле испред трупа Шумадиске дивизије I поз. јер су по заузећу Петровог Гроба продужиле гоњење правцем преко Рушња за Ресник и Рако-

вицу, Командант Шумадиске дивизије I поз. наредио је да за ноћас главнине обеју колона дођу до линије Отавица — Рушањ, а њихове претходнице на линију Табориште — Орловац, па да зором најенергичније продуже покрет до крајњег циља Бањичко Поље — Дедиње.

У 23 ч. 50 под ОБр. 4571: Командант армије издао је Команданту Шумадиске дивизије I поз. ову заповест:

»По телефонском наређењу из Врховне команде, та дивизија се има у гоњењу зауставити и груписати на Топчидерском брду и Дедињу, а један пешадиски пук и једна батерија да уђу у варош Београд у касарну 7 Пука, где ће служити као посада Београда и за одржавање реда, поред Коњичке дивизије, која ће једина ући у Београд од свих осталих трупа.

»Трупе III Армије остаће на линији: Баново брдо — Кошутњак — Железник — Петлово брдо (к. 208); а Тимочка дивизија I поз. на Бањичком пољу.

»Изволеће командант одмах издати потребна наређења у овоме смислу, и постарати се, да се ово најтачније изврши; да се трупе одрже у руци, и да се сваком који није по наређењу послат, забрани улазак у Београд.

»Армиски штаб биће у Раљи са којим што пре успоставити телефонску везу. Армиско телеграфско одељење подиће телефонску линију до Солинске баре на Крагујевачком друму, где да се на њу веже та дивизија.«

2. *Обреновачки одред.* По заповести Команданта армије ОБр. 4551,[1] трупе Обреновачког одреда стигле су око 14 ч. без борбе на одређену им линију Танки Рт — Треник, где су се прикупиле и зауставиле.

У 13 ч. 5 под ОБр. 4562 Командант армије издао је Команданту Обреновачког одреда ову заповест:

»Останите и даље прикупљени са целим одредом на положају Танки рт — Треник. Одржавајте телефонску везу са армиским штабом у Сибници. Будите спремни за покрет и очекујте даље наређење.

»Ради оријентације саопштава вам се да:

»а) Шумадиска дивизија I поз. помаже III Армију за заузимање положаја: Караула — Петров гроб; а потом про-

---

[1] Стр. 733 и 734.

дужава гоњење правцем: Пиносава — Ресник — Мајур — Дедиње.

»б) Тимочка дивизија I поз. пребацује се код Рипња на Крагујевачки друм и њиме гони непријатеља правцем: Авала — Кумодраж — Бањичко поље — Београд.

»О пријему наређења одговорити.«

3. *Тимочка дивизија I поз.* Према заповести Команданта армије ОБр. 4551[1] Дивизија је предузела покрет у 8 ч. овако:

а. *Десна колона:* (20. пук I поз.) преко Равног Гаја противу непријатеља на Ковиони.

б. *Лева колона:* (15. пук I поз.) од Виса ка Љутој Страни да заузме овај положај и положај Џевер Брдо.

в. 13. пешадиски пук I поз. и 11. пук III поз. остали су привремено на Вису (к. 418), док се Ковиона не заузме, а онда да се оба пука крену за левом колоном.

г. Коњица је остала на левом крилу да одржава везу са Обреновачким одредом и да помаже левој колони у гоњењу. Једна батерија са Виса да потпомаже дејство 20. пука ка Ковиони, а друга са Виса да потпомаже леву колону. Батерије леве колоне да се поставе између Виса и Подвиса и дејствују у правцу Љуте Стране.

Хаубичка батерија од Змињака да дејствује противу Ковионе.

Око 10 ч., када је десна колона са Равног Гаја дејствовала у позадини Ковионе а лева колона достигла на к. 360, примећено је да непријатељ почиње отступати, и то са Ковионе крагујевачким друмом, а онај део на правцу Вис — Љута Страна преко Драгановца ка Петровом Гробу. Обе су колоне продужиле гоњење за непријатељем.

Око 10 ч. 45 непријатељски делови са Ковионе почели су у већем броју да отступају крагујевачким друмом и преко Џевер Брда. Видело се сем тога да трупе Одбране Београда наступају и приближују се са јужне стране непријатељским роововима на Ковиони.

У 11 ч. 5 Начелник штаба Тимочке дивизије I поз. извештава да непријатељ отступа са Ковионе и са правца Љута Страна преко Драгановца ка Петровом Гробу.

---

[1] Стр. 733 и 734

У 11 ч. упућена је десна колона да заузме Џавер Брдо и ту да чека даље наређење, а лева колона и коњица да заузму Љуту Страну. Артилерија десне колоне на Џевер Брдо. 13. пешадиски пук I поз. и 11. пук III поз. да остану привремено у резерви на Вису, а затим да се крећу иза леве колоне. Тешка артилерија да и даље остане где је.

У 12 ч. 30 под ОБр. 4562, Командант армије издао је Команданту Тимочке дивизије I поз. са Погледа ову заповест:

»На основу телефонског наређења Врховне команде наређујем: да Тимочка дивизија I поз. продужи гоњење непријатеља преко Рипња, где ће се пребацити на Крагујевачки друм, па Крагујевачким друмом преко Кумодража ка Београду тежећи, да непријатеља одбаци од Београда ка Дунаву. Рејон ширења источно: Врчин — Врчинска р. — Ђурђин гроб; западно: источна страна Пиносаве — Јајинци — Бањичко поље. Везати се лево са Шумадиском дивизијом I поз., која гони преко Ресника — Мајура и Дедиња, а десно са трупама Одбране Београда, на десној обали Врчинске р.

»Гоњење продужити и у току ноћи, и не заустављати се док се не заврши.

»О пријему наређења одговорити.«

Командант дивизије примио је ову заповест у 13 ч. 45. За њено извршење предузео је покрет Дивизијом овако:

Десна колона (20. пешадиски пук I поз. и две пољске брзометне батерије) правцем Џевер Брдо — Алуге — Клење — Солинска Бара — с. Зуце — к. 340 (Ђурђин Гроб).

Лева колона (14. пешадиски пук I поз. и две пољске брзометне батерије) правцем Рипањ — механа Дашчара — Кумодраж.

Општа резерва (13. пешадиски пук I поз., 11. пешадиски пук III поз. и један вод пољске брзометне артилерије) за левом колоном.

Тешка артилерија креће се крагујевачким друмом.

Колоне су наступале без јачег отпора од стране непријатеља који је журно отступао ка Авали и Торлаку. При крају дана десна колона успела је да дође до с. Зуца. Лева колона подишла је Авали. Око 22 ч. њена је претходница изненадила непријатељску заштитницу која је отступала са Ковионе, и после борбе од једнога сата потпуно је растројила и већим делом заробила 21. јегерски батаљон (заробивши и

Команданта батаљона) који се кретао од Пиносаве. Овим је борба овога дана завршена.

При крају дана Тимочка дивизија I поз. допрла је до линије Пиносава — коса југоисточно од Белог Потока.

У 23 ч. 50 под ОБр. 4571 Командант армије издао је Команданту Тимочке дивизије I поз. заповест која је изложена на стр. 781.

У 17 ч. 30 под Обр. 8074 добијена је директива Врховне команде чија је садржина изложена на стр. 770 и 771.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У 1 ч. 30 под ОБр. 4551 добијена је заповест Команданта армије, (в. на стр. 733 и 734) и према њој *Командант дивизије издао је трупама ову заповест:*

»*Десна колона* (20 Пешадиски пук I поз.) преко Равног Гаја дејствује противу непријатеља ка Ковиони.

»*Лева колона* (14 Пешадиски пук I поз.) наступа од Виса ка Љутој страни и заузима овај положај и положај Џевер брдо.

»*13 Пешадиски пук I поз. и 11 Пук III поз.* остаће привремено на Вису, докле Ковиону не заузму наше трупе, а потом се креће за левом колоном.

»*Коњица* остаје на левом крилу, одржава везу са Обреновачким одредом, и помаже левој колони у гоњењу.

»Једна батерија из 1-ог дивизиона (од оне две на Вису) потпомагаће дејство 20 Пука на Ковиону, а друга батерија са Виса потпомагаће леву колону. Батерије леве колоне (5 Тимочка и 3 Дунавска) похитаће да се поставе између Подвиса и Виса, и дејствују у правцу Љуте стране. Хаубичка батерија са Змињака дејствоваће противу Ковионе. Вод 1-ве батерије Тимочког артилериског пука, који је још способан за дејство, изаћиће на Вис.

»Покрет колона и рад почиње у 8 ч.«

Још око 4 ч. 30 примећено је да непријатељска ватра слаби у рововима код Шибовика, док је у рововима између овог положаја и Равног Гаја ватра била још јака.

Поводом овога предузето је јаче извиђање од стране наших трупа на Вису и северно од с. Парцана, а око 5 ч. и

напад којим се успело да се заузму непријатељски ровови код Шибовика, а доцније (око 6 и 6 ч. 30) и они између Шибовика и Равног Гаја. Непријатељ је отступио са Шибовика ка Љутој Страни, а из ровова источно од Шибовика ка Равном Гају и даље ка Ковиони.

Око 7 ч. 30 примећено је са Виса да непријатељски делови отступају са Ковионе крагујевачким друмом. На њих је отворила ватру једна батерија са Виса. Чим је ова батерија отворила ватру отпочела је дејствовати на Вис једна непријатељска артилериска група са к. 360 на правцу ка Љутој Страни, а друга са Ковионе на Змињак и Бећарски Лаз. Али после неколико минута обе групе престале су дејствовати.

У 8 ч. отпочео је покрет обе колоне, а око 10 ч. примећено је да непријатељ отпочиње отступање са оба правца, и то са Ковионе крагујевачким друмом, а део на правцу Вис — Љута Страна преко Драгановца ка Петровом Гробу. Обе су колоне продужиле гоњење за непријатељем. У ово време десна колона била је на Равном Гају (к. 355) и дејствовала је у позадину Ковионе, а лева колона је достигла к. 360 у правцу ка Љутој Страни. Око 10 ч. 45 непријатељски делови са Ковионе почели су у већем броју отступање крагујевачким друмом и преко Џевер Брда. Тада се видело да трупе Одбране Београда наступају и приближују се с јужне стране Ковионе.

У 11 ч. упућена је десна колона да заузме Џевер Брдо и да ту чека даље наређење, а лева колона и коњица да заузму Љуту Страну. Ту да ухвате везу са Шумадиском дивизијом I поз. и чекају даље наређење. Артилерија да оде на Џевер Брдо; 13. пук I поз. и 11. пук III поз. да остану привремено у резерви на Вису, затим да се крену за левом колоном. Тешка артилерија остаће на месту где је и сада.

У 13 ч. 45 под ОБр 4562 добијена је од Команданта II армије заповест чија је садржина изложена на стр. 780.

Према овој заповести *Командант дивизије у 14 ч. а под ОБр. 1665 издао је својим трупама ову заповест:*

»Према наређењу Команданта II Армије ОБр. 4562 од данас, ова дивизија има да продужи гоњење непријатеља преко Рипња, пребацујући се на Крагујевачки друм, па овим друмом преко Кумодража ка Београду, тежећи да непријатеља одбаци од Београда ка Дунаву.

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона* (20 Пук и 2 и 3 батерија Тимочког артилеријског пука, са придатим водом пионира) гони непријатеља правцем: Џевер брдо — Алуге — Клење — Солинска бара — с. Зуце — к. 340 (Ђурђин гроб, ј-источно од Кумодража). Десно одржавати везу са трупама Одбране Београда, а лево са левом колоном ове дивизије.

»2) *Лева колона* (14 Пешадиски пук, 3 Дунавска и 5 Тимочка батерија) гони непријатеља правцем: Рипањ — механа Дашчара — Кумодраж. Десно одржавати везу са десном колоном ове дивизије, а лево са Шумадиском дивизијом I поз. Код ове колоне остаје придати део Пионира.

»3) *Општа резерва* (13 Пук I поз. и 11 Пук III поз., Пионири, вод 1 брзометне батерије Тимочког артилеријског пука) под командом потпуковника Д. Ристића, кретаће се за левом колоном. О одстојању резерве од леве колоне водиће рачуна командант резерве.

»4) *Коњички пук* ове дивизије кретаће се испред леве колоне, одржавајући са њом везу, како би га у случају потребе могла поткрепити пешадија ове колоне у извијању и гоњењу непријатеља.

»5) Тешка артилерија, трупна комора, борбени део I степена Колонске коморе, дивизиско завојиште и сви остали делови кретаће се Крагујевачким друмом ка Солинској бари са досадањим одстојањем.

»6) Све заробљенике упућивати непосредно начелнику војне станице у Младеновац.

»7) Слати ми што чешће извешћа.

»8) Гоњење ће се продужити за непријатељем и у току ноћи најенергичније.

»9) Ја ћу се са штабом кретати на челу резерве.«

Према овој заповести трупе су одмах предузеле покрет одређеним правцима. О непријатељу су добијени извештаји да се журно повлачи ка Авали и Торлаку. До мрака десна колона је допрла у с. Зуце, а лева колона са коњицом подишла је ка Авали, резерва до наспрам фабрике цемента.

Претходница леве колоне и коњица стигли су до 21 ч. 30 до механе Дашчаре. Када је чело стигло до Дашчаре ударило је на непријатељску заштитницу (јачине од батаљона и два митраљеза) која је отступала крагујевачким друмом. Због

тога се развила за борбу претходница леве колоне, а по том и главнина. Притиском и обухватом непријатеља са оба крила и употребом бомби, после борбе од једнога сата, непријатељски је отпор савладан. Око 23 ч. непријатељ је већим делом заробљен, а остатак се разбегао ка Белом Потоку. У ово време наишао је непријатељски 21. јегерски батаљон који се кретао од с. Пиносаве ка механи Дашчари. Како је на челу јахао Командант батаљона, то су он и две чете заробљени од наше стране, а остало се разбегло. Тиме је борба овог дана била завршена. После борбе приступило се уређивању леве колоне.

За ово време десна колона је успела да се пребаци на косу између с. Зуца и Белог Потока не наишавши на непријатеља испред себе, сем патрола и разбеглих војника. Веза између колона је била прекинута због шумовитог земљишта, и није се могла успоставити све до сутра дан.

На крају овога дана Дивизија је била допрла до линије Пиносава — коса југоисточно од Белог Потока.

Губици: погинуо 1 официр и 39 подофицира, каплара и редова; рањено 2 официра и 254 подофицира, каплара и редова; нестало 11 војника.

Заробљено: 13 официра и 996 непријатељских војника.

Заплењено: 2 митраљеза и 15 коња.

2. ОБРЕНОВАЧКИ ОДРЕД.

У 2 ч. 30 под ОБр. 4551[1] добијена је заповест Команданта армије за даље гоњење.

На основу ове заповести *Командант одреда у 6 ч. под ОБр. 2048 издао је својим трупама овакву заповест:*

»Гонећи потученог непријатеља у току 29 ов. месеца, Шумадиска дивизија I поз. заузела је предње ровове на Погледу. Тимочка дивизија I поз. заузела је Вис и Подвис.

»Непријатељ држи линију: Бањевац — Тројан — Поглед — Шибовити рт — Равни гај — Ковиона.

»*II Армија и Одбрана Београда* продужиће данас наступање и гоњење непријатеља.

»*Шумадиска дивизија I. поз.* гониће преко с. Барајева, Глумчевог брда и Ненадовца, тежећи да овлада одсеком:

[1] На стр. 733 и 734.

Драгановац (к. 355) — Шибовити рт (к. 322) — Радионица (к. 325).

»*Тимочка дивизија I поз.* наступаће и гонити преко Сушевице, тежећи да овлада линијом: Љута страна — Џевер брдо, кооперишући једном колоном преко Равног гаја нападу на Ковиону.

»*Обреновачки одред* продужиће наступање и гоњење правцем: Гукавац — Танки рт (к. 316), и задржаће се на положају Танки рт — Треник, где ће чекати даље наређење, помажући наступање Шумадиске и Тимочке дивизије I поз. ватром.

»*Наређујем:*

»1) *Десна колона* са садањег свог положаја напада правцем: Гукавац — к. 316 — Треник, држећи се гребена косе и њене источне падине, и везујући се десно на Степановим њивама са левим крилом Тимочке дивизије I поз., а лево са левом колоном.

»2) *Лева колона* са садањег свог положаја напада правцем на Танки рт, држећи се у главном западне падине Гукавца и источне падине Погледа, хватајући везу десно са десном колоном, а лево са левим крилом Шумадиске дивизије I поз., која напада на Поглед.

»3) *Општа резерва* наступа за десном колоном.

»4) *Артилерија* поставиће се и то: обе брзометне батерије на Рту, а хаубичке обе и Дебанжова на северној ивици с. Лисовића, одакле ће помагати напад обеју колона, а по потреби и напад суседних дивизија. Извидети и благовремено путеве за извлачење ових батерија на Танки рт — Треник, одакле ће батерије помагати акцију Шумадиске и Тимочке дивизије I поз.

»5) *4-ти Дрински коњички ескадрон II поз.* биће у први мах по зади резерве, а по избијању трупа на линију Танки рт — Треник, изаћиће напред и кретати се у висини десног крила Шумадиске дивизије I поз. и левог крила Тимочке дивизије I поз., о чијем ће ме кретању стално извештавати.

»6) Команданти обеју колона, резерве и артилерије везаће се телефоном за штаб одреда, везујући се за телефонску линију, коју ће командант десне колоне у току наступања стално продужавати унапред.

»7) Почетак напада у 8 ч. јутро.

»8) I Степен муницискиx возова доћиће у с-западни део с. Манића.

»9) Трупне коморе свих јединица долазе у с-западни део Манића.

»10) II Степен муницискиx возова доћиће у с. Рогачу.

»11) Профијантска колона силази у с. Рогачу.

»12) I Дунавска пољска болница II поз. долази у Рогачу.

»13) Штаб одреда у с. Лисовићу.«

По овој заповести Одред је без борбе избио и прикупио се до 11 ч. на линији Треник — Танки Рт. 8. тимочка и 7. шумадиска батерија постављене су одмах на Тренику и отвориле ватру на непријатеља који је у нереду отступио преко Љуте Стране.

На овом положају трупе Одреда задржале су се ноћу између 30 новембра и 1 децембра, у смислу одредбе армиске заповести очекујући даљу заповест.

У14 ч. под ОБр. 4562 добијена је од Команданта II армије заповест чија је садржина изложена на стр. 783.

3. ШУМАДИСКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

У току данашњега дана продужен је рад од прошлога дана у циљу заузимања најглавнијег непријатељског положаја за одбрану Београда, развођа Топчидерске и Барајевске Реке.

У 3 ч. 50 под ОБр. 4551 добијена је од Команданта II армије заповест чија је садржина изложена на стр. 733 и 734.

На основу ове заповести *Командант дивизије у 4 ч. 45, а под ОБр. 2840, издао је својим трупама ову заповест:*

»У току 29 овог месеца наше су трупе на линији, и то: Шумадиска дивизија I поз. заузела предње ровове на Погледу; Обреновачки одред заузео Рт; а Тимочка дивизија I поз. Вис и Подвис. Лево крило трупа Одбране Београда подишло је под Ковиону на 600 м. од непријатеља, а десно крило III Армије са једним пуком Дринске дивизије II поз. држи Вис к. 259, северозападно од с. Божидаревца.

»Непријатељ држи линију: Бањевац — Тројан — Поглед — Шибовик — Равни гај — Ковиона.

»Десно крило III Армије (Дринска дивизија II поз.) продужиће 30 ов. месеца наступање у правцу преко Мељака на

»4) *Коњички дивизион* данас у 6 ч. полази са Виса (к. 259) и даље преко Гунцата — Петровог гроба.

»5) Ја се са штабом кретем преко Божидаревца, Баћевца и Гунцата.«

б. *Истовремено са предњим извештајем, под ОБр. 1906 добијен је овај извештај:*

»1) Трупе ове дивизије, после упорних борби, у току јучерањега дана око с. Лесковца и с. Борка, заробиле су свега 6 официра и око 500 војника. Заробљеника има из 102 и 92 пука Заједничке војске, и из 4 Ландштурмског пука.

»2) У току прошле ноћи нису добијени никакви подаци о непријатељу.«

в. *У 21 ч. 30 под ОБр. 1910*: »Обе колоне ове дивизије избиле су око 12 ч. 15 пред Караулу, коју су били посели делови одбачене заштитнице са Липовичке механе. Убрзо је непријатељ са Карауле отеран, и оба наша пука, потпуно развијена за напад, приближавала су се Петровом гробу, који је непријатељ био утврдио и довољном снагом посео. После кратке артилериске припреме оба пука у првом борбеном реду извршили су јуриш у 15 ч. 20, и положај је заузет. Непијатељ је имао на положају и два брдска топа, који су благовремено одступили. Приликом извршеног јуриша заробљено је око 4 официра, 250 војника и један митраљез. Сви су из 4 Ландштурмског, и 102 Пука заједничке војске. По том оба пука кренута су даље и избили на линију с. Рушња, где ће заноћити, а са једним пуком у резерви. Лево се има веза са Комбинованом дивизијом, а десно са Шумадиском дивизијом I поз.«

У вече истог дана под ОБр. 3524 Командант армије послао је дневни извештај Врховној команди, I и II армији чија је садржина изложена на стр. 769 и 770.

У 16 ч. 45 под ОБр. 8074 добијена је из Врховне команде директива за даљи рад чија је садржина изложена на стр. 770 и 771.

У 23 ч. 50 под ОБр. 3536 Командант армије издао је својим дивизијама за даљи рад овакву заповест:

»У току данашњег дана I Армија напредовала је даље ка Шапцу и Лозници. Њено деснокрилно одељење дошло је у везу са Тимочком дивизијом II поз. код Скеле.

»*II Армија и трупе Одбране Београда* такође су успешно напредовале, и Шумадиска дивизија I поз. у 11 ч. била је у висини Љута страна — Драгановац.

»Тимочка дивизија II поз. налази се код Обреновца и Скеле. Коњичка дивизија код В. Моштанице. Комбинована дивизија у близини Сремчице. Дринска дивизија II поз. у висини с. Рушња.

»Моравска дивизија II поз. зауставила се данас на простору Црљенци — Вреоци — Шопић.

»Непријатељ је и данас давао слаб отпор и повлачио се у нереду.

»За сутрашњи дан наређујем:

»1) *Комбинована дивизија* гони непријатеља даље до линије Железник — к. 208 (Петлово брдо) закључно. Од ове линије она продужава гоњење целом гредом на левој обали Топчидерске р. све док не падне Баново брдо, где ће се задржати фронтом према р. Сави.

»2) *Дринска дивизија II поз.* гони непријатеља даље до линије к. 208 (Петлово брдо) искључно Топчидерска р. На овој се линији задржава и следује Комбинованој дивизији по зади њеног десног крила, и то само у колико буде потребно да је појача у току њеног дејства. Исто тако помагаће и лево крило II Армије, ако оно буде наишло на јачи отпор.

»3) *Коњичка дивизија* дејствоваће правцем: Железник — Жарково, а и преко Макиша, ако земљиште не буде сувише подводно, обраћајући пажњу, да не падне под јаку ватру непријатељских монитора.

»4) *Тимочка дивизија II поз.* остаје код Обреновца, са мањим одељењима код Скеле, обезбеђујући се према Сави у висини Забрежја.

»5) *Моравска дивизија II поз.* домаршеваће код Мељака.

»6) Кад Београд буде заузет, трупе се у њему неће задржавати, него ће тамо отићи Коњичка дивизија да са потребним деловима у вароши уведе ред. У исто време коњица ће извршити интендантско извиђање и што пре поднети извештај о томе, у каквом су стању варошки млинови и пекарнице, и да ли у вароши има хране и у којој количини.

»7) Армиски штаб преселиће се сутра до мрака у Мељак.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ДРИНСКА ДИВИЗИЈА II ПОЗ.

Рад Дивизије у току дана јасно се види из извештаја које је њен Командант слао Команданту армије у току дана, а чија је садржина изложена на стр. 799 и 780 под а, б и в.

По заузећу Петровог Гроба у 15 ч. 20, Дивизија је продужила даље наступање ка Рушњу где је и преноћила.

2. КОМБИНОВАНА ДИВИЗИЈА.

За рад Дивизије овога дана *Командант дивизије у 6 ч. под ОБр. 2500 издао је својим трупама овакву заповест:*

»Непријатељ се повлачи и даље у највећем нереду. Трупе *I Армије* чије крајње десно крило иде преко Дебрца, подилазе својим одредима ка Шапцу и Лозници. На целом путу наступања заробљен је велики број непријатељских војника и заплењено много топова и разног ратног материјала.

II Армија са Шумадиском дивизијом I поз. избила је синоћ до с. Божидаревца. Заузет је и Парцански Вис.

»*Коњичка дивизија* упућена је у гоњење преко Мељака и Моштанице. *Тимочка дивизија II поз.* својим предњим деловима заузела је Обреновац. *Дринска дивизија II поз.* заузела је синоћ Вис (к.259). Све дивизије продужиће данас гоњење.

»Дивизија је ноћу 29/30 новембра са претходницом избила на Угаре, на линију: део Мељака — Јасен и наишла на непријатеља у раније израђеним стрељачким рововима. На овој линији је вероватно непријатељска предстража, а главна одбранбена линија је: Оровица — к. 275 — к. 287.

»За напад и гоњење непријатеља наређујем:

»1) *Коњица.*

Ескадрон.

»2) *Десна колона.*

Командант пуковник А. Радовановић.
V Прекобројни пук
II Прекобројни пук.
Два вода болничара.

Свега 7 батаљона.

»1) *Ескадрон* наступа и гони непријатеља правцем Жуто брдо (к. 197) — Звезда — В. Моштаница — Сремчица.

»2) *Десна колона* напада са Угара непријатеља на линији: део Мељака — Јасен, по чијем заузећу продужити напад на линију к. 275 — 287, гонећи даље ка Петровом гробу. Почетак напада у 9 ч.

»3) *Лева колона.*	»3) *Лева колона* напада са
Командант пуковник Д.	Преког луга на Оровицу, а по
Узун-Мирковић.	њеном заузећу продужити го-
VI Прекобројни пук.	њење ка Девојачком гробу. По-
Два брдска топа.	четак напада у 9 ч.
Један вод болничара.	
Свега 3 батаљона и 2 топа.	
»4) *Општа резерва.*	»4) *Општа резерва* прикупи-
I Прекобројни пук.	ће се до 9 ч. код Јајића.
Свега 3 батаљона.	

»5) *Артилерија* са линије Путина бара — Гуњице потпомагаће напад десне колоне.

»6) Пионирски полубатаљон продужиће рад на изради мостова.

»7) Завојиште код Прогона; I и II пољска болница у Лазаревцу.

»8) I Степен муниционе колоне код Прогона; II Степен код с. Црљенци.

»9) Трупне коморе и месарска чета јужно од Степојевца.

»10) Профијантска колона и пекарска чета код с. Црљенци.

»11) Телеграфско одељење подиже линију Степојевац — Мељак.

»12) Ја ћу бити на Путиној бари.«

Рад десне колоне.

V прекобројни пешадиски пук. Око 5 ч. 30 отпочео је напад 2. батаљона на мељачки положај. Непријатељ се одмах поколебао и почео повлачење из Мељака у нереду. Када је чело V пука било код к. 275, Командант пука је добио из Дивизије заповест да кретање продужи правцем Циганске Куће — Сремчица —Сремачки Рт — Читачке Воде — Петлово Брдо (к. 208).

У 21 ч. 45 Командант пука је послао Дивизији извештај: »Са пуком сам стигао до Читачке механе. На к. 208 (Петлово брдо), како изгледа, по извештају једне патроле, нема непријатеља. Предузео сам извиђање, да би овај податак проверио. Борба је вођена са одступајућим непријатељским деловима са 3-им батаљоном и митраљеским одељењем.«

Цео V пук избио је на Петлово Брдо у 23 ч. 30 где је

заноћила и општа резерва. У ово време ситуација је била оваква: између Сремчице и Железника још се води борба, у Железнику је непријатељ. Непријатељ са Петровог и Девојачког Гроба отступио је долином Топчидерске Реке.

II прекобројни пешадиски пук. Овај се Пук кренуо за V пуком. Када је V пук заузео положај део Мељака — Јасен, тада је наређено II пуку да предузме гоњење, а V пук да се свије у колону за њим. Гоњење је предузето ка Цветковом Гробу за непријатељем који је отступао са Мељака. Претходница II пука својим брзим покретом није дала непријатељу да се задржи за одбрану у раније спремљеним рововима на положајима Караула — Цветков Гроб — Циганске Куће, јер је брзим налетом заузела Цветков Гроб.

Непријатељ се повукао ка Петровом и Девојачком Гробу.

У 11 ч. по заузећу Цветковог Гроба претходница је кренула правцем Цветков Гроб — Караула — Петров Гроб. Непријатељ је јачом снагом држао утврђени положај Петров Гроб, а слабијим деловима Караулу.

Када је цео Пук био на фронту Цветков Гроб — Циганске Куће, и тиме било обезбеђено даље кретање V и I пука, тада је Командант II пука једним делом снаге напао с бока Девојачки Гроб у циљу олакшања напада трупама Дринске дивизије II поз., и уз припомоћ наше јаке артилериске ватре заузео Девојачки Гроб. Падом овога била је поколебана и одбрана Петровог Гроба, и непријатељ је отпочео отступање са овог положаја. После тога Командант II пука у 17 ч. заузео је Сремчицу где је и заноћио.

Рад леве колоне. У зору стање код непријатеља пред овом колоном било је овако: део заштитнице 36. дивизије отступао је од Мељака преко Оровице на Жуто Брдо (к. 270), па одатле сеоским путем ка Сремчици. 39. дивизија повлачи се једном колоном од М. Моштанице и Липака преко Звезде и Самара ка Умијанском Вису и с. Рудској, а другом већом колоном од баричке механе друмом ка Умци и Остружници.

Лева колона предузела је гоњење непријатеља. У 10 ч. 20 Командант колоне послао је Команданту дивизије овај извештај: »Целу ноћ имао сам борбу са заштитницом 36 Дивизије на положају Звезда, а од 5 ч. гоним једну велику колону, најмање два пука пешадије, две батерије и преко 500

кола, која је одступала од Обреновца гребеном поред Саве, поред Звезде и сада одступа ка Девојачком гробу, а заштитнички делови задржали су се на к. 234. Молим, да што пре десна колона ступи у дејство, а ја ћу се постарати, да што пре саобразим мој рад заповести команданта дивизије, и ступим у везу са десном колоном, ради нашег заједничког рада. 36 Дивизија одступила је право за Београд, а то сам по исказима заробљеника раније сазнао. Колону код Обреновца натерао сам на отпор. Истакао сам се и сувише, а поред тога непријатељ дејствује јаком артилериском ватром, и за то молим, да десна колона што пре ступи у акцију.«

Гоњење се имало вршити од В. Моштанице ка Девојачком Гробу.

У 12 ч. 5 Командант леве колоне добио је другу заповест Команданта дивизије да сада, према новој ситуацији код леве колоне, гони непријатеља правцем В. Моштаница — Горица — Рт — к. 208 (Петлово Брдо). Гоњење је продужено од Звезде на Самар, одакле је потиснути непријатељ отступио ка с. Рудској, и овде је дао отпор, али је и одатле бачен ка Умци. За време нашег напада на Вис примећено је отступање јаких непријатељских колона ка Остружници.

Око 14 ч. био је у нашим рукама Вис са Умком, ухваћена је веза са 3. батаљоном на Умијанском Вису, и отпочето утврђивање положаја. Даље гоњење лева колона је продужила преко јужног дела В. Моштанице, и до 20 ч. избила на линију Рт — к. 244 (северна ивица с. Сремчице). Непријатељ је на Циганском Гробљу и Витковици остао до поноћи између 30 новембра и 1 децембра, па се после повукао.

По извештајима Команданта колоне у току 30 новембра заробљено је око 700 непријатељских војника.

3. КОЊИЧКА ДИВИЗИЈА.

Трупе ове Дивизије заноћиле су у непосредном додиру с непријатељем који је држао линију Липак — Мељак.

На основу заповести Команданта III армије ОБр. 3511[1] *Командант коњичке дивизије у 8 ч. 30, под ОБр. 2831, издао је својим трупама за даљи рад овакву заповест*:

»Непријатељ се и даље повлачи у највећем нереду.

[1] Стр. 752 и 753.

I Армија својим гонећим деловима подилази ка Шапцу и Лозници. На целом путу наступања заробљен је врло велики број војника, и заплењено много топова и разног ратног материјала.

»*II Армија* својим левим крилом избила је до вечери у висину првих кућа с. Божидаревца. У току данашњег дана заузет је Парцански Вис.

»*III Армија*, после упорне и успешне борбе, протерала је непријатеља преко линије: Борак — Лесковац — Степојевац — Конатица, и гони га даље.

»*Тимочка дивизија II поз.* заузела је Обреновац својим предњим деловима и држи линију: Пескови (к. 101) — Каразнођ. Њена главнина налази се код Шиљине механе.

»У току данашњега дана дивизија ће продужити рад у смислу јучерање заповести, и то:

»*Дринска дивизија II. поз.* наступа у правцу од Гунцата ка Рушњу; *Комбинована дивизија* преко Мељака ка Сремчици.

»*Коњичка дивизија* наступа и гони преко В. Моштанице — Оструженице — Железника и Жаркова.

»*Наређујем:*

»*1-ва Бригада* са батеријом и Четничким одредом гони непријатеља правцем: Барич — Липак — В. Моштаница — Железник — Жарково.

»*2-га Бригада* са батеријом гони непријатеља правцем: од Мељака на Преки луг — Горица — Сремачки рт — Ужичка међа — Жарково.

»Трупна комора и муниционa колона доћиће на Цариновац, где ће се убиваковати поред друма.

»Штаб дивизије са телеграфским и пионирским одељењем кретаће се правцем: Степојевац — Прогон — Вранић — М. Моштаница.«

Дивизија је отпочела покрет у 7 ч. изјутра. 1. бригада са Четничким одредом кренула се правцем Мислођин — Врх Бошњак — М. Моштаница — Самар, са побочницом правцем Барич — Рудска — Умка — Оструженица. Непријатељ је до 10 ч. држао Самар са једним батаљоном и два топа, и упорно се бранио. Бригада са батеријом и Четничким одредом потиснула је непријатеља на Самару око подне, а у 13 ч. из-

била на Моштанички Вис, са предњим деловима на северној ивици с. В. Моштаница.

Командант 2. бригаде у 11 ч. 15 јавља да је »са јужне ивице с. В. Моштанице непријатељ отворио артилериску и пешадиску ватру противу бригаде, али је непријатељска ватра слаба, те се надам да ћу скоро моћи да продужим покрет према заповести ОБр. 2381.«

У 12 ч. 20 исти Командант јавља да се са бригадом креће од Жуте Земље на Преки Луг. У исто време извештава да: »једна непријатељска колона у јачини два пука пешадије и један ескадрон коњице повлачи се са к. 320 ка Петровом гробу, и да се једна чета утврдила испред Циганских кућа.«

Услед тешког и испресецаног земљишта, као и јаког непријатељског дејства са монитора наступање Коњичке дивизије било је отежано, јер се непријатељ стално повлачио под борбом.

Око 13 ч. трупе ове Дивизије напале су непријатеља на положајима В. Моштанице и потисле га. Непријатељ се задржао на линији Дрењак — Витковица — Горица — к. 244, у непосредном додиру са трупама Коњичке дивизије.

Трупе Коњичке дивизије на крају дана заноћиле су:

1. бригада са Четничким одредом код В. Моштанице;
2. бригада на Сремачком Рту.

У току дана заробљено је 6 официра и 50 војника.

Губици: погинуло 3 војника и 15 коња; рањен 1 официр и 8 војника и 4 коња.

4. *Тимочка дивизија II поз.* остаје код Обреновца обезбеђујући фронт на Сави од Забрежја до Скеле. Она служи за обезбеђење левог бока и позадине у ужем смислу нашим армијама које су се увукле у београдски кључ, и хитају да заузму Београд.

5. *Моравска дивизија II поз.* Марш је продужен. Пешадија је од Непричаве преко Рубибрезе избила на Лајковац и заноћила код Црљенца и Вреоца; коњица у Црљенцу; Штаб дивизије у Вреоцима; сва Артилерија и пионири у Шопићу; I степен колонске коморе код Жупањца: II степен код Мионице.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ III АРМИЈЕ ЗА 30 НОВЕМБАР.

У ситуацији нема никаквих основних измена. Гоњење непријатеља ка Београду продужава се даље.

У тактичком смислу има се приметити да није било потребне координације у акцији појединих дивизија у Армији, услед чега често пута су акције појединих дивизија биле усамљене. Ово је ишло на штету силине и брзине акције, што је у гоњењу врло важно.

Код Комбиноване дивизије није било акције у духу јединства, ни довољно енергије и брзине у гоњењу.

Да је акција Комбиноване и Коњичке дивизије као левокрилне обухватне групе била боље координирана од стране Армије и енергичније вођена, непријатељ не би био у могућности, да се извесним делом снаге повуче ка Оструженици и овде пребаци на леву обалу Саве, већ би био бачен на исток ка Сремчици и Рушњу, под ударе Дринске дивизије II поз. с југа, и Комбиноване и Коњичке дивизије са запада. Резултати гоњења целе Армије били би на овај начин далеко већи.

ГЛАВА XX.

1 децембар

ВРХОВНА КОАМНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

У току дана од појединих Команданата армија добијени су ови извештаји:

Од Команданта Одбране Београда у 10 ч. под ОБр. 852: »Трупе одбране Београда у току данашњег дана гониле су непријатеља у означеној зони директивом Врховне команде. Летећи одред, који је синоћ стигао до под саму Авалу и који је ноћас по мом наређењу заузео ову, насукао је непријатеља преко Белог Потока, и гонећи га са десним крилом II Армије избио на Торлачке положаје, где је и сада.

»*Лева Колона* под јаком ватром непријатељске артилерије са Стражаре, Долова и Ериног брда, данас по подне избила је на линију Осоје — Забран, и због те ватре за видела није могла да напредује, али је наређено, да још ноћас по сваку цену заузме Долове препадом.

»*Десна колона* водила је јаку борбу с непријатељском пешадијом на Чолином гробу — Чекији и Шугавцу, одакле је непријатељ пред мрак био потиснут ка Ерином брду и Клупама.

»Сада сам добио извештај, да су трупе десне колоне под заклоном мрака подишле непријатељским рововима на Ерином брду на јуришну даљину, и да ће још ноћас покушати, да овај положај препадом заузму.

»Данас целог дана прикупљен је велики број заробљеника, који су се били растурили, и по групама у току данашњега дана предавали се. До сада је заробљено: 40 официра и преко 3000 војника.«

Од Команданта II Армије.

а. *У 6 ч. 55 под ОБр. 4574* Командант Шумадиске дивизије I поз. јавља: »Око 15 ч. 30 новембра, уз припомоћ трупа ове дивизије, заузет је Петров гроб, поред Драгановца, Радионице и Карауле. Потом је дивизија предузела покрет двема колонама: десном правцем: Отавица — Пиносава — Бањичко поље; а левом: Рушањ — Орловац — Ресник — Мајур — Дедиње. Дивизиски коњички пук долином Топчидерске р. ради везе са III Армијом; општа резерва за левом колоном.

»До овога часа нигде се не води борба, нити непријатељ даје отпора. У исто време Командант Шумадиске дивизије I поз. јавља, да је добио извештај од Команданта Дринске дивизије II поз. вечерас у 22 ч. 30, да још није добио наређење од Команданта III Армије за даљи рад, али је по заузећу Петровог гроба продужио гоњење правцем преко Рушња за Ресник и Раковицу. Тако је та дивизија избила испред трупа ове дивизије и успорила им кретање. Молим за наређење Команданту III Армије, да трупе Дринске дивизије II поз. остану на левој обали Топчидерске р., те да се ослободе правци за дејство Шумадиске дивизије I поз.

»За ноћас наређено, да главнине обе колоне дођу на линију: Отавица — Рушањ, а претходнице на линију: Табориште — Орловац, пошто се непријатељ повлачи на Торлак с тим, да зором продужи најенергичнији покрет до крајњег циља: Бањичко поље — Дедиње.«

б. *У 16 ч. под ОБр. 4572*: »*Командант Обреновачког одреда* јавља, да су трупе одреда наступале данас (1 децем-

бра) без борбе, и сада су на одређеној линији: Танки рт — Треник, где су се око 11 ч. зауставиле и прикупиле.

»Одред је у току дана заробио: 2 официра, 205 војника и целокупно превијалиште 28 Ландштурмског пука. Има заробљеника и из 91 Пука.«

в. *У 17 ч. под ОБр. 4576*: »У току прошле ноћи између 30 новембра и 1 децембра трупе Шумадиске дивизије I поз. избиле су на одређену линију: Табориште — Орловац са својим претходницама, не наишавши на отпор непријатеља, а у свануће продужиле су даљи покрет и гоњење десном обалом Топчидерске р. Ухваћена је веза десно са Тимочком дивизијом I поз., а лево са Дринском дивизијом II поз. Наређено је, да даљи покрет буде што енергичнији, а у случају да Тимочка дивизија I поз. наиђе на отпор на Торлаку, да десна колона Шумадиске дивизије I поз. са делом своје снаге ову потпомогне у нападу, о чему има одмах да се извести Командант Тимочке дивизије I поз. ради споразума у раду.

По добијеним извештајима извесни непријатељски делови налазе се код Ресника, где су се утврдили.«

Од Команданта III Армије:

а. *У 6 ч. 45 под ОБр. 3541:* »*Командант Комбиноване дивизије* јавља, да је дивизија са I Пуком посела Петлово брдо у 23 ч. 30, 30 новембра, и да је II Пук избио на ту тачку јутрос у 3 ч. (1. ов. месеца). Један пук је у Сремчици. VI Прекобројни пук борбом ноћас је доспео на простор између Железника и Сремачког рта. II Прекобројни пук делом своје снаге учествовао је у нападу на Петров гроб, и том приликом заробио: 4 официра и 163 војника из 102 Пука. Заплењено: један топ, 6 кара и 4 митраљеза.

»Према исказу заробљеника, на фронту Сремачке косе — Срећков гроб — Петров гроб била је 9-та Дивизија, са пуковима 91 и 92 Заједничке војске, једним ландверским и једним ландштурмским пуком. Према VI Прекобројном пуку била су још два пука, али се нема података који су.«

б. *У 2 ч. под ОБр. 3537:* »Трупе армије у току целе ноћи 29/30 новембра гониле су непријатеља и продужиле целог дана 30 новембра.

»1) *Дринска дивизија II поз.* у гоњењу савладала је после кратке борбе отпор заштитнице непријатељске код

Липовачке механе, и продужила наступање ка Караули. У 12 ч. 15, 30 новембра ова је дивизија подишла Караули, коју је убрзо заузела и продужила наступање ка Петровом гробу, кога је непријатељ био утврдио и довољном снагом посео. После извршеног јуриша у 15 ч. 30 ова је дивизија заузела Петров гроб и продужила наступање ка Рушњу, где је избила и где ће преноћити. При јуришу на Петров гроб заробљено је: 4 официра и око 250 војника. Заробљеници су из 4 ландштурмског и 102 пука заједничке војске.

»2) *Комбинована дивизија*. VI Прекобројни пук је имао ноћу 29/30 новембра борбу са заштитницом 36 Дивизије на положају Звезда. Од јутрос тај пук гони непријатељску колону од два пука пешадије, две батерије са 500 кола, који су одступали од Обреновца поред Саве, преко Звезде ка Девојачком гробу. У 13 ч. 50 дивизија је избила на линију: Циганске куће — Сремчица.

»Непријатељ је у нереду одступио преко Девојачког гроба и Сремчице, тучен нашом јаком бочном артилеријском ватром. Дивизија је продужила наступање.

»3) *Коњичка дивизија* гонила је непријатеља правцем: Мислођин — Барич — М. и В. Моштаница, којим се правцем кретао и VI Прекобројни пук. Кретање је било отежано испресецаним земљиштем, а доцније и непријатељском ватром са непријатељских монитора. Непријатељ је одступио и задржао се на линији: Дрењак — Витковица — Горица, на којој је линији ова дивизија остала у непосредном додиру с непријатељем.

»У току дана заробљено: 6 официра и 50 војника.

»4) *Тимочка дивизија II поз.* налази се на линији: Забрежје — Скела. Од поласка ка Стражари за последња два дана ова дивизија заробила је и запленила: 1 официра, 353 војника, 300 рањеника, 3 топа, 2 хаубице, 79 кара, 2 лафета, већи број пушака и муниције и многе друге разноврсне спреме.

»5) *Моравска дивизија II поз.* дођиће данас (1 дец.) код Мељака.«

в. *У 11 ч. 15 службено:*

»1) *Комбинована дивизија.* овога момента (11 ч. 35) налази се на Петловом брду (к. 208), и са својим предњим деловима подилази ка Кошутњаку.

»2) *Дринска дивизија II поз.* налази се код Рушња, а 6 Пук II поз. и два батаљона 5 Пука нападају у правцу Кречана. Непријатељ држи поседнуте Кречане и јужну ивицу Кошутњачке шуме.

»3) *Коњичка дивизија* је у покрету од Железника ка Читачкој механи, вероватно у намери да се уклони од монитора, који дејствују са Саве.

»4) Са Шумадиском дивизијом I поз. добијена је веза. Она је заузела Стражевицу, а њени делови избили су на северну ивицу Раковичке шуме.

»5) У току прошлог дана и прошле ноћи код Дринске дивизије II поз. заробљено је преко 300 војника и заплењено: 3 хаубице и 7 кара.«

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЗА 1 ДЕЦЕМБАР.

У општој ситуацији на војишту ничега новога. Непријатељ је на крају свога пребацивања на леву обалу Саве. Наше гоњење се завршава. Заузимање Београда питање је само најкраћег времена.

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА.

А. ОДБРАНА БЕОГРАДА.

Завршетак гоњења. Према заповести Команданта Одбране Београда ОБр. 832[1] десна и лева колона кренуле су се у гоњење у 7 ч., и то прва са Крајкове Баре, а друга са к. 291 на београдском друму.

Десна колона по доласку на Лозовичко Брдо примила је у свој састав досадању десну побочницу (15. пешадиски пук I поз. без једног батаљона код Гроцке, са две батерије) која се са Мостина кренула косом на Старац — Васино Брдо, паралелно са Моравском дивизијом I поз. која се кретала од Лозовичког Брда преко Липовице на Болеч, и која се по доласку код тог села спојила са десним и средњим летећим одредом који су је ту чекали.

У 11 ч. 30, када су се предњи делови ова два летећа одреда почели пребацивати преко р. Болечице, почели су да трпе од непријатељске артилериске ватре са Ериног Брда,

[1] Стр. 776, 777 и 778.

Клупа, и из монитора на Дунаву код ушћа Болечице. Ова артилериска ватра принудила је Команданта колоне да успори наступање осталих својих трупа, и да развој отпочне са веће даљине.

Пре но што се ова колона појавила код Болеча, непријатељска пешадија налазила се распоређена делом на Екмеклуку, а делом на Ерином Брду, са слабим предњим деловима на Шугавцу и Чекији, а Клупе и Чолин Гроб нису били поседнути. Јачина ових непријатељских трупа на Екмеклуку, Ерином Брду, Шугавцу и Чекији, по мишљењу Команданта десне колоне, била је око два пешадиска пука. При појави наших јачих трупа на овоме правцу непријатељ је почео журно да поседа Клупе и Чолин Гроб, и да појачава посаду на Ерином Брду, Шугавцу и Чекији, ангажујући за то и трупе са Екмеклука, што значи да непријатељ са овога правца није очекивао наступање оволике наше снаге. Али и ово појачавање својих предњих делова непријатељу се учинило мало, јер је доцније у току борбе примећена једна колона у покрету од Кумодража ка Ерином Брду, која је морала служити као појачање трупама на Ерином Брду и Клупама.

Наша артилерија позади Лисастог Брда и Старац-Васиног Брда почела је својом ватром да потпомаже развој десне колоне чији је распоред био овакав:

15. пешадиски пук III поз. од Старац-Васиног Брда на Чолин Гроб, а Моравска дивизија I поз. од Болеча ка Ерином Брду. По пребацивању на леву обалу Болечице распоред Дивизије био је овакав: 3. пук наступао је уз Шугавац; 2. пук уз Чекију; 16. пук уз п. Млаке; 1. пук у резерви код болечке механе.

15. пук III поз. наступајући врло енергично под јаком артилериском ватром, стигао је око 18 ч. до под сам Чолин Гроб, али дочекан овде јаком пешадиском ватром, повратио је био једним делом назад, и задржао се на северној ивици с. Винче.

Пукови Моравске дивизије I поз., потискујући непријатељске слабе делове испред себе, избили су до 22 ч. на Шугавац и Чекију, и у изворни део п. Млаке.

Лева колона наступајући са к. 291 преко Солинских Бара и к. 205 (северно од с. Врчина) стигла је у 12 ч. на

фронт Лисасто Брдо — Кречане код с. Лештана, и ту се развила за борбу. Али изложена јакој артилеријској ватри са Стражаре, Екмеклука и Ериног Брда, даље није могла наступати него је очекивала десну колону да избије у њену висину. Под заштитом ватре наше артилерије позади Лисастог Брда и Кречана, упућен је један батаљон из 18. пука преко Лештана и Забрана на Долове које је заузео у 14 ч. Одмах затим остала два батаљона истог Пука пребацила су се на Забран, а у 15 ч. тамо је био упућен и 2. Тимочки дивизион.

Ради везе са 15. пуком I поз. који је био лево од ове колоне, упућен је на Осоје један батаљон 19. кадровског пука са Дебанжовом батеријом, са задатком да на случај потребе садејствује у заузећу Стражаре. Хаубичка батерија постављена је на Завојици, фронтом према Стражари.

15. пешадиски пук I поз. са 2. дринском брзометном батеријом, наступајући београдским друмом поред Авале, стигао је у 6 ч. јутра са челом претходнице према Белом Потоку, а са главнином код механе Дашчаре, где је у то доба дошао и 14. пешадиски пук I поз. из II армије који је имао са осталим трупама Тимочке дивизије I поз. да напада на Торлак. Због појаве трупа из II армије на овом правцу, 15. пук I поз. морао је скренути у десно и приближити се левој колони Одбране Београда у чији је састав имао ући. То спајање 15. пука са левом колоном имало се, по наређењу Команданта леве колоне, извршити правцем преко Кошаре и Пречице на Стражари.

По доласку на Пречицу, 2. дринска батерија са овога положаја отпочела је својом ватром припрему напада 15. пука I поз. на Стражару. Овај је напад отпочео тек после 13 ч. због јаке бочне ватре, коју је Пук трпео с једне и с друге стране, и што се имало сачекати ангажовање леве колоне која се дотле још није била развила.

У то време крајње десно крило II армије (20. пешадиски пук) с којим је 15. пешадиски пук I поз. одржавао везу, кренуло се за напад на Ђурђин Гроб. То је и овај Пук повукло да се у 14 ч. крене са Пречице и да се пребаци на Косу између п. Бучвар и Клисуре, и да том косом, без обзира на јаку непријатељску бочну артилериску, пешадиску и митраљеску ватру, напада на Стражару, одржавајући исту висину са тру-

пама II армије (Тимочка дивизија I поз.) које су нападале на Ђурђин Гроб. Око 17 ч. трупе II армије извршиле су јуриш на Ђурђин Гроб и заузеле га. Услед тога су и непријатељске трупе на Стражари почеле да се колебају. Одмах за тим 15. пук I поз., који је јаком артилериском ватром био приморан да зачас обустави даље наступање, кренуо се напред и заузео Стражару.

Док су се трупе десне колоне под заклоном мрака приближавале Ерином Брду *трупе леве колоне* (рачунајући ту и 15. пук I поз. са 2. дринском брзометном батеријом) *заноћиле су у оваквом распореду:* 18. пук I поз. на Доловима, 15. пук I поз. са 2. дринском брзометном батеријом у с. Кумодражу а са једним батаљоном на Стражари, један батаљон 19. кадровског пешадиског пука на Осоју, 7. пешадиски пук III поз., два батаљона 11. пука III поз., две станичне чете, и 2. тимочки артилериски дивизион на Забрану, Хаубичка батерија на Завојици. 18. и 15. пук образовали су претстраже, фронтом према Екмеклуку и Мокролушкој Коси.

У току дана према извештају Команданта леве колоне на Стражари и коси В. Мокрог Луга била су три непријатељска пука и то: 25., 26. и 27. који су још у ранијим борбама били деморалисани, услед чега сада нису били у стању да дају јак отпор.

Овога дана у вече Командант Одбране Београда добио је наређење из Врховне команде: „да се трупе Одбране Београда, по извршеном протеривању непријатеља са нашег земљишта прикупе на просторији између Дунава и Мокролушке р. и ту чекају даља наређења; да обезбеде Дунав од р. Болечице до Београда; и да се забрани трупама улазак у варош, пошто су за тај циљ намењене нарочите трупе."

На основу овога *Командант Одбране Београда још истога дана у 21 ч. 30, под ОБр. 849 издао је својим трупама овакву заповест:*

»Десно крило II Армије и лево крило Одбране Београда заузели су Кумодрашке положаје.

»Трупе Одбране Београда сутра, 2-ог овог месеца, продужиће гоњење и то:

»1) *Десна колона* има што пре са главном снагом да избије на Ерино брдо где ће се зауставити, а са једним одредом јачине: један пешадиски пук са једним пољским брзометним

дивизионом артилерије на Клупама. Овај одред одмах по доласку на Клупе обезбеђиваће Дунав на одсеку од р. Болечице до Великог села, и ступиће у везу десно са 15 Пуком III поз., који обезбеђује одсек од Брестовика до р. Болечице.

»2) *Лева колона,* рачунајући ту и 15. Пук I поз., има што пре да избије преко Долова и даље косом поред В. Мокрог Луга на Екмеклук, где ће се зауставити, пошто буде упутила један здружен одред јачине: један пешадиски пук, две брзометне и једна Дебанжова батерија, преко Граца и Липара на Милићево брдо, ради обезбеђења Дунава на одсеку од Великог села до Миријевског п.; и један здружени одред јачине: један батаљон и једна пољска брзометна батерија, на Велики врачар, ради обезбеђивања одсека од Миријевског п. до Карабурме.

»3) Да би се што пре могло да избије на Екмеклук и Ерино брдо, све предње тачке, а нарочито Долови, имају се још ноћас по сваку цену заузети препадом.

»4) Почетак наступања са тих заузетих тачака у 6 ч. изјутра.

»5) Како није искључена могућност, да ће непријатељ да се пребаци на леву обалу Дунава код Великог села, то захтевам од Команданата колона, и Команданата упућених одреда са Екмеклука и Торлака за обезбеђивање Дунава, да развију максималну енергију гоњења.

»6) Командант леве колоне још ноћас ухватиће везу са трупама на Кумодрашком положају, да би се спречили могући непријатељски случајеви туче између наших трупа.

»7) Да Командант леве колоне још ноћас упути у састав десне колоне средњи летећи одред, који је данас наступао преко Врчина низ Врчинску р., и који се сада свакако налази у рејону леве колоне. Ако Командант леве колоне не зна где се овај одред налази, има да га по сваку цену нађе.

»8) Штаб одбране Београда полази из Врчина у 8 ч. јутра и креће се путем низ Врчинску р. па преко Кречана, Лештана и Долова на Екмеклук.«

Губици: У борбама од 17—27 новембра погинуло је 7 официра и 648 подофицира, каплара и редова; рањено 28 официра и 2.130 подофицира, каплара и редова; нестало 9

официра и 1.571 подофицира, каплара и редова. Свега губитака: 44 официра и 4349 војника.

Заробљено: 41 официр и око 2000 војника.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ ОДБРАНЕ БЕОГРАДА ЗА 1 ДЕЦЕМБАР.

Гоњење непријатеља успешно завршено. Заузимање Београда питање је само неколико часова.

У тактичком смислу код трупа Одбране Београда у наступању и гоњењу са Крајкове Баре преко Мостина ка Београду, како између појединих колона, тако између ових и побочница, није било потребне везе ни уравнања приликом кретања. Рад колона и побочница није био дакле координиран у погледу на циљ дејства а с обзиром на простор и време. Стога је морало наступити, да је лева побочница (15. пук I поз. са једном батеријом), када је стигла на Пречицу одакле је имала отпочети напад на Стражару, морала чекати на леву колону, докле она не избије на исту висину, и не ухвати везу са њом. Тако исто и лева колона, избивши у 12 ч. на фронт Лисасто Брдо — Кречане, није могла одмах отпочети напад на Долове и даље на Стражару, него је морала ту очекивати десну колону да она изађе на исту висину с њом, па тек онда, по ухваћеној вези, отпочети заједнички напад.

Организацију покрета требало је технички правилније извести тако, да обе колоне у вези истовремено избију на линију Старац — Васино Брдо — Лисасто Брдо — Кречане — Пречица да би добиле везу са II армијом, па да једновремено и заједнички отпочну напад на непријатеља.

Б. II АРМИЈА.

Рад Армије.

1. *Шумадиска дивизија I поз.*. У 10 ч. лева колона је избила на Стражевицу а са побочницом у с. Кнежевац. Артилерија са Стражевице потпомагала је напад Дринске дивизије II поз. (III армија) на Кречане.

Десна колона у 12 ч. 30 избила је на линију Седљак — Раковичка Шума, где се задржала очекујући своју артилерију да избије на Авалске Њиве, одакле би потпомагала напад Тимочке дивизије I поз. на Торлак, па по заузећу Торлака

да продужи рад. Шумадиски коњички пук био је у долини Топчидерске Реке.

Непријатељ је држао линију Миљковац — Раковички барутни магацин — с. Јајинци.

Даље наступање вршило се спорије, због јачег отпора непријатељских трупа, нарочито због јаког дејства непријатељске артилерије са Торлака која је тукла бочно десну колону.

У 15 ч. код десне колоне развила се била јача борба. Непријатељ је бачен назад и у нереду се повукао делом на своје старе ровове, а делом у правцу Бањице. Како је ускоро по овоме Тимочка дивизија I поз. заузела торлачки положај, то је десна колона кренула напред и око 18 ч. 20 њени предњи делови доспели су до Вратница и Крушара, где су се и зауставили.

У времену када је десна колона ове Дивизије одбила напад и одбацила непријатеља уназад, лева колона предузела је јуриш на непријатеља, и после огорчене борбе са бомбама, заузела је Раковички барутни магацин који је био јако утврђен, као и косу северно од барутног магацина, па се ту зауставила.

У 21 ч. 30 Командант армије издао је Команданту Шумадиске дивизије I поз. ову заповест: »У вези наређења ове команде ОБр. 4571 од 30 прошлог месеца, изволеће Командант наредити, да трупе на Топчидерском брду спусте своје предње делове ка Сави, али водити рачуна, да трупе дивизије не буду изложене артилериској ватри са монитора.«

У току ноћи непријатељски рефлектор осветљавао је стално једну исту тачку непомичним снопом: вероватно мост на Сави за прелаз својих трупа.

Према једном ухваћеном непријатељском телефонском разговору, од 18 ч. 21. ландверска дивизија пребацује се преко моста № 2, а 6. и 73. пук заједничке војске имају пошто пото дотле да одрже положај Топчидерско Брдо — Баново Брдо, а потом да се и они пребаце, и то: 6. пук преко моста № 2, а 73. пук преко моста № 1.

2. *Обреновачки одред.* У 6 ч. 50 *Командант армије издао је Команданту Обреновачког одреда ову заповест:*

»Крените се одмах са одредом и одмаршујте правцем преко Драгановца и Пландишта на положај Турски рт (к. 283)

— Вис (к. 280) — Рипањска станица, где ћете прикупити одред и чекати на даље наређење. Одмах поставите везу са армиским штабом у Раљи, било телефонску, било помоћу коњичких релеја.«

Командант Обреновачког одреда због теренских тешкоћа није извршио прикупљање Одреда где му је било наређено, већ га је прикупио у подне на Отавици где је и заноћио.

У 21 ч. 35 *Командант армије издао је Команданту Обреновачког одреда ову заповест:* »Сутра 2-ог овог месеца зором изволеће Командант са одредом одмаршевати на Алуге, где ће одред прикупити и очекивати даље наређење. Тимочка дивизија I поз. заузела је Торлак и Разбојиште.«

3. *Тимочка дивизија I поз.* Ова је Дивизија у свом наступању задржана од стране непријатеља који је бранио јако утврђени положај Торлак — Разбојиште — Ђурђин Гроб. Она је овога дана нападала овај положај овако:

Лева колона са 14. пешадиским пуком нападала је на фронт Разбојиште источни део Торлака, а са 13. пешадиским пуком нападала је Торлак са југо-источне стране поред с. Раковице.

Десна колона. 20. пешадиски пук нападао је на Ђурђин Гроб, а једним делом садејствовао је левој колони у нападу на Разбојиште.

Општа резерва, 11. пешадиски пук III поз., помагала је напад леве колоне.

Артилерија је била постављена овако:

а. Код десне колоне два пољска брзометна топа јужно од к. 214, и шест пољских брзометних топова на Кошаре.

б. Код леве колоне 2½ пољске батерије западно од друма спрам шумареве куће на Авали.

в. Тешка артилерија западно од механе Дашчаре.

Напад је текао доста споро због откривеног и прегледног земљишта, а и због тога што трупе Одбране Београда и Шумадиске дивизије I поз. нису још биле избиле у висину Тимочке дивизије I поз., те су њене трупе трпеле од бочне непријатељске ватре.

После снажне и надмоћне ватре наше артилерије непријатељ је око 14 ч. 30 у масама почео напуштати своје положаје на Разбојишту и Торлаку, и трчати к нама машући бе-

лим марамама у знак предаје. У 15 ч. 45 заузети су ровови на Разбојишту, а потом на Торлаку (к. 324). У 16 ч. трупе десне колоне заузеле су Ђурђин Гроб (к. 340). Око 17 ч. трупе обе колоне избиле су на јужну ивицу с. Кумодраж, а један батаљон из 15. пука I поз. (Одбрана Београда), који је био на десном крилу Дивизије, избио је на Стражару, и ту се зауставио. Како је већ наступила ноћ, а ситуација код суседних трупа била је непозната, то је Командант Тимочке дивизије I поз. наредио да се трупе зауставе и преноће на заузетим положајима у овом распореду:

Десна колона заузима отсек од торлачке механе па удесно док не ухвати везу са 15. пуком I поз. (Одбрана Београда).

Лева колона заузима отсек од Торлачке механе па закључно са с. Јајинцима.

Општа резерва код к. 323, северно од Разбојишта, с обе стране друма.

Тешка артилерија на Белопоточкој Коси. *Коњички пук* у Пиносави.

У данашњем боју на положајима Торлак — Разбојиште — Ђурђин Гроб од непријатељских трупа учествовали су делови 25. пука ландштурмског, и 28., 38., 68., 73. и 79. пука заједничке војске. Од артилерије биле су три групе од по 2—3 оруђа (две код Торлака и једна код Стражаре).

Њ. В. Краљ са краљевићем Ђорђем био је данас на бојишту Тимочке дивизије I поз. и са северног положаја Авале пратио је рад Тимочке и Шумадиске дивизије I поз. Вратио се са бојишта тек када је био заузет торлачки положај.

Командант армије, по своме повратку у штаб у Раљу, поднео је у 18 ч. Врховној команди телефоном овакав *дневни извештај са бојишта: Тимочка дивизија I поз.* заузела је Торлак и Разбојиште и продужила спуштање на северну ивицу тога положаја до Вратница, али десни бок Тимочке дивизије I поз. није обезбеђен, јер се трупе Одбране Београда још нису појавиле у висини Тимочке дивизије I поз. *Шумадиска дивизија I поз.* још води јаку борбу код раковичке шуме, али од ње још нема даљих извештаја. *Обреновачки одред* је код рипањске станице.

Овом приликом Командант армије питао је Врховну команду да ли има каквих накнадних наређења односно одр-

жања реда у Београду. Одговорено му је да се трупе II армије зауставе на Бањичком Пољу и Топчидерском Брду са истуреним деловима ка Сави, али не истицати их сувише због дејства монитора. Трупе Одбране Београда да држе Екмеклук и даље ка Дунаву.

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. ТИМОЧКА ДИВИЗИЈА I ПОЗ.

1 Децембра у свануће колоне ове Дивизије затекле су се на линији: коса југоисточно од Белог Потока — с. Пиносава, са истуреним предњим деловима на левој обали п. Баре и код белопоточке механе. Лево је била ухваћена веза са Шумадиском дивизијом I поз. чији је Коњички пук био код топионице живе, а десно није се успело да се ухвати веза са трупама Одбране Београда. Извиђањем сазнало се, да се непријатељ задржао на положајима Торлак — Разбојиште — Ђурђин Гроб (к. 340) — Стражара.

Око 7 ч. продужено је наступање обеју колона ка поменутим положајима, а потом и напад на њих. Пошто је у ово време стигао до механе Дашчаре и 15. пук I поз. (из састава Одбране Београда), Командант дивизије упутио га је на десно крило Дивизије с тим да садејствује десној колони у нападу на Ђурђин Гроб и Стражару и ухвати десно везу са трупама Одбране Београда. Положај Торлак — Разбојиште — Ђурђин Гроб — Стражара претставља последњи јак положај на овоме правцу ка Београду, и потпуно затвара овај правац. Дужина фронта износи око 3—4 км.

Око 8 ч. обе колоне подишле су ка овом положају, и то: *десна колона* је била подишла на Пречицу (к. 214) и југоисточни нагиб Разбојишта, са два топа јужно од к. 214, а са шест топова на Кошарама; *лева колона* пришла је до к. 222 (белопоточка механа), а своје батерије поставила западно од друма спрам шумареве куће на Авали; *дивизиска резерва* стигла је до испред механе Дашчаре. При подилажењу ка непријатељском положају непријатељска артилерија је дејствовала противу трупа обеју колона са по једном групом од по 2—3 цеви. Обе ове групе биле су постављене северно од к. 323 (између к. 324 и к. 340). У 8 ч. 20 непријатељ је отпочео дејство јачом пешадиском и артилериском

ватром; кретање колона било је успорено, а наступање вршено је постепено и у групицама. Пошто је десно крило десне колоне почело трпети од бочне ватре са к. 280 и к. 340 (Ђурђин Гроб), развијен је један батаљон ка овим тачкама. Он је успео да се убрзо пребаци на леву обалу п. Бубање. Остало је наступало ка Разбојишту. Од леве колоне три батаљона су нападала Разбојиште с фронта (од белопоточке механе), а један батаљон упућен је источном ивицом с. Раковице ка Торлаку.

Око 9 ч. кретање обеју колона било је заустављено јаком непријатељском ватром са Торлака, Разбојишта и Ђурђиног Гроба. Лева колона је појачана 13. пуком I поз. из резерве, и команду над том колоном примио је Командант тога пука потпуковник Д. Ристић. Команданту колоне наређено је, да 14. пук продужи напад с фронта на Разбојиште и источни део Торлака, а 13. пук да заиђе поред с. Раковице и нападне Торлак са југозападне стране, држећи везу лево са десном колоном Шумадиске двизије I поз. која је тада наступала преко авалских њива. Команданту десне колоне наређено је да садејствује левој колони у нападу на Разбојиште и напада на Ђурђин Гроб, а десно да ухвати везу са трупама Одбране Београда. У ово време стигла је до механе Дашчаре и тешка артилерија придата овој Дивизији (две брзометне батерије 150 m/m, две брзометне хаубице 120 m/m, и аустриска хаубичка батерија). Она је одмах отворила ватру на Торлак и Разбојиште. Напад је продужен, али због отвореног земљишта наступање је било споро. Нарочито је споро ишло са заобиласком 13 пука поред с. Раковице, због прегледног земљишта са Торлака, а лево крило Пука било је веома истакнуто у односу на десно крило Шумадиске дивизије I поз. и изложено бочној непријатељској ватри од с. Јајинаца.

У 11 ч. наређено је да и 11. пук III поз. (резерва) прође ближе белопоточкој механи и потпомогне напад леве колоне.

Око 11 ч. ситуација је била оваква: *Десна колона* једним батаљоном била је на левој обали п. Бубање и на к. 280, а другим делом стигла је на 200—400 м. испред непријатељских ровова на источном и југоисточном делу Разбојишта. *еЛва колона* са три своја батаљона пришла је до на 400 м. јужно од непријатељских ровова на Разбојишту, једним ба-

таљоном на 400 м. од непријатељских ровова на источној страни Торлака и к. 323, а са три батаљона (13. пук) у заобилажењу ка југоисточној падини Торлака (између Раковице и Јајинаца). *Резерва* (11. пук III поз.) у покрету од шумареве куће ка белопоточкој механи. Сва артилерија била је у дејству. Непријатељ је отварао јаку пушчану и митраљеску ватру, ређе артилериску. У ово време 15. пук I поз. (Одбрана Београда) још није био изашао на десно крило десне колоне. Десно није била још ухваћена веза са трупама Одбране Београда, а лево одржавана је веза са Шумадиском дивизијом I поз., само је десно крило било преко 2 км. иза левог крила ове Дивизије.

У 12 ч. 30 под ОБр. 4571 добијена је заповест од Команданта II армије чија је садржина изложена на стр. 781.

У 13 ч. наређено је командантима колона да форсирају напад без обзира на везу и дејство суседних трупа, како би се могло овладати положајем још у току дана. У 14 ч. обе су колоне подишле на јуришну даљину, а целокупна артилерија отпочела је припрему јуриша. У 14 ч. 30 непријатељски војници, који су били јако поколебани, почели су излазити из ровова и у групицама трчати нашим војницима бацајући оружје и предајући се. Тада је наша артилерија обуставила паљбу, а наше трупе су похитале да што пре заузму непријатељске ровове. У 15 ч. 45 заузети су непријатељски ровови на Разбојишту, потом и на Торлаку (к. 324).

У 16 ч. трупе десне колоне заузеле су и Ђурђин Гроб. Овом приликом заробљено је око читавог батаљона непријатељских војника са официрима, велики број пушака и два митраљеза код к. 324.

Докле се ово дешавало на Разбојишту и Торлаку, један непријатељски део снаге извршио је испад на десно крило Шумадиске дивизије I поз., и зашавши иза левог крила леве колоне (13. пук) поколебао га је, те је један део био повукнуо уназад. Одмах је овде био враћен ред, један део окренуо је фронт према непријатељу и отворио ватру на њега, а остатак продужио наступање ка Торлаку (к. 324). Иза тога наређено је да трупе ове Дивизије што пре избију на јужну ивицу с. Кумодраж, а 15 пуку I поз.

наређено је да са пуком заузме Стражару, обезбеђујући се од стране Долова и Екмеклука.

Око 17 ч. трупе обе колоне избиле су на јужну ивицу с. Кумодражи, а један батаљон 15. пука I поз. на Стражару, и ту се зауставиле. Како је наступила ноћ, даље наступање ка Београду није вршено, пошто се није знала ситуација код суседних делова, а и због тога што према заповести Команданта II армије ОБр. 4571 (стр. 781), ова Дивизија имала је у гоњењу да се заустави код Бањице, а у Београд имале су ући само одређене трупе Шумадиске дивизије I поз.

У 17 ч. 30 под ОБр. 1683 Командант дивизије за даљи рад издао је својим трупама овакву заповест:

»Наше трупе овладале су данас положајима: Торлак — Бурђин гроб (к. 340). Шумадиска дивизија I поз. води борбу западно од с. Јајинаца. Докле су допрле трупе Одбране Београда нема се још података.

»Дивизија ће заноћити на заузетим положајима, ради чега наређујем:

»1) *Десна колона* (20 Пешадиски пук, и 2-га и 3-ћа батерија Тимочког артилериског пука) заузеће одсек од Торлачке механе па у десно, док се не ухвати веза са трупама Одбране Београда. Ако 15 Пук I поз. заузме Стражару, онда ухватити везу с њим. Ако би 15 Пук I поз био упућен на коју другу страну, онда ће десна колона заузети и Стражару, обезбеђујући се од стране Београда, Екмеклука и Долова. Лево одржавати везу са левом колоном.

»2) *Лева колона* (13 Пук, 1-ва и 5-та батерија Тимочког артилериског пука, и 3-ћа Дунавска батерија) заузеће одсек положаја од Торлачке механе па преко Вратнице закључно са Јајинцима, истурајући предстраже до у висину Бањице. Десно одржавати везу са десном колоном, а лево са Шумадиском дивизијом I поз.

»3) *Општа резерва* (14 Пук I поз., 11 Пук III поз., и пионири под командом потпуковника Ст. Нешића) поставиће се код к. 323, с обе стране друма.

»4) *Тешка артилерија* преноћиће на Белопоточкој коси с тим, да сутра до 8 ч. буде на Разбојишту у очекивању.

»5) Положаје утврдити и спремити на брзу руку заклоне за војнике.

»6) Из дивизиског завојишта упутиће се одмах лекар

са санитетском колоном, да из пуковских превијалишта прими рањенике и евакуише у завојиште (механа Трешња).

»7) Борбени део I степена Колонске коморе биће крај друма ј-источно од Авале. Пуна кола с муницијом биће на Солинској бари.

»8) Трупне коморе издаће ноћас храну трупама за сутра, па још у току ноћи вратити се ј-источно од Авале (200 м. иза борбеног дела Колонске коморе).

»9) Коњички пук, пошто прикупи све своје делове, заноћиће у Пиносави.

»10) Постарати се, да се свима средствима онемогући лутање војника по оближњим селима и узимање приватне својине.

»11) Дивизиски штаб у механи Дашчари.

»12) Команданти колона и опште резерве поставиће и непрекидно одржавати телефонску везу са дивизиским штабом.

Напомена. Обратити нарочиту пажњу да нас непријатељ не изненади контра нападом.«

Према овој заповести трупе су се уредиле и преноћиле између 1 и 2 децембра.

Непријатељ је по паду Торлака у наше руке отступио ка Београду. Од његових трупа данас су учествовале у борби на положајима Торлак — Разбојиште — Ђурђин Гроб делови 25. пука ландштурмског, и 28., 38., 68., 73. и 79. пука заједничке војске. Целокупна јачина ових делова није се могла оценити. Од артилерије биле су три групе од по 2—3 оруђа (две код Торлака и једна код Стражаре)).

Губици: погинуо 1 официр и 72 војника, рањено 4 официра и 344 војника, нестало 72 војника.

Заробљено: 12 официра и 622 војника и 2 митраљеза.

2. ОБРЕНОВАЧКИ ОДРЕД.

У 7 ч. под ОБр. 4575 добијена је од Команданта II армије ова заповест: »Крените се одмах са одредом и одмаршујте правац Драгановца и Пландишта на Турски рт (к. 283) — Вис (к. 280) станица Рипањска, где ћете прикупити одред и чекати даље наређење. Одмах поставите везу са армиским штабом у Раљи, било телефонску, било помоћу коњичких релеја.«

По овој је заповести поступљено, и Сред је на овоме положају заноћио између 1 и 2 децембра.

3. *Шумадиска дивизија I поз.* имала је наставити рад у духу заповести Команданта дивизије ОБр. 2852 (стр. 792, 793 и 794) од 30 новембра.

У 1 ч. 50 под ОБр. 4571 добијена је од Команданта II армије заповест чија је садржина изложена на стрч 781.

На основу овога трупама ове Дивизије издата је заповест под ОБр. 2866 тек сутрадан (2 децембра) пошто је Београд већ био заузет.

У 9 ч. под ОБр. 2870 Командант дивизије издао је својим трупама ову заповест: »Пошто је ухваћена веза десно са Тимочком дивизијом I поз., и лево са Дринском дивизијом II поз., и пошто је Комбинована дивизија из III Армије још 30 новембра овладала Петловим брдом (к. 208), то наређујем што енергичнији покрет трупа ове дивизије, у духу моје заповести ОБр. 2852 од јуче.

»На случај да Тимочка дивизија I поз. у своме наступању наиђе на јачи непријатељски отпор на Торлаку, командант десне колоне потпомоћи ће са делом својих трупа Тимочку дивизију I поз., нападајући на Торлачке положаје, зашта известити непосредно Команданта Тимочке дивизије I поз., ради споразумнога рада.

»О пријему овог наређења одговорити, а извешћа слати што чешће.«

Рад трупа ове Дивизије у току дана био је у главноме овакав:

Десна колона при изласку на аваљске њиве дочекана је била јаком артилериском ватром како с фронта — Бањичког Виса, тако и са десног бока од Торлака. Артилерија ове колоне била је на левој обали Топчидерске Реке, и због велике даљине није могла успешно да парира дејство непријатељске артилерије, што је у многоме успорило кретање колоне која је тек у подне успела да избије на Раковичку Косу (к. 209). За ово време *Лева колона* је отпочела покрет у 7 ч., прешла Топчидерску Реку, и прошла кроз Ресник не наишавши на отпор непријатеља. Када су предњи делови почели избијати из с. Ресника, непријатељска пешадија са Стражевице и ивице раковичке шуме отворила је ватру, а тако исто и артилерија са Торлака. Јачим притиском десне колоне непријатељ се брзо

повукао на позадни положај Миљковац — Раковички барутни магацин, посео га јачом снагом и добро га утврдио, нарочито барутни магацин који је био претворен у један јак редут. Како у то време око 8 ч. у висини ове колоне нису биле избиле суседне трупе, то се она задржала на овом положају, пошто је била сувише истакнута, и утврђивала се. Ради обезбеђења левог бока, докле Дринска дивизија II поз. (III армија) не избије на исту висину, послата је једна чета као лева побочница у с. Кнежевац.

У ово време непријатељ је држао линију: кнежевачке кречане — Миљковац — Раковички барутни магацин — јужна ивица с. Јајинаца — с. Раковица — Разбојиште.

Око 14 ч. 30 када је десна колона поставила своју артилерију на аваљске њиве кренула је напред. Како је истовремено и Тимочка дивизија I поз. избијала на Разбојиште, развила се била јака борба. Још у самом почетку напада непријатељ је са Разбојишта извршио испад на леву колону Тимочке дивизије поз. (13. пук) а делом и на десно крило првог борбеног реда десне колоне (11. пук) ове Дивизије под преваром да се преда. Ово је изазвало колебање, а убрзо и повлачење 13. пука и десног крила, обасипајући за то време јаком артилериском ватром простор између с. Јајинаца и с. Ресника. Командант 11. пука у првом борбеном реду појачао је свој први борбени ред са два батаљона из пуковске резерве који су прихватили отступајуће делове, и уз припомоћ јаке артилериске ватре десне и леве колоне, бацили су непријатеља назад, наневши му велике губитке. После овога непријатељ је још два пута покушавао напад, али су оба ова напада одбијена.

У 15 ч. Командант II армије са Авале пита Команданта дивизије: докле је дивизија стигла и каква је ситуација? По овоме послат је овакав извештај: »У 10 ч. *Лева колона* (12. Пук са једном батеријом) избила је на Стражевицу, а са побочницом у с. Кнежевац. Артилерија са Стражевице дејствује на Кнежевачке кречане и потпомаже напад Дринске дивизије II поз. *Десна колона* (19. Пешадиски пук и 11. Пук) у 12 ч. 30 са првим борбеним редом избила је на линију Седљак — Раковичка шума где се задржала, очекујући своју артилерију да избије на Аваљске њиве, одакле би потпомагала напад Тимочке дивизије I поз. на Торлак, па после да продужи рад

по заузећу Торлака. Овога момента десна колона ове дивизије води јаку борбу са непријатељем, о коме још немам података.«

У 16 ч. први борбени ред колоне, појачан једним батаљоном 19. пука из резерве десне колоне, одмах је кренуо напред, непријатеља потиснуо и око 17 ч. заузео с. Јајинце где се зауставио због наступеле ноћи. Овом је приликом Командант колоне дознао од непријатељских заробљених официра из 16. регименте заједничке војске која је припадала 13. корпусу да су овде на положају била два батаљона из 16., као и два батаљона из 78. регименте заједничке војске; да су се делови 8. корпуса у току данашњег дана пребацивати на супротну обалу Саве, и да ће се у току ноћи пребацити цео 8. корпус, а да се 13. корпус већ пребацио на леву обалу Саве.

Све до непријатељског испада са Торлака противу десног крила десне колоне *Лева колона* била је на положајима Стражевица — лева обала безименог потока.

Када је Командант леве колоне приметио око 14 ч. 30 покрет непријатеља од Торлака и с. Јајинаца противу Тимочке дивизије I поз. и десног крила десне колоне ове Дивизије, одмах је са својом колоном предузео јуриш на непријатеља према себи уз судејство јаке артилериске ватре, да би тиме парирао његово дејство. Ово у толико пре, што је се непријатељ према њему почео да појачава, па се бојао да и на њега не изврши напад знатно јачом снагом.

Непријатељ се према овој колони упорно држао, нарочито у утврђењу код раковичког барутног магацина, али је ипак, после наша обновљена два јуриша и наше силне артилериске, пешадиске и митраљеске ватре, бомбама био принуђен, да са великим губицима напусти ову јаку утврђену одбранбену линију, и да се повуче на прихватну линију у раковичкој шуми северно од барутног магацина где је остао и у току ноћи. Лева колона овладала је косом на десној обали безименог потока и ту се задржала због мрака и великог замора.

Коњички пук кретао се долином Топчидерске Реке до кнежевачких кречана и ту се зауставио.

У 17 ч. под ОБр. 2892 Командант дивизије издао је овакву заповест:

»Пошто се данас није могао достићи крајни циљ према мојој заповести ОБр. 2852[1] од јуче, услед јачег отпора непријатеља на неким тачкама, то наређујем, да се обе колоне ове дивизије у току ноћи задрже на положајима на којима се сада налазе са потребним обезбеђењем.

»Према добијеним извештајима сазнало се, да непријатељ намерава са својим 8 Корпусом да предузме напад, вероватно у циљу да добије у времену, да благовремено трупе и возове пребаци преко Саве. С тога наређујем, да обезбеђивање буде што јаче, како би се сваки покушај непријатељског напада снажно одбио. Сем тога наређујем, да се на положајима апсолутно никакве ватре не ложе.

»Што тешњу везу ухватити како обе колоне међу собом, тако и са суседним трупама, и то: десна колона са Тимочком дивизијом I поз., а лева са Дринском дивизијом II поз. Сем тога везати се телефонски одмах са дивизиским штабом тако, да резерва подигне линију од овога места до дивизиског штаба, који се налази у Рушњу, а за ову линију да се вежу команданти колона.

»Шумадиски дивизиски коњички пук остаће и даље у долини Топчидерске р. са задатком, да одржава везу између ове дивизије и Дринске дивизије II поз., и да у томе правцу извиђа непријатеља и са њим одржава што тешњи додир.

»За даљи рад следоваће наређење.«

У 18 ч. под ОБр. 2890 Командант дивизије послао је Команданту II армије у Раљи овакав извештај:

»Према последњим извештајима од 15 ч. 30, десна колона ове дивизије налази се на линији: Седљак — Раковичка шума, а лева колона на линији: Раковичка шума — Стражевица. Дивизиски коњички пук је у долини Топчидерске р. Непријатељ држи линију: Миљковац — Раковички барутни магацин — с. Јајинци.

»У току целога дана наступање трупа ове дивизије било је спорије, због јачег отпора непријатељских трупа, који су сваку косу и село користили за одбрану, а нарочито због јачег дејства непријатељске артилерије са Торлака, која је

[1] Стр. 792, 793 и 794.

бочно тукла десну колону ове дивизије. Јача се борба била развила код десне колоне у 15 ч., приликом преваре од стране непријатеља, који је био бацио своје оружје у намери да се преда, па када су наши пришли њима да их ухвате, ови су дочепали пушке, отворили паљбу и стрељачки строј десног крила моментално потисли назад, који је убрзо био прихваћен од стране својих резерва и непријатеља снажно одбацио у назад, пошто је пук из првог борбеног реда био појачан са једним батаљоном из резерве.

»Наредио сам за ноћас, да се трупе ове дивизије задрже на положајима на којима се сада налазе, ради одмора преко ноћ с тим, да опреза буде што јача, и да се веза са суседним трупама ухвати што тешње.

»По добијеним извештајима на телефону у Кијеву ухваћени су ови извештаји и разговори:

1) Наређено је 8 Корпусу да предузме напад. Ђенерал Медек извештава, да се његове трупе противе наступању, и да он са себе скида сваку одговорност.

2) Да се при одступању баци у Саву све што се не може спасти.

3) Између штаба 3. Дивизије и 1-ве бригаде 8 Корпуса чује се преко телефона свађа. Извештава се, да су данас многи официри рањени; аутомобили и колоне са резервном храном пребачени су на леву обалу Саве.

4) Неки командант извештава, да је два наша напада одбио, али да наше (српске) трупе у масама наилазе на к. 324. Томе команданту саопштено је, да ће му се послати помоћ 4 и 27 Пук III поз.

»Веома је потребно, да Тимочка дивизија I поз. што пре овлада Торлачким положајем, како даље наступање Шумадиске дивизије I поз. одређеним правцем не би било успорено, а евентуално и угрожено.

»Детаљни извештај послаће се накнадно.

»Са штабом налазићу се у току ноћи у с. Рушњу.

»Сем ових ухваћених непријатељских телефонских разговора, ухваћен је још један, који ми је послао командант Шумадиског коњичког пука у 18 ч., а који гласи: 21 Ландверски пук и 73 заједничке војске имају пошто по то да одрже положај: Топчидер — Баново брдо. 6 Пук прелази преко

моста № 2, а 73 Пук преко моста № 1. Ово је био последњи разговор код Аустријанаца, потом је веза прекинута.«

У 22 ч. 50 под ОБр. 4578 добијено је од Команданта II армије ово наређење, хитно: »У вези наређења ове команде ОБр. 4571 од 30 прошлог месеца, изволеће командант наредити, да трупе на Топчидерском брду спусте своје предње делове ка Сави, али водити рачуна, да трупе дивизије не буду изложене артилеријској ватри са монитора.«

У овоме смислу издата је заповест 2 децембра ОБр. 2866 у 12 ч. 30 за груписање Дивизије на Топчидерском Брду и Дедињу.

У току данашњег дана било је *губитака:* погинуло 1 официр и 53 војника, рањено 6 официра и 294 војника, нестало 37 војника.

Заробљено: 11 официра и преко 440 војника. Заробљеници су из 6., 16., 73., 92. и 102. регименте заједничке војске, и 4., 12. и 27. регименте ландштурма.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ II АРМИЈЕ ЗА 1 ДЕЦЕМБАР.

Гоњење непријатеља приводи се са успехом крају. Ослобођење Београда је на прагу.

У тактичком смислу могу се учинити примедбе на рад Армије у томе, што Командант армије није координирао у потребној мери акцију Тимочке дивизије I поз. и Шумадиске дивизије I поз. које су биле у првој линији, него су се акције ових Дивизија готово оделито развијале, без довољно чврсте међусобне везе и узајамног потпомагања. У 11 ч. када је се Тимочка дивизија I поз. била ангажовала у бој с непријатељем на Кумодрашким положајима, Шумадиска дивизија I поз. била је заостала скоро за неких 2 км. иза њеног левог крила. На овај начин Тимочка дивизија I поз. била је доведена у незгодну тактичку ситуацију, јер је била много истакнута и без крилних наслона. Стога је бочна непријатељска ватра од Јајинаца у многоме кочила њено напредовање и напад, а да је непријатељ предузети напад са Торлака извео са јачом снагом и брзо и енергично, могло је то имати штетних утицаја на наш даљи рад.

Пошто акције ових двеју дивизија нису биле координиране у потребној мери, то је и напредовање Шумадиске

дивизије I поз. ишло споро, јер ју је поред непријатељског отпора с фронта јако кочила бочна непријатељска артилериска ватра са Торлака. Све ово скупа узевши успорило је у знатној мери акцију обе дивизије, и Тимочке и Шумадиске, и то баш у моменту када је она требала бити најјача и најбржа, у моменту велике кризе код непријатеља, када је он, имајући иза леђа тако велику и озбиљну препону р. Саву, тежио да по сваку цену добије потребно време и простор за пребацивање својих многобројних трупа и возова на леву обалу Саве. Непријатељ је овај свој задатак свршио успешно добивши у времену и простору колико му је било потребно, и тиме, на обалама Саве избегао једну могућну своју катастрофу.

В. III АРМИЈА.

Рад Армије.

У току дана Командант армије добио је од појединих дивизија ове извештаје:

Од Команданта Тимочке дивизије II поз. који у 12 ч. 50 под ОБр. 1485 јавља: »Са својим деловима налазим се код Обреновца. Две чете на положају Шумарице — Пчелије; две чете на десној обали Купинац п. (за затварање пута за Скелу); две побочнице од по једне чете на Раскрсу и Кику. Сутра ћу их вратити у састав пука. Сва остала пешадија (3½ батаљона) код Звечке, артилерија код Белога поља. Забреж и Скела по један вод пешадије. У Скели ухваћена веза се 17 Пуком (једним делом).

»Од Коњичке дивизије добио сам њен распоред за данашњи рад.

»Молим за даљи мој задатак, с обзиром на садању ситуацију. Молим да ми се упути најмање један ескадрон коњице за осматрање Саве и одржавање везе са суседима, јер моја коњица има свега 50 сабаља.

»Од поласка са Стражаре за ова два дана има заробљеника: 1 официр, 353 војника, а сем ових око 300 рањеника са 5 сандука болесничког посуђа. Заплењено: 3 топа, 2 хаубице, 2 лафета, 79 кара, 156 кола, 7 пекарница, 2 фијакера, 100 самара, 10 коња, 7 полупонтона и 3 чамаца, 10 сандука кола, 1 дезинфекциони апарат, већи број пушака, огромна количина муниције.«

У 1 ч. 45 под ОБр. 3537 послат је Врховној команди, I и II армији извештај чија је садржина изложена на стр. 810 и 811.

Од Команданта Комбиноване дивизије.

а. У 5 ч. 45 (службено): »У току дана дивизија је постигла циљ одређен заповешћу за тај дан, и упутила још даље једну колону на к. 208 (Петлово брдо). II Прекобројни пук са једним својим делом дејствовао је у бок Петровом гробу и убрзао пад овога, заробивши 4 официра, 163 војника из 102 Пука, и запленивши 1 топ, 6 кара и 4 митраљеза.

»Око 17 ч. чула се борба на Сремачком рту и западно у правцу северног дела В. Моштанице, а непријатељски делови у јачини око две чете задржали су се и утврђивали на 1 км. од северне ивице Сремчице. 1 Децембра рано предузеће се и опкољавање и протеривање заосталих и увучених непријатељских делова.

»Од I, V и VI Прекобројног пука још немам извештаја докле су стигли.

»По исказу заробљеника на фронту: Сремачка коса — Цветков гроб — Петров гроб била је 9-та Дивизија 8 Корпуса са пуковима 91 и 102 заједничке војске, 1-им ландверским и 1-им ландштурмским пуком. Лево према VI Прекобројном пуку било је до два пука, али се још нема података који су пукови. На Девојачком гробу биле су две непријатељске пољске батерије и на Петровом гробу једна брдска батерија.«

Одмах затим овај је извештај допуњен усменим телефонским извештајем који је тек у 11 ч. 15 под ОБр. 2468 накнадно добијен, а који гласи: »30 новембра у 23 ч 30 V Прекобројни пук заузео је Петлово брдо (к. 208), а око 3 ч. јутрос тамо је избио и I Прекобројни пук, који је одмах упутио две чете ка Железнику. По сазнању од мештана непријатељ има мостове од града до кланице, и то мостова за кретање широких стројева, а код Чукарице има ужи мост. На Торлаку, Бањици, у долини Саве на обема обалама има маса ватри.

»VI Прекобројни пук, водећи борбе данас у 21 ч. избио је између Сремачког рта и Железника, и ту заноћио.

»Штаб 9-те непријатељске дивизије био је јуче до подне у Рушњу.

»Данас продужавам гоњење преко Бановог брда ка ади Циганлији, а једну групу задржаћу код Железника.«

У 6 ч. 30 под СБр. 3541 послат је Врховној команди, I и II армији извештај чија је садржина изложена на стр. 810 под а.

б. *У 11 ч. 15 (службено)*: »да је I Прекобројни пук у зору протерао непријатеља из Кнежевца, и предузео напад на линију Кречане — Жарково. Непријатељ туче артилериском ватром к. 208. Наша артилерија сада (9 ч. 40) излази на к. 208 (Петлово брдо).«

Командант армије налазио се тада на северној ивици с. Рушња, где су били и команданти Дринске дивизије II поз. и Шумадиске дивизије I поз. Шумадиска дивизија I поз. борила се у раковичкој шуми и нападала јужну ивицу с. Јајинаца.

Увиђајући сву опасност која му прети са правца Петлово Брдо (к. 208) — Баново Брдо непријатељ је био организовао врло јак отпор на линији југозападна ивица с. Жаркова — ивица кошутњачке шуме — Кречане. Његове батерије са линије Торлачка механа — с. Бањица — Мајур — Баново Брдо и са монитора на Сави сконцентрисале су биле паклену ватру на к. 208 и околину. При свем том, делови Комбиноване дивизије придолазили су Жаркову и кошутњачкој шуми, а делови Дринске дивизије II поз. из Топчидерске Реке нападали су на кнежевачке кречане.

Своју дивизиску резерву Командант Дринске дивизије II поз. држао је на Орловцу (к. 219), како би на случај потребе могао помоћи и на десној обали Топчидерске Реке где је изгледало да се тешко напредује.

У 11 ч. 45 службено је послат Врховној команди са положаја извештај чија је садржина изложена на стр. 811 и 812.

в. *У 13 ч. 30 службено*: »Непријатељ јачине до два пука пешадије посео је и утврђује Кречане, јер је на друму Жарково — Београд маса његове коморе. Дивизија напада са обухватом непријатељско десно крило.

»Трупе Шумадиске дивизије I поз. избиле су на линију: Раковичка шума — Стражевица. Саопштио сам им ситуацију на Кречанама и позвао их да обухватају преко Мајура, те да се све зароби и сва комора заплени.

г. *У 15 ч. службено:* »Линију Жарково — Кречане непри-

јатељ држи са три пука, дејствује противу ове дивизије са четири батерије (пољске и брдске), једном хаубицом 15 см. и са једног монитора. Виде се делови непријатељски, који по групама у јачини једне чете одступају правцем: ада Циганлија — Земун. До сада је одступило 1—2 пука од прилике.

»Торлак још није заузет. Стражевица и јужна половина Раковичке шуме заузете су, а у северном делу Раковичке шуме води се јака борба.

»Три непријатељска аероплана летела су пре подне.

I и V Пук нападају фронт: Кречане — Жарково; II Пук са батаљоном помаже 1-ву Коњичку бригаду, један батаљон на Остружници и два батаљона код Железника; од VI Пука нема извештаја; сва артилерија на Петловом брду.«

д. *У 21 ч. службено:* »да је заробљени начелник интендантуре 9-те Дивизије изјавио, да је та дивизија пред повлачење имала 12.000 пушака, и састојала се из: 11, 73, 91 и 102 Пука. Десно од ове дивизије била је 21 Дивизија, а лево 36 Дивизија. Комуникациски правац дивизије био је Мељак — Београд.«

Од Команданта Дринске дивизије II поз.

а. *У 9 ч. под ОБр. 1919:* »У јучерашњој борби на Петровом гробу, трупе ове дивизије запленише су: две пољске хаубице, 7 кара, један сандук и два ранца пољске апотеке, један артилериски дурбин са стативом и још велику количину осталог материјала. Број заробљеника још није утврђен јер се непрестано прикупљају.

»Петров гроб представља у истини један јак положај, који је јуче по подне био покривен непријатељским лешевима. Његов брзи пад изазван је енергично изведеним јуришем од стране 5 и 6 Пука II поз. У нападу суделовали су и делови Шумадиске дивизије I поз., који су упућени са Радионице и у великој мери олакшали заузимање Петровог гроба. Наши су губитци знатни.«

У допуну овоме извештају има се приметити да је у јакој мери, ако не и пресудно, на пад овог положаја утицао брзи обилазни покрет Комбиноване дивизије преко Сремчице. Тако исто и њене четири батерије, постављене северно од к. 275, снажно су тукле Петров Гроб и Девојачки Гроб. Све је ово лично посматрао Командант армије, који је целог дана био на положајима.

б. *У 16 ч. 30 под ОБр. 1926:* »Од Команданта 5 Пука II поз. добио сам извештај, да је на Кијевској железничкој станици ухваћена депеша о великој свађи између појединих непријатељских команданата. Чуло се и то, да су многи непријатељски официри рањени, као и да су сви аутомобили и колоне са резервном храном пребачени преко Сове.«

в. *У 16 ч. 50 под ОБр. 1927:* »Шест батаљона ове дивизије постепено подилазе јужној ивици Кошутњачке шуме, коју је посео непријатељ. Да ли је непријатељ протеран са Кнежевачких кречана још се нема извештаја, али се приметило, да се непријатељ по групама повлачи са Кнежевачких кречана ка јужној ивици Кошутњачке шуме. Овог момента артилерија ове дивизије обасипа снажном ватром јужну ивицу Кошутњачке шуме. Две пољске батерије, на захтев Команданта Комбиноване Дивизије, постављене су на Петловом брду (к. 208). Главна колона (шест батаљона и три пољске батерије) није се кретала са свог положаја, јер је ситуација пуковнику Миловановићу позната.«

У 19 ч. 45 *Командант Моравске дивизије II поз.* јавља да је Дивизија дошла до Мељака и ту ће заноћити.

У 21 ч. 10 под ОБр. 3555 упућен је Врховној команди, I и II армији овакав извештај:

»На фронту III Армије ситуација је оваква: линију Жарково — Кречане непријатељ држи са три пука, дејствује противу Комбиноване дивизије са четири батерије пољске и брдске, једном хаубицом 15 см. и са једног монитора. Једна батерија осмотрена је на Дедињу, а једна на међупростору Бањички логор — Торлак, а свакако постоји која батерија и на Бановом брду. Комбинована дивизија напада од Петловог брда према Кречанама и од Железника према Жаркову. Дринска дивизија II поз. напада са пуком и то преко Кнежевца ка Кречанама, а пук и по има у резерви на Орловцу. Са Шумадиском дивизијом I поз. веза је стално одржавана. Она је заузела Стражевицу и нападала кроз Раковичку шуму и у правцу Јајинаца.

»Коњичка дивизија са једном бригадом налази се код водоводне инсталације, где је даље напредовање укочено артилеријом са монитора, а друга бригада је у Топчидерској р. код Стражевице.

»У опште непријатељ се упорно држао и развијао наро-

чито јаку артилериску ватру, а поглавито на Петлово брдо (к. 208), коју је тачку силно обасипао с фронта и бока.

»Око 14 ч. видео сам лично, како непријатељ са Торлака извлачи артилерију друмом за Београд, и са положаја Комбиноване дивизије осмотрени су делови непријатељски како по групама у јачини једне чете одступају правцем ада Циганлија — Земун. Осмотрено од прилике 1—2 пука. Виделе су се такође непријатељске колоне у покрету од Екмеклука у правцу Београда.

»Око 15 ч. приметило се, да непријатељ по групама напушта Кречане, а да ли их је потпуно евакуисао, за сада ми је још непознато.

»По сазнању од мештана непријатељ има мостове од града до кланице за прелаз ширим стројевима, а код Чукарице има ужи мост.

»У Кијеву ухваћене су непријатељске депеше и разговор на телефонској линији, коју непријатељ није покварио. Наређује се, да се возови униште и побацају у воду, ако не успу да их пребаце на леву обалу Саве. Сем тога чула се нека јака свађа на телефону, наштa је један од команданата дивизија изјавио, да је он томе одсудно противан и да скида одговорност за све последице, које би могле наступити. И најзад у тим разговорима чуло се, и то, да су у последњим борбама имали велике губитке у официрима.

»Тимочка дивизија II поз. има и сада још један свој пук са батеријом код Уба. Главнина дивизије је око Обреновца и Забрежја са пола чете код Скеле. 30 новембра у вече непријатељ је са једним чамцем пуним војника покушао прелаз, али је одбијен. Ако ситуација дозвољава, молим да ми се допусти, да одред који је остављен код Уба упутим у састав дивизије. Моравска дивизија II поз. стигла је данас у околину Мељака. Сутра 2-ог овог месеца рано у јутру полази за Рушањ, где ће стајати као армиска резерва.«

У 23 ч. 50. под ОБр. 2410, Командант Коњичке дивизије јавља:

»Командант 1-ве бригаде извештава, да је са бригадом нападао с. Жарково и водовод, и да га је заузео, а потом је предузео напад са 1-им Коњичким пуком на непријатељску комору, на друму између с. Жаркова и Чукарице. При нападу пук је био изложен унакрсној артилериској ватри са два мо-

нитора, који су дејствовали са узводне ивице аде Циганлије, и артилерије, која је дејствовала са Бановог брда. Комору су штитили још и четири непријатељска митраљеза. Напад на комору према овоме није успео. При овоме нападу бригада је имала два војника погинула и 4 коња, рањених 6 војника и 8 коња.

»1-ва Коњичка бригада дејствовала је од с. Железника на Баново брдо у току целога дана. При заузећу водовода бригада је затекла 7 машиниста, који су и раније ту били. Један од њих, који је јутрос дошао из Београда вели: да је у двору стан главног команданта и да на њему стоје заставе: аустриска, мађарска и хрватска; да је Београђанима издато наређење, да ће бити обешен сваки онај, који се ухвати да пљачка. Међутим непријатељски војници отварају не само дућане калаузима, већ и приватне станове, и износе ствари колима и преносе у Земун. Код хотела Москве била су подигнута вешала, где су вешали наше ђаке са универзитета под видом комита, али на протест Америчанске мисије вешала су пренета у Горњи град. Све мушко становништво од 15—60 година одведено је у Земун.

»1-ву Бригаду у 18 ч. сменио је у Жаркову један батаљон VI Прекобројног пука и Четнички одред, појачан са коњицом без коња (око 300 карабина), те се бригада повукла у с. Железник.

»Непријатељ држи Баново брдо (к. 206) — к. 215 — Кнежевачке кречане — Мајур. Јачина непријатеља на Бановом брду је један пешадиски пук и једна батерија.

»Командант 2-ге бригаде ухватио је помоћу свога телефона разговор, који је вођен између штаба 3 непријатељске дивизије, 1-ве бригаде 13 Корпуса с једне стране и начелника штаба једне непознате јединице, ове садржине: да је дивизија имала великих губитака у официрима, и да су аутомобили и колоне са резервном храном пребачени на леву обалу Саве. Даље саопштава, да је чуо разговор, како неки непријатељски командант јавља, да је два пута одбио наш напад, али ипак не може да одржи положај. У том моменту јављају, да ће му послати 4 и 27 Пук ландштурмски у појачање. Други непријатељски командант, који је према десној колони Комбиноване дивизије јавља, да му војници одричу послушност, и да он скида са себе одговорност. У Кијеву је ухваћено једно

наређење, да се сви возови и артилерија потопе у Саву, ако не успу, да се пребаце преко Саве.

»Командант 2-ге бригаде јавља у 4 ч. 55 из Раковичке шуме, да непријатељ са Торлака одступа, и да је он са бригадом кренуо, да му пресече одступницу. Из с. Железника види се велики пожар у Београду.«

РАД ПОЈЕДИНИХ ДИВИЗИЈА.

1. *Дринска Дивизија II поз.* Дивизија је данас продужила гоњење непријатеља правцем Рушањ — Кнежевац — Кошутњак — источна падина Бановог Брда — Топчидерско Брдо. Коњички дивизион продужио је зором гоњење непријатеља и рашчишћавање долине Топчидерске Реке, а десна колона, јачине два батаљона и вод митраљеза из 5. пука II поз., продужиће у свануће гоњење непријатеља са Орловца низ долину Топчидерске р. са крајњим циљем Топчидерско Брдо.

До краја овога дана Дринска дивизија II поз. заузела је Кречане и подишла Кошутњачкој шуми. Једним делом помагала је узимање Мајура.

2. *Комбинована дивизија* подишла је Жаркову и Кошутњачкој шуми у вези са Дринском дивизијом II поз.

3. *Коњичка дивизија.*

На основу заповести Команданта III армије ОБр. 3536 од 30 новембра, Командант Коњичке дивизије у 7 ч. 30, а под ОБр. 2399, издао је својим трупама за даљи рад овакву заповест:

»Све три наше армије гоне непријатеља, који одступа у нереду. Комбинована дивизија гони непријатеља до линије: Железник — к. 208 (Петлово брдо) и даље гребеном на левој обали Топчидерске р., све док не падне Баново брдо, где ће се задржати фронтом према Сави.

»Коњичка дивизија продужиће дејство између Саве и Топчидерске р., обраћајући пажњу, да не дође под јаку ватру непријатељских монитора.

»Када буде Београд заузет, трупе се у њему неће задржавати, сем Коњичке дивизије, да са потребним деловима уведе ред и изврши интендантско извиђање.

»С тога наређујем:

»*1-ва Коњичка бригада* са батеријом и четничким од-

редом продужава гоњење правцем: В. Моштаница — Железник — Жарково — Београд.

»*2-га Коњичка бригада* са батеријом продужава гоњење правцем: Сремачки рт — Читачка механа — Дедиње — Београд.

»По заузећу Београда, ради одржавања реда, личне и имовне безбедности, 1-ва бригада има рејон од улица, почевши од Славије, Краљ Миланове и Кнез Михајлове улице, а десно 2-га бригада.

»По уласку у Београд, дужност управника Београда примиће Командант Четничког одреда мајор Војин Поповић, коме ће, поред његовог одреда, команданти бригада ставити на расположење потребне коњичке делове, ради одржавања реда.

»Трупна комора и муниционa колона доћиће у с. Сремчицу.

»Штаб дивизије са пионирским и телеграфским одељењем кретаће се правцем: М. Моштаница — Умјански вис — Сремчица — Железник — Београд.

»Обе бригаде извиђају простор на свом правцу кретања између Саве и Дунава.«

Командант 2. бригаде у 10 ч. 5 јавља: »Непријатељ држи Стражевицу и Баново брдо. Ка Торлаку упућује неке возове, изгледа артилерију, а и известан део пешадије око једног батаљона упућује такође ка Торлаку. Стражевици подилазе наши пешадиски делови. Ја се крећем ка Стражевици.«

Командант 1. бригаде у 9 ч. 30 прошао је са Бригадом с. Железник. У том моменту примећено је да непријатељ држи северну ивицу с. Жаркова са једним батаљоном и два митраљеза, а са једном четом Беле Воде као заштита коморе. Једно због те коморе, а друго у циљу заузимања централног београдског водовода, јер је постојала опасност да је непријатељ не поруши, Командант бригаде предузео је одмах јуриш са 1. коњичким пуком на непријатељску пешадију код Белих Вода, с намером да пошто пото заузме Беле Воде, а по могућству и комору зароби. Пешадија је непријатељска у бекству отступила ка Жаркову, а комора се растурила у највећем нереду. Али око 13 ч. непријатељска пешадија код с. Жаркова добила је појачање са Бановог Брда и око 14 ч. северна ивица с. Жаркова поседнута је од непријатељске

гаде привукао је своју батерију на 200 м. од с. Жаркова, да би што успешније тукла северну ивицу с. Жаркова, као и напуштену комору. Цела 1. Бригада била је стављена под јаку унакрсну ватру од артилерије са Бановог Брда и са два монитора са Саве према ади Циганлији. Тек око 16 ч. дошао је један батаљон као појачање из II прекобројног пука. Овај је са Четничким одредом обезбеђивао доњи отсек, и Бригада се повукла у Железник на преноћиште.

Командант 2. бригаде у свом покрету ка Стражевици доспео је са главнином до с. Кнежевца, али пошто се непријатељ још држао на својим положајима, то се морао ограничити на извиђање шаљући извештаје Комбинованој дивизији, и чекати моменат за гоњење, када наша пешадија потисне непријатеља.

Трупе Коњичке дивизије заноћиле су:

1. бригада, као што је речено, у с. Железнику са деловима код Белих Вода;

2. бригада код с. Кнежевца.

Непријатељ је држао линију Баново Брдо (к. 206) — к. 215 — кнежевачке кречане — Мајур — к. 220.

Губици: погинуло 3 војника и 15 коња; рањено 34 подофицира и редова и 11 коња; нестало 5 коња.

4. *Тимочка дивизија II поз.* код Обреновца.

5. *Моравска Дивизија II поз.* Овога дана Дивизија је дошла до Мељака где је заноћила.

ПОГЛЕД НА СИТУАЦИЈУ III АРМИЈЕ ЗА 1 ДЕЦЕМБАР.

Гоњење непријатеља успешно је приведено крају. Заузеће Београда извршиће се сутра 2 децембра. Тиме је крајњи циљ операција постигнут.

ГЛАВА XXI.

2 децембар.

Заузимање Београда и завршетак операција.

ВРХОВНА КОМАНДА.

РАД ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

У току дана од појединих Команданата армија добијени су ови извештаји:

Од Команданта Одбране Београда.

а. *У 10 ч. под ОБр 855* »Јутрос у 5 ч. 30 наше трупе су на јуриш заузеле Ерино Брдо, а у 5 ч. 40 Клупе, и сада продужују гоњење. На клупама су заплењена два топа са послугом, запрегом и водним официром.«

б. *У 12 ч. 50 под ОБр. 857:* »Претходница леве колоне која је заузела Екмеклук наступа преко Граца ка Милићевом брду. 3-ћи пук Моравске дивизије I поз. избио је на В. Врачар, а један његов део ушао је у Београд.«

в. *Са ОБр. 862* (није забележно време): »Трупе Одбране Београда налазе се на Ерином брду и Емклуку. Предњи делови посели су Дунав од р. Болечице до Карабурме. Поседнут је такође и одсек од Брестовика до р. Болечице.

»Све остале тачке биле су јако утврђене, и сва су утврђења била опасана мрежом од бодљикаве жице на гвозденим стубовима. На Екмеклуку је рађена бетонска подлога за тешке топове. Изгледа, да је непријатељ све положаје припремио за врло јак отпор, али га је пораз 30 прошлог месеца и јучерање наше интензивно гоњење омело, те није имао времена да та утврђења потпуно доврши и искористи. Штаб у Екмеклуку.«

Од Команданта II армије.

а. *Под ОБр. 4597*: »Наше трупе ушле су данас у Београд у 10 ч.: Коњичка дивизија и 10 Пешадиски пук. У Београду су патроле пешадиске, коњичке и жандармериске, које одржавају ред. На Сави има један мост, који је у пола порушен. Остали су мостови на Дунаву.«

б. *У 10 ч. под ОБр 4600:*

»1. *Шумадиска дивизија I поз.* Први борбени ред дивизије у 9 ч. 30 прешао је Дедиње. Непријатеља није било. Издато наређење за груписање дивизије на Дедињу и Топчидерском брду. Непријатељски мост преко Саве био је на шлеповима ниже железничког моста. Мост је са наше стране до половине порушен. На путу по зади монопола остала су два дугачка брдска топа и три хаубице. У Топчидеру је непријатељ разрушио гвоздени мост. Два непријатељска монитора код шећерне фабрике у току дана дејствовали су артилеријом на положај, на левој обали Топчидерске р. Више Савског моста непријатељ је поставио два митраљеза, којима је тукао Топчидерско брдо. 12 Пук I поз. распоређен је

од ушћа Топчидерске р. до магацина ниже Савског железничког моста, са предњим деловима до Савске обале. Батерије су постављене тако, да могу тући прилаз обали Саве, аду Циганлију и мониторе.

»2. *Тимочка дивизија I поз.* груписана је овако: на Бањичком пољу 13 пук; у Бањичком логору 14 Пук; 11 Пук III поз. и пионири на с-западном делу Бањице. Коњички пук у с. Бањици; пољска артилерија у северном делу Бањице; тешка артилерија крај друма источно од с. Бањице.

»3. *Обреновачки одред* на Алугама.«

Од Команданта III армије.

а. *У 9 ч. 20*: да је Комбинована дивизија јутрос у 7 ч. заузела Баново брдо.

б. *У 19 ч.* »у 9 ч. 50 десна колона Дринске дивизије II поз. избила је главнином на Топчидерско брдо; а лева колона (четири батаљона) избија кроз Кошутњачку шуму источној падини Бановог брда. Општа резерва код с. Кнежевца. Командант армије код Раковичке железничке постаје.«

в. *У 17 ч. 30:* »телефоном у 16 ч. начелник штаба Коњичке дивизије јавља, да су обе коњичке бригаде ушле у Београд око 10 ч. Око 11 ч. ушао је Њ. В. Краљ Петар и Њ. Кр. Височанство Наследник Престола Александар.

»Командант Комбиноване дивизије јавља, да је једна чета из I Прекобројног пука пребачена на аду Циганлију. На Бановом брду заплењено четири топа.«

У 12 ч. — у подне — Врховна команда послала је црногорској Врховној команди овакав телеграм: »Јутрос су наше храбре трупе победоносно ушле у Београд. Непријатељ растројен и до ноге потучен. Заробљеника и плена доста. На нашој територији нема више непријатеља.«

РАД ПОЈЕДИНИХ АРМИЈА.

II АРМИЈА.

Рад Армије.

1. *Шумадиска дивизија I поз* груписала се на Топчидерском Брду и Дедињу у оваквом распореду:

Шумадиски коњички пук у Топчидеру са истуреним патролама ка ушћу Топчидерске Реке.

Претстража, 12. пук I поз. са две пољске брзометне батерије и хаубичком батеријом, на Топчидерском Брду са ре-

јоном обезбеђивања од Топчидерске Реке до бањичког поља истуривши предње делове до савске обале.

Главнина: 19. пук I поз. и 11. пук I поз. са два дивизиона пољске артилерије на Дедињу.

10. пешадиски пук I поз. са једном пољском брзометном батеријом у касарни 7. пука, као посада Београда.

2. *Обреновачки Одред* на Алугама.

3. *Тимочка дивизија I поз.* на бањичком пољу у оваквом распореду:

20. пешадиски пук I поз. на бањичком пољу, источно од изворног дела Бањичког Потока.

13. пешадиски пук I поз. у бањичком логору.

14. пешадиски пук I поз.; 11. пешадиски пук III поз. и пионири на североисточном делу Бањице.

Коњички пук у с. Бањици.

Пољска артилерија у северном делу с. Бањице.

Тешка артилерија крај друма, источно од с. Бањице.

Пошто је овим даном Армија успешно завршила своје операције, то је, у циљу припреме и што веће готовости за операције, Командант армије под ОБр. 4592 издао својим дивизијама и Обреновачком Одреду овакву заповест:

»Пошто је армија завршила задатак, који јој је дан, то да би била способна да у што краћем року може приступити извршењу другог задатка са довољно снаге и брзине, наређујем:

»1) Да Команданти дивизија и Обреновачког одреда настану:

а) Да се одмах приступи чишћењу и оправци оружја и оружног прибора, и снабдевању оружјем и прибором оних обвезника, који до сада нису били наоружани.

б) Да се трупне јединице што пре уреде, и да се постигне што чвршћа унутрашња веза; да се изједначи број старешина официрског и подофицирског ранга; и да се празна места попуне официрима и подофицирима из административних делова, где год они могу да се замене чиновницима обавезничког реда.

в) Да се трупне јединице и возови снабду са прописним бројем муниције и са резервном храном, а и установе попуне што пре свима потребама.

г) Да се војници снабду материјалном спремом, у коли-

ко то није могло бити учињено до сада, због непрекидних покрета, а у колико те спреме има или пристиже.

д) Да се на предстражарске и друге службе, скопчане са већим напорима, одреде јединице, које су до сада имале најмање замора.

ђ) Да се тачно утврди листа губитака у људству, губици у стоци и материјалу.

е) Да се прикупе тачни подаци о заробљеницима и плену у опште.

ж) Да се возови према датим комуникациским правцима правилно ешелонирају, како не би чинили сметње покретима, и како би се могли лако пребацити с једне комуникације на другу.

з) Да се заморена и изнурена стока јединица, које по природи своје службе морају бити непрестано у покрету, замене са возовима и стоком из јединица, које су се мање кретале, и чија природа посла изискује мање покрета.

»2) Податке по тач. ђ и е, чим се прикупе и среде, нека их Команданти дивизија у што краћем року доставе армиском штабу.

»3) Да Команданти дивизија у саставу ове армије и Командант Обреновачког одреда сами између себе измењају трупе и установе тако, да свака јединица — установа дође у састав своје дивизије односно одреда. Ако из појединих дивизија или одреда има трупних јединица, установа и возова привремено у саставу других армија или Одбране Београда, онда ми учинити предлог, те да учиним потребан корак, те да се та смена изврши.

»4) Похитати да се ови послови што пре заврше, јер армији ускоро предстоји нов задатак.

»5) У опште препоручујем, да се искористи ово време, те да се јединице што је могуће боље уреде и успособе за даље напоре.«

III АРМИЈА.

Рад Армије.

У 22 ч. под ОБр. 3587 *Командант Армије издао је својим дивизијама овакву заповест:*

»Непријатељ се пред фронтом II и III Армије повукао у највећем нереду, напустио Београд и пребацио се преко Саве,

оставивши велику количину плена и заробљеника.

»I Армија заузела је Шабац и Лозницу, а Ужичка војска Вишеград.

»Све дивизије остаће до даљег наређења на своме досадањем месту са обезбеђењем према Сави.

»Комбинована дивизија послаће један батаљон на Остружницу[1] са задатком, да обезбеђује према Сави, и да држи везу са два ескадрона Коњичке дивизије, који се налазе на Умци, и који имају задатак да обезбеђују гранични фронт према Умци, и да држе везу са Тимочком дивизијом II поз.

»Комбинована дивизија поставиће батерије на Бановом брду тако, да могу тући непријатељске батерије на левој обали Саве, и осујетити сваки непријатељски покушај према Острву и Циганлији.

»Дивизије ће предузети потребне мере, да се плен прикупи и не растура, зашта ће следовати нарочито наређење.

»Армиски штаб у с. Рушњу.«

У 23 ч. под ОБр. 3588 *Командант III армије послао је Врховној команди, I и II армији овај извештај:*

»Командант Коњичке дивизије извештава: официрска патрола јутрос у 7 ч. 30, у свом наступању ка Чукарици, наишла је на слабу заштитницу транспорта, напала је и заробила око 300 кола разног материјала. Бригаде су продужиле јутрос свој рад и око 10 ч. ушле у Београд. По уласку у Београд непријатељ се повукао и са последњим деловима преко Саве, гоњен делом обеју бригада, те је заробљен велики број официра и војника. Плен је богат; има велики број кола, коња, кујни, профијанта и разног другог материјала. Поред овога 3-ћи Коњички пук запленио је два брзометна топа и две каре.

»За привременог управника вароши Београда, Командант Коњичке дивизије поставио је пешадиског мајора Војина Поповића, коме су стављени коњички делови на расположење, ради завођења реда у вароши.

»Распоред трупа ове Армије овакав је:

Дринска дивизија II поз. налази се у околини Кошутњака, Топчидерске р., с. Кнежевца и Петловог брда.

»*Комбинована дивизија* налази се на Бановом брду и по задњи њега; са једном четом посела је аду Циганлију, а са једним батаљоном Остружнички вис.

---

[1] Доцније је тамо послата још и једна батерија. П.

Подела, састав и јачина наше целокупне војске после колубарске битке.

(Ordre de bataille)

I армија (ђенерал Ж. Мишић).
Дринска дивизија I поз.
Дунавска дивизија II поз.
Моравска дивизија II поз.
Укупно: 43 батаљона (20 батаљона I поз., 20 батаљона II поз., и 3 батаљона III поз.),
18 пољских брзометних батерија (3 су заплењене),
4 пољске дебанжове батерије (позициске од 6 топова),
4 брдске брзометне батерије (једна заплењена),
3 хаубичке брзометне батерије 12 см.,
2 опсадна топа 12 см.,
7 ескадрона дивизиске коњице.

или: 43 батаљона пешадије,
72 пољска брзометна топа,
24 пољска дебанжова топа,
16 брдских брзометних топова,
12 брзометних хаубица 12 см.,
2 опсадна топа 12 см.,
7 ескадрона дивизиске коњице.

II армија (војвода Ст. Степановић).
Тимочка дивизија I поз.
Моравска дивизија I поз.
Укупно: 32 батаљона пешадије,
4 ескадрона дивизиске коњице,
13 пољских брзометних батерија,
2 брзометне хаубичке батерије 12 см. (1 заплењена),
1 мерзерска спорометна батерија 15 см.

или: 32 батаљона пешадије,
4 ескадрона дивизиске коњице,

52 пољска брзометна топа,
6 мерзера 15 см.,
4 хаубице аустриске,
4 брзометне хаубице.

III армија (ђенерал П. Јуришић — Штурм).

Комбинована дивизија.
Дринска дивизија II поз.
Тимочка дивизија II поз.

Укупно: 46 батаљона (16 батаљона I поз., 24 батаљона II поз., и 6 батаљона III поз.),
5 ескадрона дивизиске коњице,
15 пољских брзометних батерија (6 запленьених),
1 пољска дебанжова батерија,
1 брдска брзометна батерија,
1 опсадна 12 см. батерија.

или: 46 батаљона пешадије,
5 ескадрона дивизиске коњице,
60 пољских брзометних топова,
6 пољских дебанжових топова,
4 брдска брзометна топа,
2 опсадна топа 12 см.,
12 брзометних хаубица 12 см.

Ужичка војска (ђенерал В. Арачић).

Шумадиска дивизија II поз.
Ужичка бригада.
Лимска бригада.

Укупно: 6 кадровских батаљона, 16 батаљона II поз., и 8 батаљона III поз.,
2 ескадрона дивизиске коњице,
3 пољске брзометне батерије,
1 пољска дебанжова батерија,
4 брдска брзометна топа,
10 брдских дебанжових топова,
2 Крупова пољска спорометна топа,
1 хаубичка батерија Мод. 97 г.

или: 30 батаљона пешадије,
12 пољских брзометних топова,
16 брдских брзометних топова,
6 дебанжових пољских топова,
2 крупова пољска брзометна топа,
10 брдских дебанжових топова,
4 хаубице Мод. 97 г.,
2 ескадрона.

Одбрана Београда (ђенерал М. Живковић).
Шумадиска дивизија I поз.
Трупе Београдског одреда.
Комбиновани одред.
Укупно: 23 батаљона I поз. (7 кадровских), 4 батаљона II поз.,
12 батаљона III поз.,
13 пољских брзометних батерија,
5 пољских дебанжових батерија,
3 хаубичке батерије Мод. 97 г.,
2 хаубичке брзометне батерије,
2 опсадне батерије Мод. 97 г.,
2 руска обалска топа 15 см.,
1 француски опсадни топ,
5 ескадрона дивизиске коњице.

или: 39 батаљона пешадије,
52 пољска брзометна топа,
31 пољски дебанжов топ,
10 хаубица Мод. 97 г.,
4 брзометне хаубице 12 см.,
4 брзометне хаубице 15 см.,
7 опсадних топова,
5 ескадрона дивизиске коњице.

Под Врховном командом непосредно:
Коњичка дивизија:
16 ескадрона,
8 пољских брзометних топова.

Дунавска дивизија I поз. са Браничевским одредом (пуковник М. Анђелковић).

20 батаљона I поз. (7 кадровских), 12 батаљона III поз.
1 обавезнички батаљон,
7 пољских брзометних батерија,
7 пољских дебанжових батерија,
1 крупова хаубичка батерија,
1 хаубичка брзометна батерија 15 см.,
2 опсадна топа 12 см.

или: 33 батаљона пешадије,
28 пољских брзометних топова,
42 пољска дебанжова топа,
4 крупове хаубице 10,5 см.,
2 брзометне хаубице 15 см.,
4 опсадна топа.

Крајински одред (пуковник Д. Димитријевић).
Укупно: 4 батаљона I поз., 10 батаљона III поз.,
1 батаљон последње одбране,
1 пољска брзометна батерија,
4 пољске дебанжове батерије,
1 хаубичка батерија Мод. 97 г.

или: 15 батаљона,
4 пољска брзометна топа,
24 пољска дебанжова топа,
3 хаубичка 12 см. топа Мод. 97 г.,
10 старих опсадних топова.

Трупе у Новој области (Јужна Србија) (ђенерал Д. Поповић).
Укупно: 24 кадровска батаљона (8 пукова) ојачани обавезницима,
1 добровољачки батаљон,
8 батаљона III позива,
13 чета граничне трупе,
7 пољских дебанжових батерија,
2 брдске брзометне батерије,
2 брдске дебанжове батерије,
1 бродвелова батерија.

или: 33 батаљона пешадије,
13 чета граничне трупе,
42 пољска дебанжова топа,
8 брдских брзометних топова,
8 брдских дебанжових топова,
4 бродвелова пољска топа.

Заштита граничног фронта према Бугарској (у старим границама), железничке пруге (у старим границама), и још *гранична трупа* за све фронтове у старим границама.

Свега: 11 батаљона III позива,
1 батаљон последње одбране,
12 чета граничне трупе.

V

Укупан поглед на офанзивну битку на Колубари.[1]

ГЛАВА XXII

Разлози наше Врховне команде за општи прелаз у офанзиву.

Ови разлози су били двојаки: *психички и стратегиски.*

а. *Психички разлози.* Вера и нада у наш успех до наше офанзиве у Колубарској битци била је не само поколебана, већ скоро изгубљена. Морална снага наших трупа почела је увелико да опада, дух и дисциплина да се из основа руше, а чим ово зло стање завлада у једној војсци, тада настаје опасност да сугестијом и заразом не наступи општа клонулост и расуло (паника), а када дотле дође, онда је катастрофа на прагу.

У оваквим моментима великих психичких криза код једне војске треба увек имати на уму, да се нипошто не сме остати дуже на једном месту у нераду и очекивању, јер се овим ствара песимизам и још веће расуло, а у таквом је стадијуму сва душевна и морална страна у покрету (осцилацији). Она је узбуркано море, и тражи одушке ма на коју страну, било унапред, или уназад. У оваквом психичком стању, држати снагу дуже у нераду и приковану за једно место (одбрана), значи све више слабити нерве бораца и давати маха песимизму. Код нас је то у толико више, што је

[1] Види прегледну карту раз. 1 : 300.000, прилог 7.

темпераменат нашега народа, уопште узевши, виолентан и упечатљив, нарочито код нашега живља из динарске зоне.

б. *Стратегиски разлози.* Са психичким разлозима у овоме случају потпуно су се поклапали и разлози стратегиски, који су се састојали у томе да се прелазом у контраофанзиву изврши преокрет у досадањим операцијама, да се предузме иницијатива рада у своје руке, пробије непријатељски фронт, непријатељ оделито потуче, протера из земље и да се заврши рат. Јер у нападу лежи огромна надмоћност у опште, докле се у одбрани јаче испољавају све слабости једне војске.

Наша Врховна команда по извршеној стабилизацији наше војске на Колубари, предузела је одмах проучавање обостране ситуације на војишту и бојишту у циљу прелаза у офанзиву, чим се добије очекивана муниција из Француске. Она је ту ситуацију подробно проучила и код нас и код непријатеља на свима деловима операциског фронта, па и у дубљој позадини непријатељској (моралне сондаже), и тада је, на основу темељне студије прикупљених и проверених података за оцену опште ситуације, и пошто је добијена артилериска муниција из Француске, донела одлуку да се одмах пређе у офанзиву. Одлука је била потпуно на свом месту, а моменат за то најповољније изабран.

У офанзивним операцијама наше војске видно се истичу ова два главна момента:

1. *Пробој непријатељског операциског фронта* од стране I армије на линији: Голубац — Проструга — Рајац — Субовор — Маљен, затим *гоњење непријатеља* ка Ваљеву, а одавде ексцентрично на север правцем Ваљево — Коцељева — Шабац, и *протеривање непријатеља* на леву обалу Саве у Срем, и на запад правцем Ваљево низ Јадар ка Лозници, на леву обалу Дрине у Босну.

Гоњење непријатеља од стране Ужичке војске на запад ка Дрини, на фронт Рогачица — Бајина Башта и *протеривање непријатеља* на леву обалу Дрине у Босну.

2. *Београдска операција* т. ј. напад и гоњење непријатеља ка Београду у циљу заузимања овога од стране београдске оперативне групе: Одбране Београда, II и III армије, и протеривања непријатеља преко границе на леву обалу Саве.

1. Пробој непријатељског операциског фронта од стране I армије, и гоњење непријатеља од стране I армије и Ужичке војске.

Рад I армије. У раду ове Армије истичу се маркантно ови моменти:

а. *Пробој непријатељског фронта* на линији Голубац — Проструга — Рајац — Сувобор — Маљен. Стратегиски значај овога пробоја био је врло велики и по непријатеља судбоносан, јер је тактички пробој убрзо проширен у стратегиски, чиме су нам била отворена врата у слив р. Колубаре, а правац ка Ваљеву, том нашем важном географско - стратегиском објекту, био нам је такође отворен. Непријатељска снага у долини Колубаре и она у долини западне Мораве била је раздвојена и тако је онемогућено даље њихово узајамно потпомагање. Напослетку угрожена је била непосредно и позадина непријатељске снаге, која је била пред фронтом III армије, а посредно и пред II армијом. У извршеном успешном пробоју непријатељског операциског фронта била је клица нашег будућег успеха, наравно под условом, ако се он буде правилно и енергично искористио до краја.

Пробој непријатељског операциског фронта био је тежак проблем за нашу I армију, нарочито у почетку, када је вера и нада у коначну победу код наших трупа дугим повлачењем почела да се губи и када су морал и дисциплина почели увелико да попуштају и да се руше. Стога је требало доста и вештине и такта код Команданта I армије, нарочито код његових команданата дивизија, па све и до најнижих старешина, да се у почетку сигурно задобију успеси, ма то било и у малим локалним стварима, па наслањајући се на те мање — локалне успехе, да се они постепено све више проширују и акција све брже и енергичније изводи. На овај се начин, поред почетне тактичке обазривости, постепено вршио и прилив моралне снаге код нашега војника, а са овим расло је и убеђење да ствар није изгубљена, и да се постепено стварају изгледи на успех. Ако би, услед почетне наше несмотрености, почетак био праћен неуспехом, онда би то још више погоршало дотадању и иначе врло тешку нашу ситуацију.

Командант армије и команданти дивизија правилно су схватили ову ситуацију и према њој подешавали своју акцију.

б. *Пребацивање I армије на леву обалу Колубаре и заузимање Ваљева.* Овде је акција Армије била у главноме фронтална, а требало је да буде *обухватни маневар* као што је и како је то на свом месту речено, када је било говора о заузећу Ваљева. На овај би се начин лакше и брже извршило пребацивање трупа на леву обалу Колубаре као и заузимање Ваљева, те се не би дало непријатељу маха ни времена, да што више одмакне своје возове у потребним правцима и да изврши поделу своје снаге на север ка Шапцу, и на запад низ Јадар ка Лозници.

Овом приликом јасно се код I армије испољила *оскудица везе и оријентације о ситуацији код непријатеља.* Оскудицу везе само у неколико правда околност, што је непријатељ у отступању порушио и однео сва средства за везу и јављање, а ми телеграфског и телефонског материјала нисмо више имали, те је веза дивизија са штабом армије била примитивна — ордонанска, а то је знатно успоравало брзину кретања и кочило командовање у својој функцији када је била потребна највећа активност и брзина. Сем овога непријатељ је био покварио за собом све путеве и објекте на њима, те је и ово отежавало командовање и брзину кретања, а поред тога и снабдевање трупа било је јако отежано. У оваквој прилици распоред Армије требао је бити у целоме прикупљенији.

Услед непознавања непријатељеве ситуације код Ваљева, Командант I армије био је у великој неизвесности и тами о непријатељу, а при оваквом стању ствари није се могло ништа позитивно ни брзо радити, јер је сав рад био базиран на хипотезама које у највише случајева нису биле тачне. Када Командант армије није располагао авијатиком, он је овај задатак оријентисања о непријатељу могао извршити и са коњицом. Организацијом армиске коњице од дивизиских коњица (остављајући овима само најпотребнији део за тактичко извиђање); ојачањем исте пешадијом, митраљезима и артилеријом, и њеним истурањем испред фронта Армје са задатком гоњења и даљног извиђања, Командант армије био би увек и на време оријентисан о ситуацији код непријатеља, и тада би његов рад несумњиво био правилнији, бржи и енергичнији.

в. *Протеривање непријатеља код Шапца на леву обалу Саве, и код Лознице на леву обалу Дрине* извршено је са успехом којим су наше операције у западној Србији биле повољно завршене. По свему изгледа да је обухватни маневар код Ваљева био употребљен и правилно и брзо изведен, непријатељ би био у немогућности да се делом снаге повуче низ Јадар ка Лозници, и целокупна његова снага била би бачена на север ка Шапцу. Тада правилно организованим гоњењем од наше стране ка Шапцу, нарочито паралелним и обухватним гоњењем источно правцем Ваљево — Памбуковица — Дебрц — Шабац, и западно правцем Осечина — Црниљево — Метлић — Шабац, непријатељу се не би дало маха ни времена за благовремено пребацивање својих трупа код Шапца, и ту је он могао и требао претрпети катастрофу.

Када I армија ово није учинила, дала је непријатељу могућност да са делом своје снаге који је отступао ка Дрини, на фронт Лешница — Лозница, на пл. Влашићу, потом на комплексу Цер — Иверак, заузме бочан положај у односу на правац гоњења I армије правцем Ваљево — Коцељева — Шабац, и да ово наше гоњење или сасвим укочи, или бар дотле, док се не рашчисти ситуација са Влашићем, потом са Цером и Иверком у нашу корист, што би нас стало доста жртава и времена. На нашу срећу непријатељу није на ум пала ова комбинација.

Ужичка војска.

Све док I армија није извршила пробој непријатељског фронта и избила на главни планински гребен Сувобора и Маљена, Ужичка војска била је укочена јаким непријатељским отпором на врло јаким и добро утврђеним и брањеним положајима на планинском земљишту. Како је рад ове Војске био у тесној вези и у узајамном односу са радом I армије то је, по извршеном пробоју фронта од стране ове, и када је Ужичка бригада заузела врло важан положај пл. Крстац и тиме загрозила непријатељској комуникацији Пожега — Ужице — Бајина Башта, непријатељ попустио пред фронтом Ужичке војске и предузео опште повлачење ка Дрини, на фронт Рогачица — Бајина Башта. Ово повлачење је вршено главном снагом непрекидно, дајући само отпора заштитницама на угодним и јаким положајима, ради што веће добити у времену и простору, ради што правилнијег повлачења.

Ужичка војска вршила је у главноме гоњење без јаке и чврше везе између својих појединих група, споро и фронтално. Да је са централном групом, Лимским одредом, гоњење вршено с фронта, а са Шумадиском дивизијом II поз. и Ужичком бригадом обухватно, притискујући што јаче непријатељске бокове и позадину и угрожавајући непријатељску комуникацију са Дрином (обухватни маневар), непријатељу се не би дало времена ни маха, да повуче своје возове, и да своје трупе неузнемиравано и у реду пребаци преко Дрине и стигне чак да поруши мостове. Споро гоњење непријатеља даје се само у неколико оправдати околношћу, што је земљиште планинског карактера, са мало и рђавих путева, те је то проузроковало тешкоће у кретању и одржавању међусобне везе.

Ужичка војска, поред свога задатка, имала је да служи I армији као обезбеђење њеног левог бока и позадине у ширем — стратегиском смислу. Ова се потреба у толико више наметала услед удаљавања I армије у њеном гоњењу на север ка Шапцу, и на запад ка Лозници. Сем свега тога, Ужичка војска имала је још да обезбеђује правац Вардиште — Ужице, пошто је он могао бити угрожен од стране непријатеља, који је тада изводио споредне операције у Санџаку и пред којим смо имали само слабе делове наших и црногорских трупа.

Успешно гоњење непријатеља од стране I армије и Ужичке војске, и његово протеривање преко границе на леву обалу Саве и Дрине имало је посредно врло великог утицаја и снажног одјека и на развој и успех Београдске операције.

I армија и Ужичка војска, узевши их као целину, служиле су као поуздано обезбеђење левог бока и позадине (у најширем смислу) наше београдске оперативне групе, која је оперисала ка Београду, и београдска операција, имајући обезбеђен десни бок и позадину Браничевским одредом на ушћу Мораве и Млаве, и I армију и Ужичку војску у Западној Србији, била је потпуно обезбеђена у своме извођењу, јер је имала јаке и поуздане крилне наслоне.

Гоњење I армије и Ужичке војске даље преко Саве и Дрине није се могло ни смело предузимати све дотле, док се не заврши београдска операција и не заузме Београд. Тек тада, с обзиром на општу ситуацију, могла би се организовати даља акција у гоњењу целом нашом војском, по једном општем операциском плану.

2. Београдска операција.

Ово је завршна операција у колубарској бици која је имала за циљ ослобођење Београда и протеривање непријатеља ван границе.

Непријатељев план за ову операцију састојао се у овоме: да са V армијом генерала Франка (8. и 17. комбиновани корпус) изврши груписање главном снагом на правцу Београд — Младеновац, обезбеђујући овај свој маневар јаким отпором своје снаге на фронту наше II армије; да нападне и заузме наш северни фронт Варовница — Космај, потом да се продирање продужи даље на југ правцем Топола — Крагујевац. Овом операцијом непријатељ је намеравао да, освајањем нашег северног фронта, који је дотле служио као стожер (пиво) нашим офанзивним операцијама на западу, осетно загрози десном боку и позадини наше целокупне оперативне снаге фронтом ка западу, и да тиме парира дотадањи успех наше левокрилне оперативне групе, I армије и Ужичке војске, и одлучи битку у своју корист. Идеја у стратегиском смислу правилна. Али за њено извођење била је потребна и јача снага и већа умешност у командовању.

Рокирањем непријатељске V армије на исток с леве на десну обалу Колубаре, и њеним постављањем на правац Београд — Младеновац, непријатељев операциски фронт био је много развучен и тиме ослабљен тако, да он није више био за снажну офанзиву, те према томе није био у стању да изврши свој намеравани план. А његов танак фронт био је међутим изложен нашем пробоју. Важно је напоменути да је у току гоњења наше левокрилне оперативне групе I армије и Ужичке војске, веза између непријатељског десног крила и центра с једне, и левог крила (V армије) на правцу Београд — Младеновац с друге стране била са свим прекинута, те је и њихово узајамно потпомагање било потпуно искључено.

Према оваквом стању ствари план наше Врховне команде био је: *да маневровањем по унутрашњим операциским правцима оделито туче поједине одвојене непријатељске групе* и то прво његову деснокрилну главну групу (VI армију), потом левокрилну слабију групу (V армију). План је за дотичну ситуацију био потпуно правилан, изведен брзо и енергично и имао је сјајан успех.

Али, као што је познато, за овакву једну деликатну и

тешку акцију потребан је до крајности брз и енергичан рад па да се постигне успех, под условом да и пластика земљишта, са довољно и добрих комуникација у свима потребним правцима, омогућава овакву акцију. Планинско земљиште за нашу левокрилну оперативну групу (I армију и Ужичку војску) са малим бројем и рђавим комуникацијама, и маневарско земљиште за деснокрилну оперативну групу — београдску, са нешто повољнијим условима у погледу акције, није давало у опште повољне услове за развој брзе и енергичне акције.

Одбрана Београда, у почетку битке са споредном улогом, била је сада за нову ситуацију и бројно и квалитативно слаба[1] да сама заустави навалу V непријатељске армије. С тога је за овај циљ морала бити знатно појачана и успособљена за упорну акцију. Како наша Врховна команда, због нашег великог операциског фронта (око 130 км. у ваздушној линији), и слабе снаге, није могла имати стратегиске резерве, она је се, према развоју ситуације, испомогла на тај начин што је узела из II армије, као најближе а мање угрожене, прво Тимочку дивизију I поз., потом ускоро и Моравску дивизију I поз., а из I армије и 18. пешадиски пук I поз. са једном пољском брзометном батеријом, и њима ојачала Одбрану Београда. Тиме је била огарантована отпорност нашега северног фронта (Одбране Београда). Улога Одбране Београда која је од почетка битке до сада била демонстративна, претвара се сада према новом развоју ситуације у главну улогу, и она је, уз припомоћ II армије, одлучила битку у нашу корист.

По извршеном груписању своје V армије, непријатељ је предузео огорчене нападе на наш северни фронт, и то прво на левокрилни бастион — Космај, па када је одавде био дефинитивно одбијен са великим губицима, тада је предузео напад на деснокрилни бастион — Варовницу, али је и одавде био јуначки одбијен са великим губицима. Ови непријатељски напади на наш северни фронт нису били тактички правилно организовани ни изведени и то нам је много помогло, можда нас и спасло. Непријатељ је прво главном снагом нападао на Космај, а пред Варовницом било је потпуно затишје, потом је

[1] Њено језгро сачињавао је III позив. П.

главном снагом нападао на Варовницу, а пред Космајем затишје, уместо да је једновремено напао наш целокупан северни фронт, овим нападом увидео слабе тачке на њему и тада према ситуацији груписао главну снагу на пресудну тачку.

Све непријатељеве покушаје и напоре да заузме наш северни фронт, Одбрана Београда је потпуно и са успехом одбила, наневши му још и велике губитке. Када је непријатељ увидео да од офанзиве не може више очекивати ништа и да му је снага била знатно исцрпена, одлучио је да се прихвати дефанзиве на Раљским положајима, у тежњи да по сваку цену одржи у својој власти бар Београд са његовом широм околином. Ова идеја непријатељева о одржању Београда у својој власти имала је смисла и користи за њега из разлога политичких, стратегиских и психичких. Јер његов пораз и на страни и унутра у земљи не би изгледао тако страшан ни дефинитиван, а то би утицало на умирење духова у земљи (разлог политички и психички). Поред тога непријатељ имајући Београд у својој власти (подразумевамо ово у ширем — стратегиском смислу) потпуно би кочио све наше будуће операције, било на запад преко Дрине, било на север преко Саве и Дунава (разлог стратегиски). Непријатељ је ради тога прешао у дефанзиву и заузео линију Крајкову Бару — Липу — Ковиону — Парцански Вис — Губеревац — Степојевац — Обреновац у намери, да се на овој линији стално одржи и да је не испушта из руку.

Наша Врховна команда прешла је одмах у офанзиву, и трупе Одбране Београда, уз садејство десног крила II армије (Тимочке дивизије I поз.), решиле су битку пробојем непријатељског фронта на Стражи и Липи и отвориле пут II и III армији ка Београду. За ову офанзиву ка Београду план наше Врховне команде био је: *промена правца дејства II и III армије са запада на север,* и то под борбом, и излажење њихово на исту висину са трупама Одбране Београда, ступајући са овом у што јачу везу, ради даље заједничке акције. (Концентрација на ново бојиште). На овај начин Одбрана Београда и II и III армија образовале су једну оперативну групу — Београдску групу, за операције на север ка Београду у циљу његовог заузимања. Ова је операција била тешка и рискантна, јер се она имала да изводи под борбом, са вели-

ким тешкоћама и губитком у времену услед јаког и систематског непријатељског отпора, али је ипак поред свега овога, извршена правилно, што је било неопходно потребно за нашу даљу успешну акцију. У противном, да је било неуспеха, Београдска операција би нас могла довести у један врло тежак стратегиски положај.

Према плану наше Врховне команде трупе Одбране Београда имале су да образују демонстративно крило у битци, и да својом енергичном акцијом привуку и прикују за себе што јачу непријатељску снагу, те да на тај начин створе могућност, да се II и III армија концентришу за битку на новом бојишту и потом што пре изврше главни удар на непријатеља. Али ситуација на нашем северном фронту, и то на његовом левом крилу, била је у опште таква, да се, услед јаког непријатељског отпора испред фронта II армије, а поглавито испред фронта III армије, није могло ни смело чекати, да се у потпуности изврши њихова концентрација на ново бојиште, па тек онда да се у духу јединства предузме општи напад на непријатеља свом снагом, као што се то у почетку замишљало. Овим би се изгубило много у времену и, што је најважније, пропустила би се повољна ситуација за нас код непријатеља на фронту Одбране Београда, те је ово потпуно преиначило раније додељену улогу у бици трупама Одбране Београда. У место да Одбрана Београда буде у бици демонстративно крило те да својом акцијом олакша пресудну улогу која се замишљала код II и III армије, као главне снаге Београдске групе, појачане још и Моравском дивизијом II поз. из I армије, она се сада претворила у пресудно крило и, садејством десног крила II армије, одлучила битку на Раљским положајима, т. ј. тамо, где се у почетку намеравало да се изводе операције секундарног значаја.

Успешном акцијом Одбране Београда олакшана је сада била акција и испред фронта II и III армије, испред којих се непријатељ почео брзо да повлачи ка Београду на целој линији.

После наших успеха на раљским положајима, а ради брзе и енергичне акције ка Београду и искоришћења успеха, наша Врховна команда организовала је за даљи покрет и гоњење непријатеља један *обухватни марш-маневар* тако, да је II армија била у средини овог распореда. Њој је за осовину

кретања ка Београду служио Крагујевачки друм. III армија била је лево. Њој је за осовину кретања ка Београду служио друм Степојевац — Мељак — Девојачки Гроб — Баново Брдо. Одбрана Београда десно. Њој је за осовину кретања ка Београду служио друм Смедерево — Гроцка — Београд. Овај марш-маневар имао је потпуно обезбеђене бокове: десни Браничевским одредом, леви Тимочком дивизијом II поз. у Обреновцу. Изведен је доста брзо и енергично, а резултат свега тога био је ослобођење Београда и свршетак битке.

У свом подилажењу ка Београду армије Београдске групе нису увек биле у јачој међусобној вези, нити приближно уравнате на истој висини у циљу израза своје пуне снаге. Ова иста појава дешавала се и код појединих дивизија у појединим армијама. То је успоравало акцију како по армијама, тако и код целе Боградске групе. Услед овог, гоњење није се могло вршити са таквом брзином и енергијом којом би се непријатељ могао набацити на своје позадње установе и возове и на мостовима на Сави претрпети катастрофу. Нарочито се осећало споро напредовање III армије у гоњењу, као левокрилне групе. Да је она успела да непријатеља пред собом одбаци на десну обалу Топчидерске Реке, могла му је пресећи отступницу (мост на шлеповима на Сави ниже железничког моста) и непријатељ би тада претрпео потпун слом. Ово се само у неколико да правдати великим замором трупа, јаким непријатељским отпором, поглавито дејством непријатељских монитора са Саве у леви бок наших трупа и рђавим комуникацијама, нарочито у то доба године. Али ипак ово се не да потпуно оправдати.

Заузећем Београда завршен је један велики и тежак период у нашим операцијама, завршена је сјајно битка на Колубари у којој је до ноге потучена балканска војска под командом фелдцајгмајстора Потиорека. Са овим завршен је уједно и рат 1914 год. у нашу корист.

Успех у овој битци, и поред свих великих недостатака материјалне природе, поглавито артилериске муниције, испољио је бољи квалитет наших трупа и надмоћније командовање у опште, поглавито наше више командовање.[1]

---

[1] *Француски пуковник Демав,* професор на Вишој ратној школи у Паризу, са нашим мајором Наумовићем, учеником те школе, написао

Даље гоњење непријатеља (опште гоњење) по једном општем операциском плану, није било могућно вршити стога, што је наша војска дванаестодневном операцијом и натчовечанским непрекидним напрезањима и дању и ноћу, без смене, као и губицима, била физички толико преморена и материјално толико исцрпена, да се даље апсолутно више није могло без дужега одмора и попуне људством, стоком и материјалном опремом. Од пресудног су значаја за даљу акцију биле исто тако и заразне болести (дизентерија, трбушни тифус и много распрострањен пегави тифус), које су у земљи сатирале војску и народ, као и материјална зависност од наших савезника. Сем овога, нисмо имали ни мостових тренова за савлађивање тако озбиљних препона као што су Сава и Дунав. Природно је било да је после оволиких напора и оскудица сваке врсте наша војска морала да се претходно одмори, реорганизује и попуни старешинским кадром, људством, стоком, возовима и осталом потребном материјалном спремом за бој и живот тако, да се за најкраће време може успособити за нове задатке које јој може наметнути нова војнополитичка ситуација, било сопствена, било она код наших савезника.

Поред свих ових наведених узрока унутарње природе, онемогућавали су нам још и *политички узроци* даљу акцију ван граница наше земље. Држање Бугарске која је тада била у наоружаној неутралности било је у опште сумњиво у тој мери, да се земља није смела напуштати и оставити иза својих леђа једног непоузданог суседа.

У колубарској битци задобијен је од наше стране велики *ратни плен.*

Од почетка рата па до 20 новембра 1914 год. заробили смо: 243 официра и 13. 691 војника.

је књигу: *„Српске победе у 1914 год.“*. Предговор књизи написао је сам *маршал Жофр* (француски генералисим у битци на Марни), који између осталога вели ово: „ . . . . . *Осветљавајући вешто вођење ових операција, ово дело отвориће нашим* (француским официрима) *ново поље за плодна размишљања. Деликатни маневри на Церу и Колубари, вођени са сигурним просуђивањем, са слободом духа и снагом која испољавају маестрију српског командовања, заслужују да заузму сјајно место у нашим стратегиским студијама.....*“

(Види чланак: *Маршал Жофр о улози српске војске у Светском рату* „Време“ од 29 новембра 1928 год Бр. 2492).

Српска војска и њена Врховна команда заиста не могу пожелети боље признање својих натчовечанских напора од овакве ласкаве оцене једнога маршала Жофра. П.

Запленили: 50 топова, 2 лафета, 105 кара, 15 митраљеза, 10.000 пушака, 500 кола, 5 каса, 7 пољских кујни и много осталог материјала.

Од 20 новембра до 2 децембра (заузеће Београда) имали смо:

Заробљеника: 323 официра, и 42.215 војника.

Запленили: 43 заставе, 142 топа разног калибра, 29 лафета, 386 кара за топове, 71 митраљез, 60.000 пушака, 2 аероплана, 5 аутомобила, 37 великих санитетских кола нарочитог модела, 3.500 кола с муницијом, пионирским, санитетским и осталим потребама, 3 касе, 52 пољске пекарнице, 45 кујни, 184 самара за товарне коње и 4000 коња. Поред овога запленењено је доста и хране.

Укупно од почетка рата 1914 год. заробљено: 566 официра и 55.906 војника.

Заплењено: 192 топа разног калибра, 31 лафет, 491 кара, 86 митраљеза, 70.000 пушака и другог материјала.

VI.

КОНЗЕКВЕНЦИЈЕ ИЗ КОЛУБАРСКЕ БИТКЕ.

ГЛАВА XXIII.

Значај Колубарске битке по својим последицама је врло велики и врло поучан, и то како за нас у првоме реду и непосредно, тако и за наше савезнике посредно. Њен велики значај може се у главноме разматрати у погледу:

а. *Политичком;*

б. *Војничком: и*

в. *Психичком.*

а. *Политички моменат.* Наша велика победа на Колубари утицала је на политичку оријентацију и држање суседних нам балканских држава. Јер ништа не може тако јако утицати на држање других држава, нарочито суседних, као исход какве велике и важне битке. Победа снажи расположење код пријатеља, а уздржава непријатеље да се умешају у рат.

Наш успех на Колубари у првоме реду утицао је на држање *Бугарске.* Било је познато, како су се успешним продирањем аустро-угарске војске у Србију били загрејали и одушевљавали меродавни чиниоци у Софији, и како је тадања

бугарска влада са Радославовом на челу увелико вршила припреме, да првом угодном приликом упадне у нашу Македонију наслањајући се потпуно на Беч, али не прекидајући везе ни са Петроградом.

Чести упади организованих бугарских чета на нашу територију у Јужној Србији и прекид железничке везе Солун—Скопље којом се вршило наше целокупно снабдевање из Француске преко Солуна, задавало нам је велике тешкоће и јасно откривало намеру Бугара. И од стране Турака вршени су такође организовани напади турских комитских чета у срезу Дојранском и у округу Тиквешком. Код погинулих су нађена оригинална писма која сведоче о заједничкој акцији Бугара и Турака. Да смо ми претрпели пораз на Колубари, Бугари би одмах упали у нашу Македонију, и из дотадање оружане неутралности прешли би отворено на страну централних сила са којима су имали потписану и војну конвенцију. Веза Берлина са Багдадом преко Беча, Београда, Софије и Цариграда била би успостављена, рат би се вероватно пренео и на Средоземно Море, и ко зна какав би уопште ток узео цео рат у времену када су Италија и Румунија биле у неутралности и нису ни мислиле ући у рат, и када се о америчанској акцији у Европи није могло ни помислити у круговима Антанте.

Грчка је била такође у оружаној неутралности, али је њен краљ Константин отворено симпатисао Немачкој, с којом су га везивале сродничке везе. И да смо ми претрпели пораз на Колубари, без сумње би Грчка одмах пришла Централним силама.

Турској је ишло у рачун да победе Централне силе, јер би јој на овај начин Једрене било сигурно обезбеђено, а вероватно и добар део Тракије. С тога је она својим симпатијама била стално уз Централне силе.

Румунија. Наш неуспех на Колубари учинио би, да се она, дотле као неутрална, потпуно определи уз Централне силе. Краљ Карол, као Хохенцолерн и савезник, симпатисао је Централним силама и стога је се устезао да загази у рат противу њих. Међутим за саму Румунију погодније би било да победимо ми, јер би јој аустро-угарско продирање на Балкан могло донети нове неизвесности и зебње за свој властити положај и опстанак.

Италија, на случај нашега неуспеха на Колубари, не би ступила у рат на страни Антанте, а вероватно би се нашла заједно са Централним силама као са својим дугогодишњим савезницима.

Држање балканских држава зависило је дакле од исхода Битке на Колубари. Она је утицала на даљу оријентацију њихову и имала је пресудан утицај на даљу политичку ситуацију и држање наших савезника. Наш успех на Колубари створио је нову војнополитичку ситуацију у Европи која је за нас и наше савезнике била са свим повољна.

Наш успех на Колубари био је и од ширега војнополитичког значаја. Немци су били припремили *дизање устанка* код целог муслиманског света у земљама Енглеске, Француске и Италије, у северној Африци: Египту, Триполитанији и Мароку. Преко Султана, као преко калифе свих муслимана, Немци су мислили да омогуће што јачи и шири утицај на све муслиманске државе. Ова акција требала је да продре чак до Индије, и да се Персија придобије за акцију противу Русије и Индије. Агитација за овај устанак од стране Немачке била је добро организована и врло жива, и она је за овај циљ давала новац, оружје и муницију, као и сва остала потребна средства.

Наш сјајни успех на Колубари све је ово осујетио, јер је зауставио и спречио немачко продирање на исток; онемогућио директну везу Берлин — Беч — Београд — Софија — Цариград — Багдад; и спречио дизање устанка од муслиманског света. Овим су у првом реду били спасени и сачувани интереси Енглеске; она је овим била спасена, те је могла даље да истраје. Ово је створило једну другу војнополитичку ситуацију у Европи и омогућило доцније улазак у акцију Италије и Румуније на страни Антанте, и на послетку и саме Америке, а то је најзад и окончало рат са Централним силама.

Према овоме у нашем целокупном савезничком рату до тада, битка на Марни и наша битка на Колубари два су најважнија и маркантна момента, па стога је њихов војнички и политички значај врло велики.

в. *Војнички моменат.* Битка на Колубари у војничком погледу показује велики степен вештине нашега командовања у опште, *поглавито вештину вишега командовања.*[1] Она

[1] Види мишљење маршала Жофра стр. 862 и 863.

се по свом плану и начину извођења може потпуно уврстити у ред врло поучних битака и може послужити за пример. *План битке* био је потпуно правилан; он у истини претставља онај Молткеов »систем испомагања« (Sistem der Aushilfen), и резултат је зреле и промишљене процене ситуације. У њему се видно испољавају два маркантна момента: *почетни* — прелаз у офанзиву, пробој непријатељског фронта и гоњење непријатељске главне оперативне групе (VI армије); и *завршни* — београдска операција. Извођење овога плана било је брзо, енергично и тачно саображено свима новопојављеним приликама на војишту и бојишту у току извођења битке, ма да се је у њеном извођењу наилазило на велике тешкоће. Када се има на уму да је наша војска била преморена и бројно слабија од непријатеља (око 1,9 људи на дужини метар фронта), врло велика материјална оскудица, поглавито оскудица у артилеријској муницији, морална депресија итд., онда се могу појмити енормне тешкоће са којима је у командовању и извођењу битке имала да се бори наша Врховна команда, па да ипак и поред свега овога извојује сјајан дефинитиван успех над непријатељем бројно јачим, а материјално од нас несравњено боље снабдевеним.

У Колубарској бици у погледу њеног стварања и извођења вредно је истаћи:

1. *Наш маневар по унутрашњим оперативним правцима* који је по својој природи тешко изводљив у опште, а захтева брзу и зрелу процену ситуације сваког тренутка и велику вештину, енергију и брзину у извођењу. Он је у Колубарској бици изведен брзо, потпуно и правилно, што је ређа ствар, и успешно извршен пробој непријатељског фронта и овај даље проширен и правилно и у потпуности искоришћен.

2. *Промену правца дејства II и III армије са запада на север ка Београду* и њихову концентрацију у току битке и под борбом на ново бојиште за Београдску операцију. Ова је операција врло тешка и деликатна. Она захтева велике смелости да се предузме, као и много вештине и брзине да се успешно изведе. Ако се изведе брзо и правилно, она обећава врло много; али ако се не изведе, њоме се тако исто и ризикује врло много.

3. У извођењу Колубарске битке (офанзивне) у целини,

примењене су *сложене операције.* Операције у гоњењу I армије и Ужичке војске с једне, и Београдске операције с друге стране дају потврдан пример за ово. Ове су сложене операције изведене потпуно правилно и успешно.

4. *Гоњење* непријатеља, узето у целини, извођено је дању и ноћу, брзо и непрекидно и са таквом вештином и енергијом да може послужити за пример.

в. *Психички моменат.* Када услед прекомерног напрезања и патњи клоне телесна снага једне војске, онда с њом опадне и јачина воље. Морално стање наше војске пред Колубарском битком претстављало је нашу велику не само војничку, већ и националну кризу коју је требало пребродити брзо и вешто; иначе је катастрофа била неизбежна.

После нашег повлачења у октобру 1914 год. са Дрине на Колубару нико не би могао ни помислити, да једна војска, после дугог повлачења и под најтежим приликама у опште, са опалим моралом, великом оскудицом у свима материјалним потребама, нарочито са великом оскудицом у артилеријској муницији, као и после страховитих личних утисака о нечувеним зверствима која је непријатељ починио над нашим мирним животом и имањем у освојеној области, — може моментано да се прибере, заустави елан победоносног непријатеља, па после кратког времена свом силином и енергијом да се баци на њега и извојује један од највеличанственијих успеха.

Онда, када су сви наши непријатељи, па и пријатељи, мислили, да од нас нема више ништа, и да је Србија за навек пропала, на једанпут као гром из ведра неба пуче глас по Европи, да смо ми до ноге потукли аустро-угарску балканску војску под командом фелдцајгмајстора Потиорека, и да смо своју земљу дефинитивно очистили од непријатеља. Сви су били овим запањени и питали се: откуда се овако магновено створи један тако неочекивани обрт. И заиста овако нагао преокрет из једне крајности у другу, редак је, врло карактеристичан и поучан пример у ратној историји.

Наша Врховна команда, потпуно свесна овог тешког и судбоносног момента, предузела је са највећом енергијом све потребне мере да непријатеља прво заустави у његовом даљем продирању, потом да се поврати опали и поколебани морал и дисциплина у нашој војсци и да се стане на пут кри-

тичном стању, т.ј. да се оно код нас поправи и у први мах стабилизује па после да се предузме што буде најбоље одговарало ситуацији у даном тренутку.

Ради овога Врховна команда је за најкраће време извршила попуну наше војске рекрутима, жандармима, људством из Јужне Србије на брзу руку припремљеним у најелементарнијим знањима за употребу, затим материјалом и муницијом. Нарочито је извршена попуна артилериском муницијом која је баш у тадање критично време стигла из Француске, али ипак не у довољној количини. Јер Врховна команда мора водити рачуна, да се душевне вредности бораца превремено не униште оскудицом у материјалним борбеним средствима. Сем овога прибегло се и *репресивним мерама* да се наше даље повлачење потпуно заустави (преки судови).

Ове припреме које су извршене за кратко време у циљу попуне и појачања већ су почеле постепено да повраћају код наше војске веру у раније изгубљену наду у победу, и то јој је дало отпорне снаге толико, да се могло зауставити даље непријатељско продирање. Јер морални утицаји појединих пораза постепено слабе, када се поврати тактички ред, када гоњење од стране непријатеља попусти, те да трупе могу да застану и поврате физичку снагу, а и да им се храна и остале потребе могу да дотуре. Тада се полако и постепено повраћа изгубљени морал, старешине поново задобијају утицај, а попуцале везе дисциплине доводе се на стару меру. Пристигну ли још и појачања, задобије ли се овде онде по какав успех према дрском непријатељу, тада се понова буди и повраћа храброст и поверење који отклањају утиске од неуспеха. Могућност победе све се више приближава, ако се ово стање од стране командовања уме брзо и правилно да искористи. Стога морално дејство победе треба сматрати као привремено.

Када је наша Врховна команда успела да наведеним припремама и предузетим потребним мерама (благородним и репресивним) заустави наше повлачење и даље непријатељско продирање на Колубари, она је већ самим тим отклонила велики део наше кризе и успоставила извесну равнотежу отпора између обеју непријатељских страна. Ово је *први моменат* у отклањању моралне кризе код наше војске и у повраћању вере да није све изгубљено, и наде да могу настати

изгледи и на успех. Овај се моменат може потпуно назвати *моменат стабилизације* који је био од врло велике важности за наше будуће држање. У њему је већ била садржана клица за наш потоњи успех под претпоставком, да се и даље учини све потребно за успех.

После стабилизације *Врховна команда врши подробно проучавање ситуације на војишту и бојишту* у циљу предузимања офанзиве чим се за ово укаже повољан моменат, и кад стигне жељно очекивана артилериска муниција из Француске. Јер дужим стајањем трупа на једном месту и са оваквом психом, све више слабе нерви бораца, и они подлежу песимизму. Овај се песимизам убрзо преноси у позадину и ту се бујно развија па се одавде као појачан поново враћа на фронт и тада врши страшан утицај.

Када је Врховна команда подробно проучила целокупну ситуацију код нас и код непријатеља на свима деловима операциског фронта и у дубљој непријатељској позадини (моралне сондаже), онда је на основу зреле процене свих прикупљених података за оцену ситуације донела одлуку: *да се одмах пређе у офанзиву и непријатељ нападне свом силином и енергијом.* Ово је *други моменат* у отклањању моралне кризе код наше војске који је по наш успех био од пресудне важности.

Трећи и завршни моменат у отклањању наше кризе био је: *успешан почетак и даље успешно извођење наше офанзиве* које је, у вези са оним раније поменутим, постепено отклањало, и на послету и са свим отклонило нашу моралну кризу, потпуно повратило морал и старо самопоуздање код наше војске, и на послетку дефинитивно срушило морал и отпорну снагу непријатеља.

Долазак *Краља Петра* на фронт II армије у данима наше велике моралне кризе, његови разговори са војницима у рововима и његово храбрење и потстицање на истрајност у борби, учинило је на трупе велики упечатак, јер су видели старог Краља, како у овако тешким приликама долази к њима у ров, да их делом и речју храбри и потстиче на истрајност и на испуњавање њихове свете дужности према Отаџбини, уливајући им веру и наду у лепше дане. Овај гест Краљев електричном брзином разнео се дуж ровова на целоме фрон-

ту, те је и ово у низу наведених предузетих мера у овоме смислу допринело повећању вере и наде у боље дане.

Чим смо отпочели офанзиву и задобили прве успехе, одмах се невероватном брзином дух и морал код наше војске почео да враћа, и то све у толико јачој мери, у колико се успех наше офанзиве боље оцртавао и све више напредовао. Наш је војник одмах осетио да је стање код непријатеља знатно погоршано, да непријатељ нагло попушта нашем притиску и да све иде на горе, а исто тако да се стање код наше војске почело нагло побољшавати и да све иде на боље. Сада је било за свакога јасно да је стање код непријатеља неповољно и да има изгледа за наш успех, само је ово стање требало брзо искоришћавати, и до крајњих граница могућности напрегнути своје силе, те у напорима издржати дуже и више од непријатеља. Тако је и било. У којој су мери расли успеси на нашој страни, ма на коме делу фронта, то је одмах саопштавано целој војсци, те је наш војник видео и осећао, да су се ствари окренуле у нашу корист, па је сваки до крајности напрегао био своје силе, да пошто пото истраје до краја, и истрајао је са потпуним успехом. У којој су мери одушевљење, морал, вера и нада у победу све више расли код наше војске, у још већој мери опадали су ови фактори код непријатеља тако, да је у доцнијим фазама битке нашим трупама бивало све лакше у погледу савлађивања непријатељског отпора, наилазећи на непријатеља са све ниже опалим моралом и слабијом отпорном снагом, докле на послетку морал, а са овим и отпор код непријатеља као његова функција, није сасвим пропао. Нашом успешном офанзивом дакле, одмах је отпочео да се руши морал и дотадањи однос у моралној и отпорној снази између нас и непријатеља, и психичка депресија и криза, које су код наше војске почеле да продиру дубље и у шире слојеве, брзо су отклоњене и преобраћене у једну велику моралну снагу и једно велико поуздање у наш крајњи успех који је величанствено извојеван.

У овој нашој великој психичкој кризи, која је била постала и националном кризом, видно су се испољили: величина и моћ наше народне душе и наш народни карактер. Они су допринели да се поднесу и брзо и успешно преброде сва могућа колебања, и искушења и да се савладају све енормне тешкоће. Прави карактер једнога народа и његова народна

душа не показује се у обичним приликама живота, већ само у највећим искушењима и највећим и најтежим кризама његове историје, каква је била ова наша у Колубарској бици.

Рат открива код једнога народа све његове мане и слабости, али тако исто испољава и све његове врлине. Наша велика и чврсто формирана народна душа, наш чврст и непоколебљив народни карактер и велика морална снага коју испољисмо у офанзивном делу Колубарске битке, у оним дивним данима, када је здрав дух наше расе у једном силном напону своје снаге извојевао велике трофеје победе, претворио је дотадашњи наш неуспех у један од највећих и највеличанственијих успеха.

Битка на Колубари открила је драгоцене моралне и интелектуалне изворе нашега народа и потврдила је стару истину: *да је рат пре свега борба моралних фактора, поглавито борба воље, и да јача воља и истрајност увек побеђују.*

У Колубарској бици подигнут је бесмртни споменик славе и величине српског оружја. Херојска дела наше славом увенчане војске и њених вођа, потпуно се могу мерити са сјајним примерима античке храбрости. Овај наш пример показао је још како побеђује народ који воли своју земљу и слободу и брани своје огњиште, и који је још потпуно свестан свог националног задатка.

Нека би ово скромно дело било знак признања нашој храброј војсци и њеним вођама.

Крај.

XLIV. (16). — Д-р Владан Ђорђевић, Србија и Грчка (1891—1893). — Б. 1923 8° 300. Цена 20 динара.

XLV. (17). — Владимир Ћоровић, Лука Вукаловић. — Б. 1923 8° 163. Цена 12 динара.

XLVIII. (18). — Милан Решетар, Дубровачка нумизматика, I (исторички дио). — Ср. Карловци 1924 8° XVI и 734. Цена 80 дин.

XLIX. (19). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија (1814—1894). — Б. 1924 8° 528. Цена 50 динара.

L. (20). — J. Pétritch, La propriété scientifique. Editions spéciales livre L. — Belgrade, 1924 8° 37. Prix 5 din.

LIII. (21). — Д-р Душан Ј. Поповић, Војводина. Прилози проучавању наше земље и нашега народа. Општи део I. Бачка. Прилози проучавању етничких односа од средине XVI века до 1921 г. — Б. 1925 8° IX 155 и четири табеле. Цена 25 дин.

LVI. (22). — Д-р Владимир Ћоровић, Краљ Твртко I Котроманић. — Београд-Земун, 1925 8° 66. Цена 12 динара.

LVII. (23). — Д-р Васиљ Поповић, Политика Француске и Аустрије на Балкану и време Наполеона III. — Београд-Земун, 1925 8° 194. Цена 20 динара.

LIX. (24). — Милан Решетар, Дубровачка нумизматика, II (описни) дио. — Б. 1925 8° 407 са 25 табли слика. Цена 100 дин.

LXIV. (25). — Д-р Душан Пантелић, Београдски пашалук после свиштовског мира 1791—1794. — Б. 1927 8° 202. Цена 30 дин.

LXVIII. (26). — Д-р Владан Ђорђевић, Србија и Турска 1894—1897. — Б. 1928 8° 339. Цена 60 динара.

LXIX. (27). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. I. — Б. 1928 8° XX 464. Цена 100 дин.

LXX. (28). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. II. — Б. 1928 8° од 465—917, са четири карте у прилогу. Цена 100 дин.

LXXIII. (29). — Д-р Илија М. Јелић, »Васојевички закон од дванаест точака«, с коментаром. — Б. 1929 8° 78 (с 1 картом). Цена 15 динара.

LXXV. (30). — В. Јагић, Спомени мојега живота. Део I (1838—1880). Б. 1930 8° VII и 461. Цена 60 динара.

LXXVII. (31). — Д-р Марко Костренчић, Fides publica (јавна вера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века. — Б. 1930 8° 160. Цена 30 динара.

LXXVIII. (32). — Д-р Душан Пантелић, Кочина Крајина. — Б. 1930 8° 168. Цена 20 динара.

LXXX. (33). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Други део. Офанзивна битка, св. 1. — Б. 1930 8° XII 532. Цена 70 дин.

LXXXI. (34). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Други део. Офанзивна битка, св. 2. — Б. 1930 8° 533—872 (и 2 карте у прилогу) Цена 50 дин.

I. Глас првог разреда. Књ. 1—67.
II. Глас другог разреда. Књ. 1—73.
III. Споменик првог разреда. Књ. 1—16.
IV. Споменик другог разреда. Књ. 1—53.
V. Годишњак. Књ. 1—38.
VI. Српски етнографски зборник. Књ. 1—46.
VII. Зборник за историју, језик и књижевност. Прво одељење. Књ. 1—19. Друго Одељење. Књ. 1, 2 и 4.
VIII. Дијалектолошки зборник. Књ. 1—3.
IX. Посебна издања. Књ. 1—75.

(Садржину и цене в. на корицама тих издања).

ИЗДАЊА

ЗАДУЖБИНЕ ВЕЉКА САВИЋА

1. Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. 1. — Београд 1928 8° XXV и 464. Цена 100 дин.
2. Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. 2. — Б. 1928 8° 465—912, са 4 карте у прилогу. Цена 100 динара.
3. Д-р Милан З. Влајинац, Моба и позајмица. — Б. 1929 8° XV и 598. Цена 80 динара.
4. Сима Тројановић, Ватра у обичајима и животу српског народа. — Б. 1930 8° XII и 339. Цена 50 динара.
5. Д-р Бранислав Петронијевић, Кратак поглед на историски развитак новије упоредне анатомије острва на сисарском мозгу, са 11 таблица слика. — Б. 1930 8° 80. Цена 15 динара.
6. Коста В. Петковић, Геолошки састав и тектонски склоп Суве Планине, са 25 профила и 11 слика у тексту, 1 геолошком картом и 3 палеонтолошке табле. — Б. 1930 8° 136. Цена 20 динара.
7. Насеља и порекло становништва, књига 26. — Б. 1930 8° XI и 835 (са 18 скица у тексту и са 18 фотографија, 18 планова и скица и 8 карата у прилогу). Цена 100 динара.
8. Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Други део. Офанзивна битка, св. 1. — Б. 1930 8° 532. Цена 70 динара.
9. Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Други део. Офанзивна битка, св. 2. — Б. 1930 8° 533—872 (и 2 карте у прилогу). Цена 50 дин.